

**CONSILIUL LOCAL HUNEDOARA
MUZEUL CASTELUL CORVINEȘTILOR**

CORVINIANA
I
ACTA MUSEI CORVINENSIS

**CORVINIANA
ACTA MUSEI CORVINENSIS**

Colegiul de redacție:

ELENA BUGNARIU – director

IOACHIM LAZĂR – redactor responsabil

GHEORGHE ALIMPESC – secretar de redacție

MIHAIL BARDOȚ – membru

MARIA MARCU – membru

Responsabilitatea pentru calitatea lucrărilor
revine în întregime autorilor

„ACTA MUSEI CONVINENSIS”

Orice corespondență se va adresa la:
„Muzeul Castelul Corvineștilor” 2750
HUNEDOARA, Str. Curtea Corvineș-
tilor”, Nr. 1-3. Telefon 054/711423
ROMÂNIA

„ACTA MUSEI CONVINENSIS”

Toute correspondance doit être adre-
ssée à „Muzeul Castelul Corvineștilor”,
2750 HUNEDOARA, Str. Curtea Corvi-
neștilor, Nr. 1-3, Téléphone 054/711423
ROUMANIE

REMUS MARIȘ	Cuvânt înainte Avan propos	7
ELENA BUGNARIU IOACHIM LAZĂR	Gânduri pentru viitor Des réflexions pour l'avenir	9
ADRIANA RUSU EUGEN PESCARU	Mărturii arheologice din zona Hunedoarei. <i>Les témoignages archeologique de zone de Hunedoara.</i>	11
ZENO K. PINTER SABIN A. LUCA	Necropola medieval-timpurie de la Orăștie–Dealul Pemilor, punctul X2 / 1992-93. <i>Des Frühnttelterliche Gräberfeld von Brooser Böhmerberg (Fundstelle „X2“/ 1992-93)</i>	17
CONSTANTIN C. ITTU	Considerații asupra stemei lui Balç, fiul lui Sas. <i>Contributions to the Coast of Armos of Balç Son of Sas.</i>	45
GHEORGHE BICHICEAN	Congregațiile generale din Transilvania voievodală în epoca lui Iancu de Hunedoara (1441-1456). <i>Les assemblees d'etates en Tranylvanie a l'epoque de Iancu de Hunedoara (1441-1456).</i>	51
VIOREL LUPU	Cnezi hunedoreni, luptători pentru creștinătate sub stindardul lui Iancu de Hunedoara. <i>The Knights of Hunedoara, fighters for Christianity under Iancu of Hunedoara's Banner.</i>	61
OCTAVIAN TĂTAR	Gheorghe Barițiu; „Ioan Corvin de Hunedoara. Originea, geneologia, faptele sale imortale” – un studiu uitat, ignorat sau mai puțin cunoscut? <i>George Barițiu; „Ioan Corvin de Hunedoara. L'origine, la généalogie, ses acts imortals” – une etude oubliée, ignorée ou moins connue?</i>	71
SIPOS IBOLYA	Transilvania în timpul domniei lui Matei Corvin (1458-1490) <i>La Transylvanie pendant le regne de Matei Corvin (1458-1490).</i>	75
OVIDIU POPESCU	Mihai Viteazul și Hunedoara. Arderea Hunedoarei. <i>Der brand Hunedouras von seiten Mihai Viteazus.</i>	87
OLIMPIA PALAMARIU	Descoperiri monetare pe vatra municipiului Hunedoara. <i>Coins uncover on the Hunedoara County.</i>	93

MARIA BASARAB	Însemne ale unei vechi culturi hunedorene. <i>Notes sur une traditionnelle culture de la zone de Hunedoara.</i>	99
IOACHIM LAZĂR ELENA BUGANRIU	Toponimia hunedoreană, mărturie a practicării unor vechi meșteșuguri. <i>La toponomastique de Hunedoara des témoignages de vieux métiers pratiqués.</i>	103
OVIDIU POPESCU	File din istoria Hunedoarei. <i>Geschchteseiten.</i>	115
IOAN OCTAVIAN RUDEANU	Vatră a ortodoxiei românești, biserica „Sfântu Nicolae”, din Hunedoara. <i>L'eglise „Saint Nicolas”, Hunedoara. Bref historique.</i>	121
MIRCEA DAN LAZĂR	Desfășurarea răscoalei conduse de Horea, Cloșca și Crișan pe domeniul Hunedoara Le déroulement de la révolte commandée par Horea, Cloșca et Crișan dans la domaine de Hunadoara	133
ELENA BUGNARIU	Aniversarea semicentenarului revoluției de la 1848 într-un sat din Pădurenii Hunedoarei, Lunca Cernii și implicațiile ei politice. <i>L'anniversaire du semicentenaire de la revolution de 1848, dans un village de Pădurenii Hunedoarei, Lunca Cernii, et ses implication politiques.</i>	141
OCTAVIAN BUMBAC	Personalitatea lui Alexandru Ioan Cuza în calendarele sibiene. <i>La personnalité du Alexandru Ioan Cuza dans les Calendries de Sibiu.</i>	145
IOACHIM LAZĂR	Un primar român al Hunedoarei, avocatul George Dănilă (1844-1912). <i>Un Maire roumain de Hunedoara, l'avocat George Dănilă (1844-1912).</i>	149
VOICHIȚA BIȚU	Memoria documentelor; Elena și Aron Densușianu în Biblioteca Astra. <i>La memoire des documents; Elena et Aron Densușianu dans la Biblioteque Astra.</i>	159
CORNELIA GANGOLEA	Port și obiceiuri, pe meleaguri hunedorene, în fotografia începutului de secol XX. <i>Folk costume and habits from Hunedoara region illustrated in Photos at the Beginning of the 20 -Th Century.</i>	167

ADELA HERBAN	O personalitate marcantă a Astrei, protopopul tractului Deva, Ioan Dobre (1875-1928). <i>Une personnalité marquante de l'Astra, l'archiprêtre du tracte Deva, Ioan Dobre (1875-1928).</i>	175
DOINA IONESCU	Circulația icoanelor pe sticlă pe meleaguri hunedorene. <i>La circulation des icônes sur verre dans la territoire de Hunedoara.</i>	181
EUGENIA CRIȘAN	Ovid Densușianu colaborator la prima Enciclopedie Românească. <i>Ovid Densușianu, collaborateur a la première Encyclopédie Roumaine.</i>	189
DAN DEMȘEA	Dr. Aurel Vlad – date biografice comprehensive. <i>Dr. Aurel Vlad – dates biographiques marquant.</i>	197
VASILE DUDAȘ	Memoria lui Avram Iancu oglindită în gazeta timișoreană „Dreptatea”. <i>Das Andenken an Avram Iancu in der Temeswarer Zeitung „Dreptatea”.</i>	205
VALENTIN ORGA	Câteva aspecte ale colaborării dintre Ioan Moța și Vasile C. Osvadă. <i>Des aspects de la collaboration entre Ioan Moța et Vasile C. Osvadă.</i>	209
OCTAVIAN TĂTAR	„Cercetașii României”: începuturi și statut. <i>„Les éclaireurs de la Roumanie”. Des commencements et des statuts.</i>	219
MIHAIL BARDOȚ	Considerații referitoare la poziția și localizarea geografico-istorică a localității Govăjdie din județul Hunedoara. <i>Les Considérants qui se réfèrent a la position et surface historique - géographique de Govăjdia en place de Hunedoara.</i>	223
GHEORGHE ALIMPESC	O filă din istoria presei hunedorene – revista „Hunedoara noastră”. <i>Une feuille de l'histoire de la presse roumaine – La revue „Notre Hunedoara”.</i>	231
VICTOR ISAC	Interculturalitatea – paradigmă a viitorului. <i>Interculturality - Paradigm of Future.</i>	237
MARCELA BALAZS	Specii de plante vasculare din Munții Poiana Ruscăi. <i>Des recherches botaniques dans les mont Poiana Ruscăi</i>	247

CUVÂNT ÎNAINTE

Revista „Corviniana” se dorește a releva semnificația aparte a ținuturilor Hunedoarei, a existenței milenare a locuitorilor, a modului lor de viață și civilizație, a luptei pentru emancipare națională și statală.

Ținutul Hunedoarei, favorizat de o poziție geografică aparte, cu bogate și variate resurse naturale, factori care au oferit condiții prielnice pentru întemeierea și dezvoltarea de așezări umane din cele mai vechi timpuri, a reprezentat o pagină bogată a istoriei civilizației materiale și spirituale a poporului român.

Atât timp cât vestigiile arheologice descoperite atestă prezența omului pe aceste meleaguri din paleolitic și continuitatea sa în neolitic, epoca bronzului și a fierului, în perioada dacică și a stăpânirii romane în Dacia, precum și în perioada de formare a poporului român, anul 1265, anul primei atestări documentare a Hunedoarei, nu cred că are o valoare istorică deosebită.

Din aceste considerente apreciem eforturile istoricilor, a cercetătorilor, muzeografilor, arhiviștilor, profesorilor și a tuturor celor pasionați de cercetarea istoriei meleagurilor hunedorene de a-și uni eforturile și prin această publicație a demonstra prin argumente științifice că aici noi am fost și suntem stăpâni.

REMUS MARIȘ
Primarul municipiului Hunedoara.

GÂNDURI PENTRU VIITOR

Revista „Corviniana” își propune publicarea studiilor privind istoria Castelului Corvineștilor, a orașului și domeniul Hunedoarei sub toate aspectele. De altfel în istoria luptei pentru libertate și păstrarea ființei naționale, Hunedoara ocupă un loc bine definit. Localitatea Hunedoara, amintită în documentele medievale încă din anul 1265, a fost permanent legată de civilizația fierului și de prezența Castelului Corvineștilor. Dar cei peste 730 de ani nu reprezintă altceva decât o verigă dintr-un trecut istoric neîncrustat până atunci pe răbojul documentelor scrise, dar confirmată de toate urmele materiale descoperite până în prezent. Vestigiile arheologice scoase la iveală pe dealul Sânpetru atestă locuirea acestor locuri începând din neolitic, cu o continuitate de locuire până în epoca modernă.

Dar cel care va da strălucire Hunedoarei va fi marele comandant de oști român, lăncu de Hunedoara precum și fiii săi Ladislau și Matei. De numele lui lăncu de Hunedoara este legată amplificarea și transformarea cetății primite de Voicu, tatăl său, la 1409, într-o puternică fortăreață militară și apoi într-o somptuoasă reședință. Castelul Corvineștilor din Hunedoara constituie astăzi unul dintre cele mai valoroase ansambluri de arhitectură civilă și militară din țara noastră.

A vorbi însă despre Hunedoara fără a-i preciza locul și rolul jucat în istoria civilizației fierului din România înseamnă a-i prezenta istoria incomplet. În apropierea Hunedoarei, la Teliuc și Ghelar, s-au descoperit urme ale prelucrării fierului încă din timpul dacilor și a stăpânirii romane în Dacia. La Valea Caselor (Ghelar) s-a descoperit, în anul 1895, un cuptor de topit minereul de fier, datând din secolele IX-X. Cuptorul de aici, considerat unul din strămoșii furnalelor din Europa se află expus la Muzeul tehnic din Londra.

Se remarcă apoi rolul jucat de civilizația fierului în istoria modernă a României. La Toplița s-a constituit primul furnal modern în 1781, urmat de cele de la Govăjdie (1806-1813) și Hunedoara (1884), ceea ce a marcat pentru o lungă perioadă de timp caracterul dezvoltării economice a acestor ținuturi.

Revista „Corviniana”, care este la primul său număr de apariție, se dorește a fi, în primul rând, o oglindă a rezultatelor cercetării istorice, cu toate laturile ei, economică, culturală, socială și politică referitoare la Hunedoara. Dar ea va adăposti în paginile sale și rezultate ale cercetării de științele naturii, etnografiei, etc. Dorința noastră este să abordăm o tematică diversă, plecând de la studii de arheologie, la cele de istorie medievală, modernă și contemporană, precum și a celor legate de istoria bisericii, culturii, școlii și învățământului, etnografiei și folclorului, etc.

Vom da o mare atenție genului biografic, plecând de la studiul vieții și activității unor personalități hunedorene mai puțin cunoscute. Ne gândim în primul rând la acele personalități legate de istoria Hunedoarei printre care amintim pe Nicolae Solomon, frații Densușianu, Victor Bontescu, George Dănilă, Gheorghe Dubleş, Vasile C. Osvadă, etc. Dorim să grupăm în jurul revistei o mână de colaboratori statornici și fideli,

singurul criteriu de selecție fiind cel al calității științifice a materialelor prezentate. Începutul îl constituie comunicările prezentate la simpozionul organizat, la Hunedoara, la împlinirea a 730 de ani de atestare documentară, din zilele de 17-18 noiembrie 1995, cu tema „Hunedoara – vatră de istorie, cultură și civilizație românească”.

Dorim să dăm un caracter mai cuprinzător revistei, articolele publicate vor putea aborda și teme generale din istoria Transilvaniei și a României. Nu putem încheia scurtele noastre gânduri pentru viitor fără a aduce mulțumirile noastre Consiliului local Hunedoara și domnului primar Remus Mariș cu sprijinul cărora apare prima revistă științifică de pe lângă Muzeul Castelul Corvineștilor din Hunedoara.

Suntem convinși că prin publicarea valoroaselor studii cuprinse în sumarul său, revista „Corviniana”, nr.1 își va defini profilul său și își va fixa locul și rolul său în rândul publicațiilor științifice ale muzeelor din România.

Elena BUGNARIU
Ioachim LAZĂR

MĂRTURII ARHEOLOGICE DIN ZONA HUNEDOAREI

Hunedoara este situată, în mijlocul unei zone complexe, comportând două unități geografice distincte: bazinul Streiului și zona muntoasă a Pădurenilor. Bazinul Streiului, larg, prezintă trei trăsături dominante: importanța intenselor lunci și terase favorabile agriculturii, pe care le brăzdează numeroșii afluenți ai râului; apoi caracterul de canal colector al unor importante circuite economice, făcând legătura între marele drum de pe Valea Mureșului și cele două căi de legătură cu zonele extracarpătine, Hațegul și Porțile de Fier al Transilvaniei pe de o parte, Văile Streiului și Merișorului cu Pasul Vâlcău de pe alta. În sfârșit, bogăția în zăcămintă miniere feroase și neferoase, care a jucat încă de timpuriu un rol determinant. Cea de-a doua zonă, a pădurenilor, este locuită de o populație agrar-pastorală, implicată însă de timpuriu în extracția fierului din masivul Poiana Ruscă, cu o cultură populară vie, prezentând trăsături originale, cum ar fi lucrul lemnului și tradiția prelucrării artistice a metalului.

Cele mai vechi vestigii de locuire datează din paleolitic, dar specific pentru epoca veche a pietrei în această zonă este aspectul de paleolitic de terasă, cum a fost surprins chiar pe teritoriul municipiului Hunedoara. În perioada imediat următoare, comunitățile de agricultori neolitici, purtătoare ale culturii Turdaș, s-au așezat aproape peste tot în bazinul Streiului, la Peștișul Mare, la Hunedoara, la Cinciș-Cerna, la Sântămăria de Piatră, la Călan, ca și la Streisângeorgiu, la Strei-Săcel. Perioada de tranziție de la neolitic la bronz este caracterizată de prezența vestigiilor de tip Coțofeni, suprapuse peste cele din perioada anterioară, și atestând dezvoltarea agrară a acestei culturi – la Cinciș – Cerna, la Călan.

Epoca metalelor se dovedește la fel de bogată ca și neoliticul, fiind marcată de așezări din epoca bronzului, la Călan, unde ne este atestată cultura Wietenberg, și mai ales de așezări hallstattiene, poate legate de o exploatare pre timpurie, chiar la Hunedoara, la Călan și la Strei.

Epoca dacică este prezentă, de asemenea, la Hunedoara, și la Teliucul Inferior. Nu au fost identificate, în cercetările relativ restrânse de până acum, vestigii de siderurgie dacică, dar câteva descoperiri de la Sarmizegetusa Regia constituie indicații indirecte pentru importanța acestei ramuri productive nu numai în Valea Streiului ci și, totodată, pentru ansamblul societății dacice. În afară de numărul mare de unelte, arme și obiecte de fier, dintre care unele dovedind o stăpânire deosebită a tehnicii făuririi, au fost găsite pe terasele din jurul cetății un depozit, mai mult de o tonă de lăptășuri de fier și un atelier metalurgic, comportând opt cuptoare.

Ampla diversitate a produselor meșteșugărești daco-getice realizate din metalul ieșit din atelierele menționate, precum și calitățile fizice ale fierului respectiv – duritate, puritate, posibilitate de prelucrare – dovedesc că meșterii autohtoni dobândiseră serioase cunoștințe profesionale, izbutind să obțină fierul necesar în cantități pe care fără nici o exagerare le putem numi industriale. Prin folosirea resurselor de minereu din Dacia, localnicii s-au dovedit capabili să asigure în covârșitoare parte metalul

solicitat de nevoile unei economii a cărei existență și dezvoltare depindea în exclusivitate acest metal. Fără masiva folosire a fierului era cu neputință ca societatea daco-getică să-și creeze o diversitate de meșteșuguri care să-i asigure fundamentul material atât de necesar în evoluția sa social- politică ulterioară anului 80 î.e.n.

Extragerea minereurilor din zona hunedoreană e relevată printr-o remarcabilă descoperire arheologică care întărește și completează știrile și datele vechi referitoare la această chestiune. Dintre dovezile cunoscute încă din primul deceniu al secolului nostru, reamintim afirmația lui G. Teglaz¹, care arăta de mai multe ori cioburi dure descoperite în împrejurimile Ghelarului și Teliucului dovedesc că fierul era extras aici și înainte de romani.

Așadar, mănunchiul urmelor arheologice pe care le posedăm până în prezentul stadiu al cercetărilor, conferă prețioase detalii referitoare la atestarea exploatării și prelucrării minereului de fier din Dacia preromană, relevând în același timp că bazinul minier din estul masivului Poiana Ruscăi deținea încă de pe atunci un loc de primă importanță. Este astfel din ce în ce mai evident că pe măsura intensificării ariei arheologice, urmele de cultură materială scoase la iveală vor face lumină și în cazul problematicei exploatării minereurilor de fier de către daci, dezvăluind aspecte pe care încă nu le cunoaștem ci încă doar le presupunem.

Dar nu ne putem opri aici, deoarece urmele în județul nostru sunt mult mai frecvente. În acest sens amintim descoperirile vestigiilor dacice de la: Cerbăl unde pe coasta dealului „Dosul pârlit” s-au descoperit în 1874, cu prilejul construcției drumului Govăjdia – Dobra, un tezaur dacic de argint într-un vas de bronz care la rândul lui se afla într-un alt vas de lut ars².

La circa 5 km est de sat înspre Hunedoara s-au găsit întâmplător torțile unei oinochoe de bronz provenianță campaniană cu figuri în relief și aplicații de argint. Sunt datate în epoca Latène (a 2-a epocă a fierului)³.

Pe teritoriul orașului Hunedoara pe dealul Sf. Petru au fost depistate urme dacice din sec. I î.e.n.⁴. Spre S-V de oraș s-a descoperit o toartă de bronz greco-italică, ornamentată cu motive animaliere, datând din a 2-a vârstă a fierului⁵. De pe teritoriul orașului se cunoaște și o brătară de argint dacică iar pe locul actualului Combinat s-au găsit în 1881, 42 denari romani republicani unul de la Vespasianus și o tetradrahmă a Macedoniei prima⁶. Denarii sunt datați între 172/151-38 î.e.n.⁷.

După îndelungate și crâncene lupte duse de romani împotriva dacilor, care își apărau cu dârzenie libertatea, o dată cu terminarea războiului al II-lea, Dacia trece sub stăpânire romană împărțind soarta celorlalte provincii ale imperiului roman. Urmele materiale ale culturii romane sunt și ele deosebit de bogat reprezentate. În afară de Ulpia Traiană cu minunatele ei monumente, mai amintim urmele așezărilor romane Micia, Germisara, Aquae și fără îndoială cele din bazinul Cernei.

În hotarul Peștișului Mare, la est de Cerna lângă șosea au fost descoperite resturi de ziduri romane. De la Peștișul Mic provin câteva inscripții iar în hotarul satului

1. G. Teglaz, în AE. V, 1885, p. 16-0.

2. M. Roska, Reperitorium, p. 57, nr 23; D. Popescu în Dacia, VII-VIII (1937-1940), p. 198; B. Mitrea în EDR, X, 1945, p. 106.

3. C. Goss, în AVSL, XVII, 1976, p. 499.

4. Oct. Floca, în OMD, 1960, p. 121.

5. V. Pârvan, Getica, p. 312; Ist Rom. I, p. 269.

6. M. Roska, Reperitorium, p. 110, nr. 73; L. Mărghită, în Sargetia, VII, 1970, p. 13.

7. M. Roska, Reperitorium, p. 296, nr. 6.

Valea Nandruului au fost date la suprafață câteva urme romane. Între Josani și Nandru pe latura dreaptă a pârâului „La cărămizi” s-au descoperit materiale romane chiar și inscripții⁸.

Cunoscute și exploatate încă din timpul dacilor, zăcămintele de fier din Munții Poiana Ruscăi aveau să ia un nou avânt odată cu intrarea Daciei în stăpânirea romană. Din urmele arheologice și epigrafice, cunoscute până în prezent se pare că exploatarea minelor de fier în Dacia romană se practica în special în partea hunedoreană a Munților Poiana Ruscăi⁹. În actuala regiune Hunedoara, la Teliuc mai ales se afla și centrul administrației exploatării miniere. Mărturiile arheologice, urmele exploatărilor antice, clădiri ale proprietarilor de mină, unelte pentru minerit, necropole ale lucrătorilor de la aceste exploatări și chiar texte epigrafice aflate în împrejurimile localităților Teliuc, Ghelar, Plosca, Cerna, Cinciș, aruncă lumină asupra extracției zăcămintelor de fier¹⁰. Tot la Teliuc au fost constatate urmele unor construcții cu ziduri de piatră, care au putut fi sediu al administrației exploatărilor, depozite. Oprindu-ne, însă, la Cinciș¹¹ la Villa Rustica, probabil descoperită în urma săpăturilor din 1961-1962 și 1989 este o construcție din piatră locală legată cu mortar, structura zidurilor fiind aceea de opus incertum. De formă dreptunghiulară, clădirea se compune din cinci încăperi. Inventarul mărunț al descoperirii este destul de sărac. Ceramica romană păstrată fragmentar, cu caracteristicile ei obișnuite, comune ceramicii din Dacia sec. II-III e.n. obiecte de fier (piroane, cuțite, fragmentul unei foarfece ș.a.), fragmentele unei râșnițe, fragmente de țiglă.

La o distanță de aproximativ 200 m, de villa a fost descoperită necropola. Aici au fost scoase la suprafață și două statui funerare romane din marmură. Construcția, de formă dreptunghiulară, formată din două încăperi, o antecameră funerară, închisă de jur împrejur cu un zid de piatră, iar la spatele acesteia un spațiu mai larg, împrejmuit de un zid mai slab de piatră, având ca liant lutul, în interiorul căruia au fost dezgropate câteva morminte.

S-au descoperit la Cinciș 19 morminte, un sarcofag din cărămidă, iar restul având forma exterioară rotundă și împrejmuite la exterior cu un cerc de piatră locală. Toate mormintele orientate după o anumită regulă – cu axul longitudinal al gropii din interior pe direcția est-vest. În cadrul cimitirelor mormintele nu sunt dispuse unele față de altele într-o ordine oarecare.

La mormintele V, VI, VIII, X, XV, în interiorul cercului de piatră s-a descoperit și câte o lespede mare de formă prelungită, așezată deasupra gropilor cu resturile de incinerare funerară, având rostul să acopere gropile. Mormintele de la Cinciș au un inventar funerar sărac. Cuprind în primul rând obiecte de factură romană, ce se încadrează în sec. II-III e.n., epoca dominației romane în Dacia. Ceramica formează categoria cea mai bogată a acestui inventar. Cuprinde produse de factură provincială.

Alături de obiectele de ceramică obișnuită romană, în nouă morminte s-a aflat în asociație cu aceasta și ceramica neagră, primitivă de factură dacică lucrată cu mâna, fără roata olarului simplă ca formă și ornamentație. Prezența ceramicii de tradiție locală, specifică culturilor dacilor în unele așezări castru (Brețcu și Râșnov) sau în necropole romane, este indiciu sigur și un element arheologic frecvent care confirmă

8. Judita Winkler, în SCN, II, 1958, p. 403-404.

9. Oct. Floca, Hunedoara (ghid al județului), Deva, 1969, p. 139-140.

10. Idem, în Acta M.N., 1965, p. 165, p. 165, apud C. Gooss, în AVSL, XIII, 1876, p. 316.

11. Idem, Loc. cit.

persistența elementului băștinaș dac sub stăpânirea romană în Dacia, legătura populației autohtone cu lumea romană.

Pentru caracterul etnic dacic al cimitirului pledează atât ritul tradițional al incinerării și tipul de tumul, cât și alte elemente de cultură materială de tradiție dacică, mai ales ceramica lucrată cu mâna, caracteristică acestei societăți.

Descoperirile arheologice continuă și după părăsirea Daciei de către romani. Sunt scoase la iveală urme de locuire pe aceste meleaguri ce sunt datate secolelor de epocă prefeudală, urme ce vin să întărească ideea continuității populației în această zonă.

Adriana RUSU
Eugen PESCARU
(Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva)

LES TEMOIGNAGES ARCHEOLOGIQUE DE ZONE DE HUNEDOARA***R é s u m é***

Les recherches archéologiques aussi les découvertes occasionnelles ont montré dans la zone de Hunedoara de nombreux vestiges daces (datés dans L'époque Latène) romanes et dace-romane des vestiges qui prouvent à côté de celles de la période suivante, la continuité du peuple sur ces contrées.

NECROPOLA MEDIEVAL-TIMPURIE DE LA ORĂȘTIE-DEALU PEMILOR PUNCTUL X2 / 1992–93

Complexul de așezări din zona numită „Dealul Pemilor” a intrat în atenția noastră, în urma unor informații mai vechi de lucrări agricole și de construcția unei stații de pompare, prilej cu care în 1979 s-a executat și un prim sondaj de verificare¹, precum și cu ocazia mai multor periegheze ce au debutat în iunie 1991, fiind reluate și continuate în perioada aprilie-mai 1992² și iunie 1994³.

Zona este situată la ENE de Municipiul Orăștie și la SE de drumul Orăștie-Sebeș; DN7 (Pl. I). Punctele de interes arheologic acoperă un spectru foarte larg, din epoca neolitică până la evul mediu iar numerotarea lor s-a făcut în ordinea descoperirii; (Pl. II).

Punctul numit convențional X2, se situează pe a doua terasă naturală a Mureșului, cu o altitudine ce variază între 232,50 m (buza terasei) și 234,45 m (centrul platoului, și care cu o diferență de nivel de cca 25 m, domină prima terasă, pe care s-a extins orașul și pe care s-a construit drumul (DN7) la cota de 209,15 m, precum și lunca joasă cu cote de altitudine situate în jurul valorii de 200 m (Pl. III)⁴. Poziția geografică extrem de avantajoasă, ce oferă vizibilitatea maximă asupra unui segment important al Văii Mureșului, precum și materialul ceramic aparținând perioadei neolitice, colectat din acest punct în mai sus menționatele periegheze, au derminat împreună, deschiderea aici a cercetărilor arheologice cu caracter sistematic. Metoda abordată a fost aceea a cercetării sitului printr-o secțiune stratigrafică magistrală, pe baza căreia se trasează un sistem de secțiuni și casete corelate, pentru dezvelirea integrală a complexelor arheologice descoperite. În campaniile anilor 1992-93, prin magistrala stratigrafică cu lățimea de 1,50 m, a fost secționat situl pe o distanță de 72 m, în 3 tronsoane de câte 20 m; S1/92, S2/92, S4/93 și un tronson de 12 m; S3/93, dispuse în prelungire. La aceste secțiuni, în compania 1993, paralel cu S1/92, pe partea de V și păstrându-se martori de 0,50 m, s-au deschis și cercetat două secțiuni paralele de 20/2 m, S5a/93 și S5b/93. (Pl. III). Deși săpătura și-a propus cercetarea vestigiilor neolitice din acest punct, s-a constatat că în partea dinspre marginea de N a terasei locuirea aparținând culturii Turdaș a fost deranjată de un nivel de înhumare mai recent, care prin răscolirea stratului turdășean a cauzat în oarecare măsură și apariția materialelor aparținătoare acestei culturi în nivele afectate de plug și ca atare accesibile cercetărilor de suprafață.

1. Sondajul a fost efectuat de angajați ai muzeului din Orăștie iar materialul arheologic s-a pierdut.

2. Perieghezele au fost efectuate de Prof. univ. dr. Iuliu PAUL, Aurelian COSMA, Zeno-Karl PINTER și Sabin Adrian LUCA, pentru rezultatele acestor cercetări de suprafață, vezi: LUCA, S.A., COSMA, A., în *Forschungen zur Volks-und Landeskunde*, (în continuare „Forschungen”) (36-2/1993, pp. 85-87.

3. LUCA, S.A., BOROFFKA, N., URSUȚIU, A., CĂSTĂIAN, M., Orăștie – cercetări de suprafață, în *Cronica cercetărilor arheologice – Campania 1994*, Cluj – Napoca, 1995, p. 64 sq.

4. Studiul topografic a fost întocmit prin Societatea ASAR GRUP S.R.L., Deva sub coordonarea Arh. Cristina MIHOC.

Necropola, ce face obiectul studiului de față, nu a fost săpată integral dar la cele 9 morminte cercetate, se pot observa unele trăsături comune: toate sunt de înhumatie și cu orientare E-V; picioarele la E și capul la V. De asemenea toate scheletele sunt prost păstrate, datorită solului argiloiluvial acid, motiv pentru care nu au putut fi supuse unor studii antropologice relevante. Groapa de formă neregulată este săpată prin nivelul de locuire preistoric, până în solul viu. Nivelul de la care s-a început săparea gropilor nu poate fi sesizat, deoarece a fost distrus de arăturile adânci, prin care s-a încercat cu două decenii în urmă introducerea terenului în circuitul agricol. În ceea ce privește extinderea necropolei, se observă concentrarea mormintelor în secțiunile S1 /92, S4 /93 și S5 a-b/ 93, deci de la cca. 10 m de buza terasei și pe cca. 30 m spre interiorul platoului. În tronsonul S3 /93, care atinge buza terasei și în tronsonul S2 / 92 spre centrul platoului nu au mai apărut morminte. Prin urmare cunoaștem limitele de extindere în lățime a necropolei pe direcția N-S, întinderea în lungime, urmărind cel mai probabil marginea platoului, urmând să fie surprinsă de eventuale cercetări viitoare.

Mormintele au fost descoperite după cum urmează:

M. 1 / 92: descoperit în S1 / 92, carourile 11-12, -0,45 m. Tibiile intră în profitul de E al secțiunii, motiv pentru care se deschide o casetă de 1 / 0,50 m. Defunctul, a fost depus întins pe spate cu brațele pe bazin (Pl. IV). Ca inventar, în zona tâmplei stângi, a apărut un cercel sau un inel de buclă fragmentar din bronz (Pl. V-1).

M. 2 / 92: descoperit în S1 / 92, caroul 3, -0,62 m (Pl. IV). Din dreptul bazinului intră sub profilul de E, pentru dezvelire fiind necesară casetarea de 1 / 1 m. Defunctul a fost depus pe spate, respectându-se orientarea, dar fără craniu, fără omoplatul, clavicula și oasele mâinii drepte. Celelalte oase ale scheletului sunt în conexiune anatomică, dar poziția lor este ciudată. Humerusul stâng intră puțin sub coaste iar radiusul și cubitusul sunt depărtate de bazin formând cu humerusul un unghi de 120 de grade. Și piciorul stâng a fost îndoit din genunchi, femurul formând cu tibia și peroneul un unghi de 130 de grade. Pe stern, a apărut o piesă mai greu de identificat, probabil un cercel din bronz (Pl. V-5). În zona piciorului drept, au fost descoperite două vârfuri de săgeată (Pl. V- 9, 10) din a căror poziție deducem că nu au fost depuse ca inventar funerar. Prima săgeată s-a înfipt din direcția față stânga în genunchiul drept, între femur și tibie dizlocând rotula iar a doua a pătruns între tibie și peroneu, din aceeași direcție. Cele două săgeți, ar putea da o explicație atât lipsei unor părți anatomice, cât și poziției neobișnuite a membrilor, dacă acceptăm decesul personajului din M. 2, ca survenit pe câmpul de luptă. În acest caz, personajul în discuție a fost mai întâi rănit de cele două săgeți fiind imobilizat sau cel puțin îngreunându-i-se deplasarea, pentru ca mai apoi să i se aplice din spate și cel mai probabil din șaua calului, o lovitură de sabie sau spadă ce a provocat detașarea capului și a umărului drept. Cât privește poziția neobișnuită a membrilor aceasta s-ar putea datoră inhumării în grabă, în perioada când ligamentele erau rigide, lipsa craniului fiind explicabilă prin obiceiul trofeizării acestuia, situație documentată prin reprezentarea de pe un vasul din tezaurul de la Sânicolaul Mare, aflat la Kunsthistorisches Museum din Viena⁵ sau printr-un desen păstrat într-o psaltire bizantină din anul 1088⁶.

5. FLORESCU, R., MICLEA, I., *Tezaure transilvane la Kunsthistorisches Museum din Viena*, București 1979, p. 73, fig. 42, 151, (cat. 111), cu bibliografia. Cf. și RUSU, M., în *Anuarul Institutului de Istorie și arheologie Cluj-Napoca*, XXVII / 1985-1986, p. 31-66.

6. NICOLLE, D. C., *Arms and Armour of the Crusading Era*, New York 1988, p. 42, fig. 103.

M. 3 / 92: descoperit în S1 / 92, caroul 1 2, -0, 65 m (Pl. IV). Din dreptul umărului drept, intră sub profilul de V, practicându-se pentru dezvelirea completă o casetare de 0,50 / 0,50 m. Groapa este mai îngrijit lucrată iar oasele scheletului sunt ceva mai bine păstrate și dispuse în poziție anatomică. Defunctul a fost depus pe spate și cu brațele întinse pe lângă corp. Ca material de inventar, în zona vertebrelor a apărut un inel plat din cupru (Pl. V-8). Pe mandibulă s-au observat urme de oxid verde provenit probabil de la o monedă ce nu s-a păstrat.

M. 4 / 92: descoperit în S1 / 92, caroul 13, - 0,50 m (Pl. IV). S-au păstrat doar oasele membrelor, fragmente din oasele bazinului și din craniu. Ca material de inventar, pe fiecare antebraț, a fost descoperită câte o brățară simplă din bronz cu capete ascuțite, (Pl. V - 3, 4) iar în zona pieptului, un pandativ în formă de boabă de strugure, din același metal. (Pl. V-6). Pe maxilarul superior, au fost sesizate urme de oxid verde, fără să se găsească piesa metalică ce le-a cauzat.

M. 5 / 92: descoperit în S1 / 92, caroul 10, -0,75 m (Pl. IV). Mormântul a putut fi cercetat doar parțial, partea de la piept în jos intrând sub profilul de E, care din lipsă de timp nu a mai putut fi casetat. În dreapta calotei craniene a fost descoperită o bucată de sârmă de bronz ce ar putea proveni de la un inel de buclă, iar pe piept, un pandativ în formă de ciupercă. (Pl. V-7).

M. 6 / 93: descoperit în S4 / 93, caroul 3-4, - 0,65 m, (Pl. VI). Din dreptul femurelor intră sub profilul de E, motiv pentru care s-a executat o casetare de 1 / 1 m. Defunctul a fost depus pe spate, cu mâinile întinse pe lângă corp. Mâna stângă a fost puțin îndoită din cot, astfel încât falangele se suprapun părții superioare a femurului stâng. Ca obiecte de inventar au fost depuse la 0, 25 m de capătul de sus al humerusului stâng, 5 vârfuri de săgeată. Pentru că nu am putut sesiza urmele unei tolbe, presupunem că au fost depuse în mănunchi (Pl. VII). Din dreptul tibiei piciorului stâng, am putut recupera un fragment de zăbală de fier, iar în zona falangelor piciorului drept a apărut o zăbală nearticulată, destul de bine păstrată (Pl. VIII).

M. 7 / 93: Descoperit în S5 a / 93, caroul 4, -0,90 m (Pl. VI). Din dreptul pieptului, intră sub profilul de V al martorului de 0,50 m, păstrat între S5 a și S5 b. Pentru cercetarea completă a mormântului, martorul este demontat din dreptul țărâșului T3, pe o lungime de 1 m. Scheletul a fost depus pe spate, cu genunchii apropiați și ambele brațe ușor îndoite din cot, în așa fel încât falangele apar în zona bazinului. Craniul este căzut pe partea dreaptă, astfel încât orbitele sunt orientate spre S. Inventarul mormântului este destul de bogat. Pe fiecare antebraț, a fost descoperită câte o brățară simplă de bronz cu capetele ascuțite, iar pe tâmpla stângă, o aplică din tablă subțire de argint, ornamentată (Pl. IX). În mâna dreaptă defunctul a ținut un mănunchi format din 5 săgeți ale căror vârfuri au apărut lipite unele de altele prin oxidare, în interiorul unghiului format de humerusul și radiusul mâinii drepte. (Pl. X, 1-3; 5-6). Pe rotula genunchiului piciorului stâng, a fost depusă o zăbală articulară din fier (Pl. X-7), iar în dreptul labelor picioarelor, câte o scărișă de șa, de asemenea din fier (Pl. XI). În afara mănunchiului de cinci săgeți menționat mai sus, la demontarea mormântului a mai apărut un vârf de săgeată de dimensiuni mai mici, (Pl. X-4) poziționat cu vârful în jos, între coaste, în apropierea vertebrelor din zona pectorală. Această săgeată pare să nu fi făcut parte din inventarul funerar depus ritual în mormânt, ci mai probabil, ca și în cazul mormântului M. 2 / 92, să fi provocat rănirea sau decesul celui înhumat în M. 7 / 93.

M. 8/93: descoperit în S5 a / 93, caroul 10, -0,85 m (Pl. VI). Laba piciorului stâng și piciorul drept, de la genunchi în jos, intră sub profilul de S, care nu a mai fost casetat. Antebrațul drept este adus pe bazin iar antebrațul stâng pe piept, cu falangele mâinii stângi pe stern. Ca inventar funerar, pe oasele antebrațului drept a fost descoperită o brățară simplă de bronz cu capetele ascuțite, și un inel din același material (Pl. XII-1, 4), iar în zona mâinii stângi un inel simplu, (Pl. XII-3). Pe partea stângă a craniului, a fost descoperit un cercel (Pl. XII-2).

M. 9/93: descoperit în S4 / 93, caroul 2, la -0,80 m (Pl. VI). În secțiunea propriu zisă au apărut doar tibiile și peroneele, femurele intrând sub profilul de V. Din acest motiv s-a executat o casetare de 1,20 / 1 m. Scheletul, foarte prost păstrat, este întins pe spate cu craniul căzut pe partea dreaptă, astfel încât orbitele sunt orientate spre S. Oasele antebrațului drept cad pe bazin, în timp ce cele ale antebrațului stâng mai mult îndoit din cot sunt aduse spre zona sternului. Inventarul mormântului cuprinde două inele din bronz, (Pl. XIII 13, 14) descoperite în zona falangelor mâinii stângi și 18 mărgelă din ceramică, (Pl. XIII, 1-7), ce se concentrează în zona mandibulei și a occipitalului. În conexiune cu aceste mărgelă s-au descoperit trei jumătăți de zurgălăi (Pl. XIII, 10-12) și două jumătăți de pandativi de forme diferite, (Pl. XIII-16, 17). Tot în zona craniului, au apărut 2 cercei din sârmă de bronz (Pl. XIII-8, 9) și 2 fragmente metalice de mici dimensiuni ce nu au putut fi identificate (Pl. XIII 15, 18).

O clasificare foarte sigură pe vârste și sex nu este posibilă prin analiză antropologică, datorită stării precare de conservare a celor mai multe schelete, aprecieri mai puțin sigure în acest sens, putând fi făcute doar pe baza taliei aproximative a defuncților și a inventarului funerar. Astfel, cu rezervele de rigoare, am putea aprecia ca în necropola cercetată până în prezent avem din totalul de 9 morminte; 5 de bărbați maturi, (M. 2,3,4,6,7); 2 de femei mature, (M. 8,9); 1 de adolescent, (M. 1) și nesigur, (M. 5). Interesant de remarcat este faptul că în cazul scheletelor de talie mare, presupuse de bărbați, oaselor mâinilor sunt întinse pe lângă corp (M. 3,4,7) sau ușor aduse de bazin (M. 6), pe când în cazul celor presupuse a fi de femei, brațul drept este pe bazin iar cel stâng pe piept, (M. 8,9).

Materialul arheologic din inventarul mormintelor este constituit din piese de metal, vase sau fragmente de vase ceramice lipsesc cu desăvârșire, exepând firește cioburile neolitice purtate în umplutura gropilor și aparținătoare altui context. Trebuiește de asemenea remarcată lipsa materialului numismatic, deși putem presupune pentru cel puțin două morminte (M. 3 și M. 4), depunerea unor monede în zona gurii, pe baza urmelor de oxizi sesizate. Aceiași situație este valabilă și pentru piesele din lemn, piele sau materiale textile, a căror conservare în zona Dealul Pemilor este imposibilă și a căror prezență în ritualul de inhumare o putem doar bănui în legătură cu piesele de metal de care ar fi trebuit să fie atașate (săgeți, scărițe).

Inventarul metalic, poate fi împărțit pe criterii de funcționalitate în două categorii: piese de podoabă și piese de echipament militar (armament și harnașament).

Piesele de podoabă sunt în general simple și confecționate din metale neferoase; cupru, bronz sau argint și reprezintă: brățări, cercei, inele, pandativi, zurgălăi, un fragment de aplică și câteva fragmente greu de identificat. Pe lângă aceste piese de podoabă din metal, într-un singur mormânt (M. 9), au apărut 18 mărgelă din material ceramic.

Brățările, sunt fără excepție din bronz, de secțiune circulară sau ovală, cu grosimea variind între 2,5 și 4 mm și deschiderea diametrică între 54 și 62 mm. Pieseile sunt deschise, pentru ca prin arcuire să poată fi introduse pe mână iar capetele lor sunt ascuțite. În total au fost descoperite 5 brățări și nici una din aceste piese nu dezvăluie urme de ornamentare. Toate brățările au apărut în zona oaselor antebrățelor, în două cazuri (M. 4 și M. 7) în pereche iar singulară în cazul mormântului M. 8.

Cerceii, reprezintă din punct de vedere tipologic un tablou puțin mai variat deși materialul folosit este tot bronzul. Pondereea o reprezintă tot piesele simple din sârmă de secțiune circulară cu grosimi variind între 1,8 și 2,6 mm. Nici deschiderea diametrelor nu variază mult în jurul valorii de 30 mm. Din această categorie de inventar au fost descoperite 5 piese întregi și una fragmentară dar ușor de reconstituit, toate plasate în zona oaselor temporale sau occipitale. Unul dintre cercei este deschis și cu capete ascuțite, (M. 1 Pl. V 2), iar trei piese au capetele petrecute, (M. 1 Pl. V-1 și M.9-Pl. XIII-8,9). Un singur cercel, are un capăt îngroșat și celălalt ascuțit, atingându-se ușor (M. 8-Pl. XII 3). În M.8, mai apare un cercel puternic corodat, asupra căruia referirile tipologice sunt dificile. La fel ca în cazul brățărilor, nici pe cercei nu apar urme de ornamentare. În M. 2, apare în trei fragmente, un cercel diferit tipologic de cei descriși anterior (Pl. V-5). Această piesă, păstrează la mijlocul curbării, o îngroșare realizată prin înfășurarea unei sârme cu grosimea de 1 mm, spiralat pe sârma ceva mai groasă, de 1,8 mm, ce constituie corpul cercelului. Unul din capetele cercelului este îndoit spre interior, iar celălalt deși destul de corodat, pare să fi fost ascuțit.

Inelele, descoperite în necropola din Dealul Pemilor X2, sunt în număr de 5. Dintre acestea, 4 au fost descoperite în zona falangelor mâinilor și doar unul pe piept, în zona sternului (M. 3), deși defunctul a fost depus cu brațele întinse pe lângă corp, deci cu falangele degetelor în zona femurelor.

Din punctul de vedere al morfologiei și funcționalității lor, aceste piese pot fi împărțite în două categorii; inele cu dimensiune variabilă, deci deschise și inele cu dimensiune fixă, închise. Ca forme, avem un singur exemplar neornamentat, realizat din sârmă de bronz de secțiune circulară în M. 8, (Pl. XII 3), o piesă realizată din bandă de cupru de secțiune dreptunghiulară, ornamentată cu incizii în M. 3 (Pl. V-8) și trei inele executate din bandă de bronz de secțiune semicirculară cu partea rotunjită spre exterior, ornamentate prin incizare și prevăzute cu îngroșări „sigilare” în M. 8, (Pl. XII-4) și M. 9, (Pl. XIII 13, 14). Inelul din M. 3, din cupru, este deschis cu capetele petrecute. Pe partea exterioară a benzii foarte subțiri (0,7 mm) se poate observa un ornament în care se alterează linii în zig-zag cu cerculețe (Pl. V-8).

În M. 8, în zona degetelor mâinii drepte a fost găsit un inel, din păcate fragmentar, (Pl. XII-4) ceea ce nu ne permite să stabilim dacă a fost închis sau deschis, deschiderea diametrală putând fi doar apreciată la cca 20 mm. Lățimea benzii de secțiune semicirculară este de 7 mm iar grosimea de 0,9 mm. Inelul este prevăzut cu o îngroșare de tip sigilar cu profil rectangular, ce se ridică cu 1,7 mm deasupra benzii. Pe toată suprafața exterioară păstrată, se observă un ornament compus din cerculețe cu un punct interior, realizate cel mai probabil prin batere cu ajutorul unei potricale și a unui punctator. Cu siguranță ornamentul nu a fost realizat cu un singur instrument special construit în acest scop, deoarece plasarea punctului din interiorul cerculețului nu este uniformă nici în plan, nici ca profunzime, într-un caz străpungând chiar banda subțire. Tot în M. 8, în zona mâinii stângi, a fost descoperit singurul inel neornamentat,

realizat fără deschiderea din bară de secțiune circulară cu grosimea de 3,4 mm și deschiderea diametrală de 17 mm.

În M. 9, cel mai bogat în piese de podoabă, au apărut două inele destul de bine păstrate, ambele în zona falangelor mâinii stângi. Primul inel, (Pl. XIII-13), în prezent rupt, a fost inițial închis și executat din bară de bronz de secțiune semicirculară cu lățimea de 5 mm și grosimea de 0,8 mm. Piese prezintă o lățime sigilară ce depășește cu 1,6 mm grosimea benzii și cu 1 mm de fiecare parte, lățimea acesteia. Pe acest inel este reprezentat același ornamentat ca cel întâlnit pe piesa din M. 8, compus din cerculețe cu punct interior. Aici însă cerculețele nu sunt repartizate prin înșirare, uniform pe partea exterioară a benzii, ci se grupează câte două la baza îngroșării. De asemenea, pe acest inel apar și puncte neîncadrate de cercuri, atât pe bandă, cât și pe îngroșare. Cel de-al doilea inel, (Pl. XIII-14), este mai îngust dar mai gros, banda prezentând același profil semicircular cu lățimea maximă de 2,8 mm și grosimea de 1,5 mm. Și acest inel are o îngroșare, de data aceasta rombică și în plan și aproximativ triunghiulară în profil, depășind cu 1,5 mm grosimea medie a inelului și cu câte 2,5 mm de fiecare parte lățimea acestuia.

Pandativii descoperiți în necropolă, provin din trei morminte; M.4, M. 5 și M. 9. Și aceste piese se pot diferenția după funcționalitate și formă în cel puțin două categorii: clopoței (zurgălăi) și butoni simpli.

În M. 4, în zona claviculei stângi, a fost descoperit un pandativ buton în formă de boabă de strugure (pl. V-6). Partea inferioară este sferică cu un diametru de 6 mm. Tot 6 mm, măsoară și urechea alungită, prevăzută cu un orificiu de 1,8 mm și legată de corpul sferic printr-un manșon cu grosimea de 1 mm și diametrul d 2,5 mm.

Un al doilea buton, de data aceasta în formă de ciupercă, (Pl. V-7) a fost găsit în M. 5, în zona sternului. Cu înălțimea totală de 12,5 mm, acesta este cu 2 mm mai scurt decât butonul din M. 4, fapt datorat corpului lenticular comprimat la 4 mm în diametrul mic și extins la 10 mm în diametrul mare. Urechea de prindere măsoară 8 mm și este legată direct, fără manșon, de corpul lenticular. Oficiul urechii are un diametru de 1,6 mm.

În bogatul inventar al mormântului M.9, au apărut printre piesele în parte descrise deja, două jumătăți de pandativ ce se situează ca dimensiune între piesele mici din M. 4 și M. 5 și zurgălăii mai mari din M. 9. Prima piesă, (Pl. XIII-16), reprezintă o jumătate dintr-un pandativ gol în interior, dar orificiul inferior specific zurgălăilor. Cu totul piesa măsoară în înălțime 19 mm, din care corpul sferic reprezintă 9 mm. Urechea de prindere este circulară cu un diametru de 5 mm și prevăzută cu un orificiu de 3 mm, diametru. Urechea se leagă de corpul sferic printr-un manșon dublu cu grosimea de 2 mm, iar în partea inferioară, piesa prezintă o protuberanță de 1,6 mm, conferind un aspect de „cap de ceapă”.

Cea de-a doua piesă din M. 9, (Pl. XIII-17) este foarte asemănătoare cu cea „boabă de strugure” din M. 4, dar diferă prin dimensiuni și mod de realizare. Și din această piesă am găsit doar o jumătate. Corpul sferic și gol în interior măsoară 9 mm în diametru și se leagă printr-un guler destul de puțin pronunțat de 1 mm, de urechea puțin alungită. Urechea de prindere a fost ruptă la orificiul ce măsoară 1,5 mm în diametru.

Ambele piese descrise mai sus, prezintă urme de uzură la partea superioară a orificiului de prindere, ceea ce îndreptățește afirmația că au fost purtate vreme îndelungată.

În același mormânt M. 9, au fost în zona gâtului, trei jumătăți de zurgălăi, dintre care două constituie o pereche, lipindu-se perfect într-o singură piesă. Forma este piriformă, (Pl. XIII-10,11) cu partea superioară alungită. Înălțimea totală a piesei este de 26 mm iar lățimea maximă reprezintă 18,5 mm. Din înălțimea totală, 19 mm reprezintă corpul piesei, care printr-un guler de 2 mm, se leagă de urechea agățătoare de forma circulară cu un diametru de 5 mm, în care s-a practicat un orificiu de prindere de 2 mm. Grosimea peretelui corpului piesei variază între 1 și 1,4 mm, iar în partea inferioară este practicat un orificiu alungit de rezonanță cu lățimea maximă de 2 mm și lungimea de 4 mm pe fiecare din cele două părți componente ale clopoțelului. În exterior, piesa este ornamentată cu două șențuiri puțin adâncite și paralele, ce înconjoară corpul zurgălăului ca un brâu în zona lățimii maxime. Sub aceste linii, evoluează paralel cu deschiderea de rezonanță, alte patru linii adâncite, câte două de fiecare parte a acestei deschideri.

Cea de-a treia jumătate de zurgălău, (Pl. XIII-12) descoperită în aceeași zonă a mormântului M. 9, prezintă același ornament și aproximativ aceeași formă cu piesa descrisă anterior, doar corpul piesei fiind puțin mai bombat în partea superioară

Cu siguranță că atât această jumătate de piesă, cât și cele două jumătăți de butoni cu cavități interioară din acest mormânt, au fost depuse întregi, iar în cazul zurgălăilor, cu tot cu bila interioară confecționată probabil din același material. Este posibil ca aceste piese să fi fost mai puternic atacate de factorii corozivi fărâmițându-se în pământ, unde nu au mai putut fi sesizați decât ca aglomerări de oxid verde, în corelație cu piesele descrise mai sus.

După cum deja s-a afirmat, în necropola din Dealul Pemilor X2, au fost scoase la lumină și piese de inventar metalic fragmentare și ca atare greu de identificat. Printre aceste fragmente metalice se numără și o piesă descoperită în mormântul de călăreț M. 7. Este vorba de un fragment de aplică din argint se pare aurit, (Pl. IX-3) descoperită pe calota craniană mai exact pe osul frontal al celui înhumat aici. Aplica extrem de friabilă, se compune din patru fragmente care împreună dau piesei un aspect aproximativ triunghiular. Grosimea tablei este de 0,3 mm, iar înălțimea și lățimea plăcuței reprezintă 18 mm. Acest fragment păstrat, pare să fie colțul unei aplici ornamentate în tehnica „repousse”, adică prin baterea la rece a tablei acoperite cu un strat subțire de rășină. Baterea s-a făcut succesiv pe partea din spate, scoțându-se în relief modelul pe partea din față. Motivele ornamentale folosite sunt cerculețe înlănțuite și înșirate în interiorul ramei și meandre ce învăluie protuberanțe. Judecând după unghiul drept al colțului păstrat și după ușoara arcuire a uneia dintre margini, am putea presupune că avem de-a face cu o aplică în formă de inimă sau în formă de „U” închis, specifică pieselor aplicate pe limbile de curea sau alte piese de harnașament.

Mărgelile descoperite în mormântul M. 9, reprezintă sigurele piese de inventar confecționate din ceramică. În total a fost recuperat un număr de 18 mărgeli și putem presupune că în șirag au fost mai multe asemenea piese care nu s-au păstrat decât în frânturi extrem de mici și ca atare recuperarea lor totală nu a fost posibilă. Mărgelile au fost descoperite în zona mandibulei și a osului occipital fără să se poată face observații asupra organizării lor în șirag. Piesele sunt de dimensiuni diferite, (Pl. XIII, 1-7) cea mai mare având un diametru de 14 mm și o grosime de 9 mm, iar cea mai mică prezintă 7 mm în diametru și 4 mm în grosime. Și forma variază de la bitronconică la cilindrică și inelară iar pasta foarte fină este de culori diferite; albă, galbenă sau

cărmizie. Unele mărgelile sunt ornamentate cu incizii în care s-au mai păstrat ușoare urme de vopsea neagră și roșie.

Elementele de echipamentul militar, reprezintă pe lângă piesele de podoabă descrise anterior, pentru clarificarea aspectului cultural și cronologic al necropolei din punctul Orăștie – Dealul Pemilor X2, o categorie importantă de inventar funerar. Această categorie trebuiește la rândul ei împărțită în piese de armament și elemente de harnașament.

Piesele de armament se rezumă până până în prezent în această necropolă, la vârfuri de săgeți de mai multe forme și dimensiuni. Dintre acestea putem deosebi piesele depuse ritual în mormintele de luptători; M. 6 și M. 7 și piesele ajunse în morminte odată cu defunctul, adică înfipite în corpul acestuia ca în mormintele M. 2. și M. 7.

Piesele depuse ritual în morminte se întâlnesc în ambele cazuri grupate și corelație cu piese de harnașament. În mormântul M. 6, au fost descoperite la humerusul stâng 5 vârfuri de săgeți ținute în mănunchi strâns, probabil într-o tolbă ce nu s-a păstrat. Cele cinci piese sunt toate încadrabile în categoria „vârfurilor rombice”, dar cu toate acestea nu există două identice. Cea mai mare piesă, (Pl. VII-2), măsoară în lungime 114 mm, lățimea maximă reprezentând 30 mm. Grosimea la intersecția diagonalelor rombului este de 3,6 mm, grosimea ce scade spre cele două tășuri și spre vârf și crește la 6,4 mm în coada de prindere. Această săgeată face parte din categoria vârfurilor plate, la fel ca o altă piesă mai scurtă (Pl. VII-3), cu lungimea de 90 mm, dar cu 3 mm mai lată în punctul maxim. Celelalte trei vârfuri din M. 6, aparțin tot categoriei rombice, dar sunt mai masive, mai înguste și alungite, ceea ce le conferă aspectul unor bolțuri cu întrebuințare desigur diferită față de cele două piese descrise anterior, în luptă sau vânatoare. Cea mai mare dintre aceste trei piese (Pl. VII-1), are o lungime de 88 mm și o lățime maximă de 26 mm. Grosimea reprezintă 6 mm la intersecția diagonalelor și scade uniform spre vârf și spre coadă. Celelalte două săgeți au una lungimea de 71 mm și lățimea de 19 mm (Pl. VII-5), respectiv 78 mm și 21 mm cealaltă (Pl. VII-4). Toate cele cinci vârfuri de săgeată au codița de înmănușare ruptă și este probabil că o porțiune din capătul acestora să se fi pierdut prin oxidare.

Tot în snop, dar mai probabil ținute în mâna dreaptă a defunctului, au fost depuse și săgețile din mormântul M. 7. Un grup de 5 vârfuri de săgeată au fost descoperite între coastele și unghiul format de humerusul, radiusul și cubitusul mâinii drepte, iar un al șaselea vârf de săgeată, în zona toracică, sub coaste în apropierea vertebrelor.

Acest vârf de săgeată izolat, (Pl. X-4) este cel mai mic descoperit până în prezent în necropolă având lungimea de 62 mm și lățimea de 17 mm, pe o grosime maximă de 3,4 mm. Atât dimensiunile reduse, cât și aspectul plat cu marginile arcuite ce conferă piesei un aspect de „frunză de salcie”, fac ca această săgeată să se detașeze de categoria rombică întâlnită în restul necropolei.

Celelalte cinci piese din M. 7, sunt de aceeași factură cu cele din M. 6, cu deosebirea că aici întâlnim trei piese aparținând variantei plate și lățite și două din varianta masivă a tipului rombic. Cel mai mare exemplar, (Pl. X-6) deși recuperat doar fragmentar, aparține variantei late, ca și în M. 6. Piesa are lungimea păstrată de 95 mm, lățimea de 26 mm și grosimea de 3,6 mm. Grosimea scade spre vârf și tășuri și crește la 9 mm pe coada de înmănușare. Dintre cele două vârfuri rombice masive, unul este foarte prost păstrat (Pl. X-5), dar și așa se poate remarca asemănarea cu piesa masivă

mare din M. 6. În cazul celei de-a doua piese, mai bine păstrate, asemănarea cu vârful masiv mic din M. 6 este și mai evidentă.

După cum s-a arătat deja, în M. 2, au fost de asemenea descoperite două vârfuri de săgeată. Acestea însă nu au fost depuse în mormânt ca inventar funerar, defunctul înhumat cu cele două piese înfipite în piciorul drept. Ambele piese sunt fragmentare și pot fi incluse în categoria vârfurilor rombice late și plate. Piesa cea mai mare este mai prost păstrată (Pl. V-9) și a fost descoperită între tibia și peroneul piciorului drept. În prezent măsoară în lungime 76 mm și în lățime 35 mm. Aceste dimensiuni fac plauzibilă apartenența piesei la grupul vârfurilor plate mari, din care am mai întâlnit trei exemplare în M. 6 și M. 7. Din varianta vârfurilor plate mici, face parte ce-a de-a doua săgeată, (Pl. V-10) descoperită în genunchi, cu dimensiunile ei de 63 mm lungime și 26 mm lățime.

Piese de harnașament, provin în această necropolă numai din mormintele în care au fost depuse ritual vârfurile de săgeți descrise anterior, adică M. 6 și M. 7.

În mormântul notat M. 6, s-a descoperit lângă falangele labei piciorului drept, o zăbală simplă din fier (Pl. VIII). Piesa se compune din două inele masive cu deschiderea diametrală interioară de 47 până la 50 mm, legate între ele cu o bară simplă. Bara de legătură are aceiași grosime cu cea a inelelor, adică 6-8 mm, și este rotundă în secțiune. Capetele barei au fost curbate prin forjare în aceeași direcție, formând două bucle ce cuprind câte un inel. Lungimea barei reprezintă 134 mm. Întreaga piesă a fost prelucrată cel mai probabil prin forjare la cald, iar urme de ornamentare nu sunt vizibile. În același mormânt, lângă femurul stâng, a fost descoperită o piesă ce pare să reprezinte un fragement de zăbală, sau mai exact un inel din același metal și cu aceleași dimensiuni ca cele de la zăbala descrisă anterior, pe care s-a mai păstrat un fragment dintr-o bară de legătură.

O zăbală întreagă, dar de alt tip, s-a descoperit pe genunchiul stâng al defunctului din M. 7, (Pl. X-7). Inelele de prindere a hăturilor, au aceeași deschidere diametrală și același grosime iar sistemul de prindere a barei este identic cu cel descris pentru piesa din M. 6, dar în cazul de față, bara este articulată la mijloc. Mai exact, partea din gura calului, este confecționată din două bare cu lungimea de 90 mm fiecare, ale căror capete curbate formează bucle ce într-o parte leagă cele două bare iar în partea cealaltă cuprind inelele.

În zona falangelor picioarelor înhumatului din M. 7, au mai ieșit la iveală două scărițe de șa, din fier (Pl. XI-1,2). Separe că deși de corespondență tipologica perfectă și de dimensiuni foarte apropiate, cele două scărițe nu au constituit de la început o pereche, sau au fost făurite de un fierar mai puțin priceput. La cele două piese se pot observa cu ușurință deosebiri în forma urechii de prindere a curelei și în curbura tălpii. Ambele au formă de pară, înălțimea totală reprezentând 170 mm. Lățimea în punctul maxim este de 126 mm iar lățimea tălpii este de 30 mm. Pe partea exterioară a tălpii, se pot observa două șențuiri longitudinale ce delimitează o nervură intercalată și care au avut probabil rolul de a întări talpa destul de subțire. În interior, talpa scăriței este netedă. Interesant de remarcat este faptul că urechile de prindere a curelei, sunt în ambele cazuri lipsite de orificii, ceea ce ne face să credem că aceste urechi au avut mai mult rolul de a împiedica alunecarea curelei în stânga sau în dreapta. În acest caz, prinderea curelelor s-a făcut probabil printr-un mod, eventual de felul celui pe care îl propunem în Pl. XI-3.

Încadrarea culturală tipologică și cronologică a mormintelor din punctul Orăștie – Dealul Pemilor „X2” trebuie să aibă în vedere atât inventarul funerar, cât și modul de organizare a necropolei.

Materialele desoperite în acest punct, pot fi încadrate fără dificultate în perioada timpurie a Evului Mediu Transilvănean, în acest sens existând corespondențe tipologice în mai multe puncte cercetate în spațiul intracarpatic. Brățările simple din bronz acoperă teritorial întregul spațiu al Bazinului Carpatic și își fac apariția cronologic încă din secolul al VII-lea⁷. Asemenea piese sunt încadrate în tipul IV, varianta „A” în tipologia propusă de Z. Cilinska. Aceste obiecte sunt considerate ca făcând parte din podoabele specifice femeilor⁸, ceea ce este în cazul nostru discutabil având în vedere descoperirea unor astfel de brățări în mormântul M. 7. Justificată ni se pare în schimb opinia întâlnită în același text, conform căreia, brățările simple de bronz nu sunt neapărat piese de podoabă, ci mai probabil accesorii vestimentare cu rolul de strângere a mânecilor cămășilor⁹, ceea ce ar explica și capete ascuțite. În Transilvania asemenea piese sunt însă mult mai răspândite în secolul al X-lea. În necropola de la Blandiana „B”, tot în apropierea Mureșului, la doar 21 km în amonte de Dealul Pemilor, apar asemenea piese în corelație cu materiale databile în prima jumătate a secolului X¹⁰. Și din mai apropiata necropolă descoperită ocazional la Deva provine o brățară simplă și tot dintr-un mormânt de călăreț, databil la sfârșitul secolului al X-lea sau în primii ani ai secolului al XI-lea¹¹. Cea mai largă răspândire o înregistrează însă acest tip de brățară și în orizontul „Bijelo Brdo” pentru care J. Giesler propune 41 forme specifice de material de inventar, brățările simple cu capete ascuțite, (forma 4) fiind încadrate cronologic prin descoperiri însoțite de material numismatic, din a doua jumătate a secolului al X-lea și până în primii ani ai mileniului nostru, folosirea și ca atare depunerea lor încetând odată cu domnia lui Ștefan I¹².

Cerceii descoperiți în punctul X2 din Dealul Pemilor sunt de asemenea de cea mai simplă factură și însoțesc de obicei brățările cu care se încadrează în același orizont cultural și cronologic. Fiind deci vorba tot de o formă simplă, răspândirea în spațiu și în timp este din nou foarte mare. Piese de acest fel întâlnim în Transilvania începând din perioada gepidică¹³, apoi în perioada avară în descoperirile de la Gâmbaș-Câmpia Turzii¹⁴, în secolul X, în necropola de la Blandiana „B”¹⁵, pentru ca începând cu primii ani ai secolului al XI-lea, să-și găsească maxima răspândire tot în orizontul Bijelo – Brdo¹⁶. În clasificarea propusă pentru acest orizont de J. Giesler, cerceii simpli (forma 25), se numără printre piesele cu cea mai lungă întrebuințare în timp, din secolul X, până în secolul XII¹⁷. Comparând piesele noastre cu acest imens material arheologic din care am citat o mică parte, ajungem la concluzia încadrării cerceilor simpli din punctul X2, în perioada de început a grupului Bijelo-Brdo, sau cronologic la începutul secolului al XI-lea.

7. CILINSKA, Z., în *Slovenská Archeológia*, (Slov. Arch.) XXIII- 1/1973, p. 85.

8. *Ibidem*, p. 63 sq.9. *Ibidem*, p. 84.

10. HORED, K., *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn 1986, p. 78, fig. 35-3.

11. *Ibidem*, p. 84, fig. 39. Cf. și PINTER, Z.K., în *Forschungen*, 37-2 / 1995, p. 5-10.

12. GIESLER, J., în *Prähistorische Zeitschrift*, 56 / 1981, p. 3-167.

13. HORED, K., *Op. cit.*, p. 16, fig. 7-11.

14. *Ibidem*, p. 70, fig. 31-12.

15. *Ibidem*, p. 77, fig. 35-2.

16. POPESCU, D., în *Materiale și Cercetări Arheologice*, (M.C.A.), II/ 1956, p. 88, fig. 81-4; p. 89, fig. 83; p. 91, fig.

86-1, p. 147 sq.

17. *vezi supra*, nota 12.

Pandativii descoperiți în Dealul Pemilor X2, pot fi mai ușor încadrați tipologic și cronologic, având o răspândire mai restrânsă în spațiu și timp. Pandativii mici, indiferent dacă apar în cadrul descoperirilor grupului Ciumbrud¹⁸, Blandiana B¹⁹ sau Bijelo Brdo²⁰ – (forma 11), se grupează cronologic în jurul cumpenei de milenii sau în prima parte a secolului al XI-lea. Și zurgălăii aparțin în linii mari aceluiași orizont cronologic, tipurile întâlnite în Dealul Pemilor, fiind specifice tot pentru secolul XI²¹, chiar dacă piese asemănătoare apar deja în necropola din secolele VIII-IX, de la Bratej²².

La începutul mileniului nostru, în special în orizontul Bijelo Brdo²³, se înregistrează și răspânditatea inelelor plate, cu sau fără îngroșare sigilară, dar frecvent ornamentate cu linii în zig-zag și mai ales cu cerculețe punctate în interior. O piesă aproape identică celei descoperite în mormântul M. 8, a apărut la Vârșand într-un mormânt datat în secolul XI²⁴. Piesa asemănătoare celor descoperite în Dealul Pemilor, au mai apărut la Gornea sau Cuptoare – Sfogea în Banat în același orizont cronologic²⁵. Desigur și inelele prin simplitatea formei și ornamentelor își pot găsi corespondențe multiple în spațiu și timp. Cercul cu punct central, este reprezentarea schematică a discului solar și un simbol legat de cultul soarelui, atât de răspândit la populațiile în mișcare, crescătoare de animale mari, încă din preistorie, pentru ca motivul să se perpetueze în arta populară până în zilele noastre. În zona pădurenilor Hunedoreni, persistă în portul popular inele din bronz sau alamă de o frapantă asemănare cu cele descoperite de noi în Dealul Pemilor X2²⁶.

În ceea ce privește fragmentul de plăcuță lucrat în tehnica „repousse”, descoperit în mormântul de călăreț M. 7, se pare că piesa aparține orizontului vechi maghiar, databil în secolul al X-lea. Tehnica de prelucrare, ca și motivele ornamentale folosite, amintesc de piesele descoperite în Transilvania la Cluj încă în 1911 și apoi în 1941-42, în zona străzii Zapolya²⁷. Piese lucrate în același mod și purtând încă o puternică amprentă a artei stepelor, au mai apărut în Transilvania la Gâmbaș sau Lopatea Nouă²⁸, în mai multe exemplare, de obicei perechi, provenind cel mai probabil de la harnașamentul calului, din care în acest orizont sunt încă înhumate părți împreună cu stăpânul defunct²⁹. Din acest motiv, apariția singulară și fragmentară a unei asemenea piese în necropola de la Orăștie Dealul Pemilor X2, nu este în măsură să justifice coborârea datării asigurate de către toate celelalte materiale de podoabă, mai ales că și la Vârșand, piese de aceeași factură mai apar izolat în morminte databile în secolul XI³⁰.

Vârfuri de săgeată de felul celor din necropola de la Orăștie – Dealul Pemilor X2, sunt cunoscute din numeroase descoperiri din Europa Centrală sau din spațiul

18. DANKANITS, A., FERENCZI, I., în *M.C.A.*, 6/1959, p. 605-612.

19. HORED, K., *Op. cit.*, p. 77, fig. 35-6.

20. POPESCU, D., *Loc. cit.*, p. 91, fig. 8-1.

21. BAKAY, K., în *Acta. Ac. Sc. Hung. XIX* / 1967, p. 114.

22. ZAHARIA, E., *Populația românească în Transilvania sec. VII-VIII. Cimitirul de la Bratej*, București 1977.

23. *Vezi supra* nora 12.

24. POPESCU, D., *Loc. cit.*, p. 91, fig. 87-9.

25. UZUM, I., în *Banatica* 6/1981, p. 192 sq.

26. SECOSAN, E., în *Sargetia* XV / 1981, p. 423, fig. 6,7.

27. KOVÁCS, I., în *Közlemények* 2/ 1942, p. 85-116. Cf. și László, Gy., în *Erdélyi Múzeum* 47/ 1942, p. 578-584.

28. HORED, K., *Op. cit.*, p. 83, fig. 38, p. 86, fig. 40; Cf. și: a.a. *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenburgens*, Bukarest 1958, p. 139 sq.

29. CSANAD BALINT, *Die Archäologie der Steppe*, Wien – Köln 1989, p. 195-229.

30. POPESCU, D., *Loc. cit.*, p. 90 sq., fig. 84,86.

stepelor Euro-Asiatice³¹. La fel ca în cazul pieselor de podoabă, în cazul vârfurilor de săgeată avem din nou de-a face cu un tip foarte simplu. Vârfurile plate, cu spin de prindere în lemnul despicat al săgeții, sunt mai ușor de realizat decât cele cu tub, motiv pentru care cunosc o mare răspândire în spațiu și timp³². Originile acestui mod de prindere se găsesc cu siguranță în preistorie, la vârfurile de silex sau os, iar continuitatea folosirii acestui tip de săgeată până în Evul Mediu, este demonstrată de numeroase descoperiri arheologice³³. Piese din Dealul Pemilor se încadrează în mare, în categoria săgeților rombice cu mici diferențieri morfologice și de dimensionare datorate particularităților de folosire³⁴. Urmărind săgețile depuse ritual în mormintele M. 6 și M. 7, se poate cu ușurință observa intenția de reprezentare a unei game de piese cu utilizări probabil diferite. În cele două snopuri, săgețile sunt în așa fel aranjate încât nu se întâlnesc două identice, situație similară cu cea de la Vârșand³⁵ și din numeroase morminte din orizontul vechi maghiar³⁶. În ceea ce privește numărul săgeților depuse în morminte, Csanad Balint observă că se întâlnesc maxim 7-9 și minim 2-4 piese într-un mormânt, apreciind că aceste numere ar putea indica rangul celor înhumați³⁷. Numărul în majoritatea cazurilor impar al săgeților ar putea indica după alte opinii, penetrația sufletului prin diferitele sfere ale lumii de dincolo de moarte³⁸. Cert este faptul că numărul acestor săgeți a avut cu certitudine un rol magico-religios sau de prestigiu în comunitatea tribală, deoarece nu s-au descoperit nicăieri în acest orizont tolbe pline³⁹. De asemenea este interesant de observat faptul că în mormintele acestui orizont, săgețile sunt depuse cu vârful în sus în tolbe, ceea ce nu este uzual în practica arcașilor care poartă săgețile în tolba cu vârful mai greu în jos și cu penajul la gura tolbei, cum putem deduce din numeroase reprezentări de epocă⁴⁰. Tipologic, săgețile de la Orăștie – Dealul Pemilor, pot fi incluse în tipul săgeților din orizontul de stepă, piese asemănătoare fiind întâlnite în spațiul chirchiz, în zona Nord Caucaziană și Nord Pontică, fiind atribuite în special populațiilor turcice⁴¹. În Bazinul Carpatic, acest tip de săgeată pătrunde în principal prin intermediul maghiarilor. În clasificarea propusă de Al. Ruttkay, vârfurile de săgeată cu spin sunt încadrate în grupul „B”, în cadrul căruia distinge mai multe subtipuri⁴². Piese noastre pot fi incluse pe baza acestei tipologii în tipurile „1a”, „1c”, „2a” și „2c”, datate foarte larg în secolele X-XII. Într-o tipologie restrânsă, același autor, include săgețile rombice de tipul celor discutate de noi, în tipul „VI”, cu răspândire maximă în secolele X-XI⁴³. În ceea ce privește funcționalitatea acestor piese, este probabil că ele să fi avut destinații

31. NICOLLE, D. C., *Op. cit.*, p. 10-21; 526-550.

32. SEBESTYEN, K., *Bogen und Pfeil der alten Ungarn, Veröffentlichungen des Stadtischen Museums in Szeged*, 1933, p. 63-91.

33. POPA, R., ZDROBA, M., *Șantierul arheologic Cuhea*, Baia Mare 1966, p. 21sq.; RUSU, A. A., în *Sargetia XVI-XVII*, p. 357, fig. 11-4; COSTEA, F., în *Cumidava 2* / 1968, p. 80-86.

34. K. Sebestyen, (vezi supra nota 32), diferențiază chiar două grupe: vârfuri rombice și deltoide, și 6 tipuri notate A, B, C, D, E și F, specificând însă că de fapt este vorba de variante ale aceleiași forme de bază, fără ca între aceste forme întâlnite de obicei împreună în morminte, să poată fi sesizate diferențe cronologice (P. 78).

35. POPESCU, D., *Loc. cit.*, p. 90.

36. BAKAY, K., *Loc.*, p. 144-172; KOVACS, L., în *Mitt. Arch. Inst. Budapest*, 6 / 1976, p. 90-92.

37. CSANAD BALINT, *Op. cit.*, p. 216.

38. LÁSZLÓ, Gy., în *Arch. Ért.*, 77 / 1950, p. 139.

39. KOVACS, L., *Loc. cit.*, p. 92.

40. NICOLLE, D. C., *Op. cit.*, p. 645, fig. 72e, p. 661, fig. 136q; MANN, Sir Jammes, în *Der Wandteppich von Bayeux*, London 1957, p. 56-74, Pl. 70, 71.

41. NICOLLE, D. C., *Op. cit.*, p. 5/7a-f, 8a-u, p. 13 sq., p. 367.

42. RUTTKAY, Al., în *Slov. Arch.*, XXIV-2 / 1976, p. 325-333, vezi și Pl. 54.

43. RUTTKAY, Al., în *Slov. Arch.*, XXX-1 / 1982, p. 174-183, Tab. II.

foarte clar stabilite în domeniul vânătorii sau al războiului. Piese mari și late, au fost probabil utilizate mai mult în vânătoare, sau în luptă pentru doborârea cailor inamicului⁴⁴, pe când cele mai mici și mai robuste își vor fi găsit întrebuințare în special în luptă, la străpungerea echipamentului defensiv al dușmanilor.

Mai simplu de încadrat cronologic și tipologic decât săgețile, sunt scărițele de călărie, descoperite în mormântul M. 7. Ele aparțin tipului oval sau în formă de pară, respectiv grupul „IV”, varianta „2” – cronologic secolele X-XI, după clasificarea propusă de Al. Ruttkay⁴⁵. Forma curbată a tălpii acestor scărițe trebuie pusă în legătură cu încălțăminte folosită de călăreți și care în cazul nostru trebuie să fi fost cu talpă moale. Piese de corespondență tipologică cu cele în discuție, au mai fost descoperite în țara noastră la Cluj, Vârșand, Deva⁴⁶ sau Arad – Ceala⁴⁷ și în mai multe puncte din Câmpia Pannonica⁴⁸. Spre deosebire de săgeți, acest tip de scărițe dispare odată cu abandonarea tacticii de luptă bazată pe cavaleria ușoară, deci odată cu secolul al XI-lea. Aceiași încadrare în secolul al XI-lea poate fi propusă și pentru zăbalele descoperite în mormintele M. 6 și M.7. Piesa din M. 7, face parte din categoria zăbalelor articulate, incluse în tipul „II” al clasificării propuse de Al. Ruttkay⁴⁹. În opinia aceluiași autor, acest tip de zăbală, deși foarte simplu și extrem de eficient, nu este cunoscut în Europa înainte de sec. IX, pentru ca din secolul al X-lea folosirea ei să se extindă pe tot continentul și pentru toată durata Evului Mediu. Ca principali purtători ai acestui tip de zăbală spre Europa Centrală, sunt considerați tot vechii maghiari în a căror necropole sunt descoperite frecvent asemenea piese⁵⁰. Originea în schimb trebuie căutată tot în spațiul răsăritean al continentului⁵¹. Zăbala nearticulată, descoperită în M. 6, este inclusă în tipul „III”, al mai sus amintitei clasificări Ruttkay, având aceeași atribuire culturală, cronologică și aceeași origine, cu piesele articulate, cea mai mare frecvență a acestui tip înregistrându-se în Părțile de Sud ale fostei U.R.S.S.⁵². Datorită simplității acestei piese, zăbala simplă își găsește analogii în perioada secolelor X-XI în toată Europa, dar după secolul XI este din ce în ce mai rar folosită, pentru ca după secolul XII să dispară practic, lăsând loc celei articulate⁵³.

În concluzie ansamblul pieselor de inventar din necropola de la Orăștie – Dealul Pemilor X2, atât piese de podoabă și vestimentație, cât și piese de armament sau harnașament, converg în date spre cumpăna de milenii, eventual spre prima parte a secolului al XI-lea. În ceea ce privește încadrarea culturală a ansamblului, majoritatea materialului corespunde tipologic primei faze a orizontului Bijelo – Brdo, din care lipsesc însă inelele de buclă cu capătul în formă de „S”, brățările torsadate, împletite sau cu capete de animale. În schimb găsim în necropola din Dealul Pemilor X2, elemente ale grupului Blandiana „B”, anterior orizontului Bijelo – Brdo, ca brățările și cerceii simpli sau pandativi sferici goi în interior, dar nu întâlnim ceramică și cerceii „ciorchine” de tradiție bizantină. De asemenea avem descoperiri de piese de armament

44. Vezi supra nota 43, p. 329.

45. Ibidem, p. 354.

46. HOREDT, K., *Op. cit.*, p. 81-88, fig. 39.

47. DORNER, E., în *M.C.A.*, IX/1970, p. 447-449.

48. BAKAY, K., *Loc. cit.*, p. 110-141. vezi fig. 5; 12:3-a, b, c; 6, 7-a. Cf. și CSANAD BALINT, *Op. cit.*, p. 211 sq.

49. RUTTKAY, Al., în *Slov. Arch.*, XXIX-2 / 1976, p. 357 sq, fig. 75.

50. BAKAY, K., *Loc. cit.*, p. 112, fig. 3A-20; 3B-3, p. 115, fig. 5-11; p. 116, fig. 6-9. Cf. și CSANAD BALINT, *Op. cit.*, p. 212 sq.

51. MAHNO, E.V., în *Seredni viki na Ukraini*, Kiev 1971, p. 87-94, Pl. 6-10, 11.

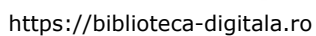
52. RUTTKAY, *Op. cit.*, p. 338.

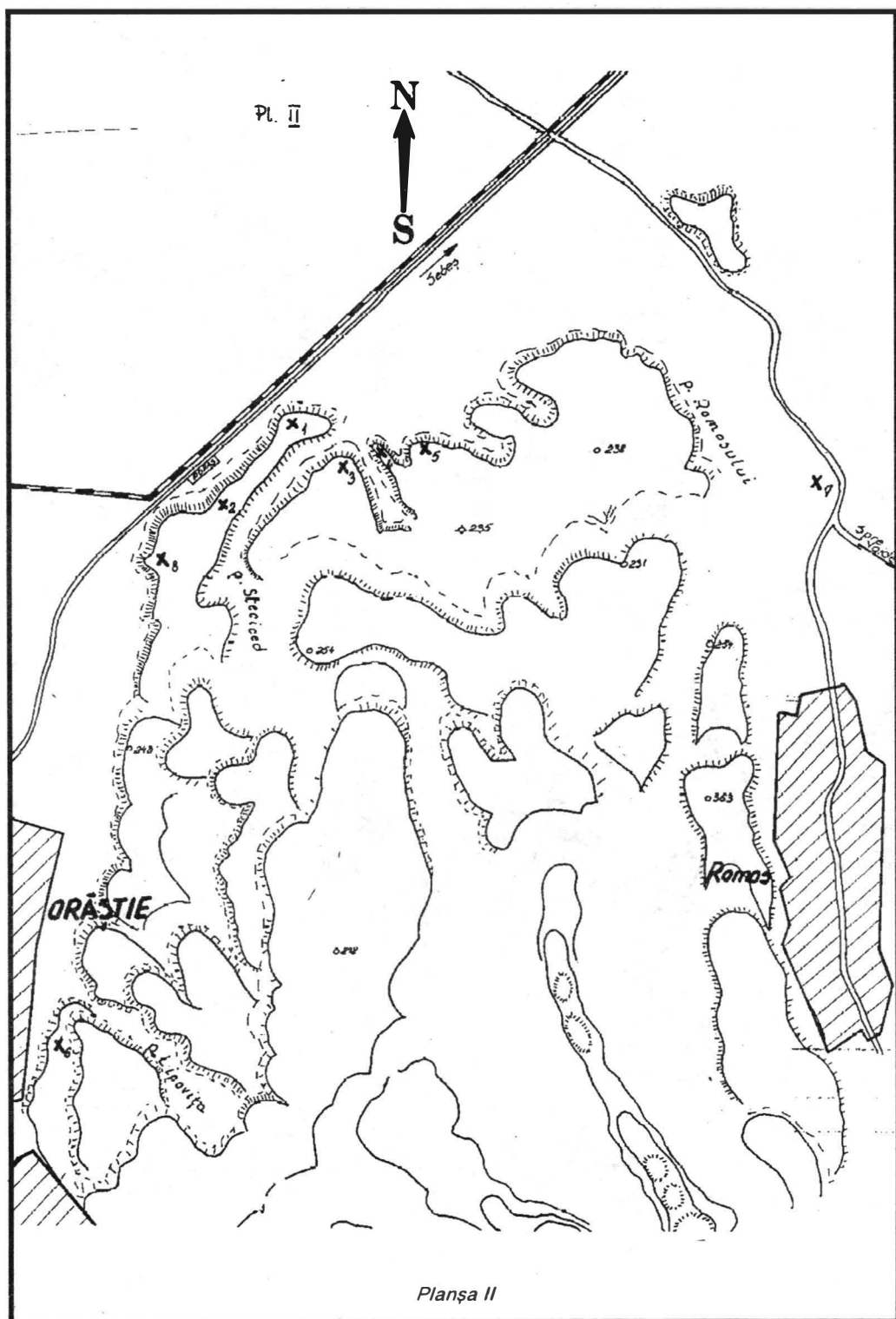
53. Ibidem, p. 338 sq.

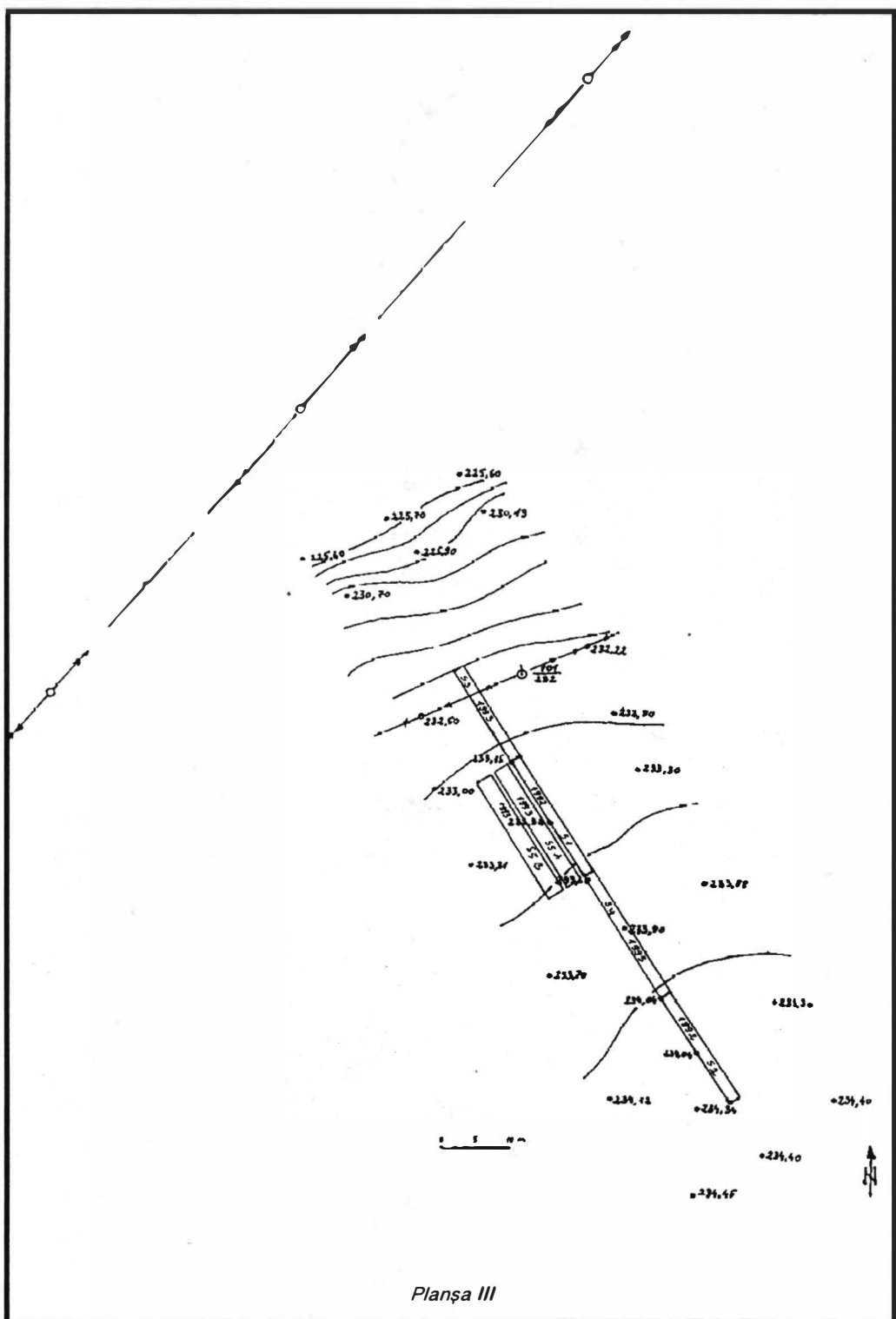
și harnașament ce pot fi atribuite grupului Cluj, dar din care lipsesc elemente specifice cum ar fi săbile sau oasele de cal, cu toate că săgețile rombice, scărițele ovale și ambele tipuri de zăbală sunt prezente.

Împrumutând astfel elemente din mai multe orizonturi culturale, care sunt însă în parte contemporane sau imediat succesive din punct de vedere cronologic, necropola de la Orăștie – Dealul Pemilor X2, trebuiește privită ca o etapă de tranziție dintre cimitirele de tip Blandiana „B”, Ciumbrud, sau Cluj databile în secolele IX-X și cele de tip Bijelo – Brdo specifice secolelor XI-XII. Pe baza acestor constatări, putem afirma fără prea mari rezerve, că această necropolă a funcționat din preajma cumpenei de milenii și până în primele decenii ale secolului al XI-lea.

Sabin A. LUCA
Zeno K. PINTER
(Universitatea Sibiu)

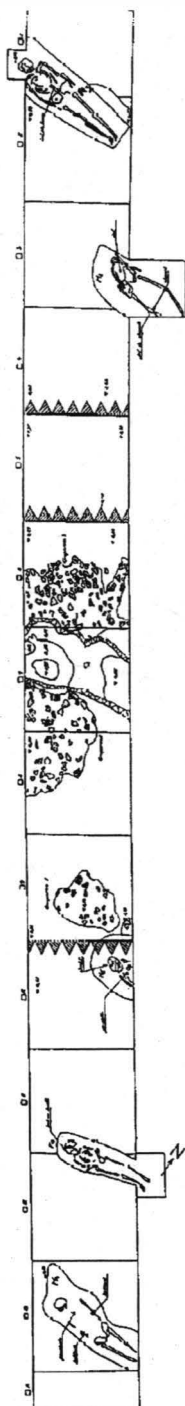

Legenda:

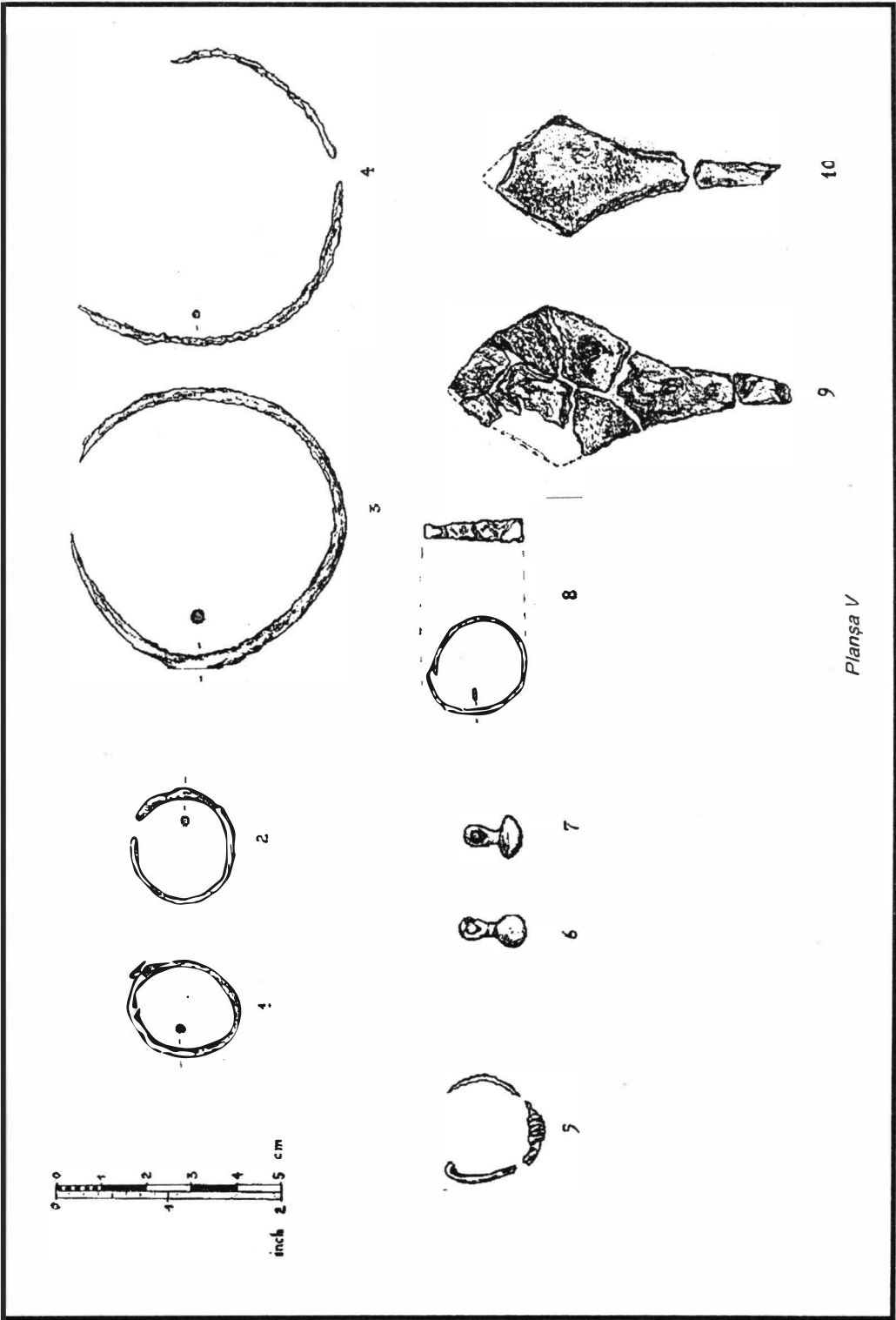
Plan orizontal

Ordinatie - Dealul Perilor

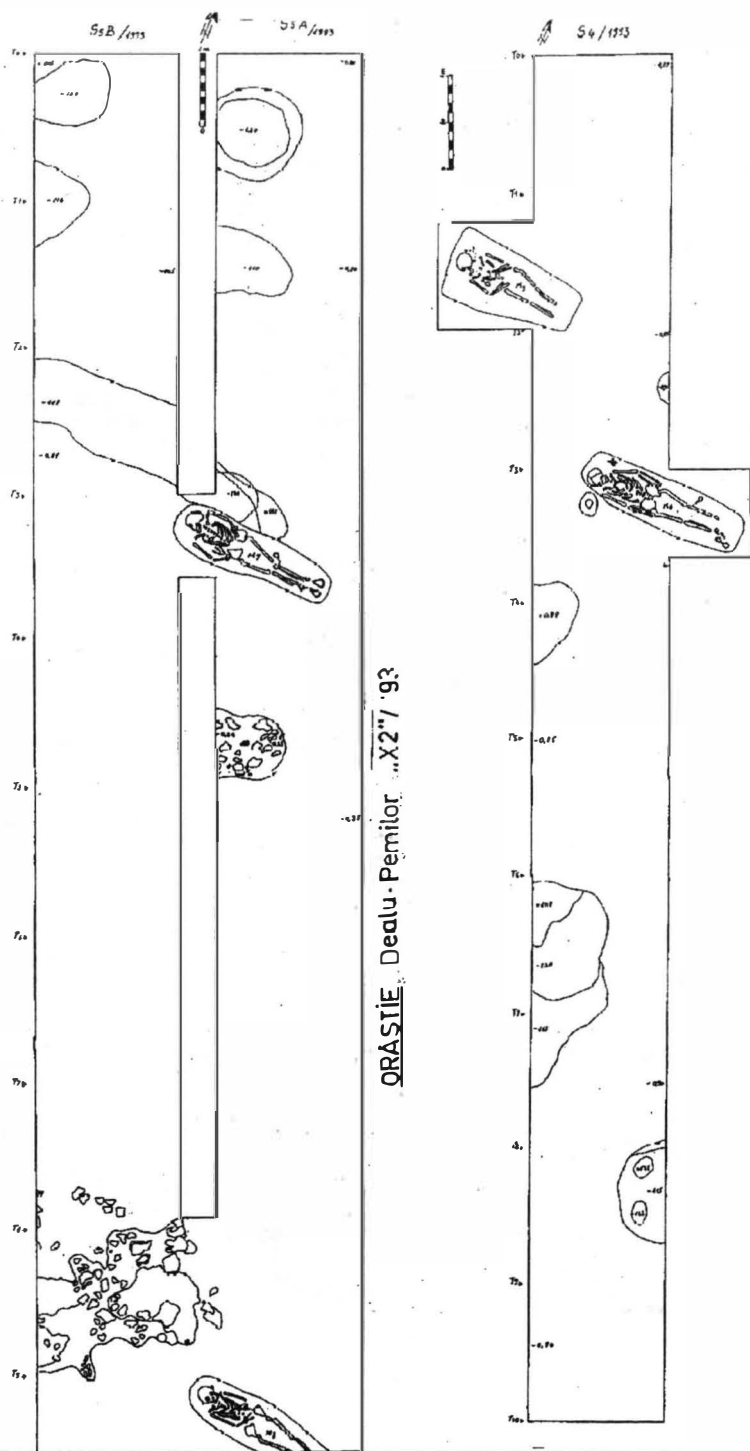
X2 S1/1992 Sec. 1120

Planşa IV

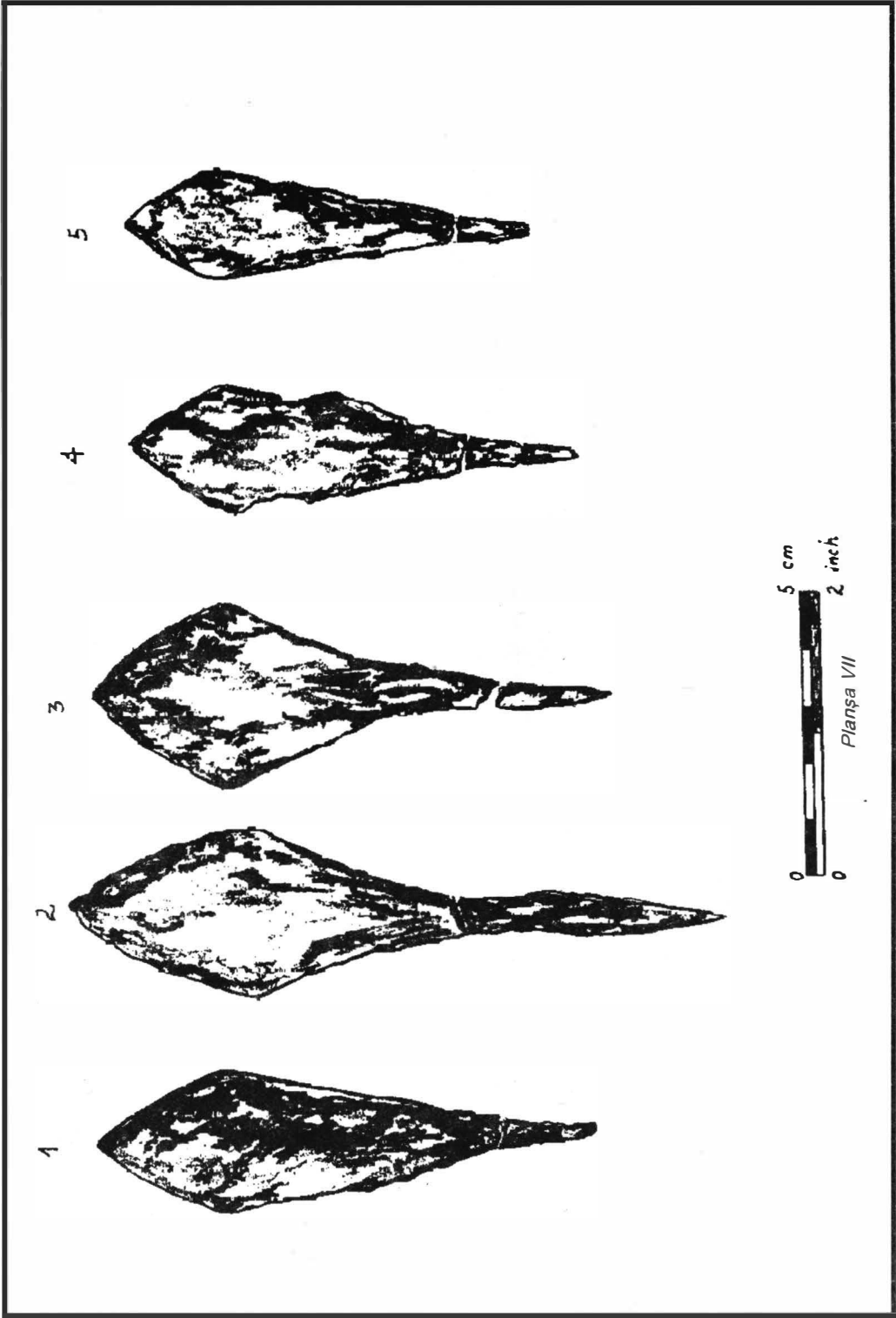

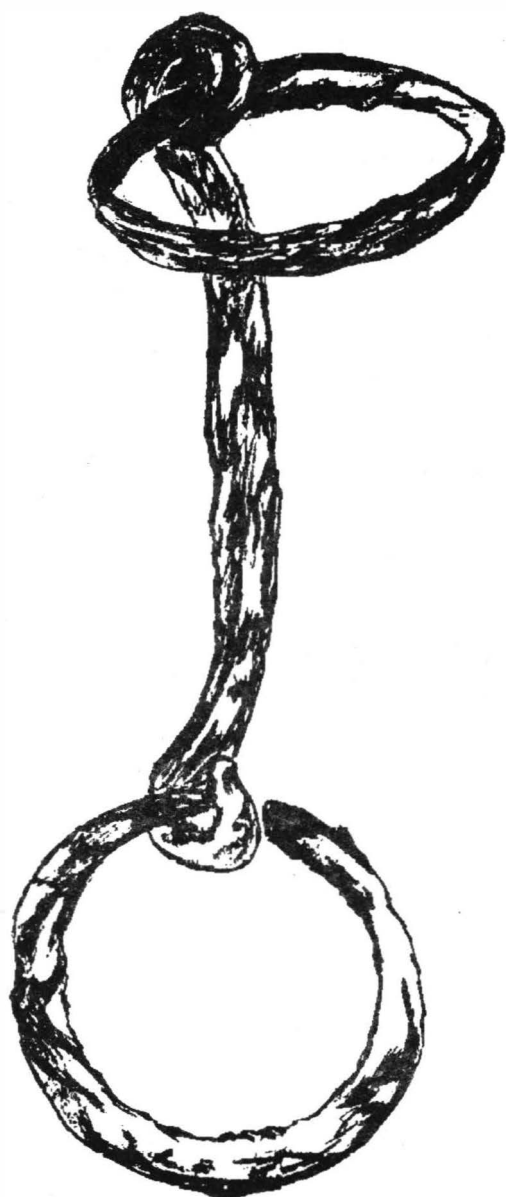
Planşa V

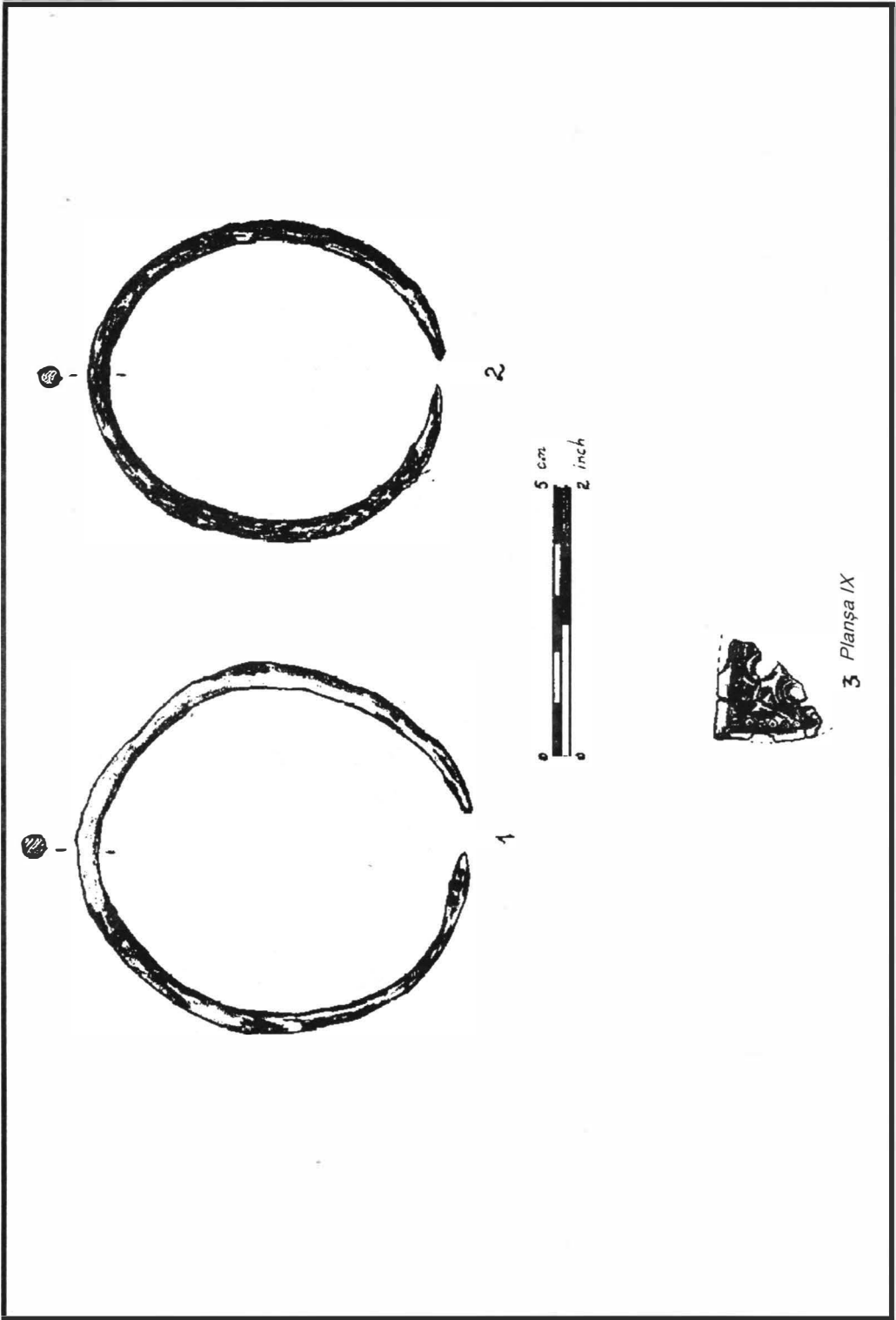
ORĂȘTIE Dealu-Pemilor „X2”/’93

Planșa VI

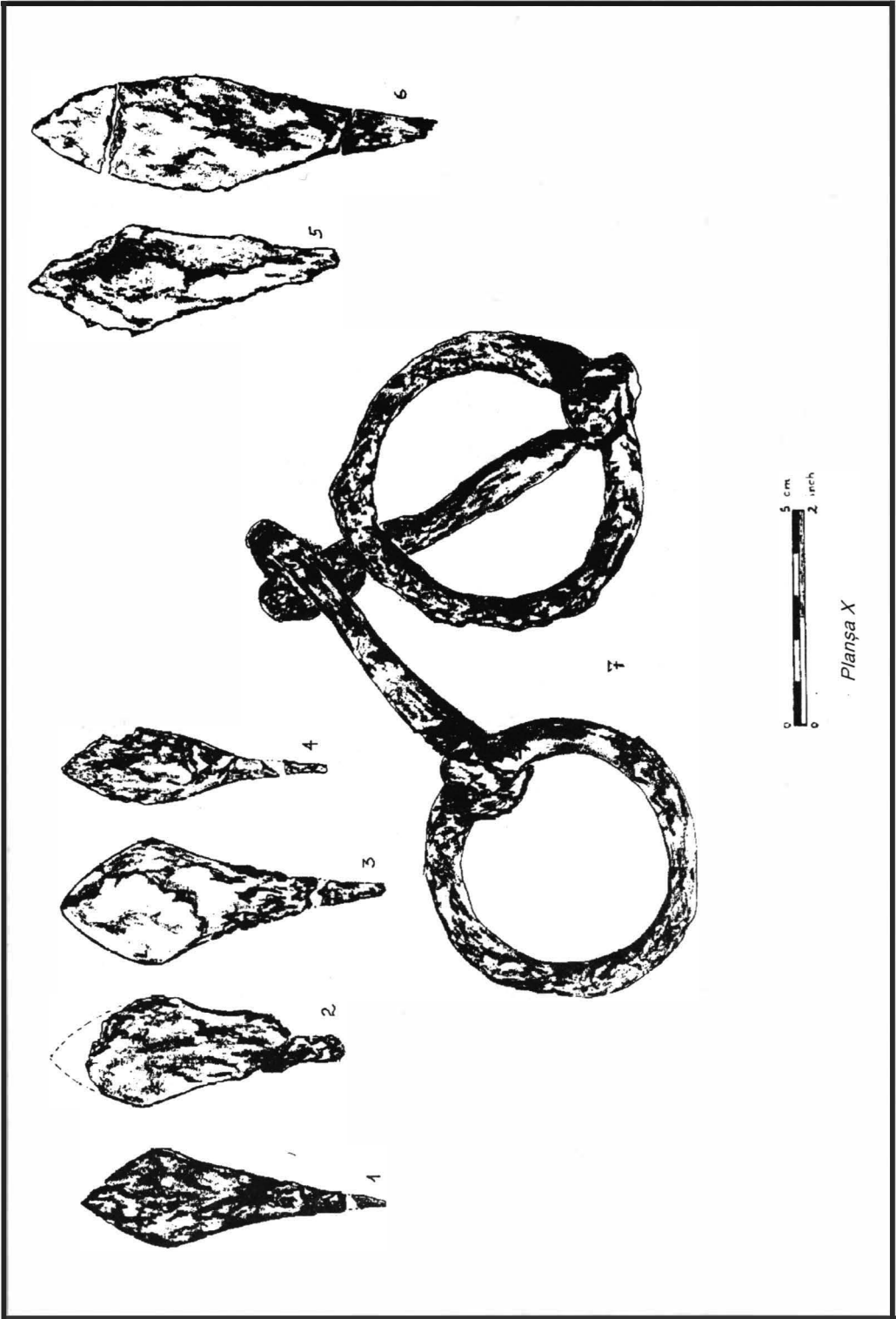

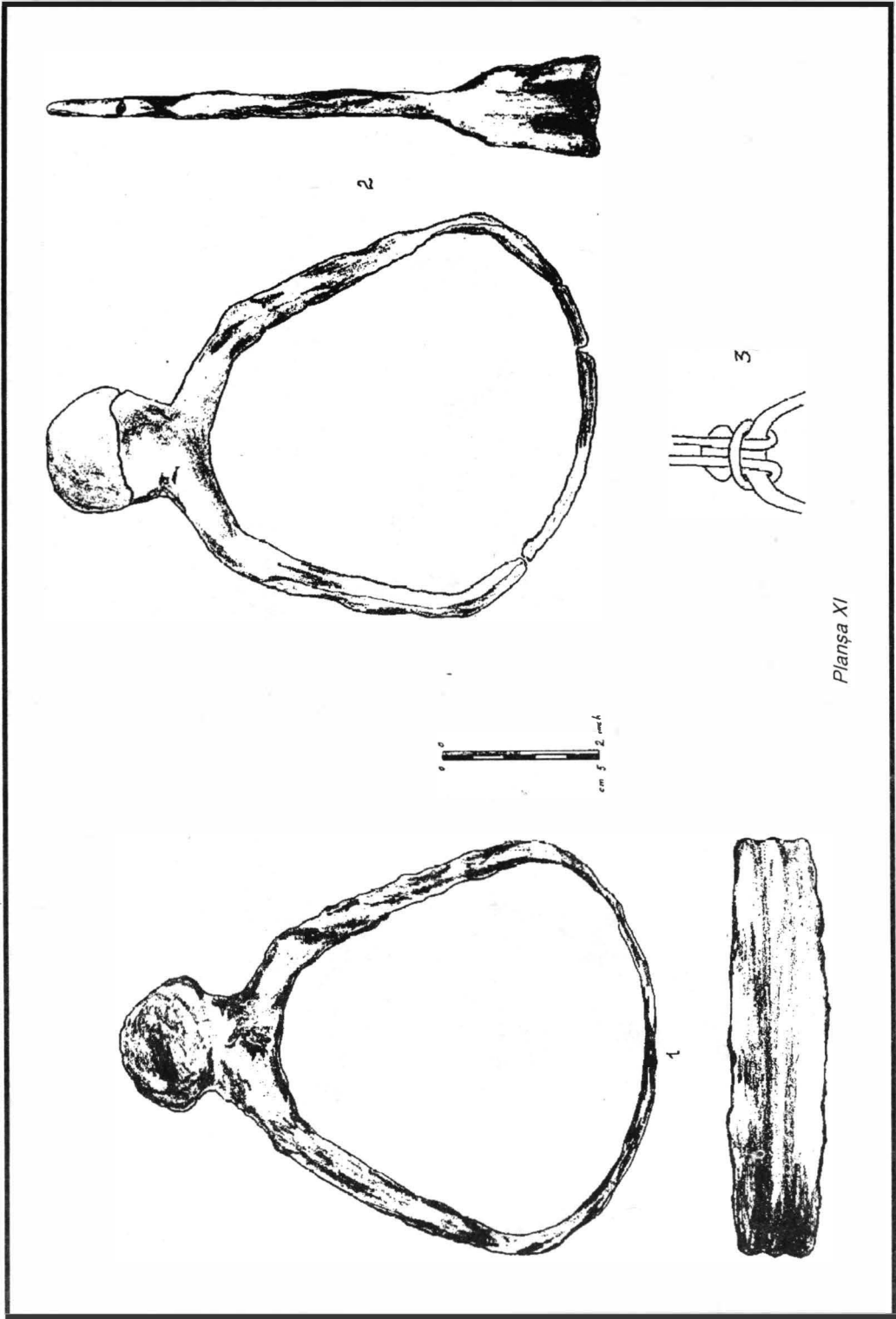

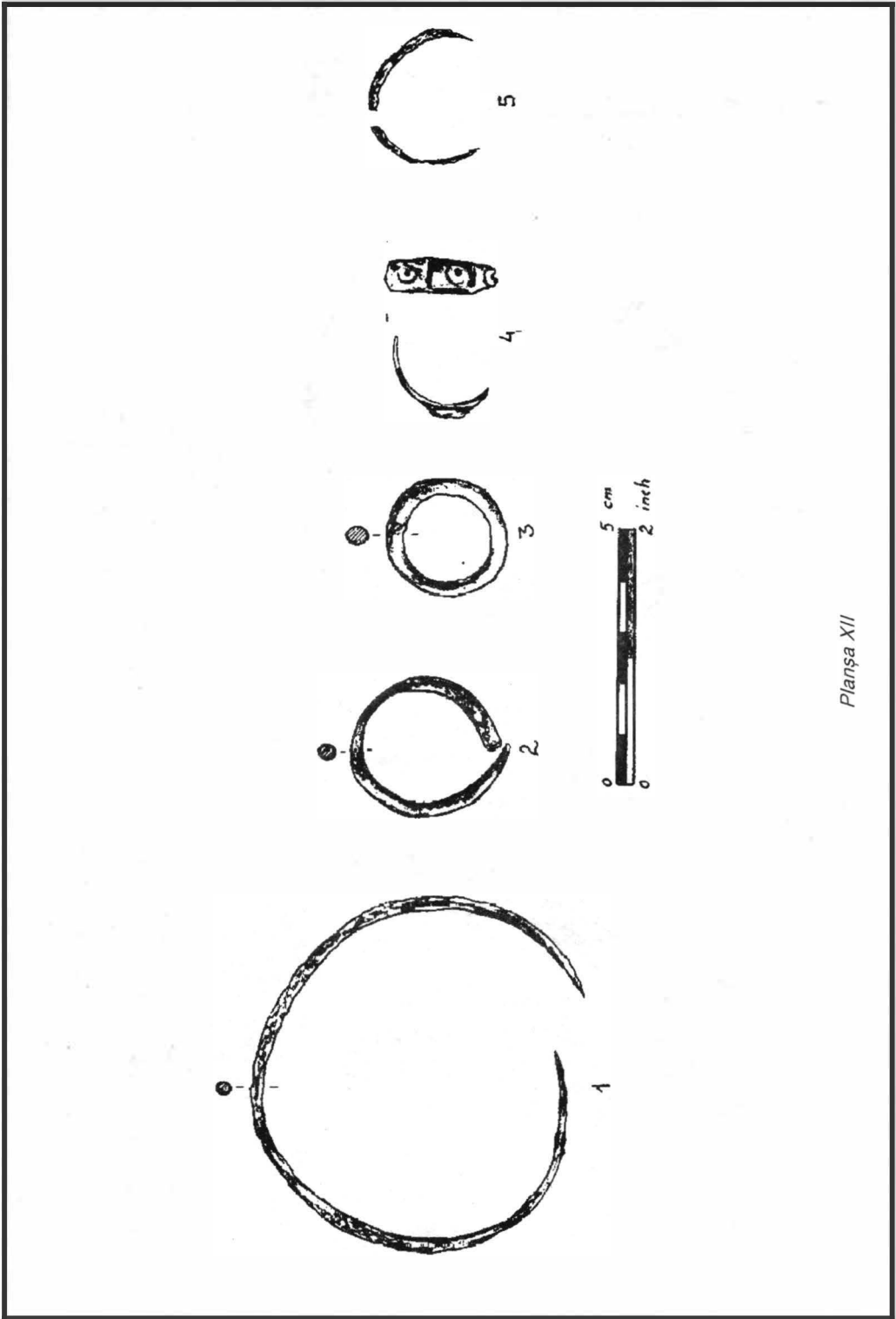
Planșa VIII

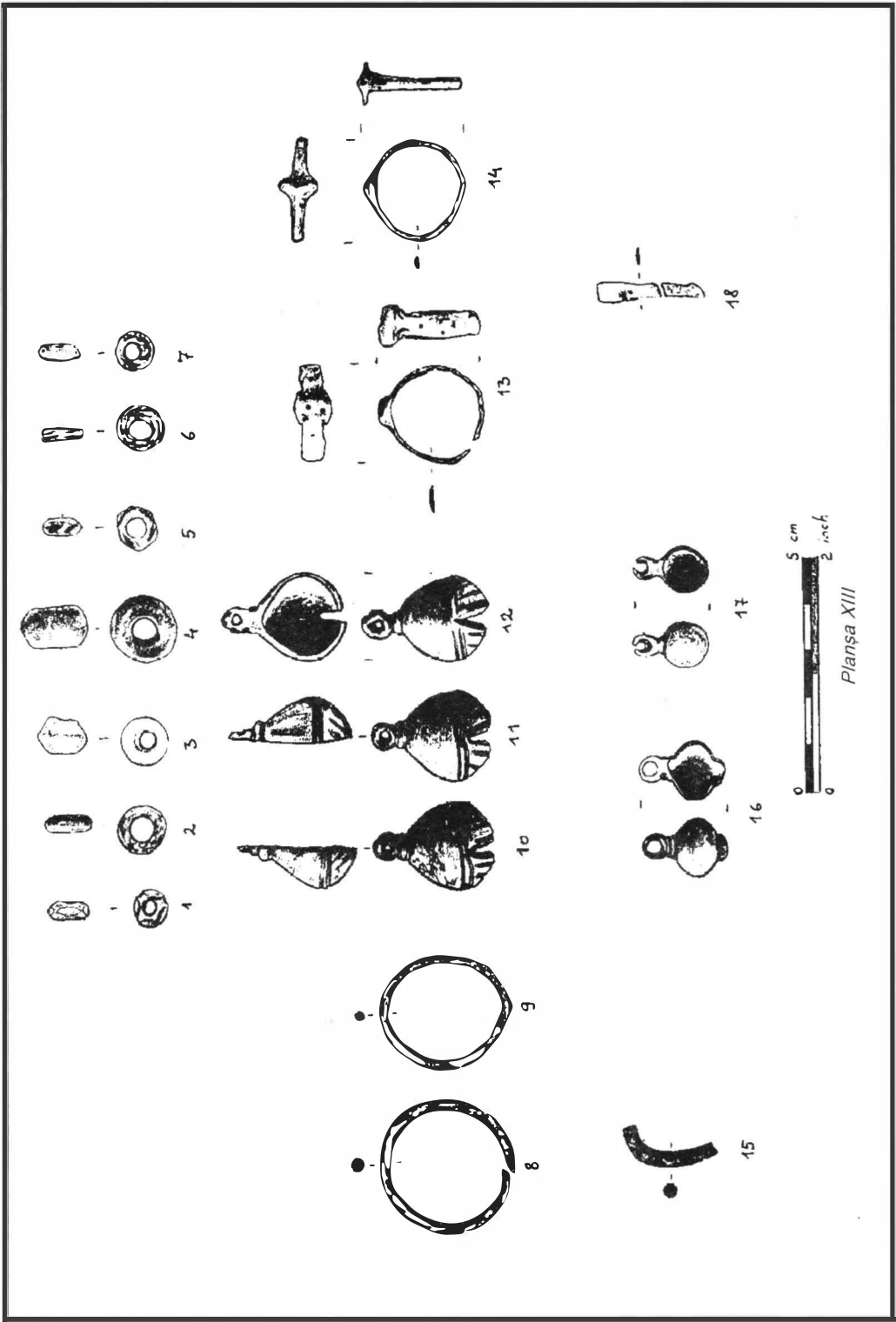
3 Planşa IX

Planșa XII

***DAS FRÜHMITTELALTERLICHE GRÄBERFELD VOM BROOSER BÖHMERBERG
(FUNDSTELLE „X2“ / 1992-93)***

Zusammenfassung

Auf der zweiten Terasse des Miereschs (Mureș), die in der Nähe der Stadt Broos (Orăștie) auch „Böhmerberg“ (Dealul Pemilor) genannt wird, hat man in den letzten 4 Jahren durch Bodebengehungen und Testgrabungen Spuren von mehreren Siedlungen und Grabstätten aus verschiedenen Epochen „vom Paläolithikum bis Frühmittelalter“ entdeckt.

Die mit „X2“ bezeichnete Fundstelle, die eine wichtige Siedlung der „Turdaș Kultur“ verbirgt, wird seit 1992 systematisch erforscht. Im Rahmen dieser Forschungen wurden auch neun ostwestlich gerichtete Körperbestattungen (5 Männer und 2 Frauengräber, 1 Kinder, und 1 unidentifiziertes Grab) aus einem frühmittelalterlichen Gräberfeld freigelegt, welches die Siedlung teilweise überlagert. Die Beigaben bestehen aus waffen- und Reiterausrüstungsstücken (rhombische Pfeilspitzen, birnenförmige Steigbügel, Trensen) sowie aus Schmuckstücken (einfache, aus Bronze gefertigte Arm-, Ohr- und Fingerringe, Anhänger, Glöckchen und Tonperlen). Diese Funde bilden für den siebenbürgischen Raum eine interessante Zusammenstellung von Elementen des altmadrjarischen Horizontes, der Blandiana B Gruppe und der Biele Brdo Kultur. Aufgrund dieser Feststellungen kann das Gräberfeld vom Brooser Böhmerberg „X2“ in die Anfangszeit des 11. Jhs datiert werden.

CONSIDERAȚII ASUPRA STEMELUI BALC FIUL LUI SAS

Ne-am oprit asupra reprezentantului unei vechi familii românești, aceea a Drăgoșeștilor care a jucat un rol de seamă în istoria noastră, atât în Transilvania cât și în Moldova, cu alte cuvinte în două din cele trei țări românești. Pe parcursul a trei generații, începând cu Dragoș Descălecătorul, urmat de Sas și - în fine - de Balc, istoria a dovedit, încă o dată, dacă mai era nevoie, că Munții Carpați n-au constituit niciodată o piedică pentru românii aflați de o parte și de alta a lor. Trecherile dintr-o parte în alta erau frecvente, nefiind ceva nou, neprevăzut sau neobișnuit.

Mai întâi să aruncăm o privire asupra Maramureșului perioadei post 1360. Deși presiunile regalității erau puternice, obștile sătești, cnezatele au reușit să se mențină și să conserve tradițiile românești. Cnezii maramureșeni, de altfel nu numai ei, ci și cnezii din alte părți ale Transilvaniei, au profitat de dreptul de realegere în cadrul obștii, astfel că dregătoria a devenit, încet dar sigur, ereditară. Cneazul este ales o dată sau de mai multe ori, de fapt pe viață și nu rareori transmitea dregătoria fiului mai mare sau unuia din fii săi. Se aplica, de fapt, cutuma căci despre o reglementare scrisă nici nu putea fi vorba. Procesul acesta s-a întins pe durata mai multor secole, nicidecum doar într-o generație sau două. De altfel conform acestei cutume Dragoș a transmis domnia lui Sas, iar acesta lui Balc, în timp ce Bogdan i-a transmis-o lui Lațcu.

Maramureșul cuprindea, în perioada respectivă, șapte cnezate. Pe Valea Vișeuului și cursul superior al Izei se află cnezatul de Cuhea sau al Bogdăneștilor, care, la începutul secolului al XIV-lea cuprindea 17-18 sate, la care, în decursul veacului respectiv, s-au mai adăugat 4 sau 5 sate. Centrul său era Cuhea. Bogdăneștii stăpâneau acest cnezat cu mult înainte de 1342. Ceva mai înainte de acest an, Carol Robert le-a întărit posesiunea pentru cei doi frați Bogdan și Iuga sau tatăl lor. Ulterior cnezatul a fost împărțit între urmașii fraților Bogdan și Iuga (în tot cazul înainte de 1353) rezultând două jumătăți aproximativ egale¹.

Cnezatul Marei cuprindea 9 sate și era așezat pe cea mai mare parte a Văii Mara. Cei care l-au stăpânit au fost cnezii din familia Dragoș (nu Descălecătorul)². Această posesiune le-a fost întărită prin diploma emisă de cancelaria regală și purtând data de 1360 martie 20, pentru Dragoș fiul lui Giulea și fiilor săi Giulea și Lad (islau) ca răsplată a meritelor câștigate în luptele din Moldova.

„(...) am dat, am dăruit și am hărăzit suszisul Dragoș, și prin el, lui Giulea și Lad (islau) fii săi și oricărui moștenitori și urmași ai lor, în temeiul unei danii a noastre (...) niște sate românești ale noastre numite Slatina, Breb, Copăcești, Desești, Hărnicești și Sat-Sugatag, aflătoare în Maramureș”.

1. Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei I*, Cluj-Napoca, 1971, p. 214; R. Popa, *Cnezatul Marei*, Baia Mare, 1970, p. 10.

2. R. Popa, *op. cit.*, p. 9-12.

„(...) dedimus, donavimus et contulimus prefato Dragus et, per eum, Gyule et Lad, filiis suis, eorumque heredibus et posteritatibus quibuslibet, iure perpetuo et irevocabiliter possidendas, tenendas et habendas (...) villas nostras Olachales, Zalatina, Hatpatokfalva, Kopacsfalva, Deszehaza, Henricshaza et Sugatagfalva vocatas, Maramarusio existentes”³.

De fapt anul 1360 a fost un an bogat în ce privește diplomele acordate de regele Ludovic al Ungariei cnezilor maramureșeni, diplome prin care era întărită, cu titlul nobiliar, stăpânirea satelor din Maramureș⁴.

În același an, pe data de 2 iunie, regele emite o nouă diplomă în favoarea întregii familii a lui Dragoș fiul lui Giulea și a fiilor săi Giulea și Ladislau pentru aceleași sate și pentru același teritoriu. Dacă primul document (20 martie) urma normele dreptului feudal care recompensa pentru merite militare personale pe titular și pe descendenții săi, cu excluderea rudelor colaterale, cel de-al doilea (2 iunie) era un compromis între dreptul feudal și cel cutumiar, ce presupunea o stăpânire comună asupra pământului în cadrul familiei mari (lărgite) constituită din mai multe generații inclusiv rude colaterale⁵.

În acea epocă existau două feluri de cnezate: cnezatul de sat (cnezatul simplu) și cnezatul de vale (cnezatul mare). Primul cuprindea de obicei un sat, rar două, în timp ce al doilea cuprindea de la câteva la câteva zeci de sate⁶.

Din punct de vedere socio-juridic a trebuit să facă față la două categorii de drepturi, primele aparținând cnezatului de sat în timp ce categoria a doua de drepturi era rezervată cneazului de vale. Rezultatul a fost o stratificare tot mai accentuată și bine delimitată între cnezii de sat și cei de vale. Numărul conflictelor de proprietate a crescut în secolul al XIV-lea și în cel următor.

Deseori cnezatele de vale au fost numite voievodate, iar cnezii de vale apărând, în literatura de specialitate, drept voievozi. Cnezatul de vale a avut o funcție principală, aceea matrimonială, aceasta fiind o stăpânire feudală de sate, exercitată de o familie cnezială asupra unei uniuni de obști libere, transmisă ereditat în cadrul familiei și grevată în interior de drepturile și atribuțiile cnezilor sătești. Funcțiile secundare ale cnezatului de vale pot fi considerate cele de natură militară și politică împletite cu cele de natură juridică și de cult⁷.

Voievodatul maramureșean a fost, în schimb, o instituție eligibilă, prin excelență cu rol politico-militar. Este adevărat că, sub unele aspecte, aceste două instituții aveau trăsături comune: pe de-o parte tendința voievodatului de a deveni ereditar, iar pe de altă parte exercitarea, atât de către cneaz cât și de către voievod a unor atribuțiuni militare. Documentele veacului al XVI-lea ne oferă posibilitatea de a întocmi o listă cu șase voievozi maramureșeni:

3. *Documenta Romaniae Historica*, D. Relații între țările române, vol. I, (1222-1456), București, 1977, doc. nr. 41, p. 75-78; I. Mihaly de Apșa, *Diplome maramureșene din sec. XIV-XV*, Maramureș, Sighet, 1900, p. 37-40; Ediții: Latin, *Fejér*, IX/3; 159-161; *Hurmuzaki*, II/2, 61-62; Laurian, *Istoria românilor*, 257; Regesta: *Documenta Valachorum*, 144-145.

4. Mihaly de Apșa, *op. cit.*, p. 37-49 (S-au păstrat doar cinci diplome. *Ibidem*, p. 37); cf. Bélay, *Máramoros*, p. 20; R. Popa, *op. cit.*, p. 12.

5. H.H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributare*, București, 1980, p. 35, subsol; T. Herseni, *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, București, 1982, p. 270.

6. R. Popa, *op. cit.*, p. 21; I. Mihaly de Apșa, *op. cit.*, 124.; H. Sthal, *Contribuții la studiul statelor devălmașe românești*, vol. III, București, 1965, p. 50.

7. R. Popa, *op. cit.*, p. 23; C. Ittu, *Cneazul Ittu (Itt, Ittel, Itt-el) so al Sibiului în Țara Românească în 1509*, Heraldry Internațional Post, 3-4/1989, Stuttgart.

I. cneaz de vale	1) Codrea	
II. cnezi de vale	1) Bogdan ^{8a}	Din familia lui Bogdan de Cuhea,
	2) Ioan ^{8b}	Voievodul Moldovei
	3) Ștefan ^{8c}	
III. cnezi de sat	1) Balc ^{9a}	Din familia lui Dragoș de Bedeu,
	2) Drag ^{9b}	Voievodul Moldovei

În 1360 Balc primește din partea lui Ludovic I al Ungariei unele privilegii. Mai apoi, în 1365 febr. 2, regele le acordă celor patru fii ai lui Sas, Balc, Dragoș, Dragomir și Ștefan, moșia Cuhea cu satele aferente și „cu toate folosințele lor, anume ape, păduri și munți și orice ar ține de ele”, („cum omnibus sius utilitatibus, videlicet aquis, silvis et alibis ac quibuslibet earundem pertinenciis”)¹⁰.

Acestea, spune documentul, sunt o răsplată pentru serviciile aduse regalității în Moldova. Este chiar anul în care Balc este atestat documentar în calitate de *Voievod de Maramureș*.

Putea oare Balc să fi moștenit titlul acesta de la tatăl său Sas ori de la bunicul său Dragoș? Am arătat mai sus că această demnitate era electivă. Era o demnitate militară, iar la alegeri participau obștile sătești libere, tinzând să devină o demnitate politică rezervată marilor familii cneziale. Nu se știe pe ce perioadă erau aleși voievozii. Se pare că, respectând raportul de forțe între familiile cneziale, voievozii se realegeau pe o perioadă mai lungă în aceeași persoană sau în aceeași familie¹¹. Ori Dragoș este menționat o singură dată în Maramureș, în 1336, când era, împreună cu familia, stăpânul unu singur sat, Bedeu¹². Nu făcea deci parte din cnezii de vale care își disputau onoarea titlului de Voievod al Maramureșului. Pe de altă parte el nu este niciodată menționat ca Voievod în Maramureș, cu atât mai puțin ca Voievod al Maramureșului (sau de Maramureș). Titlul de Voievod îi revine exclusiv datorită faptului că a domnit în Moldova. La fel Sas, poartă acest titlu datorită situației analoage.

Balc devine Voievod al Maramureșului în 1365. Anterior era –repetăm– Voievod datorită demnității sale moldovene, în timp ce în Maramureș, anterior anului 1365, era cneaz de sat. Diploma din 1365 dă lui Balc și fraților săi moșia Cuhea; implicit familia sa este ridicată în Maramureș la demnitatea de cnezi de vale. Documentul nu vorbește de stema lui Balc și/sau a fraților săi, subînțelegându-se prin această omisiune că ei sunt posesorii unei steme vechi pe care au meritat-o din plin¹³. Eventualitatea unei noi steme era exclusă, de asemenea.

Stema pe care Balc a moștenit-o de la antecesorii a fost următoarea: tăiat, roșu și albastru, cu cap de bour și stea între coarne¹⁴. Transmiterea stemei s-a făcut în felul următor:

8a. Bogdan a fost Voievod al Maramureșului înainte de 1343 cf. Mihaly de Apșa, *op. cit.*, p. 17.

8b. Ioan, nepotul său de frate, fiul lui Iuga, a fost Voievod în 1343 și 1355 (*ibidem*, p. 26 și 40).

8c. Ștefan, frate cu Ioan, a fost Voievod în 1360 (*ibidem*, p. 45).

9a. Balc este menționat ca Voievod al Maramureșului în 1365, 1368 și 1378 (*ibidem*, p. 36).

9b. Dragoste menționat doar cu titlul de Voievod. Nu avem certitudinea că a fost Voievod al Maramureșului (*ibidem*, p. 126. R. Popa, *op. cit.*, p. 24, nota 84, subsol).

10. *Documenta Romaniae Historica*, D, Relații între țările române, vol I, (1222-1456), București, 1977, doc. nr. 43, p. 80-83; I. Mihaly de Apșa, *op. cit.*, 56-58; Ediții: Latin, Wagner, *Dissertatio de Cumania*, nr. 4 Trad. Kogălniceanu, *Archiva*, I, 9; Regeste: Șincal, *Hronica*, I, 505-506; *Fejér*, IX/3, 469-470; *Hurmuzaki*, II/2, 94; Xenopol, III/8; *Documenta Valachorum*, 178-181.

11. R. Popa, *op. cit.*, p. 25, nota 87, subsol.

12. I. Mihaly de Apșa, *op. cit.*, p. 13-15.

13. M. Sturdza - Săucești, *Culoarea roșie și bourul în stema Moldovei*, Sibiu, manuscris.

14. J. Siebmacher, *Grosses und Allgemeines Wappenbuch*, 4. Band, 12. Theil, Nürnberg, 1898; D. Cernovodeanu, Știința și arta heraldică în România, București, 1977, planșa LX, fig. 6, p. 32

- I. cnezi de sat 1) antecesorii lui Dragoș
(de Bedeu) 2) Dragoș (până la 1352)
- II. Voievozi ai 1) Dragoș
Moldovei 2) Sas
3) Balc
- III. Voievod 1) Balc (1359/60-1365)
în Moldova
- IV. Cnezi 1) Balc și frații săi Drag, Dragomir și Ștefan)
de vale

Dragoș Descălecătorul, în calitate de vasal al regelui Ungariei și în concordanță cu legile heraldice ale timpului, n-a avut libertatea de a-și făuri o nouă stemă, folosind în Moldova stema pe care o avea de când era în Maramureș.

Dacă privim scutul pe care este așezat capul de bour din stema de care ne ocupăm observăm următoarele lucruri:

- scutul are formă neregulată și se compune din două părți sau bucăți împreunate la mijloc orizontal, ceea ce ar presupune o reparare în urma unei rupturi.
- marginile scutului au tăieturi și lipituri.
- are în câmp două culori, sus roșu iar jos albastru, despărțite de linia acelor două părți ale scutului.

Din toate acestea putem trage niște concluzii; marginile neregulate ale scutului sunt consecința tăieturilor pe care acest scut le-a suferit în urma luptelor purtate de strămoși. Avem de-a face cu figura simbolică a unui scut foarte vechi¹⁵. De fapt în multe steme din heraldica franceză, engleză ori germană întâlnim scuturi știrbite, găurite, reparate, în acest mod ca un semn de mare onoare¹⁶.

Dragoș, venind în Moldova, a fost obligat să-și păstreze vechea stemă, cu scut zdrențuit, încărcat cu cap de bour, pentru că cel care putea să-i acorde o nouă stemă, anume suzeranul său, n-a făcut-o. Firesc, urmașul său la tron și ceilalți descendenți au fost, de asemenea, posesori ai acestei steme.

Balc și Drag, fratele său, au avut un rol important în organizarea militară a Transilvaniei, lor fiindu-le solicitat un steag de oaste pentru expedițiile militare¹⁷. Până în 1373 Drăgoșeștii exercitau demnitatea de Voievozi ai Maramureșului¹⁸. Deci în această calitate celor doi le era solicitat steagul.

Putem afirma că rolul Drăgoșeștilor în istoria noastră națională a fost important, prin pozițiile social-politice din Moldova, mai apoi din Maramureș și în sfârșit din Transilvania. Fără îndoială, independent de voința sa, Balc a reprezentat un personaj care a realizat un punct de cotitură, un moment de răscruce pentru noi. Drag și urmașii săi direcți au continuat să facă parte din nobilimea română de arme, până la mijlocul secolului al XV-lea, când s-a catolicizat sub numele Dragffy, primind o stemă nouă.

Constantin C. ITTU
(Muzeul Brukenthal Sibiu)

15. C. Ittu, *Influențe heraldice maramureșene asupra primei steme o voievodatului Moldovei*, Marmația, 5-6, 1979-1981, p. 157-161. Idem, *Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik*. 15. – (XXIX) Band, Heft 6. April/Juni 1990, Wien, p. 217.

16. cf.: Baron von Sacken, *Heraldik*, 8 vol., Leipzig, 1920.

17. Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 257.

18. R. Popa, *op. cit.*, nota 85 subsol.

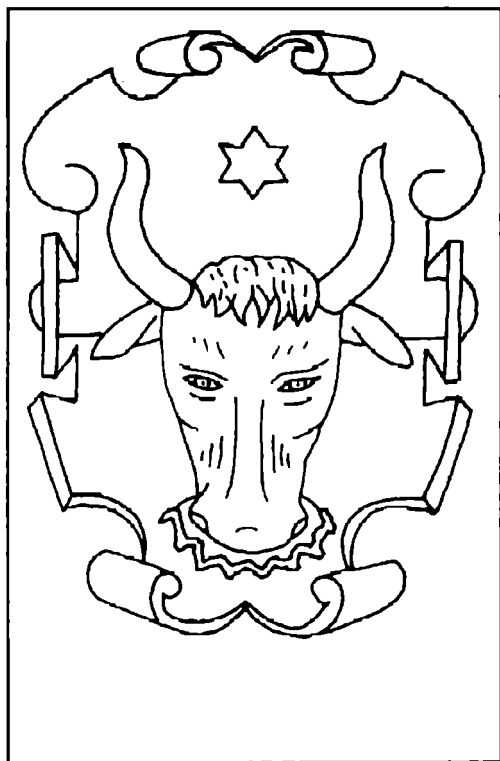

Fig. 1. Stema atribuită, după Siebmacher, voievodului Dragoș de Bedeu

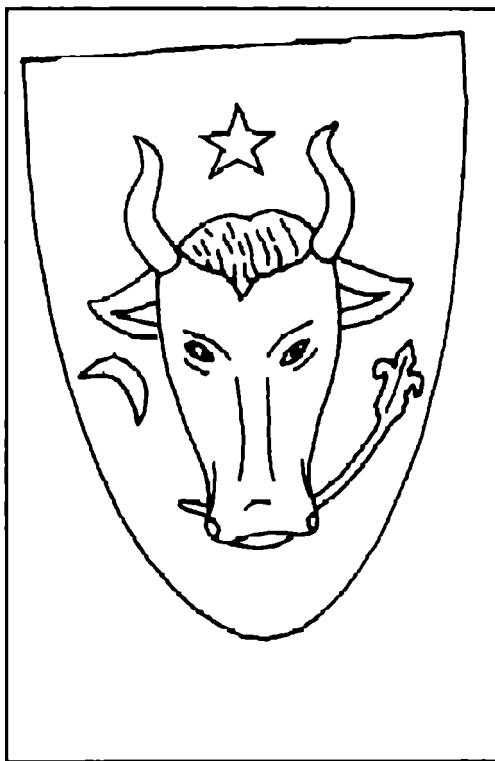

Fig. 2. Stema Moldovei la sfârșitul sec. XIV

CONTRIBUTIONS TO THE COAT OF ARMS OF BALC SON OF SAS***Summary***

The author deals about the coat of arms of Balc son of Sas and grandon of Dragoș, the first Voievod of Moldavia. Dragoș belonged to an old Maramuresh cnezial family. He was „cneaz de sat" which means an „one-village-owner" (small Romanian nobility). On his side, Bogdan belonged to an upper cnezial family and he was „cneaz de vale" which means „a-lot-of-villages-owner". When Bogdan arrived in Moldavia, he himself became Voievod of Moldavia, and Balc was obliged to renounce to his rank as Balc Voievod of Moldavia. For a short time Balc was simply Voievod without any nobiliar name, style and title. He found a new life in Maramuresh. The king of Medieval Hungary bestowed him "cneaz de vale". As new hereditary member of upper Romanian nobility of Maramuresh, Balc had the opportunity to become Voievod of Maramuresh, an elective nobiliar rank of first class.

Neither the membership of hereditary upper Romanian nobility nor the name, style and title of elective Voievod of Maramuresh had offer him the opportunity to change his coat of arms.

According to heraldry rules a coat of arms cannot be changed by anybody else except the Souverain. Such being the case, the hereditary coat of arms (Per fess, gules and azure, an ox-head debruised a Mullet) was used as familial and Voievodal arms. The medieval rules emphasized that an owner can use his coat of arms both for his familial documents and for letters connected to his ownership.

CONGREGAȚIILE GENERALE DIN TRANSILVANIA VOIEVODALĂ ÎN EPOCA LUI IANCU DE HUNEDOARA (1441-1456)

Încadrate tipologiei generale¹, într-o evoluție istorică autonomă a voievodatului sub suzeranitatea coroanei maghiare, congregațiile generale din Transilvania prezintă, în diverse perioade, particularități atât în privința inițiativei convocării cât și a distribuirii puterii între rege și voievod. Dacă, datorită acestei ultime duble perspective de analiză a poziției adunărilor de stări transilvane, raporturile cu puterea suzerană se reflectă pe planul convocării lor, în special, în relația cu Dietele maghiare congregațiile generale din Transilvania rămân „o varietate provincială”².

Secolul al XV-lea, când în Transilvania s-a ridicat un nou voievod de origine română – Iancu de Hunedoara –, din familia Hunedoreștilor, singura care a dat „un guvernator și un rege pentru Ungaria”³, înscrie congregațiile generale într-un alt cadru evolutiv. Este perioada imediat următoare răscoalei de la Bobâlna, ale cărei urmări au marcat puternic evoluția adunărilor de stări transilvane, de la diviziunea în grupe etnice, care i-au marcat începuturile, către o reprezentare a categoriilor sociale privilegiate, de altfel trăsătură obișnuită a regimului de stări în Europa medievală⁴. Totodată, anul 1437 exprima eliminarea de pe scena vieții politice transilvane a românilor, ca factor constituțional reprezentativ în numele propriei etnii la congregațiile generale.

În același timp, cunoscute fiind demnitățile ocupate de Iancu de Hunedoara în regatul maghiar⁵, poziția și atribuțiile congregațiilor generale din Transilvania au fost întărite, dezvoltând o periodicitate relativ constantă. Este cunoscut că, în raport cu ierarhia heraldică superioară⁶ drepturile voievodale se situau între proprietatea eminentă, care aparținea seniorului suveran și proprietatea utilă a vasalului. Voievodul, aflat în fruntea teritoriului și a ordinelor, acorda privilegii și făcea donații nobilimii supuse jurisdicției sale, drept ce deriva din natura dreptului de proprietate eminentă, ca parte a eminenței suveranului de la Buda⁷. Cu atât mai mult s-au manifestat aceste

1. Gh. I. Brătianu, *Les Assemblées d'états et les Roumains en Transylvanie*, în „Revue des études roumaines”, XIII-XIV (1974), Paris, p. 10; *Instituții feudale în Țările Române*, Dicționar, București, 1988, p. 5-6.

2. Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 10.

3. Ioan Aurel Pop, *Privilegii obținute de români în epoca domniei lui Matia Corvinul*, în „Revista istorică” (Serie nouă), Tom II (1991), nr. 11-12, p. 667.

4. Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 31. Textul înțelegerii de la Căpâlna, din 16 septembrie 1437, care a pus bazele „uniunii frățești” între stările-națiune „privilegiate” (unguri, sași, secui), în *Arh. Stat. Sibiu*, Fondul Colecții de documente medievale, cota RS-194.

5. E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. I (1346-1450), Partea 2, București, 1890, doc. 601, p. 725-726. Iancu de Hunedoara face cunoscut că în Dieta de la Alba Regală a fost ales guvernator al Ungariei. În acest sens, v. C. Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, ed. a II-a (revăzută și adăugită), București, 1968, p. 115, 126, 178 și 185. În primele zile ale anului 1453, Iancu de Hunedoara a demisionat din funcția de guvernator, iar în iulie-august 1455 a renunțat și la titlul de „căpitan suprem al regatului”.

6. Al. Herlea, *Studii de istorie a dreptului. I. Organizarea de stat*, ed. îngrijită, note și comentarii de V. Sotropa, Cluj-Napoca, 1983, p. 81.

7. v. Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj-Napoca, 1972, p. 170, 288-289 și 296-297.

atribute în timpul domniei lui Iancu de Hunedoara, când mulți români au fost înnobiți ca urmare a meritelor militare. Verancics consemna că mulți români din districtul Hațeg au devenit nobili ca urmare a rolului militar pe care l-au avut în timpul lui Iancu de Hunedoara, „băștinaș de acolo”⁸.

I. Lupaș aprecia că domnia lui Iancu de Hunedoara „este un argument de valoare decisivă pentru a demonstra ființa și propria ei (=Transilvania) organizare statală”⁹. Voievodul a reorganizat și întărit toate instituțiile statale între care, desigur, armata a ocupat un loc principal¹⁰. În aceeași măsură, a încercat și reușit să regularizeze activitatea adunărilor de stări (congregații generale și diete) după numirea sa ca guvernator al Ungariei (5 iunie 1446).

În martie 1447 s-a hotărât ca Dieta Ungariei să fie convocată anual, cu participarea tuturor prelaților, baronilor, magnaților și nobililor regatului (Art. 31, §1: „Item: quod singulis annis, ad festum Pentecostes, omnes Praelati, Barones, Magnates, et Nobiles Regni”)¹¹. Excepție făceau nobilii care nu aveau nici un iobag, sau mai puțin de 20, fără drept de a participa la Dietă (Demptis Nobilibus, nullum Jobbagyionem, aut minus, quam viginti Jobbagyiones habentibus conveniunt). Totuși, în acest fel, nobilimea mijlocie beneficia de o reprezentare stabilă în Dietă.

Documentele atestă că voievodul Iancu de Hunedoara a convocat congregațiile generale din Transilvania, perpetuând instituția și menținându-i atribuțiile. Ele relevă, totodată, unele aspecte particulare, în mod deosebit privind convocarea, obiectul și modul de reprezentare. *Analiza periodicității congregațiilor generale din Transilvania în această epocă* scoate în evidență faptul că până la 1446 adunările s-au convocat din doi în doi ani: 1442, 1444 și 1446¹². După alegerea sa ca guvernator al Ungariei, frecvența adunărilor de stări transilvane a scăzut, fiind menționată, până în acest stadiu al cercetărilor, una singură la 1449¹³. Dar, după ce Iancu de Hunedoara a renunțat la calitatea sa de guvernator al regatului, congregațiile generale din Transilvania au fost convocate anual, până la moartea voievodului: 1454, 1455 și 1456¹⁴.

În privința *locurilor de desfășurare* a congregațiilor generale, se cunoaște că majoritatea acestora s-au desfășurat la Turda, iar adunările din epoca lui Iancu de Hunedoara nu au făcut excepție: 5 s-au ținut la Turda, 2 adunări la Căpâlna și una în Lunca Mureșului.

8. M. Holban, *Călători străini despre Țările române*, vol. I, București, 1968, p. 208-210.

9. I. Lupaș, *Fazele istorice în evoluția constituțională a Transilvaniei*, în vol. „Diniștoria Transilvaniei”, ed. îngrijită, note și comentarii de M. Vlasiu, București, 1899, p. 14.

10. v. Mihail Dan, *Armata și arta militară a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și Cercetări de istorie”, Tomul VIII (1957), nr. 1-4, p. 70-118.

11. J. N. Kovacsish, *Sylloge Decretorum Comitatum Incluti Regni Hungariae*, Tom I, Pesta, 1818, p. 128: „Regnicolarum Constitutio tertio” (1447), Art. 31, § 1. În același sens, E. Mályusz, *Les débuts de vote de la taxe par les Ordres dans la Hongrie féodale*, în „Nouvelle études historiques”, I, Budapest, 1965, p. 64.

12. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (fondată de Fr. Ziemmerman, C. Werner, G. Müller), vol. V (1438-1457), București, 1975, p. 130, doc. 2483; p. 131-132, doc. 2485; p. 135, doc. 2490-2491; p. 136, doc. 2492; p. 137, doc. 2493; p. 138, doc. 2494; p. 171-172, doc. 2545; p. 172-173, doc. 2546. *Colecțiune de diplome din diplomatiul comitelui Iosif Kemény, care privesc mai ales pe români (valahi)*, în revista „Transilvania”, VI, (1873), nr. 6, p. 65 (în continuare se citează Transilvania).

13. *Urkundenbuch*, V, p. 271, doc. 2671.

14. Ibidem, p. 448-448, doc. 2913; p. 455, doc. 2924; p. 513-514, doc. 2998; p. 539, doc. 3035. *Transilvania*, VI (1873), 13, p. 149.

Convocarea adunărilor de stări a rămas în continuare, ca regulă, atribuția voievodului¹⁵ subliniind autonomia instituțională a Transilvaniei. Documentele relevă că, începând cu secolul al XV-lea, vicevoievozii și-au sporit competența în legătură cu adunările destări, pentru rezolvarea cauzelor și chiar convocarea acestora, la porunca și în numele voievodului.

Convocarea se făcea conform vechiului obicei, prin „vestire publică” (publica proclamatione facta), subliniind inițiativa voievodală, iar sașii și secuii „în numele regelui”. Astfel, la 26 aprilie 1444, voievodul lancu de Hunedoara invita judele și jurații din Brașov să trimită reprezentanții lor la congregația generală ce urma să se desfășoare la Turda în ziua de 18 mai (vigesimo quinto die festi beati Georgii martyris)¹⁶. Cu acest prilej, este atestat un caz particular de *amânare a adunării stărilor* transilvane, făcută publică de către vicevoievodul Nicolae de Ocna Sibiului. Documentul, emis de către vicevoievod la Sibiu, în 12 mai 1444, este o nouă scrisoare adresată brașovenilor, prin care sunt anunțați de amânarea congregației generale pentru data de 21 mai, anul menționat (eandem congregationem et colloquium in Torda fiendam ad proximum diem ascensionis domini protelavit et prorogavit)¹⁷. Amânarea congregațiilor generale este o situație puțin întâlnită în istoria adunărilor de stări transilvane, făcându-se în situații deosebite, cum s-a întâmplat în perioada răscoalei de la Bobâlna¹⁸. Amânarea desfășurării adunării stărilor privilegiate nu se confundă cu amânarea judecării unor cauze, ori pentru rezolvarea unor probleme ce necesită luarea acestei măsuri pentru congregații viitoare, situație întâlnită, de altfel, frecvent. În termenii documentului emis de către vicevoievod la 12 mai, adunarea este amânată pentru o dată certă, motivele fiind prezentate în termeni generali: „tamen certis de causis et negociis idem dominus vaivoda”¹⁹.

La 23 decembrie 1455, în vederea desfășurării unei alte congregații generale a Transilvaniei, voievodul lancu de Hunedoara trimitea, din Bistrița, o scrisoare asemănătoare tot judeului și juraților din Brașov²⁰. Convocarea se făcea pentru ziua de 28 decembrie 1455, la Turda, locul obișnuit de desfășurare a adunărilor de stări transilvane. În privința numărului de reprezentanți, acest al doilea document menționează: „quatenus aliquos notabiles ex vobis”.

Documentele congregaționale din Transilvania sunt lacunare sub aspectul modului de reprezentare și al numărului reprezentanților stărilor privilegiate. Nu încapă îndoială că au participat reprezentanții celor trei ordine: ai nobilimii, clerului și orașelor. Orașenii s-au constituit într-o stare sau ordin politic din a doua jumătate a secolului al XV-lea, reflectând, de fapt, situația similară din Ungaria. În anul 1453, lancu de Hunedoara acorda Bistriței statut de oraș liber (libera civitatis), cu drept de a participa la adunările nobiliare și a celor șapte scaune săsești (în colloquium tractatus et congregationes septem sedium saxonicalium et nobilium)²¹.

15. Adunările reprezentative ale stărilor privilegiate din voievodatul Transilvaniei erau convocate, în mod obișnuit, de către voievod în nume propriu, uneori în numele și din porunca regelui Ungariei, iar în puține cazuri chiar de către suveranul maghiar. Documentele relevă și situații particulare, în care persoane cu împuternicire specială, vicevoievozii ori reprezentanți ai regelui au convocat și prezidat congregațiile generale ale Transilvaniei. Vezi: Stephan de Werböcz, *Decretum Tripartitum juris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae*, Typis Lycei Regii, Claudiopoli, Ao. 1815, P. III, T. 3, 10; Makkai László, Mocsy András, *Erdély története*, Első Kötet (A kezdetektől 1600-ig), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, p. 349.

16. *Urkundenbuch*, V, p. 130, doc. 2483.

17. Ibidem, p. 131-132, doc. 2485.

18. *Transilvania*, VI (1873), 5, p. 55.

19. *Urkundenbuch*, V, p. 131-132, doc. 2485.

20. Ibidem, p. 513-514, doc. 2998.

21. Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, 1986, p. 170; Ibidem vol. I, p. 254.

În cuprinsul documentelor sunt menționați ca participanți la congregațiile generale nobilii, secuii și sașii: la Turda, în 8 aprilie 1442²² și 12 iulie 1456²³, la Lunca Mureșului în 25 iulie 1446²⁴ și în cele de la Căpâlna la 10 martie 1449²⁵ și 27 mai 1454²⁶. Situația creată în Transilvania după izbucnirea răzcoalei de la Bobâlna (1437), prin încheierea „uniunii frățești” între nobilii mari și mici, clerul superior, fruntașii secuilor și patriaciatul sășesc la 16 septembrie 1437 în congregația generală de la Căpâlna, s-a răsfrânt negativ asupra românilor și din punct de vedere instituțional. Dacă din a doua jumătate a secolului al XV-lea românii nu mai fac parte din congregațiile generale în numele națiunii lor ²⁸, există în aceste adunări nobili de origine română, ca reprezentanți ai stării nobiliare. Izvoarele sunt lacunare nu în privința participării, ci a menționării românilor în documentele adunărilor de stări transilvănene ca reprezentanți în nume etnic.

Din epoca lui Iancu de Hunedoara, documente regale de confirmare a privilegiilor (nova donatio) din anul 1453²⁹, recunosc caracterul etnic inițial al nobilimii române din Hațeg. În acest fel, conceptul nobilității românești dă o nouă dimensiune conținutului expresiei „natio nobilitas”, care nu poate fi contrazisă de o prezență eterogenă etnică în rândul stării nobiliare³⁰.

Convocând la 13 ianuarie 1453, scaunul de judecată al celor șapte districte românești la Caransebeș, voievodul se adresa „nobilibus viris, iudicibus nobilium septem sedium Walachialum”³¹. Iancu de Hunedoara a promovat numeroși „familiari” ai săi, români, în funcții militare și administrative, inclusiv în aparatul curții regale de la Buda, ridicând, în același timp în rândul nobilimii cnezi și voievozi români³². Este aproape o certitudine că în anul 1453, când au fost confirmate donațiile nobililor români din Hațeg, voievodul a îndeplinit calitatea de referent³³.

Existența unei numeroase nobilimi românești (nobiles Valachi) în secolele XV-XVI, care activa la nivel local, oferă suportul necesar și argumentul că aceasta participă la viața de drept public a voievodului, ca parte alcătuitoare a stării nobiliare transilvane.

Termenele de convocare și perioadele de desfășurare a congregațiilor generale din Transilvania în epoca lui Iancu de Hunedoara sunt tot octavele (octavalia, octavalis terminus), raportate la cea de-a opta zi a sărbătorii religioase la care începeau. Treptat, semnificația inițială a termenului și-a pierdut sensul original, iar în această

22. *Transilvania*, VI (1873), nr. 6, p. 65.

23. *Urkundenbuch*, V, p. 539, doc. 3035.

24. *Ibidem*, p. 171-172, doc. 2545.

25. *Ibidem*, p. 271, doc. 2671.

26. *Ibidem*, p. 448-449, doc. 2913.

27. *Arh. Stat. Sibiu*, Fondul Colecția de documente medievale, cota R-S 194. Pentru răzcoala de la Bobâlna, vezi: Șt. Pascu, *Voivodatul*, I, p. 299-311; *Ibidem*, vol. IV, p. 443; I. Lupaș, *Răzcoala ȋăranilor transilvăni din 1437-1438*, în vol. „Din istoria Transilvaniei”, op. cit., p. 51-57; *Erdély története*, p. 355-356; L. Demény, *Introducerea nonei în Transilvania* (cu privire la unele premise social-economice ale răzcoalei de la Bobâlna), în „Studii. Revistă de Istorie”, XIII (1960), nr. 5, p. 189.

28. În acest sens, vezi Gh. I. Brătianu, op. cit., p. 29, 31; I. A. Pop, *Privilegii*, p. 669.

29. A.A. Rusu, *Un formular al cancelariei regale, din epoca lui Iancu de Hunedoara, pentru nobilii români din Transilvania*, în „Acta Musei Napocensis”, XX(1983), p. 155.

30. *Ibidem*, p. 165.

31. David Prodan, *500 de ani de la moartea lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și cercetări de istorie”, VII (1957), nr. 1-4, p. 62; Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în *idem*, p. 62; V. Achim, *Considerații asupra adunărilor judiciare reunite ale districtelor medievale din Banat*, în „Revista istorică”, III (1992), nr. 9-10, p. 923.

32. În acest sens, vezi: Șt. Pascu, *Rolul cnezilor*, p. 7-24; I.A. Pop, *Despre existența voievozilor și a instituției voievodale în Țara Hațegului până în secolul al XV-lea*, în „Acta Musei Napocensis”, XX(1983), p. 147-154.

33. Vezi A. A. Rusu, op. cit., p. 155-169.

perioadă octavele sunt deja neregulate. Un document congregațional din 8 aprilie 1442 (die Dominica quasimodae geniti) permite, însă, interpretarea că adunarea s-a desfășurat la octavele, în sensul originar³⁴. Quasi modo (geniti) este prima duminică după sărbătoarea Paștelui, iar cum regula impune ca termenul octaval să fie socotit a opta zi de la sărbătoarea religioasă în care începea adunarea, în speță Paștele (care în anul 1442 a fost la 1 aprilie), putem admite existența unui termen octaval.

Regula desfășurării congregațiilor generale în raport cu o mare sărbătoare religioasă a fost respectată: de ziua Înălțării Domnului (ad proximan diem Ascensionis domini = 24 mai 1444)³⁵, la Sf. apostol Iacob (25 iulie 1446)³⁶, la sărbătoarea papei Urban (25 mai 1454)³⁷ etc. având o perioadă de desfășurare variabilă. Față de aceste particularități, nu trebuie omis faptul că în luna iulie 1454 s-a desfășurat la Turda o congregație generală la octavele sărbătorii nașterii Sf. Ioan Botezătorul, care se înscrie în regula generală a adunărilor de stări transilvane³⁸.

Modul de *desfășurare* a congregațiilor generale în timpul domniei lui Iancu de Hunedoara se înscrie cadrului general, care dezvăluie, cum aprecia M. Holban, acea „suprapunere de forme binecunoscute împrumutate adunărilor obștești ale voievodului Transilvaniei”, cel puțin în judecarea cauzelor, de adunările locale românești, cunoscute foarte bine în Hațeg³⁹. Or, Iancu de Hunedoara, „băștinăș de acolo”, cum se exprima Verancics cunoștea aceste forme tradiționale românești. Mărturie stă chiar convocarea de către voievod a scaunului de judecată a celor șapte districte românești în ianuarie 1453, de care am amintit.

Competența adunărilor de stări transilvane s-a manifestat în sensul unei permanente extinderi a atribuțiilor. De la primele adunări, care aveau ca pretutindeni în Europa caracter judiciar, atribuțiile s-au extins în domeniul administrativ, militar, fiscal și legislativ⁴⁰, ca rezultat firesc al autonomiei voievodatului. Documentele prezentate în continuare mărturisesc și susțin aceste afirmații prin diversitatea problemelor abordate și hotărârilor adoptate. În același timp, cele opt congregații generale desfășurate în epoca lui Iancu de Hunedoara confirmă regularitatea convocării și desfășurării acestora⁴¹.

Gheorghe BICHICEAN

(Institutul Militar de Artilerie și Geodezie)

Ioan Vodă – Sibiu

34. *Transilvania*, VI (1873), nr. 6, p. 65.

35. *Urkundenbuch*, V, p. 131-132, doc. 2485.

36. *Ibidem*, p. 171-173, doc. 2545-2546.

37. *Ibidem*, p. 448-449, doc. 2913.

38. *Ibidem*, p. 455, doc. 2924; *Transilvania*, VI (1873), nr. 13, p. 149 (Nașterea Sf. Ioan Botezătorul este la 24 iunie, octavele începând la 1 iulie).

39. M. Holban, *Deposedări și judecăți în Hațeg pe vremea angevinilor*, în „Studii. Revistă de istorie”, XIII (1960), nr. 5, p. 153, Pe larg, vezi I. A. Pop, *Instițuții medievale românești. Adunări cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV-XVI*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1991.

40. Al. Herlea, op. cit., p. 177-178; Vass József, *Erdély orszaggyűlései a vajdák alatt (időköz: 1002-1540)*, Pesten, 1869, p. 73-74.

41. Vass József (op. cit., p. 86) amintește în lucrarea sa trei congregații desfășurate în epoca lui Iancu de Hunedoara în Transilvania: la 1444, 1454 și 1455.

ANEXE

DOCUMENTE ȘI CONGREGAȚII GENERALE (REGEST).

(I)

1442 aprilie 8, Turda. Voievodul Iancu de Hunedoara a convocat nobilii, sașii și secuii la 8 aprilie 1442 la Turda, în scopul pregătirii unei noi expediții militare⁴². Grigore Bodó și Nicolae de Ocna Sibiului, vicevoievozi ai Transilvaniei notificau aceasta palatinului Ungariei, Hedervári. Măsurile luate cu ocazia acestei adunări de stări pot fi puse în legătură cu războiul antiotoman din 1442, între bătăliile de la Sântimbru și Sibiu și cea de pe Ialomița.

(II)

1444 Mai 24-26, Turda. Convocată de voievodul Iancu de Hunedoara pentru 18 mai 1444 și amânată, conform scrisorii vicevoievodului Nicolae de Ocna Sibiului din 12 mai, „ad proximum diem ascensionis domini” (21 mai 1444)⁴³. Desfășurarea congregației este atestată de cinci documente, din care unul din 24 mai, trei documente din 25 mai și ultimul datat la 25 mai 1444.

1. 1444, Mai 24. Vicevoievozii Pancrațiu de Dindeleag și Nicolae de Ocna Sibiului confirmă diferite documente pentru nobilii din Seluș⁴⁴. Voievozii judecau alături de voievod, puteau întări ori emite acte.

2. 1444, Mai 25. Unul din documente conține actul de numire al fostului primar Iacob în funcția de comite al monetăriei de la Sibiu⁴⁵. Congregația a fost prezidată de către Iancu de Hunedoara. În aceeași zi, într-o cauză judecătorească, voievodul poruncea judeului scaunului secuiesc Kézdi să dea satisfacție unui cetățean din Brașov căruia i s-au furat 25 de boi⁴⁶. Cel de-al treilea document, consemnează notificarea voievodului către vicecomiții secuiești privind hotărârea Dietei de la Buda de a revoca toate donațiile făcute de rege din posesiunile orașului și districtului Brașov⁴⁷.

3. 1444, Mai 26. Prin acest document, voievodul Iancu de Hunedoara confirmă donațiile făcute de Mihail din Nadeș Capitulului din Alba Iulia⁴⁸.

(III)

1446 Iulie 25, Lunca Mureșului. Congregația generală convocată de voievod la Lunca Mureșului și desfășurată la octavele sărbătorii Sf. apostol Iacob (25 iulie) este atestată de două documente date în aceeași zi (feria secunda in festo beati Jacobi apostoli)⁴⁹.

1. Primul document conține interdicția dată de guvernatorul Iancu de Hunedoara „în praesenti generali nobilium, Sicolorum ac Saxonum congregatione”, lui Ștefan de Losoncz de a mai lua vamă de la locuitorii din Cluj, din unele posesiuni ale lui⁵⁰.

42. *Transilvania*, VI (1873), nr. 6, p. 65.

43. *Urkundenbuch*, V, p. 130-132, doc. 2483 și 2485.

44. *Ibidem*, p. 135, doc. 2490.

45. *Ibidem*, doc. 2491.

46. *Ibidem*, p. 136, doc. 2492.

47. *Ibidem*, p. 137, doc. 2493.

48. *Ibidem*, p. 138, doc. 2494.

49. *Ibidem*, p. 171-173, doc. 2545-2546.

50. *Ibidem*, p. 171-172, doc. 2545.

2. Cel de-al doilea document cuprinde porunca aceluiași guvernator, Iancu de Hunedoara, către locuitorii celor două Scaune (Mediaș și Șeica) ca să depună actele privind plata censului Sf. Martin din anul 1438⁵¹.

Ambele documente confirmă deținerea demnității de guvernator de către Iancu de Hunedoara în anul 1446, precum și prerogativele adunării de stări în materie fiscală.

(IV)

1449 Martie 10, Căpâlna. Desfășurarea congregației de la Căpâlna la data menționată, este atestată indirect (confirmatio) printr-un document al Conventului din Cluj-Mănăstur datat la 14 martie 1449 (in der Versammlung der Universität des Adels, Szekeler und der Sachsen vom 10. März zu Căpâlna⁵².

(V)

1454 Mai 27, Căpâlna. Emis la 27 mai (feria secunda proxima post festum Urbani papae) de către vicevoievodii Gheorghe și Bronislau, documentul confirmă că Tilman din Telu și comuna Prejmer s-au înțeles cu privire la ridicarea unui dig, acord încheiat în congregația generală „nobilium necnon Sicolorum et Saxonum”⁵³.

(VI)

1454 Iulie 12, Turda. Vicevoievodii Transilvaniei Gheorghe și Bronislau adevăresc printr-un document că nobilii din Veseud, Buia și comuna Vurpăr au convenit să se supună sentinței pronatarului Transilvaniei cu privire la o pădure în litigiu⁵⁴. Documentul este dat în cea de-a douăsprezecea zi a octavelor sărbătorii nașterii Sf. Ioan Botezătorul (Datum Thordae doudecimo die termini praenotati), în aceeași zi în care aflăm (dintr-un regist)⁵⁵ hotărârile congregației generale ale Transilvaniei, adoptate cu acea ocazie (Thordae 12 die termini Georgii filii Rikalf, et Bronislai Vice-Vajvodarum Transilvaniae Coclusum Diaetale nobilium Transilvaniae): toți cei care vor mai îndrăzni să înșele pe rege obținând donații pe averile altor, care se află în viață, vor fi condamnați la pedeapsa cu moartea (sententiam capitalem incurrat).

(VII)

1455 decembrie 28, Turda. la 23 decembrie 1455, voievodul Iancu de Hunedoara convoca prin scrisoare judele și jurații din Brașov să-și trimită reprezentanții la dieta ce urma să se desfășoare la Turda în 28 decembrie (Praetera, quia deo duce die dominico proxime venturo in oppido Thorda)⁵⁶.

Documentul relevă competența și dreptul judeului și juraților de a delega la congregația generală a Transilvaniei reprezentanții lor cei mai notabili (quatenus aliquos notabiles ex vobis). În același timp, susține ideea participării la adunările de stări transilvănene și a altor locuitori liberi (cum eisdem aliisque regnicolis) fără a preciza cărei „națiuni” aparțin.

51. Ibidem, p. 172-173, doc. 2546.

52. Ibidem, p. 271, doc. 2671.

53. Ibidem, p. 448-449, doc. 2913.

54. Ibidem, p. 455, doc. 2924.

55. Ibidem, p. 455, doc. 2924.

56. *Transilvania*, VI (1873), p. 13, p. 149.

56. *Urkundenbuch*, V, p. 513-514, doc. 2998.

(VIII)

1456 Iulie 01-12, Turda. Gheorghe Rykalf și Ștefan Kemény, vicevoievozi ai Transilvaniei, confirmau la 12 iulie 1456, că Ladislau de Losoncz a renunțat în favoarea fratelui său la moșia Dedrad, conform hotărârii congregației generale desfășurată la Turda începând cu 1 iulie (auf der am 1. Juli zu Thorenburg Stattgefundenen zusammenkunft des Adles, der Szekler und Sachsen)⁵⁷. Documentul vicevoievozilor a fost emis „duodecimo die termini praenotati loco in memorato”.

57. Ibidem, p 539, doc. 3035.

***LES ASSEMBLEES D'ETATS EN TRANSYLVANIE A L'EPOQUE DE IANCU DE
HUNEDOARA (1441-1456)***

R É S U M É

Dans cette étude, l'auteur analyse l'évolution des Assemblées d'états en Transylvanie à l'époque de Iancu de Hunedoara. À partir de la situation concrète, relevée par les documents, les conclusions mettent en évidence la structure de ces assemblées (*congregatio generalis*). Dès 1437 les Roumains de Transylvanie ne sont plus représentés au nom de leur nation dans les Assemblées d'états, mais ce qui est significatif c'est qu'à l'époque du Voievod Iancu de Hunedoara ils ont obtenu un grand nombre de donations, d'anoblissements et de confirmations de leurs privilèges. En même temps, l'auteur présente les attributions, la fréquence et quelques aspects particuliers concernant les Assemblées d'états au milieu du XVe siècle.

CNEZII HUNEDORENI, LUPTĂTORI PENTRU CREȘTINĂTATE SUB STINDARDUL LUI IANCU DE HUNEDOARA

Se află astăzi pe harta lumii nu număr însemnat de orașe – Roma, Alexandria, Constantinopol, Petersburg, Washington ș.a. – la a căror strălucire și prestigiu au contribuit cu numele lor personalități celebre precum Romulus, Alexandru Macedon, Constantin cel Mare, Petru cel Mare, George Washington. Dar sunt incomparabili mai puține cazurile în care personalități a căror faimă a străbătut veacurile, au făcut cunoscute odată cu faptele lor aureolate de nimbul legendei și numele așezării ori al ținutului din care își trag obârșia: Thales din Milet, Saul din Tars (cel care va deveni Apostolul Pavel), Toma D'Aquino, Erasm din Rotterdam. În șirul acestora l-am putea așeza și pe Iancu de Hunedoara, voievodul Transilvaniei care, cu propriul său nume a impus în conștiința lumii și numele urbei sale natale, Hunedoara. Căci dacă enciclopediile fac referire în paginile lor la orașul Hunedoara, o fac în primul rând din considerente legate de numele ilustrului voievod, fie prezentând personalitatea sa politico-militară, fie menționând opera arhitectonică a cărei construcție a patronat-o, de ex. „la citadelle médiévale de Hunedoara”, în Dicționarul enciclopedic „Le Petit Larousse”, ediția 1993, pagina 1403.

Scopul prezentei lucrări nu este însă de a stabili corespondențe onomastice privitoare la Iancu de Hunedoara ci, de a dezvălui în lumina izvoarelor documentare, legăturile intime și durabile pe care eroul creștinătății, „fortissimus athleta Christi” („cel mai puternic apărător al lui Hristos”) după cum l-a numit papa Calixt al III-lea, le-a avut cu poporul, cu oamenii din mijlocul cărora s-a ridicat pe scena istoriei, cu cnezii hunedoreni¹. Căci Iancu de Hunedoara, prin originea paternală și cu deosebire prin elementele fundamentale ale gândirii și acțiunii sale descinde din cnezimea românească a Hunedoarei. Tatăl său Voicu, potrivit secretarului italian Antonio Bonfini „se bucura de faimă între români, care se trag din coloniile romane, precum se vede din asemănarea limbii lor cu cea latină”. Legăturile sale de rudenie cu cnezii români din Cinciș-Hunedoara sunt menționate de însuși Iancu, care întărind în 1447 lui Voicu, fiul cnezului Iaroslav stăpânirea asupra satului Cinciș îl numește „frater noster consanguineus” („fratele nostru din același sânge”)².

Cnezii transilvăneni și cei bănățeni, și în primul rând cnezii hunedoreni au constituit sprijinul cel mai important în lupta antiotomană pe care Iancu de Hunedoara l-a primit de la propriul său popor, românii din Transilvania, Țara Românească și Moldova.

La 1438-1439, Iancu împreună cu fratele său Ioan cel Tânăr este numit ban al Severinului și în această activitate se evidențiază ca un militar deosebit de înzestrat în luptele de la Dunăre din preajma Severinului și a Vidinului. În aceste lupte un rol

1. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, București, 1976, p. 128.

2. Viorel Răceanu, Ioan Brâncoveanu, *Documentar privind satul Cinciș*, Cluj, 1974, p. 15-16.

deosebit de important l-au avut cnezii de la hotarele de sud ale țării din rândul cărora Iancu și fratele său Ioan își constituiseră o oaste de slujitori credincioși, „familiares” așa cum sunt menționați aceștia în documentele vremii. În aceste prime confruntări alături de Iancu s-au aflat Căndeștii din Râu de Mori: Ioan zis Căndeș, fiul lui Ladislav, și fratele său Căndeș. Ca răsplată pentru faptele lor de arme, regele Albert al Ungariei le confirmă Căndeștilor și anume lui Ioan și fiilor săi Ladislav, Căndeș și Nicolae, moșiile Râu de Mori, Suseni, Gureni, Ostrovel, Ohaba Streiului și Unciuc din districtul Hațegului³. Acestor danii regale li se adaugă concesionarea pe seama amintirilor cnezi hațegani a dreptului de folosință asupra podului de la Poarta de Fier transilvană, pe unde trecea drumul sării, pentru a cărui întreținere și pază cămărașul de la Ocna Sibiului trebuia să le livreze anual 5000 de bolovani de sare⁴.

Anul 1441 capătă o semnificație aparte pentru cariera lui Iancu de Hunedoara întrucât, îi aduce investirea de către noul rege al Ungariei Vladislav I în funcția de voievod al Transilvaniei. Confruntat cu o diversitate de probleme politice, economice și administrative, Iancu își concentrează eforturile, dată fiind amenințarea eternă, sporirii capacității de apărare a țării. Voievodul colaborează strâns cu nobilii mici aflați pe domeniile sale personale – care într-un scurt răstimp cunoscuseră o extindere apreciabilă –, sau în vecinătatea acestora, dintre care mulți se bucurau de statutul de „familiares”. Documentele vin să confirme, prin numărul mare de acte de dănie făcute în martie 1441 și în lunile următoare, deci în perioada în care Iancu și-a luat în primire demnitatea de voievod, strânsele sale legături cu cnezii din sudul Transilvaniei. 25 de sate din Hunedoara și Alba sunt dăruite unor mici nobili din Turdaș, Geoagiu și Ilidia iar cnezilor hațegani din Vad, Râul Alb și Râul Bărbat le sunt acordate acte de proprietate în virtutea exercitării unor mai vechi drepturi de posesiune cnezală. Nu lipsesc din confirmările de privilegii cunoscuții cnezi Căndeș de la Râu de Mori, cei care în viitor se vor situa printre cei mai fideli susținători ai luptelor sale contra otomanilor⁵.

În toamna anului 1441 Iancu de Hunedoara a putut interveni din nou pe teatrul de luptă din Serbia, unde a obținut o izbândă deplină împotriva lui Ishak, beii de Semendria, care neliniștise mereu împrejurimile Belgradului și valea râului Sava. Învingătorul, încărcat de pradă, se întoarce în Transilvania. Faima lui sporește, însă voievodul nu poate împărtăși bucuria succesului căci, în aceste lupte a pierdut pe fratele său mai tânăr, Ioan, aliatul credincios din anii tinereții, cu care împreună urcase treptele trudnice ale primelor slujbe și demnități.

În 1442 oștile transilvănene conduse de Iancu de Hunedoara se ciocnesc cu cele turcești conduse de Mezid pașa și sunt respinse la Sântimbru lângă Alba Iulia. Peste numai patru zile voievodul repurtează o strălucită biruință lângă Sibiu, având alături numeroși oameni din popor la care făcuse apel, așa cum mărturisesc documentele timpului. În toamna aceluiași an a distrus la Poarta de Fier transilvană un detașament turcesc, comandat de beglerbegul Rumeliei, Sehabeddin, cel care spusese că numai la vederea turbanului său cel alb, creștinii vor apuca la fugă, iar apoi sfărâmasese pe lalomița grosul armatei dușmane, luându-i o pradă uriașă.

Dar acțiunea care a pus în lumină calitatea de mare strateg a lui Iancu, făcând din el o figură cunoscută în toată Europa a fost „campania cea mai lungă” din anul 1443. Iancu în fruntea oștilor a trecut Dunărea străbătând teritoriul otoman până

3. Mihail Dan, *Un stegar al luptei antiotomane Iancu de Hunedoara*, București, 1974, p. 67.

4. *Ibidem*, p. 68.

5. Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, București, 1968, p. 69.

dincolo de Sofia în „munții înzăpeziți”, cu intenția cuceririi Adrianopolului și obținând zece biruințe consecutive asupra oștilor turcești. Documentele vremii menționează în cuvinte patetice, departe de limbajul șablonar atât de uzitat în textele medievale, virtuțile militare ale celor aflați în preajma voievodului în luptele de la Zlatița, din munții Balcani, de la trecătoarea Kunovița sau din timpul retragerii, în bătăliile dintre Sofia și Niș. Sultanul ar fi mărturisit, după cum menționează cronicarii contemporani cu evenimentele: „Ungurii și românii sunt împreună o putere mare și numai cu multe greutate poți să le stai împotrivă la bătălii”⁶.

Cândeștii sunt cei care l-au slujit cu multă credință pe lancu în toate bătăliile din anul 1442 și în cele din „Campania cea lungă” a anului care i-a urmat. În diploma dată de regele Vladislav în 6 aprilie 1443 se arată că amintii Cândești care au fost slujitorii („familiares”) lui lancu de Hunedoara, primesc ca răsplătă satele Sânpetru și Reia, pentru că au luat parte și l-au slujit cu credință pe voievodul Transilvaniei în biruințele de la Poarta de Fier și din Muntenia, apoi de la sud de Dunăre, de unde lancu a ars și a pustiit cetatea otomană Vidin⁷. Relatând aceleași evenimente diploma emisă de regele Matei Corvin la 18 decembrie 1462 ne spune că „atunci când turcii au pătruns în părțile Transilvaniei și după obicei au prădat oameni și lucruri, în locul numit Poarta de Fier, tatăl nostru printr-o luptă activă le-a ieșit în întâmpinare și a obținut o lăudată și memorabilă victorie, la care au contribuit din plin și nenumăratele virtuți datorate ascultării iubitului și distinsului Ioan Cândreș, fiul lui Ioan Cândea de Râu de Mori” („nostri dilecti egregi Johannis Kendere”).

Același document precizează că cnezii amintii l-au însoțit pe lancu de Hunedoara când acesta „a traversat regatul Rașcăi și ținutul Bulgariei pătrunzând până la granițele Romaniei, unde, în numeroasele ciocniri cu turcii a obținut victorii repetate, aducând ca pradă un număr uriaș de oameni și de lucruri”⁸.

Meritele „de neuitat” ale Cândeștilor sunt înșirate de însuși voievodul transilvănean în diploma dată la Timișoara, la 5 august 1447, ocazie cu care este descrisă participarea acestora în lupta de la Zlatița și apoi la luptele împotriva lui Frederic „regele romanilor” (recte al germanilor n.n.), când a fost „trecut prin foc și sabie” teritoriul din jurul Vienei. Pentru aceste fapte vitejești cnezii de la Râu de Mori sunt răsplătiți cu „orașul regal” Sântă Mărie Orlea, cu moșia Totești, jumătate din moșia Păclișa, a patra parte din moșia Galați și o parte din moșia Pogani care înainte aparținuseră prin drept regal lui Dragoslav și Radu de Cârnești⁹.

Virtuțile ostășești ale cnezilor hațegani pe tot parcursul desfășurării „Campaniei celei lungi” sunt evidențiate și de o faptă ieșită din comun, aceea a cnezului Ungur cel Bătrân din satul Băiești. Acesta, ca expresia a capacității și pregătirii sale militare a primit comanda unui corp de cavalerie alcătuit din mai multe mii de ostași. În lupta de la Niș, oastea de călăreți condusă de cnezul Ungur a făcut o breșă adâncă în oastea otomană producând dușmanului pierderi umane considerabile și grăbind în felul acesta biruința creștinilor. După ocuparea Nișului pomenitul cnez va fi alături de voievodul Transilvaniei în toate momentele grele ale campaniei. Spiritul de jertfă al viteazului cnez de la Băiești este subliniat cu alese superlative de către însuși lancu

6. P.P. Panaitescu, *lancu de Hunedoara – „Un om născut din popor, cu suflet mândru și doritor de fapte mari”*, în „Magazin Istoric”, XI (1977), nr. 1, p. 21.

7. Mihail Dan, *op. cit.*, p. 68.

8. „A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve” („Anuarul istoric al județului Hunedoara”), Deva, 1885-1886, p. 92-93.

9. *Ibidem*, p. 90.

de Hunedoara în calitate de guvernator, în diploma emisă, la 6 mai 1449, pe seama lui Nicula, fiul lui Ungur, cel care se distinsese cu șase ani în urmă în bătăliile memorabile din timpul „campaniei celei lungi”. Valoarea diplomei nu constă însă numai în enumerarea virtuților acestui destoinic ostaș, cât îndeosebi în prezentarea explicită a motivației pentru care cnezul Ungur și-a expus viața în cursul aprigelor confruntări cu otomanii. Cuvintele diplomei emise de cel care deținuse comanda supremă în expediția din 1443, degajă un ecou aparte relevând adevăratele mobiluri ale unei conduite ostășești de excepție, fapt pentru care le reproducem întocmai: „... lângă fluviul Morava suntem constrânși să ne întoarcem, și acolo, cu voia lui Dumnezeu pentru a doua oară avem o ciocnire foarte puternică cu preacruzii turci când, amintitul Ungur copleșit de lănci și răni și-a dat viața sub privirea noastră *luptând ca un soldat zelos al Crucii atotputernice...*”¹⁰ (s.n.). Rezidă în această expresie imboldul adevărat și cauza reală care explică adevăratele mobiluri ale acțiunilor întreprinse de lăncu de Hunedoara, la aceea de a sluji ca ostași zeloși biserica și credința strămoșească, „Crucea atotputernică” simbolul suprem al civilizației creștine. Pentru această cauză nobilă și-au vărsat sângele viteji cnezi hunedoreni și pentru ea a luptat până la moarte eroul creștinătății lăncu de Hunedoara. „Iubirea de moșie” și salvagardarea creștinătății sunt ideile călăuzitoare sub steagul cărora s-au înrolat acești plugari de pe plaiurile Hunedoarei și conducătorul lor asemenea înaintașilor. Căci lupta lui lăncu de Hunedoara reprezintă veriga de legătură și punctul culminant între cele două eforturi de referință a românilor de apărarea Europei creștine medievale, momentul Mircea cel Bătrân, cel prezent în cruciada de la Nicopole și momentul lui Ștefan cel Mare și Sfânt, pentru care Moldova reprezenta însăși „poarta creștinătății”.

În cursul campaniei din 1443 s-au distins prin fapte de arme „memorabile”, după cum glăsuiesc documentele vremii și alți cnezi hațegani printre care Andrei din Peșteana, Filip de Vad și frații săi pe nume Balul, Mihail, Toma, Balotă, Dumitru și Vlaicu¹¹. Nu e singurul caz când aceeași familie nu-și desemnează doar unul-doi reprezentanți, ci un număr mai mare mergând până la recrutarea tuturor bărbaților din familie în stare să poarte armele. Vedem în aceasta o participare numeroasă care explică baza socială largă a luptei susținute de lăncu de Hunedoara.

Nu stăruim asupra clauzelor favorabile a păcii de la Seghedin și asupra factorilor care au condus la ruperea păcii și la reluarea cruciadei creștine în toamna anului 1444, întrucât asupra acestui complex de împrejurări părerile istoricilor sunt aproape unanime, cu toții apreciind ca pripită și eronată decizia începerii unei noi ofensive a creștinătății în momentul respectiv. lăncu de Hunedoara și-a exprimat rezerva față de hotărârea luată, dar neavând suficiente mijloace pentru a o contracara s-a supus volens-nolens părerii majorității. „Eu ascult de domn, nu domnesc” sunt cuvintele spuse de voievod, desemnat la gândul că euforia generală a succesului din anul anterior prevalează asupra considerentelor politico-militare lucide¹². După hotărârea începerii acestui nou război, destul de în grabă, oastea cruciată în care se aflau și mulți cnezi transilvăneni sub directă comandă a lui lăncu, a pornit spre Marea Neagră, în întâmpinarea flotei apusene care trecuse prin Strâmțori. La Nicopole, unde se alătură și armata adusă de Vlad Dracul, domnul Țării Românești, acesta îl sfătuiește pe rege să se întoarcă, spunându-i deschis că „turcul și numai la vânătoare își ia cu sine mai mulți

10. Diploma publicată în „Transilvania”, VI (1873), nr. 5, p. 114.

11. Mihail Dan, *op. cit.*, p. 69.

12. Camil Mureșan, *op. cit.*, p. 101.

ostași decât cei adunați în oastea creștină"¹³. Sfatul voievodului transilvan, expus cu claritate în cadrul consiliului de război care a premers bătăliei, a fost nesocotit. Lancu a cerut, asemeni domnului Mircea al Țării Românești la Nicopole cu aproape cincizeci de ani înainte, ca să dea el, în fruntea oștilor sale, atacul decisiv și, precum spune un cronicar moldovean „plăcu tuturor acel sfat că toți cunoștea că va face lancul izbândă, fiind înțelept și viteaz bun. Ce, craiul fiind tânăr, n-au ascultat, ce s-au potrivit celor ce era pe lângă dânsul, și zicea că dacă va izbândi lancul, să va vesti numele lui. Deci, așa s-a pus în șea craiul și îndată porunci de au dat în trâmbiță și încălecând beți, amețiți și fără nici un cumpăt"¹⁴. Urmarea a fost că bătălia care s-a dat la Varna în 10 noiembrie 1444 s-a terminat cu un dezastru al oștirii creștine.

În această luptă, la dreapta steagului regal era „oastea românească” (numai din partea de sud a Transilvaniei s-a strând o oaste de 5000 de oameni, din care făceau parte, de bună seamă și mulți cnezi și țărani liberi sau iobagi români din părțile Hunedoarei, răsplătiți apoi cu danii de moșii sau cu scutiri de dări), sub comanda directă a lui Lancu de Hunedoara.

Regele Vladislav al Ungariei și Poloniei murind în luptă, oastea cruciată s-a retras învinsă, lancu cu ai lui reușind să scape de urmărire trecând peste Dunăre în Țara Românească. O cronică turcească mărturisește că lancu le-ar fi răspuns celor care voiau ca toți să se expună unui sacrificiu de acum fără sens după ce bătălia a fost pierdută: „Noi nu am venit aici numai pentru rege”¹⁵. Ca un destoinic strateg ce era, știa că legile războiului îi impuneau nu un sacrificiu inutil ci salvarea oastei și răsplătirea celor care l-au slujit cu credință în această nenorocoasă bătălie.

Privitor la apriga și sângeroasă încheștare de la Varna, în actele de danie sunt iarăși amintite faptele de arme ale Căndeștilor din Râu de Mori, care făcându-și datoria au stat alături de rege primejduindu-și viața și câștigând „mare cinste și nume slăvit țării”, așa cum precizează actul de danie dat de lancu la Timișoara la 5 august 1447¹⁶. Tot la Varna, alături de lancu îl găsim pe cnezul Nicolae, fiul lui Ungur din Băiești și pe cnezii din Cinciș: Iaroslav, Dan, Voicu, Petru, Serb și Ioan, fiii lui Iaroslav, precum și pe Ladislav și Sandru, fiii lui Voicu¹⁷. Cnezii din Cinciș erau înrudiți cu familia Corvineștilor și desigur și în virtutea acestor legături de rudenie ei sprijină eforturile lui lancu. Cincișenii păstrează până astăzi în tradiția istorică a satului figura cneazului-erou Iaroslav (probabil Jarul așa cum apare în folclorul locului) care, luptând cu vitejie a căzut în timpul luptei de la Varna. Legenda îi atribuie calități ieșite din comun spunând printre altele că, era atât de puternic încât putea duce în spate o încărcătură echivalentă cu un car de fân și că, odată, după întoarcerea dintr-o luptă cu turcii a jucat la o nuntă ținând doi turci subsuoară. Bătrânii satului Cinciș susțin că satul lor dispunea în vechime de vechi privilegii cneziale cuprinse într-o diplomă scrisă pe pergament din piele de vițel, dată de lancu de Hunedoara, diplomă ridicată de autoritățile austro-ungare în anul 1918¹⁸.

Istoricul Mihail Dan era de părere că la Varna au participat și alți cnezi hunedoreni printre care cei din Densuș, Râul-Alb, Livadia, Peșteana, Ponor și Fărcădin¹⁹.

13. *Ibidem*, p. 103.

14. P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 21.

15. *Ibidem*, p. 21.

16. „A Hunyademegeyei ...”, 1885-1886, p. 90.

17. Mihail Dan, *op. cit.*, p. 69.

18. Viorel Răceanu, Ioan Brâncoveanu, *op. cit.*, p. 16-17.

19. Mihail Dan, *op. cit.*, p. 69.

Tronul Ungariei rămânând vacant, Iancu de Hunedoara este investit, pe câmpia de la Rakos, ca regent guvernator al Ungariei, până când viitorul rege Ladislau Postumul va ajunge la vârsta majoratului. Omul de la „marginii” se ridică așadar la o nouă demnitate pe scara onorurilor iar țara se va strânge în jurul lui în ceasul primejdiei supreme. Hotărârea de a continua lupta cu turcii o face cunoscută unui cronicar francez cu care se afla împreună la asediul cetății Turnu (Măgurele) pe care o asedia pentru a o scoate din mâinile turcilor: „Am acum grija acestui regat (Ungaria), a nobilimii și a poporului, și nu vreau să-i pun în cumpănă sorții lor. Căci dacă aș cădea eu, regatul ar fi pierdut. Și este nevoie să ne batem cu turcii cu grijă și șiretenie, dacă vrem să-i înfrângem, căci ei sunt oameni prudenți”²⁰.

În anul 1448 Iancu de Hunedoara, fidel concepției sale de luptă ofensivă și de respingere a otomanilor din Europa pe etape, organizează o nouă campanie la sud de Dunăre. Bătălia hotărâtoare s-a dat în Serbia de miazăzi la Kossovopolje (Câmpia Mierlei sau „Campo Rigo” cum este menționat locul în documentele din cancelaria regelui Matei Corvin). Aici, în așteptarea ajutorului armat al vestitului conducător de oaste albanez, Skanderbeg, care însă nu a putut ajunge la timp, s-a reeditat lupta din 1389 și rezultatul a fost același: după o primă fază, în care balanța victoriei părea să se incline spre ei, creștinii au fost învinși și obligați să se retragă.

La lupta de la Kossovopolje au participat mulți transilvăneni avându-i în frunte pe cnezii lor. Potrivit unui izvor contemporan, din Transilvania au luat parte la această bătălie 2000 de români²¹. Despre această luptă actul de dănie al regelui Matei Corvin din 18 decembrie 1462 în favoarea Căndeștilor ne spune că „Ioan Căndreș în persoană a fost cel dintâi care cu toată puterea sa, prin fapte de ispravă a împiedicat uciderea tatălui nostru, iar cei doi frați ai acestui Ioan, Căndea și Nicolae luptând laolaltă cu iubiții noștri slujitori, și-au expus viața pentru sfânta coroană a regatului nostru și prin vărsarea propriului lor sânge au săvârșit fapte vitejești nai minunate decât se poate închipui, smulgând pe tatăl nostru din nenorocirea celui război”. Pentru „meritele nemuritoare” dobândite în lupta cu turcii, Căndeștii sunt dăruiți cu moșia Subcetate împreună cu turnul de pază de acolo, și totodată li se concesionează dreptul de a percepe pentru ei veniturile anuale ale orașului Hațeg, care până acum se cuveneau regelui²².

Dintr-un alt document aflăm că în aceeași bătălie Iancu căzând de pe cal a trecut printr-o mare primejdie fiind cât pe ce să cadă în mâinile turcilor. Asemeni lui Ștefan cel Mare și Sfânt, domnul Moldovei care în lupta de la Scheia și-a datorat salvarea aprodului Purice, Iancu scapă cu viață datorită cnezului hunedorean Teodor care i-a dăruit calul și îmbrăcămintea sa. Fapta altruistă și vrednică de laudă a acestui ostaș n-a rămas nerăsplătită, Iancu dăruindu-l cu moșia Bretelin și o parte din pământul Calmar aparținător de cetatea Devei și, împreună cu acestea, titlul de noblete²³.

Cnezii din Sălaș, Basarabeștii din Răușor, cei din Sângeorgiu, din Vad și mulți alții menționați în izvoarele documentare au fost răsplățiți în anii care au urmat, fie cu titluri de noblete, fie cu diferite foloase economice pentru devotamentul cu care și-au urmat conducătorul în luptele împotriva otomanilor²⁴.

20. P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 21.

21. Mihail Dan, *op. cit.*, p. 70.

22. „A Hunyadmegyei...”, 1885-1886, p. 92-93.

23. Mihail Dan, *op. cit.*, p. 70.

24. *Ibidem*,

În perioada care va urma, presărată nu de puține ori cu greutate și atitudini contradictorii venite din partea celor care puneau mai presus propriile interese decât binele țării, lancu își va etala capacitatea organizatorică mergând de la stimularea resurselor menite să asigure prosperitatea statului și a locuitorilor și până la cointerесarea cvasi-generală a straturilor sociale în vederea slujirii țelurilor libertății și independenței. După deznodământul trist al confruntării de la Câmpia Mierlei, rezolvările pe care lancu le găsește unei multitudini de probleme ne pun în lumină și noile coordonate pe care personalitatea sa a evoluat pe măsura trecerii anilor și a acumulării de experiență politică. În vremea ascensiunii sale s-a dovedit a fi un caracter neînficat și inflexibil înfruntându-și adversarii direct și impunându-și țelurile; acum când cunoscuse culmile gloriei dar gustase și din amarul insuccesului, pe care nu a avut întotdeauna resurse suficiente spre a-l evita, își va urmări cu tenacitate scopurile dar va da dovadă de mai multă maleabilitate în adoptarea soluțiilor.

Nici în problema otomană lancu nu acceptă să renunțe definitiv la concepția care l-a călăuzit până acum, împrejurările noi însă, și mai ales cele externe – prezența lui Mahomed al II-lea pe tronul sultanilor otomani începând cu anul 1451 și căderea Constantinopolului, bastionul creștinătății orientale sub turci în 1453 – îl determină să pună accentul de-acum înainte pe apărarea la hotare.

Ultimul război pe care l-a purtat lancu a fost în 1456 la Belgrad, cetate considerată pe atunci „cheia regatului Ungariei”. În această mare încleștare, „când era în joc însăși soarta Ungariei”, mulți țărani din părțile Hunedoarei în frunte cu cnezii lor au luptat sub comanda lui lancu pentru apărarea cetății. Credincioșii slujitori ai voievodului: Căndeștii din Râu de Mori, urmașii cnezului Ungur din Nădăștie, cnezii din Sălașul de Sus, din Sângeorgiu, Ponor, Cinciș, Râușor, Unciuc, Peșteana, Ilia, Fărcădin și numeroși alții și-au făcut cu prisosință datoria, fiind răsplătiți în anii care au urmat cu danii de moșii și cu înnobilarea²⁵.

Marea victorie de la Belgrad asupra lui Mahomed al II-lea marchează apoteoza vieții și activității lui lancu de Hunedoara, el murind la puține zile după izbândă în 11 august 1456.

Parcursul acestui subiect ne relevă că istoria Hunedoarei o găsim în tradițiile populare, în monumentele ce sprijină pindenii stâncoși precum și dealurile și văile sale, dar și în diplomele scrise pe pergament regal și păstrate zeci de ani în saci de piele sau în firide de către cnezii care știau că de ele depinde stăpânirea netulburată a bucății de pământ pe care au moștenit-o. Istoria Hunedoarei este aureolată de glorie în panteonul dacic din Munții Orăștiei, este prezentă în edificiile romane de la Ulpia Traiana, Micia, Aquae sau Germisara, dar este tot atât de vie în nimbul legendar al bisericilor cneziale românești de la Densuș, Strei, Strei-Sângeorgiu, Sântă-Mărie Orlea, Hunedoara, Ribița ori Gurasada. Istoria meleagurilor noastre este așadar și istoria vitejilor cnezi care într-o mână țineau sabia, iar în cealaltă mistria, dănuind zidiri perene care să le așeze întru nemurire fapta.

Sprijinul concret de care lancu s-a bucurat nu trebuie privit doar prin prisma obligativității cnezilor de a-și îndeplini sarcinile militare, ci trebuie văzut în primul rând drept expresia atașamentului total al acestor oameni față de civilizația și credința creștină, care așa cum o făcuseră moșii și strămoșii lor, o făceau și ei acum, nelăsând ca lăcașele lor sfinte, pământul și avuția lor, uneori bună, dar de cele mai multe ori modestă și chiar săracă să cadă în mâinile dușmanului.

25. *Ibidem*.

Luptând sub stindardul lui Iancu de Hunedoara, oamenii din popor, privind vitejia și abnegația lor au știut să ofere adevărate lecții capetelor încoronate și nobililor împăunați cu blazoane. Într-o însemnare contemporană este exprimată limpede această constatare: „Unde este imperiul Roman (respectiv Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană n.n.) care întotdeauna s-a luptat cu toți barbarii? ... Unde e regele francez care vrea să se întituleze regele prea-creștin („le roi très chrétien”)? Unde sunt regii Angliei, Danemarcei, Norvegiei, Suediei, Poloniei ...? Țărani neînarmați, potcovari, croitori, meseriași, merg în fruntea armatelor; pare că numai pe ei i-a însuflețit Domnul cu credința în fapte mari!”²⁶.

Iancu de Hunedoara s-a ridicat din mijlocul nostru, dar a îmbrățișat cu fapta lui pe mai mulți decât noi. El rămâne un simbol în istorie, pentru că a știut să unească sub același steag popoarele dornice de libertate din această parte a Europei, într-o vreme în care noțiunea de libertate nu era văzută prin prisma naționalului, dar era structurată pe valori spirituale superioare.

Viorel LUPU

(Școala generală nr. 6 Hunedoara)

26. Lajos Elekes, *Hunyadi*, Budapesta, 1952, p. 444, apud Camil Mureșan, *op. cit.*, p. 193.

THE KNIGHTS OF HUNEDOARA, FIGHTERS FOR CHRISTIANITY UNDER IANCU OF HUNEDOARA'S BANNER

R é s u m e

The introductory part of the paper emphasizes the idea that Iancu of Hunedoara, by his name, made the world learn about his town and his native places in Transylvania. This is due to both his outstanding political and military personality and to the medieval castle in the town of Hunedoara, whose building was achieved under the rule of the famous voivod of Transylvania.

But the real aim and the content of the paper is to use the historical documents in order to point out the close and far reaching ties that Iancu of Hunedoara, called by Pope Calixt III „fortissimus athleta Christi” (meaning the most powerful defender of Christ), had with his people among whom he sprang out from, to such a high position and also the ties he had with the knights (the *kneses*) of Hunedoara. It is a fact that Iancu, by his paternal descent, but mainly by his basic thinking and deeds is an heir of the Romanian knights of Hunedoara. According to Antonio Bonfini, the Italian secretary of the king Matei Corvin of Hungary, Iancu's father, Voicu „was famous among the Romanians, that have their origin in the Roman colonies, as one could see from the similitude of their tongue with Latin”. The family relations of the Corvins-name under which Iancu's family is known in history – with the Romanian knights of Cincis – Hunedoara are mentioned by Iancu himself, who called Iaroslav's son – Voicu „frater noster consanguineus” („our brother of the same blood”) when he wanted to strengthen Voicu's ownership over the estate in Cincis village.

The knights from Transylvania and those from Banat, but especially the knights of Hunedoara, were the most important support that Iancu got from his people, the Romanians from Transylvania, Vallachia, Moldavia when he needed it in his fight against the Turks.

Starting from 1438-1439, when Iancu was appointed Ban of Severin, but especially after 1448 when he became hospodar of Transylvania, Iancu would get help in all his battles against the Turkish conquerors, either in Transylvania, or near the Danube, or in the crusades and battle near Belgrad (1456), from the knights in Hunedoara county, who were organized in detachments of „familiares” (faithful servants), according to the documents of those times.

In many of his battles one could learn about acts of extraordinary bravery, „more wonderful than one can tell”, whose authors were the knights belonging to the Căndeia family from Râu de Mori, or Iaroslav and his sons from Cincis, or the knight Ungur from Băilești, who died in the battle of Morava in 1443, or the knight Todor of Hunedoara, who saved Iancu's life in the battle of Câmpia Mierlei in Serbia in 1448 and many others, whose glorious deeds are minutely rendered by the documents of those times.

Our paper also shows how Iancu of Hunedoara, and later on his son Matei Corvin rewarded the living knights and their heirs by official papers that strengthened their ownership on their lands in Transylvania.

This subject states once again the truth that the history of Hunedoara is to be found in the folk traditions of this land, in the monuments towering the cliffs of the mountains and its hills and valleys but also in documents written on royal parchment, well persevered years on end in skin bags in hidden safes belonging to the local knights, who were aware that they were the only ones who could certify their ownership over each inch of the land inherited from their ancestors.

The history of Hunedoara is also to be found in the strongholds in the Orăștie mountains, in the Roman edifices of Ulpia Traiana, Micia, Aquae, Germisara. It is also felt in the churches built by the local knights in Densuș, Strei, Sântă-Mărie Orlea, Hunedoara, Ribița, Gurasada.

Thus, the history of our land is at the same time the history of brave knights who would hold the sword with one hand and a building tool with the other, building edifices that would place them in immortality.

The support Iancu got from the knights was not only a matter of their fulfilling their military duty, but also a way of showing the total attachment and sympathy of these people towards the civilization and Christian faith in the same way their forefathers had done, in order to protect their land, their holly dwellings from plundering enemies.

Fighting under Iancu's banner, the ordinary people with their bravery and unselfishness taught a lesson to nobles adorned with their coats of arms. A notice of those times said: „where is the Roman Empire (namely the Holy Roman Empire of German Nation) that always fought all the barbarians?... where is the French King who entitles himself a Christian king („le roi très chrétien”)?... where are the kings of England, Denmark, Norway, Sweden, Poland...? Unarmed peasants, blacksmiths tailors,

craftsmen go ahead the army; they seem to have been blessed by God as the only ones endowed with strong faith in great deeds"!

Iancu of Hunedoara sprang up from among usual people, from among us, but he gathered round him much more people than those living next to him. He has the power of a symbol in History because he knew to join under one single banner all the people in this area in Europe, longing for liberty and it happened in the very moment in the course of centuries when the idea of liberty was seen not as a national aspect, but structured on lofty moral values.

GEORGE BARIȚIU: „IOAN CORVIN DE HUNEDOARA. ORIGINEA, GENEALOGIA, FAPTELE SALE IMORTALE” – UN STUDIU UITAT, IGNORAT SAU MAI PUȚIN CUNOSCUȚ?

George Barițiu constituie una dintre personalitățile cele mai proeminente ale culturii românești transilvănene din veacul trecut. Prin tot ceea ce a făcut el s-a dovedit a fi un om al veacului său, promotor cultural și animator politic, luptător al emancipării românilor din Transilvania. Ca om de cultură, activitatea lui George Barițiu îmbracă manifestări dintre cele mai diverse: dascăl și ziarist, animator al vieții literare și tinerimii intelectuale, fondator și conducător de asociații culturale, istoric și om de presă etc.

Încă din tinerețe, G. Barițiu s-a aplecat cu atenție și interes asupra trecutului. De unde izvorăsc această preocupare timpurie a intelectualului pentru istorie? Dintr-o puternică conștientizare a realității românești și rolului istoriei și a istoricului în deșteptarea neamului său. Cea mai frumoasă pledoarie în acest sens o realizează în 1845 prin publicarea în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” a articolului sugestiv intitulat „Istoria”. Iată ce spunea cu acest prilej: „Prețul și folosul istoriei este atât de prisos a vrea să-l spui prin cuvinte, precât e de prisos a voi să arătați că razele și căldura soarelui sunt neapărat trebuincioase și folositoare vitelor și plantelor”¹. „Câte simțuri nobile și scumpe deșteaptă istoria scrisă bine! Din toate acelea însemnăm numai iubirea de patrie și iubirea de libertate...”², spune autorul mai departe. Iar când vorbește despre istoric, G. Barițiu spune: „Înșușirile sau atributele unui istoric sunt foarte însemnate, chemarea lui este mare și grea”³. „Pieptul său trebuie să bată pentru fericirea oamenilor și a națiunilor, el are să simtă fierbinte pentru patrie și libertate, să fie înflăcărat de tot ce e mare și bun și să cuteze a spune în fața lumii adevărurile de care e străbătut. El e dator a le vesti măcar de ar ști că cu aceea ar trage asupra-și mânia celor tari, ura plebei nepricepute și chiar prigoana și rușinarea însoțită și de pierderea mijloacelor vieții”⁴. Iată-l, așadar, pe G. Barițiu puternic animat de dorința de a săvârși prin scrierea istoriei un serviciu social dintre cele mai nobile. Același gând îl stăpânește până la sfârșitul vieții. În 1889, în prefața la volumul întâi din „Părți alese din istoria Transilvaniei...” sublinia: „Se tot zice că e timpul suprem că să ne dăm de aici înainte noi și noi educațiune nu numai socială, ci și politică. Dar o problemă atât de grea precum este aceasta se poate deslega cu ajutorul istoriei numai așa, dacă pe lângă calitățile bune ale poporului și ale inteligenței sale nu vom ascunde nici vom netezi cele rele...”⁵.

1. „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 9, 1845, p. 390.

2. Ibidem, p. 391.

3. Ibidem, p. 389.

4. Ibidem, p. 390.

5. G. Barițiu, Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă, vol. I, Sibiu, 1889, p. IX.

De ce G. Barițiu manifestă predilecție pentru biografii și monografii?, aspect ce nu de puține ori i s-a reproșat. O spune chiar el: este metoda cea mai bună pentru a fi înțeles de „lectorii români”, cei cărora li se adresează.

În ansamblul scrierilor sale cu tematică istorică, de ce G. Barițiu s-a oprit și asupra Corvinilor? Trei par a fi motivele expuse de însuși autorul:

1. „După intima noastră convicțiune, monumentul ce s-ar pune Corvinilor, ar fi monument per excellentiam pus și națiunii românești...”⁶;

2. „Oricine s-a ocupat de aproape de viața și de faptele lui Ioan Corvin, a trebuit să se convingă, că acest bărbat genial a fost pentru secolul său cel încă barbar, corupt și destrămat un adevărat fenomen în sensul cel mai nobil al cuvântului”⁷;

3. „Afirmarea naționalității noastre genetice înaintea areopagului popoarelor europene este una din problemele principale, din câte avem noi să deslegăm. Lumea întreabă nu numai de vechimea originii unui popor, ci ea voiește cu tot dreptul ca să se informeze de ajuns despre puterea de viață și de puterea productivă a națiunii noastre, și încă productivă nu numai în respectul fizic, ci și mai vârtos în cel spiritual. Aceasta se poate proba mai vârtos prin enumerarea acelor indivizi ieșiți din sânul națiunii genetice, care prin faptele sau prin scriptele lor au exercitat înrăurire mare, poate și decisivă, asupra altor popoare ori țări”⁸.

Iată-l, prin urmare, pe G. Barițiu puternic motivat în realizarea unui amplu studiu despre Ioan Corvin de Hunedoara.

Monografia închinată Corvinului, G. Barițiu o intitulează: „Ioan Corvin de Hunedoara. Originea, genealogia, faptele sale imortale” și a fost publicată în nr. 5-17, 19-24 ale gazetei „Transilvania” pe anul 1873, și nr. 1 al aceleiași reviste din anul 1874. În total studiu cuprinde aproximativ 61 de pagini de ziar, a două coloane fiecare pagină. Studiul debutează cu o amplă motivare a subiectului, originii românești și personalității celui pe care îl numește „Ioan de Hunedoara”. Spiritul înflăcărat, dar nu lipsit de discernământ critic, analiză riguroasă și polemia științifică, caracterizează scrierea. G. Barițiu se dovedește un bun cunoscător al izvoarelor, dar mai ales a monografiilor unor autori străini, unguri și germani îndeosebi. Ținuta științifică a textului este evidentă, chiar dacă susține: „Noi nu vom lăsa în critice, căci nu scriem pentru oameni erudiți, ci numai pentru începători în istoria patriei”⁹.

Cum este prezentat Barițiu și studiul său în diverse lucrări?

În lucrarea „George Barițiu. Viața și activitatea sa”, publicată la Editura științifică, București, 1966, autorul V. Netea, despre studiul în discuție amintește în 11 rânduri, fără a indica măcar unde este publicat, deși despre alte studii ale lui Barițiu, mult mai reduse ca pagini și, uneori, ca importanță, se vorbește în pagini întregi.

În lucrarea „Gheorghe Barițiu. Studii și articole”, Sibiu, 1912, cu o prefață de Dr. Ioan Lupaș, studiul nu apare. La fel în cartea lui Mihai P. Dan „Un stegar al luptei antiotomane. Iancu de Hunedoara”, București, 1974.

În monografia colonelului T. Nicolau intitulată „Ioan Huniade Corvin”, București, 1925, Tipografia Marelui Stat Major, deși are un capitol „Cum a fost caracterizat Ioan Huniade de către scriitori ai veacurilor XV și XVI și de către scriitori mai de seamă unguri și români”, G. Barițiu nu este amintit.

6. „Transilvania”, Brașov, 1 martie 1873, anul VI, nr. 5, p. 49.

7. Ibidem.

8. Ibidem, p. 51.

9. Ibidem, nr. 19, 1874, p. 220.

Profesorul universitar Camil Mureșan, în cartea „Iancu de Hunedoara”, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, 1968, în capitolul de început „Iancu de Hunedoara în conștiința posterității” caracterizează scrierea lui G. Barițiu ca un important studiu, dar de-a lungul monografiei sale studiul predecesorului în ale istoriei nu este citat decât în final, o singură dată.

În ce-l privește pe Tului Racotă, în studiul „Voevodul Ioan de Hunedoara”, publicat în „Cunoștințe folositoare din lumea largă”, nr. 119, București, 1941, la surse biografice amintește doar partea monografiei lui Barițiu publicată în primul număr al revistei „Transilvania” din 1874, citate fiind lucrările altora, cum ar fi Iosif Bălan, slab exeget al Corvinului, de altfel.

Exemplele ar putea continua, dar scopul nu este acesta. Nu contestăm unele erori sau minusuri ale lucrării lui G. Barițiu, dar nu putem minimaliza nici aspectele valoroase ale sale, cu atât mai mult cu cât ea reprezintă prima lucrare monografică românească dedicată lui Iancu de Hunedoara după modesta încercare a băănățeanului Damaschin Bojincă din 1830 („Descrierea nașterii și a eroiceștilor fapte a mult vestitului și de toată Europa minunatului erou Ioan Corvin de Huniad”). Ceea ce dorim să sugerăm este publicarea într-un volum a studiului lui G. Barițiu, ceea ce ar fi reparație necesară dar și un câștig important pentru istoriografia noastră și dialogul privindu-l pe Iancu de Hunedoara.

Octavian TĂTAR

(Institutul Militar de Transmisiuni „Decebal” Sibiu)

GEORGE BARIȚIU; IOAN CORVIN DE HUNEDOARA. L'ORIGINE, LA GÉNÉALOGIE, SES ACTS IMMORTELS – UNE ÉTUDE OUBLIÉE, IGNORÉE OU MOINS CONNUE?

Resumé

La communication se propose d'attirer l'attention sur le fait que l'étude du historien et de l'homme de culture roumain George Barițiu intitulé „Ioan Corvin de Hunedoara. L'origine, la généalogie, ses actes immortels", publiée dans la revue „Transilvania", nr. 5-17, 19-24/1873 et nr. 1/1874 a été peu valorifié dans les oeuvres ultérieures dédiées au voivode transylvain et de suggérer le besoin de la publication dans un volume séparé.

TRANSILVANIA ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI MATEI CORVIN

Domnia lui Matei Corvin ocupă în cadrul istoriografiei universale un loc privilegiat. Au contribuit la elaborarea lucrărilor despre acest personaj atât personalitatea regelui cât și transformările politice, economice și sociale prin care a trecut regatul Ungariei la sfârșitul secolului al XV-lea.

Istoriografia mai veche și contemporană l-a încadrat alături de tatăl său Iancu de Hunedoara în așa numită „epocă a Huniazilor”, perioadă în care peste jumătate de secol Ungaria și Țările Române au reușit să facă față năvălirilor otomane. Varietatea izvoarelor documentare și studiile de specialitate l-au făcut cunoscut pe Matei Corvin încă din secolul trecut, asemeni unui rege luptător, pentru apărarea creștinătății într-un moment când Imperiul Otoman se afla în apropierea Ungariei și era pe cale de a transforma această țară în pașalâc, fiul lui Iancu devenind, paradoxal ultimul personaj istoric din Ungaria care a putut să lupte cu succes împotriva turcilor.

Voievodatul Transilvaniei continuă și în perioada domniei lui Matei Corvin, să manifeste tendințele de autonomie din perioada precedentă, acest lucru ieșind în evidență cu ocazia evenimentelor și luărilor de poziție a transilvănenilor în toate acțiunile desfășurate de fiul românului Iancu.

Ardealul a constituit din timpuri străvechi o entitate separată în cadrul Ungariei, cu instituții specifice, direcții observate mai ales în deosebirile de ordin politic și etnic, aici majoritatea populației constituind-o românii care aveau alte interese și idealuri decât regatul maghiar.

Nu este nici o îndoială faptul că la urcarea sa pe tron Matei a avut sprijinul nobilimii și a partidei care l-a sprijinit pe tatăl său în luptele cu turcii. De aceea numirea noului rege a fost primită cu ostilitate de oligarhia nobiliară transilvană, ei nevăzând în tânărul Matei decât o prelungire a guvernării autoritare a lui Iancu de Hunedoara.

Dorința de centralizare a puterii politice în mâinile sale, s-a putut observa încă din primul an al exercitării funcției. Pentru a le demonstra nobililor, că se simte stăpân pe situație, regele îl delegă pe unchiul său Szilagyi să meargă și să adune rămășițele pământești ale fratelui său Ladislau Hunyadi (decapitat în mod josnic de cei care susțineau gruparea lui Ulrich de Cilli) pentru a fi înmormântat la loc de cinste lângă tatăl său. Matei l-a condus personal pe fratele său la locul de veci invitându-i și pe înalții demnitari ai Ardealului. Hotărârile regelui au stârnit zarvă în rândul oligarhilor, care primesc cu rezervă faptul că Matei le cererea supunerea¹.

Observând că nu pot reînvia vremurile de altă dată când cei privilegiați guvernau țara fără lege, în anul 1459 la mai bine de două decenii de la constituirea „uniunii frățești”, din 1437 cu prilejul răscoalei de la Bobâlna, nobilii înnoiau într-o adunare la

1. J. Teleki, *Hunnadiak kora Magyarországon*, vol. III, Pesta, 1855, p. 50-53.

Mediaș legământul celor trei națiuni privilegiate a Transilvaniei contra tuturor inamicilor interni și externi ca unii ce formează o singură „Universitas”. Nobilii secuiei și sași s-au arătat hotărâți cu acest prilej de a fi solidari, pentru a reuși să-și apere drepturile și privilegiile strămoșești contra oricărei persoane care ar fi încercat să modifice orânduiala existentă.

Privilegiații temându-se ca nu cumva regele Matei să abată pe vreunul dintre ei de la acest legământ și cu ajutorul acelora să se folosească pentru nimicirea drepturilor celorlalți, au hotărât că dacă va veni în Transilvania vreun trimis al regelui, nici un locuitor să nu-l însoțească și să nu fie ajutat nici cu sfatul, nici cu fapta. Oricine ar lucra în contra acestei uniuni, se pronunța împotriva aceluia sentința de moarte împreună cu pierderea tuturor realizărilor, bunurilor, posesiunilor și exilarea urmașilor².

Studierea cu atenție a documentelor și legarea faptelor între ele ne permite să observăm că legământul era îndreptat în primul rând împotriva lui Matei și a guvernatorului Mihail Szilagyi, iar în al doilea rând împotriva românilor. Cu ocazia dietei de la Szeged, din 6 decembrie 1458, Matei dăruiește unchiului său, pentru stăpânire, regiunea Bistriței, iar mai târziu spre conducere întreg teritoriul săsesc în schimbul renunțării în 1463 la funcția de comandant al oștirii maghiare³.

Szilagyi nu s-a ocupat deloc de dorințele bistrițenilor, de plângerile lor, ci i-a tratat ca pe niște iobagi. Din această cauză, cei din cetate s-au răsculat împotriva lui în 1458; în replică guvernatorul arde fortăreața și intenționează acte de război împotriva locuitorilor ei. Acțiunile sale în Transilvania au trezit dușmănia nobilimii, ale sașilor, secuilor dar chiar și a regelui care i-a retras drepturile de guvernare închizându-l în cetatea Siria⁴.

Pentru a-i împăca pe bistrițeni regele le-a redat în 1465 vechile libertăți avute încă din timpul tatălui său. Bistrițenii nu vor uita evenimentele din 1458 multă vreme, peste zece ani ei alăturându-se acelora care au organizat răscoala din 1467, îngroșând astfel numărul celor nemulțumiți față de politica dusă în Transilvania de Matei Corvin⁵. Legile votate în dietele Ungariei trebuiau promulgate și de congregațiile voievodatului transilvănean, unde ele puteau fi adoptate potrivit cu cerințele acestei țări. Pentru aceste modificări pe care dietele Transilvaniei își permiteau să le aducă unor decizii ale Ungariei este caracteristic cazul de la 1463 căci primejdia năvălirilor turcești îndeamnă pe regele Matei să ia pe cale legislativă măsura pentru mobilizarea generală. Prin Petru Bazini și Ioan Szentgyörgyi care participaseră la dieta Ungariei regale socotea de trebuință de a-i îndemna pe transilvăneni să le primească cu supunere, deoarece tocmai pentru ei vor fi „mai necesare decât pentru oricare parte a țării”⁶. Dar cele trei națiuni privilegiate, maghiarii, secuiei și sașii întruniți în dieta lor provincială au modificat această măsură în sensul că pentru paza cetăților și a curților nobililor să rămână acasă nobilii cei fără moșie, precum și iobagii „de sânge unguresc”⁷. Hotărârea era îndreptată împotriva românilor ale căror interese nu era cine să le apere în dieta privilegiaților și totodată se întărea prin aceasta legământul făcut la Mediaș în 1459. Transilvănenii pentru a-și apăra drepturile, au reușit să

2. E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II/2, București, 1887 - p. 120-123.

3. *Erdelyi Történet. A kezdetektől 1606-ig*, vol. I, ediția a II-a Budapesta, 1987, p. 359.

4. Ibidem.

5. Ibidem.

6. Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj, 1986, p. 64.

7. E. Hurmuzaki, op. cit., p. 147.

impună în 1464 legea ca regnicolarii să se conserve în toate bunurile lor, libertatea, datinile și drepturile. Această lege s-a adus mai ales din acel motiv pentru că locuitorii de aici erau îngreunați în ultimul timp cu dări prea mari, din cauza luptelor susținute de rege împotriva turcilor, lucru care contravenea cu principiile avute de la Ludovic I⁸.

Pentru a reuși să refacă ordinea în țară, Matei Corvin a avut de luptat împotriva tuturor acelorora, care căutau să-l împiedice în înfăptuirea unei conduceri autoritare. „Legea animalelor sălbatice guvernează țara. Nimic nu este sigur decât faptul că și fratele este dușman”, scria umanistul Ioan Vitez, iar confratele său Eneea Silviu Piccolomini (viitorul papă Pius al II-lea), adăuga că „statul maghiar s-a cutremurat, s-a nimicit s-a desfășurat în părți, iar între părți abia dacă există vreo legătură”⁹.

Având ca scop realizarea centralismului politic, se poate observa că din acest punct de vedere Matei până la 1465 s-a bazat în consolidarea puterii regale pe sprijinul orașelor și al intelectualilor, pentru ca în a doua parte a domniei să poată conserva realizările obținute în primii săi ani de la urcarea pe tron¹⁰.

Stările care în Transvania iau aspect de națiuni tind să se separe net unele de altele, dar mai ales nobilimea de categoriile și păturile de oameni liberi, nenobili. Încă sub Ladislau Postumul la 1457 fuseseră confirmate nobilimii și celorlalți stăpâni de moșie din Transvania toate libertățile, drepturile și obiceiurile din timpul regilor anteriori¹¹.

Măsurile de ordin intern, pentru înfăptuirea regimului propus erau determinate de strângerea unor fonduri bănești menite a forma o armată mai puternică din mercenari capabili să facă față luptelor cu turcii, nobilimea transilvană contribuind din plin la adunarea sumelor necesare pentru realizarea acestui obiectiv. Această politică nu putea rămâne fără urmări pe planul vieții economice, sociale și politice¹². În 1467 însuși Matei care s-a sprijinit pe nobilimea de rând împotriva mării nobilimi intenționa să scutească mai departe de dări numai de nobilii adevărați nu însă și elementele libere, cum erau cumanii și nobilii provinciali din Slavonia. Această politică se explică prin faptul că după opinia puterii centrale o nobilime de rând independentă din punct de vedere material și în stare să suporte sarcinile îi putea fi un aliat util și un element de echilibru în viața politică¹³.

Principalul izvor pentru realizarea de fonduri în cadrul vistieriei regale o constituiau tot dările țărănimii și orășenimii, nobilimea și clerul fiind scutite. Și-n Transilvania s-a extins obligația numită venitul cămării (lucrum camerae) transformată într-o dare propriu-zisă în bani fixată prin decrete regale. Nobilimea va oferi regelui începând din anul 1479 un florin sau 100 de dinari pentru darea venitului cămării, de „fiecare poartă a iobagilor ei” și a jelerilor cu sesie de ogor și vie. Erau scutiți nobilii cu o moșie, juzii, țărani foarte săraci și jelerii fără servicii proprii. Ajutorul nobilimii se întindea pe o perioadă de cinci ani, până-n 1484 motivul invocat fiind „nevoile regelui, îngrijirea țării și apărarea împotriva primejdiei turcești”¹⁴.

8. I. V. Rusu, *Compendiu de Istoria Transilvaniei cu distincție privitoare la români*, Sibiu, 1864, p. 200.

9. Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 65.

10. L. Elekes, G. Szekely, E. Lederer, *Magyarország története*, vol. I, Budapesta, 1957, p. 144.

11. E. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 91.

12. L. Elekes, *A központossító politika belő erőforrásai a XV század második felében*, în „A történelmudomány kénessi”, nr. 18, 1915, Budapesta, passim.

13. E. Malyusz, *A magyar tarsadalm a Hunyadiak korában. A hűberi saga s rendiség problémája*, în „Matyas Kiraly emekkoniyv”, I, f. a., p. 368-369.

14. Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 119.

Sprijinindu-se pe păturile mici și mijlocii, Matei a urmărit să ridice în cadrul ierarhiei feudale această clasă socială, dăruindu-le proprietăți funciare; reprezentanții lor vor beneficia din plin de privilegiile obținute de la rege, ei consolidându-și pozițiile în detrimentul vechii nobilimi pentru a deveni și adopta la rândul lor aceeași politică înfăptuită de antecesorii.

Schimbări se produc și în structura țăranimii transilvane. Are loc o pauperizare a țăranimii libere și o creștere a numărului categoriilor de țărani aserviți. Agravarea stării țăranimii, determină fuga țăranilor de pe o moșie pe alta, înainte de a-și plăti datoriile. În această problemă, Matei a adoptat o politică duplicitară, uneori favorizând strămutarea țăranilor, alteori interzicând-o, în funcție de interesele de moment. Intervențiile sale s-au îndreptat spre țăranimea de origine săsească, secuiască dar și spre români atunci când aceștia sunt scutiți de unele dări. Prin ordinele din 1463 și 1468 el restrânge dreptul iobagilor de liberă strămutare. Dările au fost fixate pe cap de familie, iar strămutările se puteau face numai cu înțelegerea dintre feudali peste un număr foarte restrâns de iobagi¹⁵. Prin decretul din 1468 a ordonat ca toți iobagii care au locuit în cetățile și satele săsești și peste tot locul în cele șapte scaune și s-au strămutat în comitate la nobili și în districtul Făgărașului să fie readuși de autorități cu toată averea lor. Sfera de aplicare a acestei hotărâri este lărgită în 1471, când tot Matei Corvin cerea ca iobagii de pe pământul nobililor să fie lăsați să migreze pe „teritoriul regesc”¹⁶. Ca o măsură generală românii de pe pământul săsesc au fost scutiți de a da regelui quinquagesima¹⁷.

Pentru a câștiga cât mai mulți aderenți în rândul locuitorilor din Transilvania, regii Ungariei din familiile Arpad, Anjou ca și Matei Corvin au continuat să sprijine pe sași și secui socotindu-i ca elemente utile pentru dezvoltarea economică a țării, dându-le importante privilegii comerciale, fapt care le-a permis să se îmbogățească repede și să-și întemeieze orașe și bresle. De asemenea pe baza unor astfel de privilegii, se conturează tot mai clar încheierea comunităților autonome ale sașilor de pe pământul liber Crăiesc, (fundus regius) în vremea regelui Matei. Se conturează tot mai mult procesul de unificare al celor patru ținuturi administrative săsești (Șapte Scaune, Două Scaune, districtul Brașovului, Districtul Bistriței) în Universitatea Saxonum. Regele Matei recunoaște Sibiului în 1464 dreptul de a-și alege singur judele regal sau comitele, care să fie cel dintâi între juzi ori comiții regali din cele Șapte Scaune. Același drept este conferit de rege și celorlalte scaune ale „provinciei” Sibiu precum și celor Două Scaune. Pe de altă parte, Bistrița și Brașovul s-au desprins definitiv din dependența lor față de comitele secuilor. Pe baza acestor privilegii primite din vechiul Andreanum de la 1224 toate comunitățile săsești autonome au putut trece la unificarea lor¹⁸.

Interesat în lărgirea bazei economice și politice a regalității, Matei Corvin a dus o politică de protejare a orașelor, de promovare a intereselor acestora, adeseori în dauna marilor feudali. Îndatoririle comune impuse de Matei orașelor săsești au continuat să accelereze organizarea unitară a sașilor din Transilvania. Astfel la 1443

15. A. D. Jippa, N. Nistor, *Sibiul și ținutul în lumina istoriei* vol I, Cluj-Napoca, 1976, p. 64.

16. *Ibidem*.

17. E. Hurmuzaki, op. cit., XV, p. 186, 340-347.

18. I. A. Pop, *Privilegii obținute de români în epoca domniei lui Matia Corvinul*, în „Revista istorică”, tom. II, nr. 11-12. 1991, p. 67.

regele Sigismund dispunea ca Bistrița, Brașovul și Clujul să înființeze și să întrețină împreună cu cele Șapte Scaune un corp de grăniceri pe linia dinspre Hațeg și Făgăraș. Ei aveau propriile adunări obștești pentru repartizarea cheltuielilor. Dovezi despre astfel de adunări nu s-au păstrat decât din secolul al XV-lea de la 1473 când au fost convocați toți reprezentanții lor; de la 1485 datează cel mai vechi document scris în numele tuturor sașilor. La 1486 regele Matei Corvin confirmând unele privilegii sibiene extinse succesiv asupra tuturor sașilor nu făcea decât să consfințească o stare de fapt. Dreptul de depozit este acordat Sibiului în 1458 prin dieta de la Seghedin¹⁹. Prin ocrotirea comerțului local, Matei Corvin a consfințit în 1459 un privilegiu mai vechi cum ar fi cel din 1412 al regelui Sigismund. Marca de la Sibiu, potrivit statornicirii regelui, avea putere circulatorie, din 1489, în întreaga Transilvanie împreună cu mărcile provenite de la Satu Mare, Oradea și Lipova²⁰. Oficialii Sibiului erau interesați să sprijine regalitatea de la care putea obține privilegii vamale și fiscale, danii de moșii și lărgirea dreptului de autonomie. În anul 1480 Matei Corvin a interzis vameșilor să mai încaseze taxe de la comercianții sași²¹.

Pentru a reuși să facă față năvălirilor turcești multe orașe se înconjurau cu ziduri, mai cu seamă orașele săsești ridicate între 1387-1438. Toate satele sudice ale Transilvaniei, bisericile lor au fost modificate în așa fel pentru ca, în caz de nevoie, populația să găsească aici loc de refugiu²². Erau dispozițiile lui Matei Corvin de a nu mai permite construirea de cetăți decât din material rezistent și cu bune întăriri înconjurată de ziduri; în 1480 asemenea lucrări de întărire încep la Mediaș când orașul începe să se înconjoare de valuri de pământ dublate de șanțuri. Lucrarea nu era isprăvită nici peste șase ani. De aceea, regele Matei Corvin silește la 1486 pe toți orășenii din Mediaș să participe la lucrările de întărire fără deosebire de starea socială²³.

Dezvoltarea orașelor a fost determinată și de creșterea numărului populației. Matei Corvin permițând strămutarea iobagilor în mediul urban. Clujenii care se bucuraseră de multe privilegii din partea regelui născut în orașul lor, sunt favorizați și în problema stabilirii în orașe a iobagilor plecați de pe moșiile nobiliare sau de pe ale abăției din Cluj-Mănăstur²⁴.

De o atenție deosebită s-a bucurat și domeniul Hunedoara chiar dacă regele nu a petrecut multă vreme pe moșia moștenită de la tatăl său²⁵. O serie de măsuri au fost luate pentru o serie de categorii sociale. La 12 aprilie 1482 el confirma vechile drepturi ale cnezilor din Hunedoara²⁶. Doi ani mai târziu, în 2 iulie 1484, Matei Corvin poruncește castelanilor cetății Hunedoarei, să vegheze asupra unor drumuri din apropierea cetății, deoarece vama încasată la Mănăstir, Bujor și Hațeg a scăzut față de anii anteriori²⁷.

Documentul dat pe seama târgurilor Caran și Sebeș din 29 ianuarie 1458, dispune ca iobagii nobililor din aceste districte și din alte regiuni ale Ungariei să fie liberi, să se stabilească aici după plata obligațiilor datorate către stăpânii feudali²⁸.

19. I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei, din secolul XII-XVI*, București 1938, extras din Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj, vol. VII, 1936-1938, passim.

20. A. D. Jippa, N. Nistor, *op. cit.*, p. 46.

21. *Ibidem*, p. 52.

22. *Erdely története. A kezdetektől 1606-ig*, vol. I, ediția a II-a Budapesta, 1987, p. 359.

23. Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. II, p. 176.

24. E. Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 148.

25. I. Lazăr, *Castelul și domeniul Hunedoara în epoca lui Matia Corvinul (1458-1490)*, în „Sargetia” Deva 1988-1991, nr. 21-24, p. 137.

26. I. Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*, București, 1973, p. 128.

27. *Ibidem*, p. 129.

28. C. Feneșan, *Despre privilegiile Caransebeșului până la mijlocul secolului al XVI-lea*, în „Banatica”, Reșița 1973, nr. 2, p. 157-163.

Aceste măsuri în favoarea claselor de jos explică popularitatea pe care Matei a avut-o în rândul poporului, dar concepția sa asupra dezvoltării vieții economice se poate rezuma la două documente din 1463 și 1466 când regele afirma că „gloria regilor stă în mulțimea popoarelor, în frumusețea și tăria țărilor, în bogăția și integritatea orașelor”²⁹.

Matei a intervenit în repetate rânduri și în favoarea secuilor de rând, ei trebuind să suporte diferite frustrări din partea elementelor înstărite. Rândurile nobilimii sporesc prin pătrunderea în rândurile ei a elementelor suprapuse dintre secui, frunțași (primores), mai înstăriți (potiores), bătrânii, distinșii (seniores). Regulamentul statornicit în 1466 de către voievod în numele regelui Matei prevedea ca pătura secuilor de rând (communitas), să nu fie supusă frunțășilor, așa cum sunt supuse slugile. Secuii (cu excepția celor așezați pe pământurile proprii ale frunțășilor), pot sluji după placul lor cui doresc; dar frunțașii nu-i pot considera nici pe cei fără pământ aflați în sesiile lor, ca pe niște șerbi, deoarece dacă doresc și aceștia își păstrează dreptul de strămutare liberă. Datorită conflictelor izbucnite în societatea secuiască și pentru a le aplană, Matei Corvin a trecut la organizarea de stări. O situație intermediară între frunțași și secuii de rând au avut-o călăreții secui (primipili) un fel de cavaleri. Era o pătură socială neomogenă: unii îmbogățiți intrau în rândul frunțășilor secui, alții în cel al secuilor de rând³⁰. În urma plângerilor, regele a stabilit la 1473 conscrierea separată a primipililor de a pedestrașilor și modalitatea trecerii dintr-o categorie în alta. De acum înainte primipilii nu puteau fi trecuți în rândul țăranilor secui, decât în cazuri bine justificate, și în prezența voievodului, și a comitelui secuilor; pedestrașii nu puteau fi ridicați în rândurile călăreților numai dacă aveau o moștenire de „trei sorți; de pământ. Din aceste măsuri se poate observa că Matei a ocrotit pătura de mijloc a secuilor, împotriva abuzurilor înfăptuite de nobili. Matei a mai permis unele schimbări în rândurile păturii superioare numai cu consimțământul voievodului, cu condiția ca persoana respectivă să dispună de situația materială necesară pentru integrarea ei într-o pătură superioară. Păturile mijlocii puteau să deposedeze de întreaga avere pe frunțașii secui ce săvârșeau silnicii³¹.

O măsură importantă luată de rege în vederea întăririi puterii centrale este interzicerea ocupării funcțiilor prin moștenire și ocuparea acestora prin alegere începând cu cele locale și până la cele regnicolare; vice-comitele comitatului nu mai este numit de comite, ci ales de nobilii din provincie cu aprobarea și confirmarea regelui³².

Anul 1467, va fi unul dintre cei mai dificili ai domniei sale. Datorită faptului că vistieria era secătuită, în martie 1467, Matei Corvin aduna dieta pentru a stabili cu nobilimea un nou sistem de impozitare. Au fost abrogate o serie de hotărâri mai vechi, iar ca un fapt nou apare impozitul vistieriei regale. Aceste noi măsuri aveau rostul de a strânge fondurile necesare pentru viitoarele lupte cu turcii. Locuitorii Transilvaniei, îndeosebi românii, care n-au plătit până acum dijmă bisericii catolice, de acum înainte sunt datori să o plătească vistieriei regale. S-a introdus și vama coroanei, veniturile realizate din această dare stând la dispoziția regelui. La aflarea veștii asupra celor

29. E. Layos, E. Lederer, G. Székely, op. cit., p. 247.

30. A. P. Antal, *Organizarea socială a secuilor în secolele XIV-XVII* în „Culegere de referate”, vol. II, București, 1974, p. 64-66.

31. S. Jakó, *Evoluția societății la secui în secolele XIV-XVI* în „Răscoala secuilor din 1595-1596”, București, 1978, p. 33.

32. S. Pascu, op. cit., vol. III, p. 67.

discutate în cadrul dietei, după 25 martie 1467, o stare de nemulțumire se va manifesta în Ardeal dar și în Ungaria. Astfel, s-a creat o opoziție împotriva regelui din care lipseau iobagii, cu toate că ei suportau noile greutăți³³.

Toate nemulțumirile acumulate de ardeleni împotriva regelui și-au găsit expresia în răzvrătirea nobilimii din anul 1467. După evenimetele de la Bobâlna este cel mai semnificativ moment petrecut în Transilvania dar de data aceasta mișcarea a luat o altă întorsătură și avea cu totul alt obiectiv. Răzvrătirea a izbucnit la scurt timp după reformele fiscale adoptate de dieta întrunită la Pesta în primăvara acestui an, reforme care urmăreau sporirea veniturilor vistierici pe seama păturilor privilegiate din regat. Matei era acuzat de sete de război și jefuirea ținuturilor de bani. După cum relatează Bonfini în scrierile sale, transilvănenii nu mai considerau necesar să se subordoneze regelui, să aibă un domnitor comun cu Ungaria, deoarece era capabilă să se autogverneze și singură³⁴.

În fruntea răzvrătirilor s-au aflat voievozii Transilvaniei: frații Szentgyörgy și Berthold Elderbach de Monyorkerek. Nobilimea spera la un ajutor din exterior de la Ștefan cel Mare, regele poloniei, Cazimir și cel al Boemiei, Podiebrad. Toate comitatele în afară de cel al Hunedoarei erau amestecate în această răscoală. La 18 august 1467 răsculații au publicat în fața conventului din Cluj-Mănăstur proclamațiile lor prin care se uneau împotriva regelui, deoarece, – spuneau ei le-a răpit libertățile și îi sărăcise cu contribuțiile stoarse. Printre semnatarii documentului amintim pe Nicolae din Ocna Sibiului, judele Orăștiei, Ladislau Olah, judele Brașovului, Laurențiu și alții. Parohul orașului Brașov, Johann Reudel s-a împotrivit participării locuitorilor de aici alături de răsculați. Brașovenii nu vor regreta că au rămas credincioși regelui. Privilegiile comerciale, scutirea de plata vămilor de la Bran sunt doar câteva dintre răsplătirile date pentru credința lor. La sfatul lui Benedict Roth, voievodul Ioan Szentgyörgyi au fost proclamat rege³⁵.

Matei informat de evenimetele care se petreceau și hotărât să refacă ordinea, reacționează rapid. Regele era decis să-l atace pe Ștefan pentru a-l pedepsi datorită amestecului său în treburile interne ale Ungariei după înfrângerea răscoalei. „Neam în Transsylvanes et Moldoves communi consensus expeditic decreta... alteri neam que creato novo rege rebellant; alteri Stephano duce a regia fidefacere", cu toate că împrejurările nu erau favorabile din cauza iernii³⁶.

În fruntea unei armate de 8.000 de călăreți și 4.000 de pedestrași, Matei porni împotriva răsculaților. Ei nu au reușit să închidă pasurile în munți, astfel încât Matei a avut posibilitatea să parcurgă drumul destul de repede. Ranzanus menționează că între trupele regale și răzvrățiți s-au dat lupte serioase iar Ioan Thuröczy afirmă că după ce Matei a pornit împotriva răzvrătiților care au adunat o armată foarte mică, aceștia au încercat să opună rezistență, dar au fugit când l-au văzut pe rege³⁷.

Ajuns la Cluj, de frică, capii răscoalei pentru a nu fi omorâți încearcă să scape cu fuga; Benedict Veres în Polonia, Nicolae de Ocna Sibiului și Mihail Zakel în Moldova; voievodul Ardealului Ioan de Szentgyörgyi a cerut iertarea regelui. Pentru că clujenii

33. I. Drăgan, *Diplomatul și umanistul de origine română Filip More de Ciula (1470-1526)*, în *Apulum*, 21 (1983), p. 183-189.

34. J. Teleki, *op. cit.*, p. 534.

35. K. G. Gundisch, *Participarea sașilor la răzvrătirea din anul 1467 a transilvănenilor împotriva lui Matei Corvin* în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, seria Historia, fascicula 2, 1972, p. 25-27.

36. I. Ursu, *Ștefan cel Mare. Domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 până la 2 iulie 1504*, București, 1925, p. 71.

37. K. G. Gundisch, *op. cit.*, p. 28.

i-au rămas fideli, Matei le acordă acum o serie de libertăți, iar apoi înaltează spre Sibiu, făcând un popas la Turda. Aici convoacă, pe 4 decembrie 1467 o dietă, pretinzând de la răzvrătiți o despăgubire de 400.000 de florini; îi restituie pe voievozi care s-au aflat în fruntea mișcării și confiscă averea celor fugiți³⁸.

La Sibiu au fost executați opt răzvrătiți în piața orașului. Voievozi în locul celor degradați au fost numiți Ștefan Pongracz și Csopor Miklos³⁹.

După expediția din Moldova, unde a suferit o zdrobitoare înfrângere, Matei se întoarce înapoi pentru a pregăti războiul cu Boemia, lăsând în urma sa o provincie care va depinde și în continuare de regatul maghiar.

Cauzele eșuării răscoalei sunt multiple; lipsa de disciplină și de unire a forțelor, care au participat la mișcare, neexistența unui plan de acțiune concret după care să desfășoare evenimentele, trădarea unora, au făcut ca încercarea de a dezlipi Transilvania de regatul Ungariei să eșueze. Nici după răscoala din 1467 tulburările nu au încetat. Nemulțumirile nobililor transilvăneni au apărut din nou. Prilejul de a porni războiul împotriva regelui s-a ivit în anul 1474 când, Matei se afla în război cu Polonia și Austria. S-a format o coaliție împotriva regelui, unde transilvănenii l-au sprijinit pe Cazimir, fiul regelui Poloniei. Locuitorii din Ardeal nu au vrut să participe la această răzvrătire decât după ce se lansează zvonul că regele Matei ar fi murit. Încheind pace cu Cazimir, transilvănenii și-au dat seama că nu-l pot clinti de pe tron pe fiul lui Iancu, singura speranță care le-a mai rămas era că după moartea regelui să-și aleagă un stăpân mai slab⁴⁰.

Transilvania a fost nevoită să participe cu însemnate efective militare în luptele duse de Matei cu țările vecine, lupta antiotomană fiind o preocupare secundară a sa. Conform unui raport florentin din 1479 efortul antiotoman susținut de regele Matei Corvin, se baza în primul rând în ceea ce privește proporția numerică a luptătorilor, pe forțele militare din Țara Românească, Moldova și Transilvania. Documentul reproduce ordinea de bătaie a armatelor care luptau contra turcilor sub oblăduirea teoretică a regelui Matei; din Ungaria 14.000 de oameni, din Transilvania 26.000 de secuși, 2.000 de români și 10.000 de oameni dați de nobili; din Moldova, 12.000 de călăreți și 20.000 pedestrași, din Țara Românească 8.000 de călăreți și 30.000 de pedestrași. Românii dădeau în aceste lupte între 72.000 și 80.000 de oameni. Astfel, rezultă din acest raport că din circa 112.000 oameni, Ungaria propriu-zisă suporta 12,5% din efortul antiotoman, iar 87,5 cădeau pe seama Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei⁴¹.

Regele abia în 1463 v-a avea prima campanie împotriva turcilor la asediul cetății bosniace Jaice și în anul următor când va lupta din nou în aceste regiuni împotriva turcilor. Perioada 1465-1478 avea să fie lipsită de confruntări majore, rolul principal revenind Țării Românești și Moldovei. În această perioadă periculoase incursiuni turcești au fost efectuate la nord-vest de Carpați printre care se numără cele din 1416 din Banat, 1420, 1432, 1436 și 1438 în Banat și Transilvania. După moartea lui Iancu, turcii și-au întărit atacurile în perioada 1468 și 1474, ultima oară ei ajungând sub conducerea lui Ali beg până la Oradea, dar a fost înfrânt⁴².

38. J. Teleki, *op. cit.*, p. 536.

39. *Erdelyi tortenete. A kezdetektől 1606-ig*, vol. I, ediția a II-a Budapesta, 1987, p. 359.

40. I. V. Rusu, *op. cit.*, p. 201.

41. I.G. Brătianu, *Origines et formation de l'unité Roumaine*, București, 1943, p. 138.

42. J. Teleki, *op. cit.*, vol. IV, p. 347.

Situația critică de la frontiera sudică a regatului Ungariei, impuse numirea unui comandant capabil, care să lupte cu succes împotriva turcilor. Matei I-a găsit în persoana românului Pavel Chinezu, regele încredințându-i apărarea hotarului sudic al țării⁴³. La asdiul cetății Sabac (noiembrie 1475 – februarie 1476), s-a remarcat același român, fapt care-l determină pe Matei să-l numească și comite de Timiș.

Experiența militară a românilor în luptele cu turcii au impus și în continuare adoptarea unei politici asemănătoare, cu cea preconizată de lancu de Hunedoara. Și pe vremea lui Matei românii reprezintă un element distinct, în compunerea oștilor ungare și ardeleni fiind amintiți în documente ca „valachi nobiles”⁴⁴. Vorbind despre situația românilor din Transilvania, trebuie să ținem seama de câteva deosebiri față de ceilalți locuitori, deosebiri remarcate și subliniate de contemporani ca Eneea Silvio Piccolomini, Antonio Bonfini, Nicolaus Olahus sau Antonio Verancsics. Românii, în secolul al XV-lea nu mai făceau parte din adunările de stări; ei sunt deosebiți ca origine, confesiune și ca vechime; ei sunt urmașii coloniilor întemeiate în Dacia de împăratul Traian, sunt ortodocși și vorbesc o limbă apropiată de latină și italiană. Bonfini spunea despre români că sunt „înecați sub valuri de barbari...”, luptă nu atât pentru păstrarea neatinsă a vieții, cât a limbii⁴⁵.

Cnezii și nobilii români au participat la lupta pentru înscăunarea și consolidarea domniei lui Matei, ei fiind răsplătiți cu numeroase danii și privilegii. Studiarea documentelor oferă informații cu privire la starea social-economică a nobilimii românești, ascensiunea în ierarhia militară și politică administrativă. Printre puternicele familii nobilare românești amintim pe ale Căndeștilor și Ciulanilor din Hațeg, a Mătniceștilor, Bizereștilor și Gârliștenilor din Banat, Dragieștilor din Maramureș, etc⁴⁶.

Privilegii zonale, acordate chiar de către regele Matei sau confirmate de el pentru românii din Transilvania, Banat sau Maramureș se cunosc mai multe. Într-o societate în care drepturile se exercitau prin intermediul privilegiilor aceste acte au o importanță deosebită pentru derularea vieții românilor în cadrele lor locale. Cele mai cunoscute și mai importante privilegii care recunoșteau vechile libertăți românești în timpul domniei regelui Matei Corvin sunt cele acordate celor opt districte bănățene mai de frunte dintre cele vreo 33 câte erau în total. Este adevărat, că românii bănățeni obținuseră recunoașterea libertăților lor cu un an înainte de alegerea lui Matei ca rege de la predecesorul său Ladislau Postumul (în 1457), însă aplicarea celor recunoscute și acceptate s-a făcut abia pe vremea fiului lui lancu. Dar cu toate că au fost oferite românilor pentru importanța pe care o aveau în Transilvania, aceste privilegii nu au fost respectate nici de către cei care le confirmau. Așa procedează Matei Corvin când dăruiește districtul și orașul Lugoj în anul 1464 lui Andrei și Ioan Pongracz⁴⁷. Este de remarcat faptul că deși aceste privilegii au fost locale sau zonale studiarea lor din punct de vedere geografic, ne permite să observăm că ele cuprind întreaga suprafață a Transilvaniei, dovadă a faptului, că, românii au constituit majoritatea populației țării. În vremea domniei acestui rege s-au bucurat de recunoașterea unor libertăți, românii

43. F. Grisellini, *Încercare de istorie politică a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1984, p. 55.

44. I. Drăgan, *Românii din Transilvania în lupta antiotomană din a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „AIIA Cluj-Napoca”, 1985-1987, nr. 27, p. 75.

45. M. Holban, *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, p. 471-473, 482-483, 487-500, 397-421.

46. I. Drăgan, *Diplomatul și umanistul de origine română Filip More din Ciula (1470-1526)*, în „Apulum”, 21 (1983), p. 183-189.

47. Gh. Vinulescu, *Privilegiile românilor din cele opt districte bănățene*, București, 1936, extras din volumul omagial închinat fraților Alexandru și Ioan.-I. Lepădatu, p. 7.

din Banat, de pe valea Rodnei, din districtul Dobra, din comitatele Bereg și Maramureș, de pe domeniul cetății Hunedoara, etc.

Lupta de la Câmpul Pâinii a reprezentat cea mai însemnată confruntare militară a Transilvănenilor din vremea domniei lui Matei Corvin, când turcii conduși de Ali Beg au suferit, la 13 octombrie 1479, o zdrobitoare înfrângere. Oastea se compunea din nobilimea comitatensă, în număr de 10.000, corpul secuilor din 16.000 și corpul românilor din 2.000 de oameni, la care trebuiesc adăugate și detașamentele săsești ridicate din orașele sud-transilvănene. Numărul forțelor menționate s-ar fi ridicat la 25.000-30.000 de oameni⁴⁸. Vitejia românilor în luptă a fost subliniată nu de puține ori chiar de ambasadorii, umaniștii prezenți la curtea din Buda. Într-un raport al venețianului Sebastiano Baduario asupra componenței armatei ungare de la 1475-1476 sunt menționați și românii din Transilvania în număr de 2.000 care „sunt lăudați mai presus decât toți pentru meritele contra turcilor; ei fac parte din neamul regelui și au luptat întotdeauna și alături de părintele său și de maiestatea sa”⁴⁹.

Sprîjinindu-se și pe români în lupta antiotomană, Matei a adoptat o politică mult mai tolerantă în comparație cu tatăl său față de biserica ortodoxă din Transilvania, dar atitudinea sa a fost dictată în funcție de interesele de moment. În anul 1458 Matei Corvin întărea ortodocșilor din Hunedoara aprobarea dată de fratele său pentru construirea unei biserici⁵⁰. Astfel, la 28 ianuarie 1476 în timpul campaniei din Bosnia, Matei determină pe papă să interzică minorităților din Banat de a-i jigni pe ortodocși că ar fi rău botezați. Este o dispoziție unică în istoria românilor din Ungaria⁵¹.

Biserica Ortodoxă și-a continuat activitatea în rândul credincioșilor ei, având biserici, preoți, protopopi, episcopi și ierarhi. Se presupune că Matei Corvin a cerut mitropolitului ortodox din Transilvania să-și mute reședința la Feleac, care aparținea încă din vremea lui Ludovic cel Mare orașului Cluj. Privilegiul a fost întărit de Matei în 1468, iar peste zece ani regele scutea pe locuitorii Feleacului de orice dări către stat, ținând seama de serviciile de pază ce le făceau pe drumul Clujului⁵². Printre ierarhii ortodocși amintiți în documente, este unui Ioanichie, sau cum îi apare numele într-o diplomă din 20 martie 1479 „Iowannyekik metropolitanus Nandoralbansis”⁵³. Prin această diplomă dată de rege la rugămintea sa, Matei scutea pe preoții ortodocși români din Maramureș către stat, iar la 15 iulie 1481 scutea pe toți ortodocșii de dijma catolică⁵⁴.

Cu toate concesiile făcute locuitorilor Transilvaniei, voievodatul continuă și în această perioadă, să manifeste aceleași tendințe de autonomie față de regatul Ungariei. Spre sfârșitul secolului al XV-lea tendințele de independență ajunseseră atât de departe încât voievodul Ștefan Bathory obișnuia să afirme că el este rege și voievod al Transilvaniei și cel care ar îndrăzni să se plângă regelui împotriva sa ar trebui să aibă două capete, pentru că dacă l-ar pierde pe unul să-i rămână celălalt⁵⁵.

48. I. Hațegan, Bătălia de la Câmpul Pâinii (13 octombrie 1479) în „Apulum”, 16 (1978), p. 261-274.

49. I. Drăgan, Românii din Transilvania în lupta antiotomană din a doua jumătate a veacului al XV-lea, în AIIA Cluj-Napoca, 1985-1987, nr. 27, p. 76; Idem, Aspecte ale relațiilor dintre români și puterea centrală în timpul lui Matia Corvinul, în „Revista istorică”, III, (1992), nr. 9-10, p. 901.

50. I. D. Suciu, Monografia Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1977, p. 62.

51. I. Drăgan, Românii din Transilvania în lupta antiotomană din a doua jumătate a veacului al XV-lea, în AIIA Cluj-Napoca, 1985-1987, nr. 27, p. 72.

52. M. Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol. I, București, 1980, p. 280.

53. Ibidem, p. 277.

54. Ibidem, p. 278.

55. K. Szábo, Bathory erdely vajda és székely ispan bukasa 1493-ban în „Századok”, 1889, p. 701-709.

Atitudinea ostilă a Transilvaniei față de Matei se poate observa și în scrisul cronicarului adăpostit la curtea voievodului Bartolomeu Dragfi. Acest cronicar cu nume necunoscut, completând o cronică mai veche, aducea acuzații regelui că încasează fără milă dările, „de unde cetățenii nu văd nici un bine, nu speră nici o biruință, ci mai curând istovirea desăvârșită a acestei țări⁵⁶. Dacă Transilvania nu s-a orientat spre Ungaria în vremea lui Matei aceasta s-a datorat nemulțumirilor cu politica de centralizare a puterii și intervențiilor armate îndreptate spre apus, românii orientându-se spre Țara Românească, dar în special spre Moldova, unde Ștefan cel Mare a avut o influență deosebită asupra secuilor și a întregii părți estice a țării.

Atitudinea adoptată față de Transilvania de către ultimul rege al Ungariei, care a luptat împotriva turcilor a fost cel mai bine surprinsă de către Nicolae Iorga, când preciza că, „Matei Corvin a fost român după tată, care, acesta s-a simțit român și mai ales a mers pe drumuri străine, dar cu puteri românești... care, de fapt, s-a simțit fiul mamei sale maghiare și conducătorul poporului care-l adoptase, devenind, un foarte bun rege ungur tipic, a cărui bunătate s-a revărsat și asupra românilor doar prin aceea că a fost icoană de dreptate”⁵⁷.

Sipos IBOLYA
(Muzeul de Istorie Lugoj)

56. I. Lupaș, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ediția a doua, București, 1961, p. 171.

57. N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, 1915, p.5.

LA TRANSILVANIE PENDANT LE REGNE DE MATEI CORVIN (1458-1490)

R e s u m e

La principauté de la Transylvanie continue à manifester, même durant le règne de Matei Corvin (1458-1490), des tendances d'autonomie de la période précédente, ce pays constituant même longtemps avant, une entité séparée au cadre de la Hongrie. L'historiographie plus ancienne et contemporaine l'ont encadré côté de son père lancu dans la si nommée „époques des Huniazi", période durant laquelle, pour plus d'un demi siècle la Hongrie et les Principautés Roumaines, avaient réussi à tenir tête aux attaques ottomanes. Il a mené une politique autoritaire contre tous ceux qui s'opposaient à la centralisation politique et à l'accomplissement de ses projets.

Il s'est appuyé dans la consolidation du pouvoir royal sur le soutien des villes jusqu'à vers 1465 pour réussir à conserver jusqu'à vers la deuxième moitié de son règne les réalisations obtenues pendant les premières années de son accession au trône. Il devait affronter l'opposition des nobles transylvains durant tout son règne mais surtout pendant la révolte de ceux-ci en 1467. Il a adopté une politique de protection en faveur des opprimés ce qui explique sa popularité parmi les masses.

Les Roumains ont participé avec des forces importantes aux luttes anti ottomanes livrées par Matei Corvin les gouverneurs et les nobles roumains étant récompensés pour cela par de nombreux privilèges. Le contexte de l'époque où il vécut ne lui avait pas permis d'accomplir davantage, tenant compte du fait que peu après sa mort, même pas un quart de siècle la Hongrie a été assujettie par l'Empire Ottoman.

MIHAI VITEAZUL ȘI HUNEDOARA. ARDEREA HUNEDOAREI

Pătrunsă în Hunedoara pe două coloane oastea lui Mihai Viteazul avea să obțină la 18/28 octombrie 1599 o strălucită victorie împotriva cardinalului Andrei Bathory la Șelimbăr, victorie ce va avea drept consecințe primul mare pas spre unirea Transilvaniei cu Țara Românească, precum și atenționarea marilor puteri din zonă asupra noii forțe politice și militare ce amenință armonia imperiilor feudale ce țineau subjugate state și popoare.

După intrarea triumfală de la 1 noiembrie 1599 în Alba-Iulia, Mihai va trece la consolidarea victoriei, la integrarea celor două țări românești într-un singur stat. Ioan Darai, într-un raport al său despre Mihai, cerut de către Székely scria: „După izbânda sa glorioasă a intrat în Alba-Iulia în ziua de 1 noiembrie, când prima sa grijă a fost să îmbărbăteze sufletele desnădăjduite ale membrilor ștărilor. De îndată i-a chemat în Dietă (Dieta de la Alba-Iulia din 20-28 noiembrie) pe ziua de 20 ale aceleiași luni; în orașul Alba-Iulia pentru ca să se sfătuiască despre binele obștesc, liniștea și dăinuirea statului; iar până atunci ca fiecare magnat și nobil să alerge cât poate mai iute să se lege cu jurământ față de maiestatea sa și de domnul voievod. Lucrul s-a îndeplinit cu cea mai mare însuflețire și grabă. Formula jurământului în limba obișnuită (adică - vulgari - spune Darai) era astfel: Eu... jur pe Dumnezeu cel viu care este Tatăl, Fiul și Sf. Duh, că voi fi credincios și cu dreptate față de maiestatea sa împăratul romanilor precum și de voievodul Mihai, guvernator în Transilvania, voi fi dușman dușmanilor lor și prieten al prietenilor lor și orice aș auzi căre ar fi împotrivă, *voi aduce la cunoștința măreției voastre*. Așa să mă ajute Dumnezeu!”¹. De asemenea, în acest context Mihai a numit în Dietă pe episcopul Napragy, în funcția de cancelar, pe Gașpar Kornis – învinsul de la Șelimbăr, Ștefan Csaky și Moise Székely – comandant al armatei. Lor li se adaugă și boierii munteni Stoica din Strâmba, Bărcan din Merișani, Mihalcea Casaș, Teodosie Rudeanu și Lecca Racotă². O altă măsură întreprinsă de Mihai este și ocuparea cetăților din Transilvania, unde sunt instalați căpitani de-ai săi la Gurghiu, la Ocna Mureș, Lipova, Hunedoara și altele³.

Mihai pretinde în aceeași idee a integrării Transilvaniei cu Țara Românească dări, în care scop se întocmesc evidențe speciale pentru fiecare unitate administrativă. Din acestea rezultă că voievodul introduce în organizarea administrativă, denumirea de județ și suma ce trebuie plătită. „Catastiful țării Ardealului de pre județele și vamele și ocnele... să se știe țara Ardealului cu județele și cu venitul câtu-i iaste”.

– Județul Hunedoarei: biruri 1024, ci un bir nu iaste deplin, ce dau ban 62, cându iaste birul de un florint⁴.

1. Ioan Darai, în Călători străini despre țările române, vol. IV, București, 1972, p. 130.

2. C. C. Giurescu, Istoria românilor, vol. II, București, 1976, p. 359.

3. Ibidem.

4. N. Iorga, în Anal. Acad. Rom., vol. XX, p. 464-466.

Nobilimea maghiară a Transilvaniei se temea de Mihai și nu dorea o integrare a acestei țări în sistemul politic și etnic românesc. În acest sens este evidentă teama înregistrată de către Germanico Malaspina. (reprezentant a lui Rudolf) care într-un raport întocmit pentru Rudolf al II-lea avea să consemneze un dialog al său cu marele voievod, scrind: „Domnia voastră ilustrisimă vreți să rămâneți în această provincie cu armată sau fără armată? Vreți s-o cârmuiți după obiceiul turcesc sau românesc, ori în forma în care fusese cârmuită până acum? Dacă rămâneți cu armata, atunci, pe lângă faptul că provincia nu va suporta cheltuielile de întreținere a oastei și dumneavoastră ilustrisimă va trebui să rămâneți aici, s-o cârmuiți, după obiceiul românesc sau turcesc, ceea ce va fi un lucru cât se poate de nesuferit, sau poate voiți să rămâneți aici fără armată, și în cazul acesta nu știu dacă veți fi în siguranță”⁵.

Nobilimea maghiară din Transilvania în ceea ce privește „...cârmuirea statului a urmărit mai înainte de toate, ca voievodul să le facă lor jurământ, ceea ce a dobândit destul de greu. Formula jurământului în aceste cuvinte nu o știu doar din auzite spune I. Darai ci am fosteu însumi de față când a depus jurământ în mijlocul membrilor stărilor în sensul acesta... Eu Mihai, voievodul Țării Românești, guvernatorul maiestății sale împăratul pentru Transilvania, jur pe Dumnezeu cel viu care este Tatăl, Fiul și Sf. Duh, pe Maica Domnului, pe cei 12 Apostoli, pe cruce și pe Sfintele Daruri, că eu voi păstra statul în vechile drepturi și obiceiuri în toate rânduielile și daniile de la sfântul rege Andrei al Ungariei și până acum, în afară de daniile principelui Sigismund, vor îngădui în stat confesiunea catolică, cea luterană și cea ariană”⁶.

Am făcut aceste precizări pentru a înțelege corect contextul prezenței soldaților lui Mihai Viteazul la Hunedoara, modul în care nobilii din Hunedoara și-au călcat jurământul față de voievod, realitatea privind cadrul în care s-au produs divergențele dintre cele două părți. Aceste informații sunt transmise de către Șt. Szamasközy care nu a fost prieten al românilor, ci mai degrabă un înverșunat dușman, prin celebrele sale „Însemnări”. În aceste consemnări el arată că în 1600 Mihai Viteazul a ars Hunedoara deoarece nemeșii unguri din acest oraș au ucis 180 de soldați români. Conflictul s-a născut de la o banală întâmplare. Un soldat „ștregar” a spart târgul din Hunedoara, ce avea loc Duminica, împrăștiindu-i pe cei prezenți și „...bătându-și joc de unguri că sunt atât de proști încât un român cu ciomagul a putut să gonească și să împrăstie atâta mulțime”⁷.

Șt. Szamasközy este un umanist maghiar, născut în jurul anului 1565. A rămas de mic orfan, fiind crescut și ajutat material de nobilul Ladislau Sombory. Face studii în străinătate la Heidelberg (la universitatea protestantă), iar după moartea protectorului său, cancelarul ardelean Kovachoczy îl transferă la Universitatea catolică din Padova. Este un om cu o cultură aleasă, dar care s-a dovedit un dușman înverșunat al românilor. El este stăpânit de sentimente șovine, de ură față de Mihai Viteazul. De aceea ni se par valoroase aprecierile pe care le face la adresa corectitudinii marelui voievod. El ne povestește că nemeșii unguri din Hunedoara s-au răzbunat pe soldați omorându-i. Szamasközy descrie cu satisfacție modul barbar în care s-a produs asasinatul „...au fost aruncați în groapă, lângă biserică; unii dintre aceștia au fost aruncați în groapă pe jumătate vii, buzele unora, uscate de durerea rănilor, cereau apă

5. Germanico Malaspina, în *Călători străini...* vol. IV., București, 1972, p. 164.

6. Ioan Darai, op. cit. p. 131.

7. Șt. Szamasközy, *Însemnări privitoare la români 1566-1608*, Cluj, 1928, p. 134.

de-acolo din groapă. Câțiva hunedoreni (nobili) au răspuns acestora: înainte nu vă puteam sătura cu vin, acum v-ar ajunge și apă, și aruncând pământul peste ei i-au îngropat pe unii morți, pe alții vii"⁸.

Cronicarul umanist Șt. Szamasközy încearcă să justifice atrocitățile nobilimii hunedorene spunând că ungurii erau batjocoriți de „valahi”. Nu spune în schimb nimic despre faptul că nobilii și-au călcat jurământul și că aveau obligația să-l informeze pe Mihai de faptele oștenilor săi, nu să-și facă singuri dreptate. Ura cronicarului se răsfrânge asupra tuturor românilor. El este cel care pune în circulație și expresia „valah puturos”⁹.

Dincolo de toate aceste exprimări neelegante ale cronicarului maghiar, reținem din textul său câteva realități hunedorene din acea vreme, și anume: Cetatea Hunedoarei era inclusă de Mihai în sistemul de apărare al Transilvaniei căreia marele voievod i-a acordat atenția cuvenită. Din acest motiv, aici au fost trimiși 180 de roșii (soldați munteni), pe cheltuiala și hrana hunedorenilor. Acest lucru, voievodul l-a întreprins în virtutea jurământului de credință depus de nobili în fața lui Mihai. Nobilii hunedoreni și-au călcat jurământul, ei au declanșat o acțiune de nesupunere, măcelărind pe cei 180 de roșii. Această răzvrătire nobiliară, voievodul a sancționat-o printr-o judecată dreaptă. În acest sens Szamasközy spune că: Mihai „...strâns-a pe boierii și pe nobilii unguri la Bălgrad și a ținut scaun de judecată” care a stabilit vinovăția hunedorenilor. Acest act justițiar îl impresionează pe cronicar, făcându-l să consemneze că „Acum nici domnul și căpitani creștini nu fac ceea ce a făcut Mihai”. Referirea este directă la adresa lui Gh. Basta care spre deosebire de marele „VALAH” ucide și pradă fără judecată.

Cronicarul ne comunică informații referitoare la târg. Acesta avea loc Duminică „...atunci se strângeau din împrejurimi țărani... să vândă și să cumpere”¹⁰. Deci târgul Hunedoarei își păstrează caracterul de oraș al pădurenilor. Aceștia se adunau în număr mare cu produsele lor tradiționale spre a le vinde. De asemenea, aflăm că printre ocupațiile acestora, creșterea vitelor ocupă un loc important la fel ca și azi, iar Hunedoara este centru comercial.

Considerăm necesar acum la sfârșit să facem o precizare: cei pedepsiți de Mihai au fost nobilii maghiari răzvrățiți, nu românii hunedoreni și nici oamenii de rând.

Ovidiu POPESCU

(Liceul „Iancu de Hunedoara „Hunedora)

8. Vezi în acest sens anexa cu descrierea arderii Hunedoarei.

9. Ioachim Crăciun, Cronicarul Szamasközy, Cluj, 1928, p. 135.

10. Ibidem, p. 134.

ANEXA:

„ARDEREA HUNIADOAREI, ANO 1600 MENSE AUGUSTO"

1600. Pricina: Mihaiu Vodă și-a împrăștiat drabanții prin târguri, unde trebuia să li se dea hrană. Cu toate că hrană se dădea după oarecare rânduială și măsură, totuși românii, nefiind mulțumiți cu hrana, luau biruri, căzneau și stricau comuna, jefuiau, prădau, furau și se răzbunau asupra bieteii comune. În Huniadoara au fost așezați o sută opt zecii de roșii, căroră le-au dau huniadenii de mâncare și de băut. Cu toate că le dădeau din belșug ce li se cuvenea, totuși, când se îmbătau, se răzbunau asupra lor, îngrozind cu vorbele, înjurăturile și ticăloșiile lor tot târgul. Întâmplatu-s-a o dată lucru ca acesta, Duminica se ținea de obicei târg mare în Hunedoara, când se strângeau din împrejurimi țărani – români și unguri – să vândă și să cumpere. Drabanții români, umblând prin târg, au pus la cale cele ce urmează: era un român *ștregar* printre ei, care a făcut prinsoare cu ceilalți, că va pune pe fugă el singur, tot târgul și îi va goni pe toți. Prinsoarea a făcut-o pe o găleată de vin. Și-a găsit românul și și-a luat două sau trei ciomage în mână și la cingătoare. Pornește în târg și începe să lovească cu ciomagul – în mijlocul unor țipete – pe care unde-l nimerea: român, ungur, bărbat, femeie, până ce au luat-o la fugă toți țărani din târg, unii lăsându-și acolo marfa. Mai mulți români care priveau această glumă, s-au repezit asupra vitelor, le-au luat și le-au dus în râsete și hohote, bătându-și joc de unguri, că sunt atât de proști încât, un român cu ciomagul a putut să gonească și să împrăstie atâta mulțime.

Când s-au jeluît înaintea (căpitanului) hodnogului român acela a râs de toate aceste jalbe. Astfel fiind lucrurile se întâmplă odată cu hunedoreni se sfătuiesc între ei, ca duminica, până în vremea predicii, nimeni să nu ducă de mâncare sau vin, românilor, ci să ducă de-ale mâncării, după predică. Când au mers Duminica târgoveții la biserică și preotul a început predica, doi sau trei drabanți români au prins lângă biserică un cetățean și i-au snopit bine spatele și umerii cu muchia toporului, pentru că nu le-a adus de mâncare. Cetățeanul a fugit, strigând în biserică și îndată a scos pe toți târgoveții adunați acolo și în acel ceas întreg târgul s-a ridicat asupra românilor cu pietre, ciomage și alte unelte țărănești și au început să-i urmărească din casă în casă, să-i omoare, să-i taie, încât din o sută opt zeci de români, dacă au mai putut fugi zece sau doisprezece, pe câmp, în pădure, sau în casele nobililor. După ce i-au omorât, au săpat ei înșiși hunedoreni, o groapă mare și au aruncat trupurile în acea groapă, lângă biserică, unii dintre aceștia au fost aruncați în groapă pe jumătate vii, buzele unora, uscate de durerea rănilor, cereau apă de-acolo din groapă. Câțiva hunedoreni au răspuns acestora: înainte nu vă putea sătura nici cu vin, acum v-ar ajunge și apa, și aruncând pământ peste ei, i-au îngropat pe unii morți, pe alții vii.

Dacă a aflat Mihaiu Vodă acest lucru, la Bălgrad voit-a să trimită îndată oaste asupra hunedorenilor, să-i piardă pe toți. Unii nobili unguri l-au rugat să țină întâi scaun de judecată, să vadă ce au făcut românii și numai după aceea să pedepsească.

Mihaiu Vodă, cu toate că era domn tiran ca toți păgânii, totuși a ascultat de această rugămintă și plângere; mare minune la un astfel de om. Acum nici domnii și căpitani, creștini nu fac ceea ce a făcut Mihai Vodă, căci fără nici o pravilă și judecată, omoară, prind, taie, jefuiesc și gonesc pe nobili, pe cetățeni și pe nenorociții de la sate. De aceea strâns-a Mihai Vodă pe boierii și pe nobilii unguri, tot acolo la Bălgrad și a

ținut scaun de judecată fiind trimiși de mai înainte oameni care să adune cu credință, dovezi despre faptele săvârșite de români la Hunedoara. La judecată s-a găsit că vinovați și nedrepti sunt hunedorenii, pentru că dacă românii au săvârșit ceva în afară de pravilă și dreptate, trebuiau să vorbească lui Mihai și să-i dea de știre și Mihai Vodă ar fi pedepsit pe căpitani pentru acest lucru, ceea ce dacă n-ar fi făcut Mihai Vodă, atunci ar fi putut găsi pricina să se scoale asupra românilor. La câteva zile după judecată, a trimis cinci sute de drabanți români asupra hunedorenilor, punând și pe Ștefan Czaki din Aghirești și Almaș (Bihor) să pornească cu ei și să strice și să ardă pe cei din Hunedoara. Însă sau Ștefan Csaki sau altcineva dintre nobili, i-a vestit pe hunedoreni să se păzească, căci vor pieri cu toții. Dacă au aflat hunedorenii acest lucru, au fugit cu toții din Hunedoara care încotro, unii în Sălaj și chiar în Oradea și în alte părți, acasă au rămas numai zece sau doisprezece cerșetori, cari proștii nu știau ce va fi. Astfel, trimițând Mihai Vodă, oaste asupra lor, a ars târgul afară de una sau două case nemeșești, unde erau adăpostiți români și a tăiat pe puținii cerșetori nenorociți din târg. Întâmplatu-s-a acest lucru numai cu trei sau patru săptămâni înainte de gonirea lui Mihai Vodă".

DER BRAND HUNEDOURAS VON SEITEN MIHAI VITEAZUS

Eine weniger bekannte und von den bisherigen Arbeiten nicht erwähnte Episode aus der Geschichte von Hunedoara, ist die in der Studie beschriebene. Man versucht die Ursachen die zur Wut des Fürsten geführt haben hervorzuheben und die Objektivität mit der er die Schuldigen urteilte und bestrafte zu unterstreichen.

DESCOPERIRI MONETARE PE VATRA MUNICIPIULUI HUNEDOARA

Descoperite fie prin săpături, fie întâmplător, izolate sau în tezaure, monedele alături de celelalte categorii de izvoare istorice reprezintă o sursă de informație directă, deosebit de importantă, întregind în chip fericit tocmai acele laturi ale istoriei societății umane pentru care izvoarele scrise sunt câteodată lacunare sau chiar absente¹.

Studiul monedei antice, sub toate aspectele ei, permite specialiștilor lămurirea unor probleme economice, oferă prețioase informații de natură social-politică, indicii care completează imaginea istorică asupra unor teritorii sau populații din antichitate². Rolul monedei ca izvor istoric, depășește însă de multe ori stadiul acesta al informației cu caracter pur economic sau social-politic, ea putând contribui la lămurirea unor probleme de ordin etnic. Descoperirile monetare, în multe cazuri constituie unicele, dar și cele mai certe criterii de datare a unor complexe arheologice iar istoria artei găsește în moneda antică un izvor deosebit, grație ei ajungându-se la reconstituirea unor opere de artă; monumente, statui, portrete, care în decursul vremii în cea mai mare parte au dispărut³. În general, însă, valoarea monedelor ca izvoare de informare istorică, crește în raport cu vechimea epocilor cărora le aparțin în timp⁴.

Tezaurele sau răzlețele descoperiri de monede trebuie urmărite cu un deosebit interes, mai ales de cei care, în străduința de reconstituire istorică sunt lipsiți de izvoare narrative mai bogate. Dar, ca de altfel și în alte părți și la noi monedele descoperite la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX nu au fost întotdeauna colecționate și publicate sistematic, multe fiind distruse pentru totdeauna, dându-i-se metalului prețios din ele altă destinație, iar altele au ajuns în diferite muzee sau colecții particulare (unde nici măcar nu li s-a consemnat locul descoperirii) pierzându-și astfel valoarea documentară. Ele continuă a ieși la iveală și astăzi, fie incidental în descoperiri izolate sau tezaure mai mari, fie cu ocazia săpăturilor arheologice sistematice.

Prezenta comunicare dorește să evidențieze câteva din descoperirile monetare de pe vatra acestei localități, descoperiri ce au fost semnalate la timpul lor în diferite publicații de specialitate.

Cea mai importantă mențiune referitoare la descoperirea unui tezaur, la Hunedoara, datează din anul 1905. Ödön Gohl în *Numizmatikai Közlöny*, nr. 4 și 5 din 1905 și 1906 descrie cunoscutul tezaur descoperit în 1905 la Hunedoara, format din 1138 de piese, din care 5 drahme de Appolonia și 20 de Dyrrachium, 1033 denari

1. Gheorghe Lazin, Clement Negruț, Ioan Poporogu, *Descoperiri monetare antice în Valea Jiului*, Petroșani, 1972, p. 5.

2. Dumitru Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 158 și nota 399.

3. Octavian Floca, *Un monument sculptural al Împăratului Traianus Decius la Ulpia Traiana*, în *Sargetia*, VII, 1970, p. 83.

4. Idem, *Două descoperiri monetare feudale din secolele XVI-XVII în regiunea Hunedoara*, în *Studii și Cercetări Numismatice*, III, 1966, p. 558.

republicani romani (de la primii anonimi până la sfârșitul secolului I a Ch), 74 monede de argint de la Nero până la Salonina, două monede mici de cupru de la Constans și câțiva antoninieni emiși de Gordian al III-lea, Filip Arabul și Volusian. Sfârșitul seriei monedelor din tezaur se prezintă astfel: Caracalla (1), Eliogabalus (1), Plautilla (1), Geta (3), Alexandrus Severus (6), Maximin Tracul (1), Gordian III (3 ant.), Filip Arabul (2), Etruscilla (1), Volusian (1), Salonina (1)⁵.

Încă din 1941, Mihail Macrea studiind monedele și părăsirea Daciei a relevat existența pe teritoriul Daciei a unor tezaure cu o structură asemănătoare cu a celui de la Hunedoara⁶. Este vorba despre tezaurul de la Izlaz, descoperit în 1872. Asemănarea între cele două tezaure este evidentă. În ambele cazuri accentul principal în ce privește ponderea cade pe etapa republicană. Pentru a ilustra asemănarea dintre cele două descoperiri, ni se pare potrivit, și, în același timp plin de semnificație să reproducem cifrele procentuale ce se obțin de pe urma repartizării monedelor în trei categorii: republicane (la care se adaugă și drahmele orașelor Appolonia și Dyrrachium), imperiale (sec. I-III) și în sfârșit cea de a treia categorie, cele romane imperiale din secolul IV. Prima categorie de monede apare în tezaur în proporție de 95,16 (Hunedoara) și 94,71 (Izlaz), cea de a doua categorie 6,50 (Hunedoara), – 5,02 (Izlaz), iar cea de a treia cu 0,17 (Hunedoara) – 0,27 (Izlaz). Procentajul de mai sus ne arată o asemănare izbitoare între cele două tezaure pe care trebuie să o subliniem. Dar între cele două tezaure există și deosebiri ce trebuiesc amintite. Deosebirea constă în primul rând în numărul mic de monede imperiale din sec. I-III (4 la Izlaz spre deosebire de 74 la Hunedoara) precum și în absența împăraților ulteriori pentru un răstimp de 100 de ani (Hunedoara).

În ceea ce privește perioada de acumulare a tezaurelor trebuie să admitem că etapa principală s-a petrecut în vremea în care se plasează cronologic majoritatea monedelor, adică în perioada republicană, ceea ce pe plan istoric corespunde etapei independente a Daciei, fondului principal adăugându-i-se în etapa stăpânirii romane denarii imperiali, după care urmează hiatusul până în secolul al IV-lea când se alătură celelalte.

Din capul locului este necesar să spunem că delimitarea strictă a perioadei de alcătuire propriu-zisă a comorilor de monede antice întâmpină în general serioase dificultăți din pricina faptului că în antichitate după cum se știe, monedele mai vechi rămâneau timp îndelungat în circulație, alături de emisiunile ulterioare. Aceasta a dus în chip firesc la prezența monedelor din perioade diferite în conținutul aceluiași tezaur, ceea ce nu înseamnă cătuși de puțin că procesul acumulării de numerar s-a desfășurat pe toată durata de timp indicată de data emisiunii celei mai vechi și celei mai recente piese tezauriate. Răstimpul cuprins între datele de batere a monedelor de tezaur nu coincide cu limitele cronologice între care a fost agonisit de fapt un tezaur monetar oarecare. Dacă sfârșitul teaurizării propriu-zise poate fi stabilit doar cu o eroare minimă, în schimb data intrării în conținutul comorii a restului monedelor, inclusiv a celei (celor) mai vechi, este greu de apreciat. Acest lucru se soluționează după caz în funcție de uzura pieselor, compoziția și particularitățile fiecărui tezaur în parte. Sunt cunoscute cazurile când un tezaur a fost lăsat moștenire sau dat ca zestre la nepoți și strănepoți.

5. Odón Gohl, *Numizmatikai Közlemény*, IV, 1905, p. 46; 1906, p. 137-139; D. Protase *Teaurizarea antoninianului în Dacia*, în *S.C.N.*, II, 1958, p. 258.

6. Bucur Mitrea, *Știri cu privire la un tezaur de monede romane descoperit la Izlaz în S.C.N.*, V, 1971, p. 323.

La fel de adevărat este pe de altă parte și faptul că formarea unui depozit monetar poate fi redusă la un interval de timp mai lung sau mai scurt din preajma monedei finale. Acest proces se complică în perioadele de criză economică când acumularea de numerar se intensifică sensibil, datorită faptului că moneda fără valoare intriseacă scoate de pe piață moneda mai bună, aceasta din urmă luând drumul teaurizării, pentru valoarea metalului prețios cel conține⁷.

După aceste considerente de ordin general, privitoare la caracterul tezaurelor antice, să revenim la depozitele monetare luate în discuție și să le examinăm, mai îndeaproape, sub raportul structurii lor.

Cercetătorii care s-au ocupat cu interpretarea istorică a acestor descoperiri le-au explicat ca aparținând populației locale, care le-a transmis din generație în generație și că la fondul inițial, generațiile următoare au mai adăugat, desigur după puterile lor unele monede, din vremea aceea, dar la fel de bine ele au putut fi proprietatea unor localnici din secolul IV d Ch., în acest caz valoarea tezaurelor ne mai constând în moneda ca atare ci în metalul din care au fost confecționate – argintul, care la nevoie putea fi întrebuințat ca materie primă pentru făurirea altor obiecte⁸. La fel de bine, însă, valoarea intriseacă a metalului din care erau confecționate le-a dat putere circulatorie și în secolul IV, când monedele preponderente erau din cupru. În oricare din aceste situații, însă, tezaurul de la Hunedoara trebuie legat de o așezare statornică, din secolul IV, existentă în acest punct.

O altă descoperire monetară importantă datează de „prin 1911 (sau înaintea acestui an) când pe terenul uzinelor metalurgice au fost găsiți 42 de denari republicani romani, încadrați cronologic între 189-38 a Ch., un denar al lui Vespasian și o tetradrahmă Macedonia Prima⁹. Cinci dintre monede au intrat în colecția Cabinetului numismatic al Muzeului de Antichități din Cluj, restul rămânând în proprietatea lui Mihaly Vereș, conducătorul Cărtii funduare din Hunedoara¹⁰.

În imediata apropiere a Hunedoarei, la Cinciș, în punctul numit „Popeasca” au fost descoperite cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate în anii 1961-1962, 17 morminte, în care printre alte piese de inventar figurau și 4 monede de bronz deteriorate de foc (una ceva mai bine păstrată, se pare că aparținea lui Antoninus Pius). Obiectele de inventar (monede, fibule, opaițe etc.) arată că mormintele de aici se datează în timpul stăpânirii romane și aparțineau autohtonilor daci de aici; oameni liberi sau sclavi care lucrau pe moșia proprietarului villaei rustica, aflată la 200 m distanță de cimitir¹¹.

Se cunoaște rolul monedelor găsite în morminte, de obicei în gura mortului (obolul lui Caron) legat de cultul funerar, dar avem și dovezi despre întrebuințarea monedelor ca podoabă. Cu ocazia săpăturilor, făcute în 1911, în cimitirul de pe dealul Comoara din Hunedoara, în mormântul unui copil s-a găsit o podoabă confecționată dintr-o monedă bizantină¹². Tot cu aceiași ocazie și-n același loc s-au descoperit și următoarele monede maghiare: 3 denari emiși de regele Ștefan I, 1 emis de Andrei I, 1 de Bela I și 2 de Solomon¹³. Problema care se pune însă, cum au ajuns în posesia

7. D. Protase, *Problema...*, p. 90.

8. Bucur Mitrea *op. cit.*, p. 324.

9. Iudita Winkler, *Descoperiri de monede antice în Transilvania*, în *S.C.N.*, II, 1958, p. 403.

10. *Ibidem*.

11. D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971, p. 90.

12. Ioan Sabău, *Circulația monetară în Transilvania, secolele XI-XIII*, în *lumina izvoarelor numismatice*, în *S.C.N.*, II, 1958, p. 281.

13. *Ibidem*.

lor și la ce-i foloseau în viața de toate zilele. Deși în condițiile feudalismului timpuriu, funcția banilor ca mijloc de schimb, de circulație a mărfurilor, a fost foarte redusă, totuși ei au îndeplinit încă de atunci această funcție permițând ca în schimbul lor să se obțină anumite bunuri. Gospodăria feudală având un caracter natural, producea numai cele necesare hranei și îmbrăcămintii, articolele de metal și sarea necesare vieții trebuiau procurate din altă parte. Metalul și sarea sunt primele două gheare pe care piața le înfige în gospodăria țărănească. Prezența monedelor ungurești de secol XI la Hunedoara trebuie astfel legată de exploatarea și prelucrarea fierului în zonă¹⁴.

Lista descoperirilor monetare datând din veacul al XI-lea până în veacul al XIII-lea arată că în Transilvania au circulat aproape toate emisiunile regilor arpadieni. Ele au urmat cele două mari căi de penetrație în Transilvania, valea Mureșului și a Someșului. Astfel pe lângă descoperirile de la Sânpaul, Morești, Alba Iulia și Lancrăm, au fost date la iveală astfel de monede și la Hunedoara¹⁵. Cu certitudine cele 998 de monede care au fost înregistrate în vechile inventare sub numele de „Colecția veche” și care cuprind oboli și denari ungurești de la Ștefan I, Andrei I, Bela și Ladislau au făcut parte din tezaurul feudal de la Hunedoara.

Un alt tezaur de monede feudale a fost descoperit în 1904 la Cinciș. Din numărul total al pieselor tezaurului 56 au intrat în colecția Cabinetului Numismatic al Institutului de istorie și arheologie Cluj. Tezaurul mixt cuprindea monedele aflate în circulație în secolul XV-XVI pe teritoriul Transilvaniei. Preponderente sunt monedele poloneze și maghiare provenind de la Cazimir Jagello, Ioan Albert, Sigismund I, Sigismund Augustus și Ștefan Bathory¹⁶.

Din totalul monedelor descoperite pe vatra actualului municipiu Hunedoara o parte au intrat în colecția muzeului din Deva, o altă parte a luat calea altor colecții (Cabinetul numismatic al muzeului budapestan și Cabinetul numismatic al muzeului de arheologie din Cluj). În cele mai multe cazuri însă ele au rămas în posesia descoperitorilor, pierzându-li-se urma. Informațiile bibliografice referitoare la aceste descoperiri fiind destul de lacunare în intenția noastră a stat ideea adunării la un loc a tuturor acestor descoperiri monetare (tezaure sau monede izolate) care provin de pe cuprinsul municipiului Hunedoara. Toate aceste descoperiri mărturisesc existența pe aceste locuri a comunității umane începând din antichitate, continuând în feudalismul timpuriu până la statornica așezare atestată documentar în urmă cu peste 7 secole. Rămâne ca în viitor noile descoperiri monetare să completeze și să întregască această imagine.

Olimpia PALAMARIU
(Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva)

14. *Ibidem*.

15. *Ibidem*, p. 275.

16. Francisc Pap, Iudita Winkler, *Monede poloneze din secolele XV-XVII în Transilvania, în Acta Musei Napocensis*, III, 1966, p. 198-203

COINS UNCOVER ON THE HUNEDOARA COUNTY***Summary***

This communication want to emphasize some of the coins who had been uncovered on this county.

These are presented in order to importance: the treasure in 1905 contains 1138 pieces (5 drachms of Appolonia, 20 drachms of Dyrrachium, 1033 republican Roman denarius – from provenance unknown to the end of 10 st century B.C. – 74 republican Roman denarius from Nero to Salonina), 2 small coins of copper from Constans, the treasure in 1911 whe on the metalurgican domain plants had been uncovered 42 republican Roman denarius – chronological speaking among 189 - 38 B.C. – one denarius from Vespasian and a macedonic tetradrachm; the uncover from Cinciș – Popeasca (4 bronze coins which one of the best preserved its belong to Antoninus Pius); the uncover in a medieval graveyard to the Comoara hill from Hunedoara (a Byzantine coin and light Hungarian medieval pieces), and another treasure of medieval coins uncoverd in 1904 to Cinciș.

From all coins discoveries a part of them had been entered into the museum collection, and other one had been taken another way collections (Cluj, Budapest) hit in the most cases they were remaining in the discoverer possession, last them way. With all of this, they are important for certify the existence of a human natur on this places, started from ancient, going on with the early feudalism time, until A.C. 1265 whwn was atesting documentary this place.

INSEMNE ALE UNEI VECHI CULTURI HUNEDORENE

Locurile și oamenii zonei hunedorene și-au conturat identitatea atât prin încercatele evenimente istorice, cât și prin cele cu tangență culturală. Semnalând printre dovezile de natură istorică, dar și culturală, vechimea fundației bisericești și necropolei din Ghelar din secolul XIV, vechimea mănăstirii Negoiu (Lunca Cernii) datată în secolul al XVI-lea, inscripția de pe peretele bisericii din Ruda (anul 1653), existența mănăstirii Plosca (Teliuc) „care e mai veche ca cetatea Hunedoarei”¹, consemnăm mai ales relevanța culturală a acestei zone, în care s-au așezat cărți și cărturari, înălțând astfel, pe locuitorii ei peste o trăire spirituală anostă.

Loc de popas pentru cărțile vechi a fost, îndeosebi, mănăstirea Plosca de unde s-a răpândit carte românească venită din București sau Râmnic, Iași ori Târgoviște, Bălgrad și Blaj. „La mănăstirea Plosca... veneau atrași de călugări, meșteri în arta zugrăvitului, tineri de la mari depărtări spre a învăța pe lângă carte, pictura, desenul icoanelor, copierea de cărți și ilustrarea lor, ori sculptura de tâmpile”². La anul 1695 s-a adăpostit la mănăstirea Plosca dascălul și zugravul Vasile Sturza din Moldova, care a copiat aici un Ceaslov și un Octoih în limba română, iar mai târziu pe la 1780, mănăstirea Plosca a fost împodobită cu icoane zugrăvite de popa Simion din Pitești. Iată, că legătura de suflet și minte între români, a fost pecetluită de cărți cu largă umblare și de cărturari peregrini.

Valoarea istorică și culturală a patrimoniului de carte bibliofilă existentă în localități hunedorene, este marcată de existența „Cărții românești de învățătură” (Cazania lui Varlaam), Iași, 1643, care din tot ce s-a scris în românește în secolele al XVI-lea și al XVII-lea ...reprezintă cea mai îngrijită formă a limbii noastre naționale³, rămânând „izvorul primar, primordial ... monumentul pe care Varlaam și l-a dăruit singur în istoria spiritualității românești”⁴. Un exemplar al acestei tipărituri este al bisericii din satul Popești.

Nu ne surprinde numărul relativ mare de exemplare ale „Chiriadromionului” de Bălgrad, 1699, care „a fost una dintre cărțile cele mai citite din epocă”⁵. Au circulat astfel de cărți în localitățile Bunila, Mănerău, Lelese, iar în Hunedoara s-au identificat două exemplare.

Menționăm de asemenea, tipăriturile bucureștene (exemplu „Chiriadromion”, București, 1732) sau una dintre cele mai importante cărți ale Târgoviștei, „Octoihul” lui Antim Ivireanu, 1712, care întregesc „activitatea impunătoare a tipografiilor din Țara Românească”⁶. Sunt semnalate cărți vechi bucureștene sau târgoviștene la bisericile din Nădăștie, Cerbăl, Hunedoara II, Boș, Hășdău, Poienița Tomii.

1. Ștefan Meteș, Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria, Sibiu, 1966, p. 101.

2. Nicolae Albu, Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800, Blaj, 1944, p. 144.

3. Ioan Rotaru, Valori expresive în literatura română veche, București, 1983, p. 23.

4. Florian Dudaș, Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei, Timișoara, 1979, p. 128.

5. Dan Simionescu, Pagini din istoria cărții românești, București, 1981, p. 47.

6. Cornelia Pacostea – Danielopol, Lidia Demyen, Cartea și tipar societatea românească și sud – estul Europei, sec. XVI-XIX, București 1985, p. 108.

Prin căi, nu întotdeauna accesibile, oamenii locurilor hunedorene au ajuns în posesia prețuitorilor cărți tipărite la Râmnic" care au desăvârșit acțiunea de înlocuire a limbii slavone ... folosită în biserică, de veacuri, cu limba română⁷. Astfel de cărți se păstrează încă la Castelul Corvineștilor din Hunedoara, la bisericile din Peștiș, Bătrâna și Hunedoara II.

Din numărul predominant de cărți ieșite de sub teascurile tiparului de la Blaj selectăm doar, „Biblia” din anul 1795 „una dintre lucrările de referință pentru studiul dezvoltării tipografice și al posibilităților editoriale ... cea de a doua traducere în limba română a Bibliei reprezentând în același timp un monument de artă tipografică”⁸. Această însemnată carte a circulat în localitățile Nandru, Peștiș, Boș, Dăbâca, Bătrâna, Nădăștie, Lelese.

Scoaterea din anonimat a acestor cărți „dezvăluie o nouă dimensiune culturală ... cu o semnificație și mai mare ... prin valorificarea însemnărilor, manuscrite”⁹.

Gama diversă a însemnărilor olografe lăsate pe spațiile goale ale fiilelor de carte facilitează formarea unei vederi de ansamblu a multiplelor aspecte culturale și sociale ale timpului.

Însemnările selectate acum, oferă deschideri spre spațiul economic, social și cultural hunedorean, marcat de transformările istorice ale secolelor trecute. Din ele aflăm astfel, despre felurile căi de a se ajunge în posesia unei cărți, consemnând uneori, graba cu care se achiziționa cartea. Astfel un „Chiriadodromion” de Bălgrad, 1699 a fost „cumpărat din tipografie” (biserica Hunedoara II), iar „Liturghiile” de Sibiu 1798, au fost cumpărate „pe bani buni 4 zloți și am luat din tipografia lui Petru Bart” (biserica Ghelar), iar Strastnicul tipărit la Blaj în anul 1753 a fost „adus din Blasiu” (biserica Dăbâca).

Despre originea latină a limbii, ne glăsuiește o altă însemnare de pe „Biblia” de Blaj, 1795 cumpărată pentru „îndreptarea limbii cu care au fost alunecat a huli biserica”, însemnare scrisă și ea cu litere latine încă la anul 1821. (Biserica Hunedoara II).

O adnotare marginală se interpune între cele cu conținut istoric, amintindu-l pe controversatul Popa Moise din Cărpiniș, mijlocitorul cumpărării unui „Molitvelnic” de Râmnic, 1730 pentru credincioșii săi, dar cu numele lui umbrit de fapta lui din timpul răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan: „Numele care au luat parte la prinderea lui Crișan ... sunt popa Moise din Cărpiniș ...”¹⁰.

Însemnarea de pe „Liturghia” de București, 1729 face inventarul cărților aflate la biserică din Ghelar, în anul 1815, care nu erau nici puține, nici lipsite de importanță: „O Psaltire bătrână din crăimea lui Gheorghe Racoți... 1651 și un Ceaslov scris cu mâna, Evanghelie, un Ohtoi și un Mltifelnic”.

Pentru răscumpărarea greșelii de a fi pierdut o carte sfântă ne-a rămas însemnarea de pe o altă carte bucureșteană, „Evanghelie”, București, 1723 (aflată acum la Muzeul din Deva), care a circulat în sate din apropierea Hunedoarei, iar semnatarul consemnării de mână justifică împlinirea unei datorii morale: „Această sfântă Evanghelie au cumpărat-o Dumitru Popa din Poienița Tomii, printr-un Molitfelnic ce la-u fost luat al bisericii și l-au înstrăinat nu să știe unde socru său Ion Stănescu,

7. Dan Simionescu, *Op. cit.* p. 67.

8. Ibidem, p. 73.

9. Cornelia Papacostea – Danielopol, Lidia Demeny, *op. cit.* p. 28.

10. David Prodan, *Răscoala lui Horea, București, 1979, vol. II, p. 369.*

fiind fost cumpărat, iară de el și de Zepa Gașpar din Delar și dat bisericii Poienița această sfântă carte ca să fie în veci a bisericii Poienița sub urgia judecății Domnului să fie, cine ar înstrăina-o sau da-o, în anul 1752, Ghelar la 20 de zile, protopopul Zaharia din Hunedoara".

O parte din cărți sunt daruri făcute, mai ales, cu scopul culturalizării sătenilor. Dania venea din partea unui om de rând cu dare de mână și de suflet, sau a unui grup de săteni, ori de la o întreagă comunitate, așa cum a fost cumpărarea „Cazaniei” lui Varlaam, Iași, 1743, ajunsă în satul Popești¹¹ cu bani strânși din sat".

Exemplificăm acum, cărți dăruite de personalități ale vremii. Astfel, un „Chiriadodromion” de Bălgrad, 1699, era dat de Vlădica Atanasie, protector al culturii românești din secolul al XVIII-lea (cartea este a bisericii din Mănerău) Un „Octoih” de Blaj, 1825¹¹ (al bisericii din Ghelar) venea din mâna episcopului Ioan Lemeni, participant activ la istorica Adunare de la Blaj din anul 1848, iar „Cazania” de București, 1742 a fost lăsată de „Popa Simion Zugravul, sân popa Simion protopop ot Pitești”. (biserica Hunedoara II).

Manifestând idei aderente iluminismului, fără a avea o cultură temeinică, semnarii însemnărilor de pe „Triodu”l de Râmnic, 1731 (biserica Hunedoara I) sau de pe „Strasnicul” de Blaj, 1773 (biserica Dăbâca) conving despre folosul cititului cărții: „Acest Triod luminează pre tot omul ce vine în lume, că easte candela ce îndestulează cu untdelemn de va fi strigare în miezul nopții”, sau „În acest Strasnic am aflat cuvinte dulci ca zahărul și ca petrele cele de mult preț și tămăduitoare sufletului”.

O însemnare de pe un exemplar al „Chiriadodromului” de București 1732 (biserica Peienița Tomii) se referă la modificările de climă care au urmări directe asupra traiului omului de la sat: „În anul 1829 a nins la 1 novembrie și 4 novembrie s-au pus oile pe fân .. și au stat pe fân până la 17 mai 1830”.

Ne-au rămas însemnări edificatoare pentru rapiditatea cu care unele cărți vechi parcurgeau drumuri lungi, consemnându-se zăgazurile la care erau silite. Astfel, „Cazaniile” tipărite la București în anul 1768 au ajuns în același an, La Gurasada, iar acum ca și „Molitvelnicul” de Râmnic tipărit în anul 1730 care a făcut popas în Cărpiniș (județul alba), apoi la Cupșeni (județul Maramureș), se află la Castelul Corvineștilor din Hunedoara.

Printre vechile scrieri românești, loc aparte ocupă trei cărți manuscrise aparținătoare, acum, unor localități hunedorene. Un „Ceaslov” are menționat la sfârșitul anului 1740 și numele copistului: Petru din Delari. „Antologhionul” are pe una din file scris anul 1780 și o a treia carte manuscrisă, hunedoreană este un „Liturghier”, și el datând din secolul al XVIII-lea. Copiștii, care și-au semnat scrierile ori au trecut cu modestie creștinească numele lor în tăcere, rămân pentru urmași oameni de carte iar faptele lor, fapte de cultură.

Aceste nume de oameni legate de carte veche românească adăugate la titlurile de cărți cu circulație în zona hunedoreană întregesc mărturiile documentare despre îndelungata, dinamica și complexa viață spirituală a acestor locuri.

Maria BASARAB

(Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva)

11. Eva Mârza, Atanasie Anghel, Un protector al culturii românești, biblioteca și cercetarea nr. XVIII, Cluj, 1994, p. 40.

NOTES SUR UNE TRADITIONELLE CULTURE DE LA ZONE DE HUNEDOARA**R é s u m é**

Dans cet article on met en évidence l'importance culturelle de la zone de Hunedoara.

Dans ce cadre, on souligne le rôle de viels livres roumains et des hommes de culture du temps du moyen âge, qui sont des témoignages, aussi comme les documents historiques, de la continuité et de l'unité du peuple roumain.

Un grand rôle pour promouvoir la culture médiévale de cette zone, a eu le couvent „Plosca" (près de Teliuc) où a vecu le copiste, qui est venu de Moldavie, Vasile Sturza, qui a copié dans cette monastère un „Ceaslov" et un „Octoih".

Dans le patrimoine bibliophile de Hunedoara on garde de vieils livres imprimés à București, Târgoviște, Iași, Bălgrad, Sibiu, donc, les livres partis, presque, de tous les imprimeries roumains du temps.

Les notes qui se trouvent dans ces vieils livres (Cazania de Varlaam, Iași, 1643, Chiriadromion, București, 1732, Octoih, Târgoviște, 1712, Molitvenic, Râmnic, 1730, Chiriadromion, Bălgrad, 1699, Biblia, Blaj, 1795) offrent la possibilité de compléter les connaissances sur la vie économique et sociale du temps et du lieu, sur les difficultés d'acheter ces livres qui n'étaient pas nombreux et qui était assez chers, et surtout sur le désir des hommes d'avoir ces livres tout près d'eux.

Il y a aussi dans ce patrimoine bibliophile de Hunedoara, un manuscrit „Ceaslov", daté 1780 et copié par Petru de Delar. Pour conclure, nous marquons, existence de vieils livres roumains dans le patrimoine bibliophile de Hunedoara, qui constituent des documents sur une dynamique et complexe vie spirituelle dans cette zone.

TOPONIMIA HUNEDOREANĂ, MĂRTURIE A PRACTICĂRII UNOR VECHI MEȘTEȘUGURI

Localitățile hunedorene au păstrat de-a lungul timpului o civilizație originală și vie receptivă la înnoiri, o civilizație rurală având ca parte componentă meșteșugurile și industria casnică. Populația trăind în sate și cătune mici se ocupa, în cea mai mare parte, cu agricultura și păstoritul, iar o altă parte cu meșteșugurile. Meșteșugurile țărănești constituiau o ocupație auxiliară a agriculturii, forma de îmbinare a meșteșugului cu agricultura fiind tipică pentru economia medievală, reprezentând o parte integrantă a acestei economii.

Numele de locuri din județul Hunedoara sunt mărturii a unor ocupații tradiționale pe care locuitorii acestor meleaguri le-au practicat din vechime, cum sunt: extragerea și prelucrarea fierului, a metalelor prețioase, aramei și preparării cărbunilor de lemn. Numărul mare de toponime păstrate aici ne permite să ne facem o imagine mai clară asupra dimensiunilor pe care aceste ocupații le-au avut în evoluția satelor și orașelor hunedorene. Cea mai mare parte a toponimelor folosite în argumentarea studiului au fost extrase din documentele de arhivă din secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, sau din anchete directe în teren.

Meșteșugurile de obținere și prelucrare a metalelor își au originea în tradițiile milenare ale mineritului. Obținerea minereului din subsol sau de la suprafață, în cazul nisipurilor aurifere, ca și prelucrarea acestora pentru separarea metalului de steril, au constituit activități nediferențiate, fiind îndeplinite de una și aceeași categorie profesională.

Fierul cu calitățile lui recunoscute, era una din bogățiile principale ale subsolului hunedorean. Zăcămintele de fier din bazinul Ghelar-Teliuc, erau printre cele mai bogate din țară, fiind ușor accesibile și ușor reductibile. Aceste minereuri au fost exploatate încă din perioada statului dac, iar în perioada romană exploatarea lor a cunoscut o intensă dezvoltare. Cercetările arheologice au adus dovezi privind exploatarea minereului de fier și în zona capitalei statului dac. Reducerea minereului de fier în apropierea locurilor de exploatare se explică atât prin volumul și greutatea minereurilor, cât și prin modesta dezvoltare a mijloacelor de transport, la care se adaugă starea precară a căilor de comunicații, precum și faptul că majoritatea surselor de minereu se găseau în zonele de deal și de munte cu relief accidentat. Ca urmare, pe teritoriul României a fost posibilă exploatarea în toate zonele unde se cunoștea existența minereului de fier.

În ținutul hunedorean pe lângă exploatarea de la Teliuc și Ghelar, documentele mai amintesc existența unei instalații pentru prelucrarea fierului la Birtin și Vața de Jos¹. Cercetări arheologice recente au dovedit existența unor minereuri de fier și în Munții Orăștiei, în apropierea dealului Rudele, la Tâmpu, în Valea Pietrosului, la Bătrâna, Mlăcile, Dealul Negru și la Strâmbu². Patru locuri sunt sigure că au cunoscut

1. I. Tripsa, A. Alexandrescu, I. Barbu, O. Hotărăscu, Șt. Olteanu, N. Pilly, Din istoria metalurgiei românești, București, p. 67.

2. I. Glodariu, E. Iaroslavschi, Civilizația fierului la daci, Cluj-Napoca, 1979, p. 17.

o exploatare a minereurilor și anume în „Dosu Vârtoapelor – sub Cununi, Dealul Strâmbu, Tâmpu și Muntele Bătrâna”¹³.

Numărul locurilor din care se exploatează minereul de fier crește vertiginos în evul mediu. Nevoile economice, resursele de materii prime au determinat nașterea mai multor meșteșuguri și îndeletniciri, printre care amintim extragerea pietrei și a cărbunilor minerali, preparatul varului, extragerea și prelucrarea fierului, a metalelor prețioase și aramei, preparatul cărbunilor de lemn etc. •

Metalurgia are tradiții foarte îndelungate pe teritoriul hunedorean, în subsolul căruia, locuitorii au descoperit și exploatat, de-a lungul veacurilor, zăcăminte mai bogate ori mai sărace de cupru, fier, aur și argint.

Datorită calităților și utilităților sale fierul a ocupat primul loc în ceea ce privește importanța, din el confecționându-se, unelte, arme și mijloace de transport. Trei sunt zonele mai importante unde toponimele păstrate menționează existența minereului de fier și anume: Țara Hațegului, Munții Poiana Ruscă și Țara Zarandului. Amintim mai întâi pentru Țara Hațegului, toponimele „Calea fierului” (Vălioara-Răchitova)⁴, „Valea fierului”⁵ și „Părăul Valea fierului”⁶, în satul Stei, comuna Densuș. Existența minereurilor de fier din Munții Poiana Ruscă este dovedită prin toponimele „Mucea Fierului”⁷ (Lingina-Teliuc), „Gruniul Fierului”⁸ (Boș), precum și de o serie de denumiri păstrate pentru zona de nord a munților, către Valea Mureșului. Astfel s-au păstrat toponimele Poiana Fierului⁹ (Vica-Gurasada), Dealul Fierului¹⁰, „Părăul Fierului”¹¹ și „La Fierul”¹², toate în satul Brădățel (Burjuc)¹³.

Dar permanența din antichitate a mineritului la români și implicit a metalurgiei, este dovedită printre altele și de termenul „baie”. Metalurgia fierului a fost disperastă atâta timp cât minereurile s-au redus în cuptoare primitive. Paralel cu perfecționarea tehnologiei de reducere și cu sporirea capacității de prelucrare a cuptoarelor, are loc o concentrare a lor în apropiere zăcămintelor mai bogate. Cât timp extragerea nu era separată de prelucrarea metalului, cuvântul „baie”, semnifică atât locul de extracție cât și pe cel al prelucrării fierului. Tot cu acest termen sunt denumite și locurile de extragere a metalelor prețioase, a aurului și argintului. Dar cum în evul mediu mineritul a evoluat foarte lent, s-au păstrat timp îndelungat faze mai puțin avansate în aceste ramuri productive. În ținutul Hunedoarei procesul de extracție din mine a minereului de fier nu a fost, mult timp, separat de cel al topirii fierului din minereu și chiar de faza de prelucrare a metalelor. Pentru vechea regiune minieră și metalurgică a Hunedoarei, aceste realități au fost clar demonstrate, pentru secolul al XVI-lea¹⁴ de către profesorul clujean Iosif Pataki și apoi pentru secolul al XVII-lea¹⁵, de către academicianul David Prodan.

3. Ibidem.

4. Arh. St. Deva, Fond. Inspectoratul tehnic cadastral, nr. 4, foi cadastrale, Dos. Vălioara.

5. Ibidem, dos. Ștei.

6. Ibidem.

7. Ibidem, dos. Lingina.

8. Ibidem, dos. Boș; Informație Nicolae M. Isac, Zlaști, 73 de ani în 1983.

9. Ibidem, dos. Vica.

10. Ibidem, dos. Brădățel.

11. Ibidem.

12. Ibidem.

13. Ibidem.

14. I. Pataky, *Domeniul Hunedoarei la începutul secolului al VI-lea*, București, 1973.

15. D. Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul al XVI-lea în AHC, I-II, 1958-1958*, p. 31.

Alte toponime păstrate în județul Hunedoara care se referă la exploatarea și prelucrarea fierului sunt: „Fruncea băii” (Socet), „La Băneșu” și „Dâmbu Băneșului”, toate aflate pe teritoriul comunei Cerbăl¹⁶. Pe Valea Streiului se află toponimele „Vârful băneșului” (Măceu) și „Băneasa” (Vâlcelele Bune), în comuna Bretea Română¹⁷. Tot legat de fierărit este toponimul „La baie” (Hăjdău), precum și hidronimul „Părăul băneșului” (Vălari), ambele păstrate în comuna Toplița¹⁸. În centrul mineritului de fier hunedorean, la Ghelar, s-au păstrat toponime referitoare la minerit, unele mai vechi, altele din timpul exploatarea moderne. Astfel avem aici „Dealul Băneșului”, „Mucea băii” și „Coasta Băneșului”, alături de care apar toponimele mai noi, printre care amintim „Mina Filimon” și „Mina nouă”¹⁹.

Descoperirea în epoca modernă a unor importante zăcăminte de minereu de fier, în zona comunei Lunca Cernei, este argumentată și de toponimele păstrate aici. Astfel toponimul „Dealul Băneșului” precum și hidronimul „Părăul Băneșului”, din satul Negoii²⁰, atestă exploatarea și prelucrarea fierului și în această zonă a Munților Poiana Ruscă. În evul mediu s-au exploatat și prelucrat zăcăminte de minereu de fier mai restrânse, cum sunt cele de pe Valea Streiului, din zona Băciei, după cum o atestă toponimele „În cornu băii” (Pétreni), precum și numele dealurilor „Baia Mică și Baia Mare” din satul Totia, comuna Băcia²¹. În nord-vestul Țării Hațegului²², în zona Silvașului și a Densușului se păstrează hidronime și toponime cum sunt: „Părăul băii” (Poieni), „Părăul Bănița” (Densuș) sau dealurile cu numele „Vârful Băneșului” și „Poiana ibăii” (Silvașul de Jos).

Toponimele „Bania de Coastă”, înseamnă „atelier unde se fabrică coase”²³. Alături de acesta se adaugă și alte câteva nume de localități, unde după tradiție, cât și după diverse mărturii istorice au existat cuptoare și ateliere de prelucrat fierul, cum sunt: „Bania lui Crai” (sat desființat în comuna Toplița), „Baia”, nume popular al cătunului Sibișelu Nou și „Baia” sau „Baia Grădiștii”, parte a satului Grădiștea Muncelului²⁴. La locul numit „Baia” (Sibișelu Nou, cătun al satului Sibișel) au luat ființă în anul 1803 uzine de fier, care și-au încetat activitatea după o perioadă scurtă, din cauza concurenței uzinelor de pe domeniul Hunedoarei și de la Cugir²⁵. Partea numită „Baia”, a satului Grădiștea Muncelului, în spatele actualului magazin sătesc, situat pe malul drept al pârâului Grădiștii, se văd și azi niște ziduri, rămășițe ale unui cuptor de topit minereul de fier²⁶. Existența urmelor iazului atestă faptul că instalațiile pentru topit și prelucrat fierul erau acționate de apă. Tot ateliere de prelucrare atestă și toponimele „Banea” și „Banea jidovească” din Zlaști-Hunedoara²⁷.

Odată cu dezvoltarea manufacturilor de fier, din secolul al XVIII-lea, din zona Hunedoarei, încercările de exploatare a fierului de la Răchitova-Lunca Cernii, de la Arănieș-Bătrâna, de la Crivina și Valea Fierului se reduce treptat și apoi e abandonată.

16. Arh. St. Deva, Fond. Inspectoratul tehnic cadastral, nr. 4, foi cadastrale, dos. Socet și Feregi.

17. Ibidem, dos. Măceu, Vâlcelele Bune.

18. Ibidem, dos. Hăjdău, Vălari.

19. Ibidem, dos. Ghelar.

20. Ibidem, dos. Negoii.

21. Ibidem, dos. Totia.

22. Ibidem, dos. Poieni, Densuș, Silvașu de Jos.

23. M. Homorodean, Vechea Vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimei, Cluj-Napoca, 1980, p. 113.

24. Ibidem, p. 114.

25. Ibidem.

26. Ibidem.

27. Informație, Nicolae M. Isac, Zlaști, 73 de ani în 1983.

Zăcămintele de aici n-au fost exploatate mai intens din cauza rezervelor reduse, fapt ce n-a permis investițiile mari ce se cereau pentru transportul minereului din aceste locuri la furnalele de prelucrare de la Toplița și Govăjdia. În Zarand se exploata minereul de fier la Birtin și Vața de Jos, în fiecare din aceste localități funcționând și câte un cuptor de topit²⁸. Tot la Birtin se afla și un ciocan de bătut fierul²⁹. Exploatarea zăcămintelor de fier s-a mai făcut în secolul al XVIII-lea și la Pogănești³⁰, la locul numit „La băi”³¹.

În decursul mileniilor aurul din Munții Apuseni a constituit o importantă sursă economică, el fiind descoperit și exploatat de timpuriu. Exploatarea aluviunilor aurifere nu era prea dificil, tehnicile de separare a metalelor erau mai simple și de aceea s-a răspândit mult mai repede decât procedeele de extragere a cuprului, de preparare a bronzului, de reducere a minereului de fier. Începuturile exploatarei zăcămintelor auro-argintifere din Munții Apuseni, sunt atribuite dacilor³². Rețeaua de filoane în care s-a depus aurul nativ, alături de alte minereuri, fiind aproape de suprafață avea numeroase iviri la zi. Spălătorii de aur au început extragerea și prelucrarea rocilor dezagregate la suprafață. Gropile de extragere a rocilor mineralizate s-au adâncit; cu ele a început mineritul, atunci când oamenii au dispus de unelte mai rezistente din fier. Adâncirea gropilor din care s-au exploatat ocurențele filoanelor, a dus la apariția primelor mine, a căror rețea subterană a sporit neîncetat³³. O deosebită amploare a cunoscut exploatarea aurului și argintului în perioada dacică și romană, activitatea continuând, deși pe un plan mai redus, și în perioada secolelor IV-XIII. În anul 1351, printr-un decret se reglementează drepturile statului asupra minelor de aur, argint, cupru și fier, aflătoare în proprietatea nobililor³⁴. La anul 1517 documentele amintesc pe maestru aurar Michaeli, care a fost adus din Germania de către George de Brandemburg pentru exploatarea minei de aur de pe domeniul Hunedoara³⁵.

În munții Apuseni minele, unele erau ale statului iar altele ale particularilor. Statul avea și privilegiul de a cumpăra numai el aurul și argintul, care nu putea fi pus la vânzare în comerțul liber. Minerii țărani au trăit multă vreme după datine juridice vechi. Ei extrăgeau aurul cu unelte simple din tradiție străveche, practicând până în timpuri apropiate așa numitul „minerit valah”, care și-a extins activitățile din plin în perioadele de declin ale celorlalte tipuri de exploatare. Pentru micile concesii de exploatare ei plăteau fiscului urbura sau dijma minieră. Urbura Băii de Criș, cu văile sale, pe anul 1520, s-a ridicat la 333,02 fl.³⁶. Băița a plătit urbura în anul 1522 68, 28 fl. iar în 1523 suma de 20 fl.³⁷. Urbura plăteau nu numai cetățenii Băii de Criș sau Băiței ci și din celelalte ținuturi românești³⁸.

Poligonul aurifer al Munților Apuseni este cea mai veche și mai renumită regiune auriferă din Europa, situându-se între râurile Mureș și Arieș, în Munții Metaliferi.

28. B. Surdu, Contribuții la problema nașterii manufacturilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea, în AIIC, VII, 1964, p. 164; N. Maghiar, Șt. Olteanu, Din istoria mineritului din România, București, 1970, p. 152.

29. Ibidem

30. Arh. St. Deva, Fond. Inspectoratul tehnic cadastral, nr. 4, foi cadastrale, dos. Pogănești.

31. Ibidem

32. Valer Butură, Etnografia poporului român, Cluj-Napoca, 1978, p. 418.

33. Ibidem.

34. I. Lăzărescu, V. Brana, Aurul și argintul, București, 1972, p. 259.

35. Ioachim Lazăr, Câteva date privind exploatarea aurului pe domeniul Hunedoarei în prima jumătate a secolului al XVI-lea, în Sargetia, XIII/1977, p. 309.

36. D. Prodan, Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea, vol. II, București, 1969, p. 75.

37. Ibidem.

38. Ibidem.

Poligonul are ca vârfuri localitățile Baia de Arieș, Zlatna, Săcărâmb, Căraci și Băița. Aici micile colectivități sătești au continuat exploatarea aurului în galerii părăsite, sau au deschis altele noi, acolo unde se bănuia că s-ar da de mineralizări spre adâncimi. Datorită acestor activități, peste tot se pot întâlni urme ale exploatării aurului. Toponime care indică acest lucru se păstrează, atât în localitățile cu un minerit de aur dezvoltat, frecvent pomenite în documente, cât și în altele din imediata vecinătate a perimetrului aurifer. Asemenea toponime se găsesc la Băița – „Măgura Băii” și „Măgura Băiții”, la Bocșa Mare – „Păraul galițioș” și „Băiaga”, precum și în satul Bocșa Mică unde avem locurile numite „Păraul” și „Tăul băieții”³⁹.

Într-un alt mare centru al mineritului de aur hunedorean în zona Certej-Săcărâmb, se păstrează denumirile „Baia Mare”, Baia Nouă⁴⁰ și „La baie”⁴¹. În comuna Buceș există toponimele „Poiana băii” și „la băi” (sat. Stănița)⁴², iar în comuna învecinată Blăjeni⁴³ se găsește un alt loc „La băi” (sat. Sălătruc), care atestă ocupații ale locuitorilor de aici în ceea ce privește mineritul de aur. În jurul Căraciului care reprezintă punctul cel mai vestic al poligonului aurifer al Munților Apuseni, sunt o mulțime de locuri unde s-a făcut minerit de aur. Cele mai multe se găsesc în perimetrul comunei Baia de Criș⁴⁴, cum sunt locurile „La băi”, „Dealul băilor”, „Coasta băilor”, „Pădurea băilor” (sat. Cărstău) și „Dealul băii”, la Baia de Criș. Tot aici se păstrează nume de locuri dintr-o perioadă mai apropiată, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care atestă extragerea cărbunilor minerali, cum este toponimul „La mină”, păstrat pe teritoriul satului Tebea. Se păstrează însă o mulțime de toponime care indică exploatarea metalelor prețioase și în alte localități situate în afara perimetrului aurifer, cum sunt: „La băișag”⁴⁵ (sat. Crișan); „Băișag”⁴⁶ (Dumbrava de Sus); „La baie”⁴⁷ (sat. Podele); „La gura de baie”⁴⁸ (sat. Stejărel).

Alături de fier, argint și aur au fost extrase și prelucrate sistematic și minereurile de cupru. În Transilvania minele de aramă au început să fie cultivate prin anii 1780-1783, până atunci necesitățile locale fiind acoperite prin import din Banat și Ungaria⁴⁹. Exploatarea de aramă se aflau în apropierea Devei, precum și în hotarele satelor Certeje, Gurasada și Vețel care dădeau împreună 2000 de măji anual⁵⁰.

Exploatarea aramei se făcea în locurile numite „Gura băieșască”⁵¹ (Almaș-Ilia), la „Băița” (Boiu de Sus) și „La băi” (Boiu de Jos) din comuna Gurasada⁵². Tot despre exploatarea aramei vorbește și hodronimul „Păraul băiții”⁵³, (Valea Lungă-Ilia). Zăcămintele de aramă mai erau exploatate și pe raza comunei Zam⁵⁴, după cum o

39. Arh. St. Deva, Fond. Inspectoratul tehnic cadastral, nr. 4, foi cadastrale, dos. Băița.

40. Ibidem, dos. Săcărâmb.

41. Ibidem.

42. Ibidem, dos. Stănița.

43. Ibidem, dos. Sălătruc.

44. Ibidem, dos. Cărstău.

45. Informație, Nicolae Lazăr, 83 ani, Crișan.

46. Informație Ioan Ancăș, Dumbrava de Sus, 66 ani.

47. Arh. St. Deva, Fond. Inspectoratul tehnic cadastral, nr. 4, foi cadastrale, dos. Podele.

48. Ibidem, dos. Stejărel.

49. B. Surdu, op.cit., p. 165.

50. Ibidem.

51. Arh. St. Deva, Fond. Inspectoratul tehnic cadastral, nr. 4, foi cadastrale, dos. Almaș.

52. Ibidem, dos. Boiu de Sus, Boiu de Jos.

53. Ibidem, dos. Valea Lungă.

54. Ibidem, dos. Zam, Brășeu. Almaș-Săliște, Micănești.

atestă numele de pâraie de aici cum sunt „Părăul băii” (Zam și Brașeu), „Părăul Băișoara” (Almaș-Săliște), „Valea băișorului” (Brășeu) și „Valea băișască” (Micănești).

O altă categorie de toponime atestă locuri unde au existat instalații de zdrobire a nisipului auro-argintifer sau de extragere și prelucrare a minereurilor de fier și cupru. Printre cele mai des întâlnite toponime care atestă existența unor instalații de zdrobit rocile menționăm: „La șteampuri”⁵⁵ (Blăjeni), „Șteampuri”⁵⁶ (Hărău), „La șteampuri”⁵⁷ (Sălătruc-Blăjeni), „La șteampuri”⁵⁸, sau „Dâmbul șteampurilor”, „După șteampuri” și „La șteampuri”, în comuna Certejul de Sus⁵⁹. Existența unor instalații ce erau puse în mișcare de forța apei este atestată și de hidronimele „Valea șteampurilor”⁶⁰ (Tebea) și După Piatră⁶¹, „Părăul șteampurilor”⁶² (Blăjeni și Sălătruc). Introducerea șteampurilor moderne de tip californian, printre care amintim pe cele de la Gurabarza⁶³, a dus la abandonarea instalațiilor mai vechi cum au fost cele de la „Șteampurile vechi”⁶⁴, din apropierea orașului Brad.

Câteva denumiri sunt legate de activitatea instalațiilor de topire a minereurilor printre care amintim pe cele de la Certej, „La cohu”⁶⁵, de la Cărăstău, „Șanțul cohului”⁶⁶, precum și Părăul și Dealul Zgura⁶⁷ de la Zlaști.

Instalațiile de topire și prelucrare a minereului de fier sau de afinare a aurului funcționau cu ajutorul cărbunilor de lemn, cărbunăritul devenind o ocupație importantă a locuitorilor hunedoreni. Cantități mari de cărbuni de lemn erau folosite în centrele miniere și metalurgice, îndeosebi în cele de extragere și prelucrare a fierului. Începând din anul 1769 și vechile cuptoare de recoacere a minereului de aur, încălzite cu lemn, de la Brad, Abrud și Câmpeni, sunt înlocuite cu altele, ce foloseau cărbunii de lemn. Satele din zonă care aduceau lemne sunt obligate să prepare cărbunii necesari pentru noile cuptoare⁶⁸. Cărbunăritul a fost inclus între sarcinile feudale ale domeniului Hunedoara. Cantități mari de mangal au necesitat și centrele de extragere și prelucrare a metalelor neferoase din Munții Apuseni. Ocupația a decăzut odată cu înlocuirea cărbunilor de lemn cu cei de pământ, cu dezvoltarea industriilor și meșteșugurilor, fiind cauzată și de restrângerea drastică a suprafețelor acoperite de păduri.

Numărul mare a toponimelor „Bocșă”, „Cărbunari”, „La Bocșitură”, etc., legate de cărbunărit ne permite să observăm amploarea și extinderea pe care a avut-o în trecut această ocupație și ne dezvăluie existența numeroaselor centre de producție.

Mangalul era produs în apropierea locurilor de exploatare a lemnului prin străvechiul procedeu al bocșelor. Cantitatea de mangal pentru cuptoarele de extras fierul și pentru încălzirea lupelor în vederea forjării lor era estimată, în anul 1774, numai

55. Ibidem, dos. Blăjeni.

56. Ibidem, dos. Hărău.

57. Ibidem, dos. Sălătruc; Informație Ștefan Ioan, Obârșă, Blăjeni, 80 de ani în 1983.

58. Ibidem, dos. Săcărâmb.

59. Ibidem, dos. Certeju de Sus.

60. Ibidem, dos. Tebea.

61. Ibidem, dos. După Piatră.

62. Ibidem, dos. Blăjeni, Sălătruc.

63. 2000 de trepte în mineritul zărândeian, 1979, p. 94.

64. Informație Bela Bozsits, Brad, 48 ani.

65. Arh. St. Deva, Fond. Inspectoratul tehnic cadastral, nr. 4, foi cadastrale, dos. Certeju de Sus.

66. Ibidem, dos. Cărăstău.

67. Ibidem, dos. Zlaști.

68. Ioachim Lazăr, Contribuții hunedorene la dezvoltarea tehnicii mineritului și prelucrării metalelor în secolul al XIX-lea, în Studii și comunicări de istoria civilizației populare din România, vol. II, Sibiu, 1981.

pe domeniul Hunedoara la 130.000 poveri⁶⁹. Cantitatea mereu sporită de mangal nu putea fi preparată numai din obligațiile feudale. Mulți alți locuitori aparținând unor sate produc cărbuni pentru fierăriile hunedorene, pentru instalațiile de afinare sau pentru atelierele din satele și orașele apropiate. Cererea tot mai mare de mangal a atras în procesul lui de producție mulți locuitori veniți din Țara Românească și Moldova. Cărbunari din Țara Românească lucrau și în Munții Apuseni⁷⁰. Astfel, în anul 1772, din cele 94.375 poveri de mangal, 56.189 au fost produse de munteni, 31.561 de satele domeniului Hunedoara, iar 6.625 de bocșeri individuali⁷¹. Lemnele erau clădite în bocșe, se acopereau cu pământ pentru a arde înăbușit și astfel se obțineau cărbuni de cea mai bună calitate. În toponimia satelor hunedorene se păstrează pentru meșteșugul preparării cărbunilor de lemn termenii de „ibaie”⁷², bocșă, și „cărbunari”. Astfel în comuna Boșorod⁷³ se păstrează denumirile „Poiana și Vârfu ibăii (la „Luncani”; „Dealul”, „Valea” și „Dâlma ibăii” (Urșici). Cele mai multe denumiri, care atestă această străveche ocupație, legată strâns de fierărit, sunt cele de „Bocșă”. În Țara Hațegului⁷⁴, și pe Valea Streiului⁷⁵, se păstrează termenii de „Bocșă” (Băcia), „Dealul bocșii” (Batiz-Călan), „Păraul bocșerului” (Grid), „Vârful bocșii (Balomir-Sântămăria Orlea). În comuna Certeju de Sus⁷⁶, numele a două sate, Bocșa Mare și Bocșa Mică, atestă faptul că însăși bazele lor au fost puse de locuitori care aveau ca ocupație principală prepararea cărbunilor de lemn. Tot aici⁷⁷, se găsesc locurile „La Bocșă” (Vărmaga și Certej), „Păraul Bocșii” (Măgura și Certej).

Asemenea locuri unde s-a preparat mangalul se găsesc și în Zarand și poartă denumirea de „cărbunari”. În comuna Baia de Criș⁷⁸, întâlnim toponimele, „Coasta Cărbunariului” (Tebea și Cărăstău), „Cărbunariu” și „Vârful Cărbunariului” (Cărăstău). La Tebea întâlnim însă și toponimul „Vârful Bocșii”⁷⁹, iar la Cărăstău „La Bocșeritul”⁸⁰, alături de hidronimul „Păraul Bocșesc”⁸¹. În apropiere, la Mesteacăn s-au preparat cărbuni în apropierea dealului „Vârful Bocșii”⁸², iar la Țărățel pe „Valea Cărbunăriei”⁸³. Prepararea cărbunilor s-a făcut și în comuna Buceș⁸⁴, la locurile numite „Cărbunari”, „La Cărbuni”. O importantă activitate de preparare a cărbunilor de lemn s-a desfășurat pe „Dealul Cărbunariilor”⁸⁵, din hotarul localităților Ribița și Crișan. Același lucru îl explică și toponimul „Vârful Cărbunari” din Luncoiu de Jos⁸⁶.

Pe Valea Cernei s-a desfășurat o intensă activitate de bocșerit, mangalul fiind solicitat din plin în activitatea de extragere și prelucrare a fierului. Această activitate

69. Al. Tămaș, *Economia fierului în Transilvania între anii 1750-1780*, în *Sargeția*, XIII/1977, p. 320.

70. Toth Zoltan, *Mișcări țărănești în Munții Apuseni până la 1848*, București, 1955, p. 130.

71. Al. Tămaș, op. cit. p. 320.

72. Informație Ioan Groza, 45 de ani, Chitid.

73. Ibidem.

74. Arh. St. Deva, Fond. Inspectoratul tehnic cadastral, nr. 4, foi cadastrale, dos. Balomir.

75. Ibidem, dos. Băcia, Batiz, Grid.

76. Ibidem, dos. Certeju de Sus.

77. Ibidem, dos. Vărmaga, Certeju de Sus, Măgura.

78. Ibidem, dos. Tebea, Cărăstău.

79. Ibidem, dos. Tebea.

80. Ibidem, dos. Cărăstău.

81. Ibidem.

82. Ibidem, dos. Mesteacăn.

83. Ibidem, dos. Țărățel

84. Ibidem, dos. Buceș.

85. Informație Trifa Lucreția Silvia, ani, Crișan.

86. Arh. St. Deva, Fond. Inspectoratul tehnic cadastral, nr. 4, foi cadastrale, dos. Luncoiu de Jos.

este ilustrată de păstrarea toponimelor „Părăul Bocșelor”⁸⁷ (Toplița), „Valea Cărbunilor”⁸⁸, (Hunedoara, Teliucu de Jos), „Valea Bocșelor”⁸⁹, (Cinciș) și „Bocșele lui Dima și Ilie”⁹⁰, (Lingina). În jurul Sibișelului se păstrează denumirile „Părăul Bocșii”⁹¹, (Cucuiș), „Cărbunărie”⁹², (Sibișel), „La Bocșitură”⁹³, (Beriu).

Pe Valea Mureșului o intensă activitate s-a desfășurat la Ilia, Bacea, Cuieș și Cărmăzănești, unde se păstrează toponimul „Bocșă”⁹⁴. În apropierea orașului Deva prelucrarea aramei necesita importante cantități de cărbuni de lemn, ce se preparau la Popești⁹⁵. Locuri de mangalizare mai erau la Cărpiniș, Băița și Bampotoc, la locurile numite „Cărbunari”⁹⁶, precum și în Bărbătenii de Jos, Băița și Rădulești, unde deasemenea se mai păstrează toponomul „Bocșă”⁹⁷.

Prin construirea furnalelor de la Toplița (1781), Govăjdia (1813) și Hunedoara (1884) necesitățile de mangal au sporit în așa măsură încât pădurile din împrejurimi nu mai puteau satisface consumul. Au fost necesare noi locuri de mangalizare în județele învecinate care dispuneau de un fond forestier mai bogat. Începând de la mijlocul secolului al XIX-lea se observă o concurență tot mai aprigă între cărbunii minerali și cărbunii de lemn, câștigată în cele din urmă de către primii.

Toponimele păstrate ne ajută să înțelegem amploarea pe care extragerea și prelucrarea fierului⁹⁸, metalelor prețioase, aramei și meșteșugul cărbunăritului (Bocșeritul)⁹⁹, au avut-o în ținutul Hunedoarei. Aproape fiecare localitate era angajată într-un fel sau altul în practicarea acestor vechi îndeletniciri.

Ioachim LAZĂR

(Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva)

Elena BUGNARIU

(Castelul Corvineștilor Hunedoara)

87. Ibidem, dos. Toplița.

88. Ibidem, dos. Hunedoara, Teliucu de Jos.

89. Ibidem, dos. Cinciș.

90. Ibidem, dos. Lingina.

91. Ibidem, dos. Cucuiș.

92. Ibidem.

93. Ibidem, dos. Beriu.

94. Ibidem, dos. Ilia, Bacea, Cuieș, Cărmăzănești.

95. Ibidem, dos. Popești.

96. Ibidem, dos. Cărpiniș, Băița, Bampotoc.

97. Ibidem, dos. Bărbătenii de Jos, Băița, Rădulești.

98. Referitor la extragerea și prelucrarea fierului vezi volumul „Din istoria metalurgiei hunedorene, 110 ani de la punerea în funcțiune a primului furnal de la Hunedoara – 1884–1994, Hunedoara, 1994, 354 p. îngrijit de Ioachim Lazăr, Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva și Dan Lazăr, economist la Siderurgica S.A. Hunedoara.

99. Aspecte privind cărbunăritul în ținutul Hunedoarei (secolele XVI-XIX), a fost publicat de Ioachim Lazăr, în Sargeția, XVIII-XIX, 1984-1985, p. 229-240. Același studiu îmbogățit cu noi date a fost publicat de Ioachim Lazăr în volumul „Din istoria metalurgiei hunedorene ... p. 266-278.

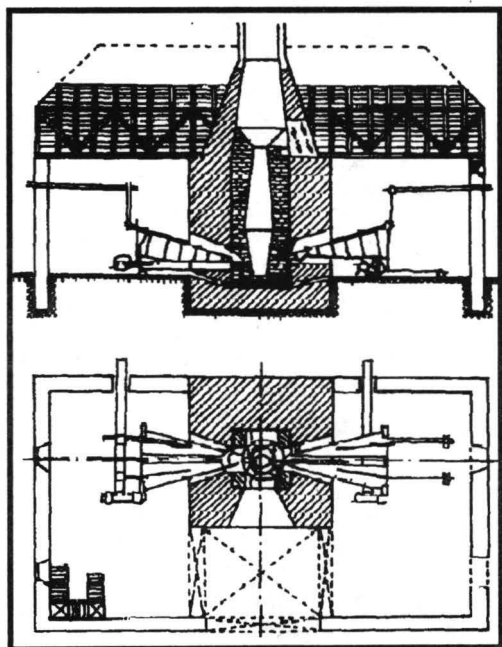

Fig 1. Furnalul de la Toplița după un desen din anul 1800.

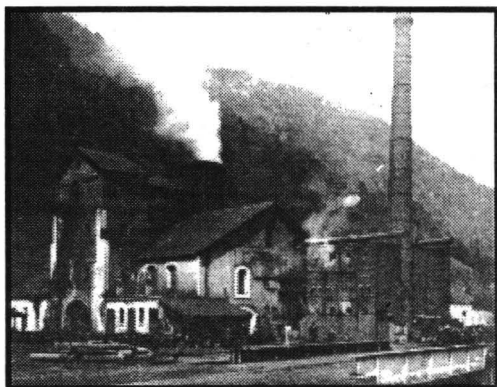

Fig 2. Furnalul de la Govăjdie pus în funcțiune în anul 1813.

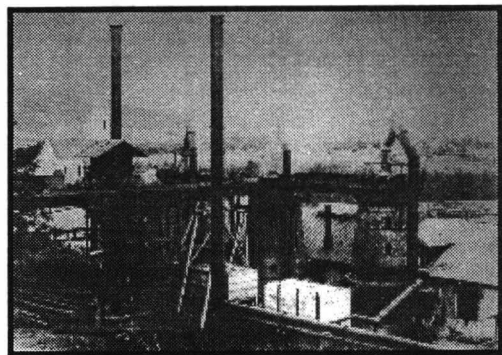
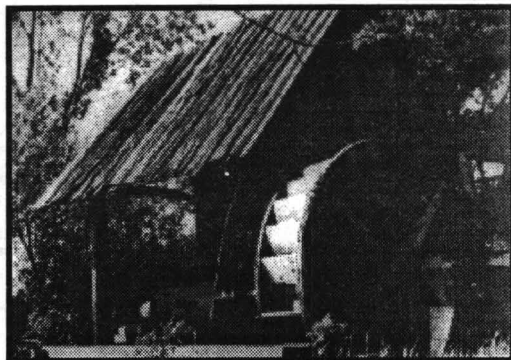

Fig 3. Primul furnal de la Hunedoara construit în anul 1884.

• Fig 4. Steam țărănesc din Munții Apuseni.

Fig 5. Bocșă pentru mangal la Runcu Mare, în funcțiune.

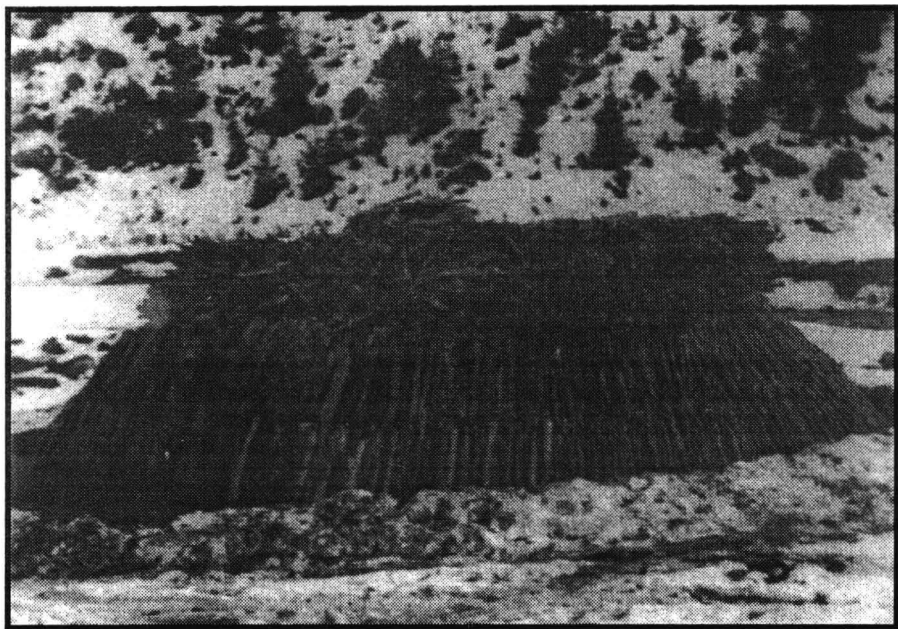

Fig 6. Amenajarea unei bocșe pentru mangal pe Valea Grădiștei, Munții Orăștiei.

LA TOPONOMASTIQUE DE HUNEDOARA, DES TEMOIGNAGES DE VIEILS MÉTIERS PRACTIQUÉS

Résumé

Les toponymes et les hydronymes rencontrés en beaucoup de localités du département de Hunedoara sont des témoignages d'une traditionnelle apprentissage de quelques vieux métiers, par lesquels on mentionne: l'extraction et le travail du fer, des métaux précieux, du cuivre et la préparation des charbons de bois (mangal).

Les noms de lieux dans lesquels a existé une préoccupation pour l'exploitation et la préparation du fer, on rencontre dans beaucoup de localités de la zone de Pădureni, de Zarand, de Hațeg et d'Orăștie.

Une grande ampleur a eu les métiers d'extraction et de la préparation des métaux précieux, le fait attesté par les toponymes et les hydronymes du Pays de Zarand, particulièrement, dans la région du polygone de l'or, situé, avec les sommets dans les localités: Baia de Arieș, Zlatna, Săcărâmb, Caraci et Băița.

Beaucoup de noms attestent les lieux où ils ont existé des installations pour casser le minerai d'or et d'argent, parmi les quels nous mettons en évidence les toponymes: „La steamu”, „Dâmbu Steampurilor”, aussi les hydronymes: „Pârâul Steampurilor”.

L'usinage des métaux de fer et non ferreux était avec l'aide des charbons de fer, ce qui a contribué au développement de leur usinage. Les toponymes comme: „ibaie”, „bocșă”, „cârbonărie”, avec leur dérivés, on rencontre presque dans tous les villages de colline et de montagne du département de Hunedoara.

FILE DIN „ISTORIA HUNEDOAREI”

Așezată pe cursul râului Cerna, Hunedoara străjuiește cu sobrietate intrarea în Munții „Poiana Ruscă” de unde își va trage cu nesaț existența, fiind legată organic de viața celor care îi cunoaștem cu numele de „PĂDURENI”. De asemenea, Hunedoara privită și din altă perspectivă ne dăruiește o dăinuire fără întrerupere de câteva mii de ani. Exemplificăm în acest sens descoperirile paleolitice de pe Valea Nandului; urmele neolitice, precum și cele din epoca bronzului și a fierului, descoperite pe dealul Sâmpetru, consemnate până și de manualele școlare. Hunedoara își leagă prezența sa în istorie de bogatele resurse ale subsolului în minereuri de fier, care sunt exploatate încă din vremea daco-geților. V. Pârvan în *Getica* afirmă că zăcămintele de minereu de fier din jurul Hunedoarei; respectiv, de la Teliuc și Ghehar, au constituit o sursă importantă de materie primă pentru metalul atât de necesar uneltelor și armelor. De asemenea, D. Prodan în „Producția fierului pe domeniul Hunedoarei” afirmă că: „Fierăritul în jurul Hunedoarei e vechi. S-a practicat desigur și înainte de cucerirea romană. În timpul stăpânirii romane e atestat nu numai de urmele lui vizibile și aici, ci și de inscripții. În evul mediu – spune ilustrul istoric e pomenit în documente abia în secolul XV, apoi tot mai des în secolul XVI-XVIII”. Am considerat necesare aceste precizări pentru a înțelege procesul de naștere al unui oraș.

Specialiștii au ajuns la concluzia că fenomenul complex de urbanizare urmează mai multe trepte. Prima dintre acestea o constituie apariția și dezvoltarea meșteșugurilor. În ceea ce privește Hunedoara, existența ei este legată direct de extragerea minereurilor de fier din Munții Poiana Ruscă și apoi extragerea metalului din minereu.

În această meserie trebuie să facem o precizare: „...din texte aflăm că ceea ce numesc ele *mine de fier* (vasbanyok) nu sunt minele de fier ci cohurile, topitoriile, ateliere de fier, cele ce cu un termen comun german se numeau *Hammerwerke*. Extracția fierului din mine nu era încă separată de extracția lui din minereu și chiar de prelucrarea lui. Textele noastre, ca să deosebească aceste *mine de fier* de minele propriu zise, în înțelesul nostru de azi, întrebuintează pentru acestea numele de *vaskobanya* (mină de piatră de fier). Extracția fierului la începuturile sale se făcea prin micile cuptoare săpate în imediata apropiere a locului unde se găsea *piatra de fier*. Se poate trage o primă concluzie. Avem deja conturate două meserii; cea de miner și cea de siderurg (specialist în extragerea metalului din minereu).

Cele două meserii principale presupun și o serie de activități auxiliare ca: bocșeri (cei care produc mangalul) care produc cărbunele din lemn de fag; bătători ai fierului, cofari purtători, cărători de piatră, cărători de cărbune, tăietori de piatră de fier și alte profesii³. Ca atare, în jurul Hunedoarei locuitorii erau meseriași specializați în minerit și extragerea fierului din minereu. Problema continuității mineritului și a extragerii fierului din minereu, din cele mai vechi timpuri și până azi, nu a fost studiată

1. D. Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII*, Cluj, 1960, p. 103.

2. *Ibidem*, p. 31.

3. *Ibidem*, p. 41.

în mod sistematic. Ceea ce știm este doar rodul unor descoperiri arheologice întâmplătoare ca cea din 1895 când la Valea Caselor (lângă Ghelar) s-a descoperit un cuptor cu cuvă datând din secolul IX⁴. De asemenea, prezența uneltelor de fier și a armelor în perioada secolelor X-XIV conduc spre concluzia că a existat o continuitate a meșteșugarilor legate de minerit și extragerea fierului din minereu. În perioada medievală, minereul extras din „Poiana Ruscă” a fost materie primă la: Plosca, Baia Nouă, Toplița, Nădrab și Limpert⁵. În 1872 apare atestat și „Atelierul Hunedoara de pe Valea Zlaștiului, în amonte de castel”⁶. Forța de muncă folosită în aceste activități este furnizată de satele de pădureni. Lucrătorii erau recrutați din rândurile pădurenilor, așa cum ne este consemnat într-un document din 1700, în care sunt dați cu numele cei care lucrau la fierărit. În 1681/82 la fierăria Limpert slujeau satele: Cerbăl, Găvăjdioara; la Plosca satele: Teliuc, Iuba și Arănieș; la Toplița satele: Goleș, Vălar; la Baia Nouă: Ruda, Plop, Poenița Voinii, Bunila, Murari; la Nădrab satele: Cerișor, Păclișa, Lelese, Alun⁷. „La 1692 în listele iobagilor sunt notați ca maiștrii: Ion Radul, Lupu Mihăilă, Petru Sârb, toți din Ghelar, iar ca administratori: Ion Alic din Ghelar, Laslo Bur din Plop; Cofari: Petru Munteanu, Crăciun Munteanu din Ghelar... minierii Avram Alic, Laslo Gostean, Nicolae Gostean, Mihail Bălan din Ghelar... Oprea Zăvoian, Dumitru Onisa...”⁸, nume care sunt confirmate și în 1700 dar ele sunt până azi. Atunci de ce n-ar fi fost și mai înainte de secolul XVI în perioada din care sunt prea puține izvoarele scrise. Cine sunt acești meseriași? Români! Această nouă concluzie este importantă pentru a înțelege rolul jucat de autohtoni în procesul de urbanizare.

Pădurenii prestau în contul zilelor de robotă, munci în fierării, iar vara când erau muncile agricole în toi, lucrau și la Hunedoara, centrul domeniului cu același nume.

O nouă treaptă în devenirea Hunedoarei ca oraș, pe lângă meșteșuguri este și negoțul. Argumentarea acestui negoț înseamnă dovedirea implicită a celei mai importante funcții a orașului, cea economică. În acest mod Hunedoara devine practic târg. Târgul nu este însă și oraș. Dovadă stă așezarea Dobra cunoscută ca târg care începând cu anul 1441 intră în stăpânirea lui Iancu de Hunedoara, dar care n-a ajuns nici azi oraș.

Fierul produs în zona Hunedoarei este valorificat în diferite forme. Astfel:

- se întrebuinta ca mijloc de plată pentru dregători ai curții sau pentru unii angajați;

- se fac tranzacții. D. Prodan spune că măcelarii din Hunedoara (trei)... (urbarii din 1681/1682) au primit fier în preț de 108 florini pentru seul și pieile de bou livrate;

- în 1668 fierăria princiară a efectuat, pentru diverse munci, plata în fier;

- cu fier s-au cumpărat și cai în 1683, necesari în fierării.

De asemenea, cu fier se cumpăra stofa de mătasă, ce se folosește pentru nevoile curții.

Fierul se vinde numai în stare brută și foarte rar în obiecte. El se vinde de la curte sau de la fierării⁹. După cum vedem fierul a devenit la un moment dat un echivalent general al mărfurilor.

4. N. Chindler și colaboratorii, Combinatul Siderurgic Hunedoara. Tradiție și progres în siderurgie, 1884 - 1974, București, 1974, p. 16.

5. D. Prodan, op. cit. p. 32 et passim.

6. N. Chindler, op. cit., p. 23.

7. D. Prodan, op. cit., p. 67.

8. Ibidem, p. 69.

9. Iosif Pataki, Domeniul Hunedoarei la începutul secolului al XVI-lea, București, 1973, p. XV.

10. D. Prodan, op. cit., p. 49, et passim.

Orașul împlinește și funcții politico-militare. În cazul Hunedoarei, inițial a fost un centru puternic al cnezilor locali. În statele domeniului, mai ales în cele aflătoare în pertinențele interioare ale cetății (Hunedoara) trăiau numeroși crainici: Conscriptia păstrată din 1512 fixează numărul lor la 164, iar cea din 1528-1529, la 177... Ei aveau obligația să contribuie și la apărarea cetății, prestând serviciu ostășesc călare dar, sarcina lor principală era de a asigura ordinea internă pe tot cuprinsul domeniului¹¹.

Hunedoara evoluează pe drumul devenirii sale ca oraș o dată cu construirea cetății. Acest edificiu se ridică în a doua jumătate a secolului XIV. Unii cercetători spun că cetatea Hunedoarei s-ar fi ridicat în secolul XIII, în imediata apropiere a cetății de pământ de pe dealul Sânpetru. Indiferent când s-a produs în timp această construcție, important este faptul că cetatea, la 1399 exista¹².

Aflăm acest lucru dintr-o scrisoare prin care li se atrage atenția castelanilor din Hunedoara și Hațeg privind necesitatea îmbunătățirii raporturilor cu negustorii din Sibiu. Cetatea îndeplinește funcția militară de pază și se află pe un domeniu regal. Treptat crește și funcția politică a Hunedoarei, care atinge un nivel mai ridicat în vremea lui Iancu de Hunedoara. În 1409 regele Sigismund de Luxemburg dăruiește lui Voicu pentru faptele de vitejie, castelul. Prin acest act se pun bazele domeniului feudal. În 1493 într-un document se vorbește despre: „...oppidum Hunyad, ville, valahales et mountane ferri de Hunyad (adică orașul Hunedoara, sate de români și mine de fier din Hunedoara). Această denumire de oraș este repetată apoi în 1508¹³. Faptul că Hunedoara a devenit oraș, o confirmă și funcția sa religioasă. Zona Hunedoarei este bogată în biserici ortodoxe. Aici sunt atestate bisericile din Densuș, Strei, Strei Sângiorgiu, mănăstirile de la Prislop, Cerna, Hunedoara - Buitur și altele.

În 1456 este consemnat și primul ierarh ortodox, Ioan de Cafa. Acesta sfințește preoți din împrejurimile Hunedoarei și Devei.

Păstoritul credincioșilor ortodocși de către Ioan de Cafa a fost oprit de către călugărul Ioan de Capistrano. Acesta, printr-o scrisoare din 6 ianuarie 1456, i-a asmuțit pe nobilii catolici împotriva lui Ioan de Cafa. Episcopul a fost prins la Lipova, dus la Timișoara, apoi la Buda unde a fost supus la torturi fizice și apoi morale. Împotriva preoților ortodocși s-a pornit o prigoană, condusă de călugărul minorit Mihail Szekely, deoarece se spune într-o scrisoare din 10 februarie 1456, românii țineau cu tărie la vechea lor lege, încurajați și de predicile unui episcop pe numele său Petru. Românii erau mai bucuroși să sară în foc decât să fiebotezați în legea catolică¹⁴. Toate aceste divergențe cu catolicii arată că Hunedoara a devenit un centru religios ortodox ce stânjenea activitatea de prozelitism a catolicilor. De asemenea, nu putem trece cu vederea nici faptul că zona Hunedoarei a devenit și un centru cultural. Este suficient să menționăm circulația de carte religioasă pentru români la care o contribuție de prim rang și-au adus-o călugării de la Prislop și de la mănăstirea Cerna¹⁵.

Hunedoara a devenit în acest fel, un oraș al românilor dar în care au trăit și alte neamuri ca: unguri, sârbi și bineînțelese românii.

În concluzie, pornind de la conceptul că prin oraș înțelegem o așezare care îndeplinește anumite funcții ca cea economică (existența fierăritului și mineritului), politico-militară, religioasă și culturală, considerăm îndreptățită afirmația că Hunedoara

11. Iosif Pataki, op. cit., p. XXXIX, et passim.

12. O. Velescu, Castelul de la Hunedoara, București, 1961, p. 12.

13. Czanki Dezso, Geografia istorică a Ungariei în timpul Huniazilor, V, Budapesta, 1913, p. 60.

14. C. C. Giurescu, D. Giurescu, Istoria românilor, vol. II, București, 1976, p. 216-217.

15. Vezi Mircea Păcuraru, Istoria mănăstirii Prislop, Arad. 1986.

ca oraș este creația românilor, dar la a cărei dezvoltare, o contribuție în timp și-au adus-o și alte neamuri, fără a schimba structuri etnico-demografice sau religioase. Sub blazonul corbului cu inel în cioc, locuitorii acestor meleaguri ale pădurenilor, au apărut creștinătatea și au dat Europei pe celebrul „Cavaler Alb Valahiei” care nu este altul decât lăncu de Hunedoara ce aparține de-atunci civilizației CARPATO-DANUBIENE.

Ovidiu POPESCU

(Liceul „lăncu de Hunedoara” Hunedoara)

GESCHICHTESEITEN

Die vorliegende Studie beabsichtigt aufgrund der geschichtlichen Funde, archäologische oder schriftliche, die bekannt sind, den Entstehungsprozess der Stadt Hunedoara zu schildern. Man beabsichtigt auch den Beitrag der Bergbewohner (Pădureni – die Bewohner des Poiana Ruscăi – Gebirges) zu diesem Prozess der Städtebildung und dem Entstehen der Stadt hervorzuheben.

VATRA A ORTODOXIEI ROMÂNEȘTI BISERICA „SFÂNTU NICOLAE" DIN HUNEDOARA

Pe lângă locul de cinste ce-l ocupă în economia țării, orașul Hunedoara mai beneficiază și de bogate tradiții istorice. În timp ce pe un deal de pe malul stâng al Cernei se înalță majestuos Castelul gotico-rennaissance al Corvineștilor, deasupra malului răsăritean se ridică micuța dar valoroasa biserică ortodoxă „Sfântul Nicolae".

Pare că anume ar fi așezate aceste două monumente față în față, ca două simboluri, una a unei vieți trecute, alta a unei vieți spirituale permanente.

Pe baza unor studii intense și competente asupra picturii și arhitecturii bisericii „Sfântu Nicolae" din Hunedoara și a bisericilor din Strei, Râu-Bărbat, Râu de Mori, Cinciș, Densuș și Sântămăria Orlea mai mulți cercetători și specialiști au ajuns la constatarea că sunt din veacul al XIV-lea și al XV-lea unele se pot coborî până în secolul al XIII-lea.

Astfel aflăm din date istorice că în Hunedoara își afla reședința episcopală;

„Episcopul Ioan e din Caffa, însemnatul oraș comercial genovez din Crimeia, probabil va fi fost trimis de patriarhia din Constantinopol pentru îngrijirea sufletească a românilor ardeleni. Reședința episcopală era într-un ținut curat românesc, unde se zidiseră biserici și mănăstiri de nobili români, cari erau într-o stare materială înfloritoare, având deosebite privilegii, când veni în mijlocul lor pe la 1456 Vlădica Ioan. Satul-orășel HUNEDOARA adăposti pe noul episcop, venit din îndepărtatul răsărit, care în curând își făcu rost de casă proprie, având cai și alte proprietăți, pe lângă ascultarea și dijma credincioșilor săi, fiind astfel asigurat să păstorească înainte mulți ani oile sale sufletești, dacă persecuțiile călugărilor apuseni l-ar fi lăsat în pace. Sfinția Sa Ioan avea un singur păcat mare și neiertat și anume: nu lăsa ca oile sale ortodoxe să le răpească lupul roman. De aici începe nenorocirea sa. Episcopul Ioan în stăpânirea sa efemeră a sfințit preoți în ținutul Hunedoarei, Devei, Soimușului și alte ținuturi învecinate, cari se adreseau lui pentru trebuințele lor religioase. Apariția lui Ioan în acest ținut românesc, cu țărani și nobili viteji și nestâmpărați, cu biserici frumoase și vechi, cum am văzut, nu convenea nici decum celor de legea apuseană. La începutul anului 1456 apare aici vestitul călugăr latin Ioan Capistran, prietenul lui Ioan Huniady, ca să stârpească pe „schismaticii" din acest ținut... La 6 ianuarie 1456 într-o scrisoare Capistran se adresează nobililor ardeleni, ca pe preoții români să-i expulzeze din țară, dacă nu voiesc să treacă la legea romană, iar bisericile lor să le jefuiască. Nobilii ascultători în această privință, ca totdeauna, îndată prind pe episcopul Ioan de Caffa care se afla în vizitațiuni canonice în ținutul Soimușului de lângă Lipova. „Perfidul Vlădică" la 10 ian. fu dus la TIMIȘOARA, de aici la Buda, unde ni se spune că Ioan a trecut la biserica romană fiind convins și botezat – după ce ținu în fața regelui Ladislau un lung discurs în grecește, care ni s-a păstrat în traducere latină – urmă drumul spre Roma papei. Bietul Vlădică Ioan de voie de nevoie – era timpul inchizițiilor papale, se

uni în credință cu Roma, de unde se întoarce în „Valahia”. Probabil această Valahie să fie Țara-Românească, dar nu-i de admis că propaganda lui aici în noua sa lege ar fi făcut progrese mari. În Țara Românească era o episcopie de legea romană la Severin, se poate ca Ioan să se fi așezat aici prin intervenția lui Mateiaș la ruda sa Vlad Teșes, domnul Țării Românești. Atât știm numai despre el.

Turma rămasă fără păstorul sufletesc Ioan, cu toate silniciile, ea își păstră cu bărbăție credința strămoșească. Ioan Huniady dispune prin un ordin din 7 febr. 1456, ca toți preoții sfințiți de episcopul Ioan la sfatul călugărului minorit Mihail Székely să treacă la legea romană, iar ceilalți nu voiesc să fie expulzați de pe moșiile lui Huniady. "Aici este amintit protopopul ortodox cu numele de Petru.

Numai așa se explică faptul că în anul 1456, românii ortodocși din Hunedoara nemiavând biserică au cerut lui Ladislau, comite de Bistrița, dreptul de a-și construi o nouă biserică din piatră.

Cea mai veche informație despre o biserică românească în Hunedoara e un hrisov al regelui Matei Corvin și care după extrasul lui Iorga spune astfel: „Buda, feria quarta proxima post festum Visitacionis Marie 5 iulii 1458". Regele Matei arată că „fideles nostri Jacobus Hwthman et Benedictus Rado, inhabitatores oppidi nostri Hwnyad, in ipsorum ac aliorum fidelium nostrum Rascianorum et Volahorum personis, in eodem oppido nostri Hwnyad commorantium, nostram venientes ad presenciam" arată scrisori de la Ladislau comite de Bistrița, fratele său „quibus mediantibus Rascianis et Wolachis in dicto opido Hwnyad commorantibus id ut ipsi quandam capellam in loco pristino, in dicto opido nostro Hwnyad habito, edificare et construere possint, concessisse die noscitur". Urmează privilegiul: „Quia nos, ad humilime supplicationis instantiam Rascianorum et Walachorum nostrum, scilicet iobagionum in Hwnyad commorantium, id concessimus ut ipsi in loco pristino unam capellam edificare et ordinare valeant atque possint, ymmo concedimus praesencium per vigorem". Timișoara „in festo beati Andree Apostoli (30 Novembris), 1456"².

Biserica Sfântului Nicolae din Hunedoara este construită din piatră brută amestecată cu cărămidă arsă și legată cu mortar pregătit din nisip de râu cu var nestins, iar bolțile din cărămidă bine lucrată și arsă în scopul folosirii ei.

Lungimea totală a bisericii este de 27,66 m lățimea diferă, din loc în loc, componența clădirii – Altarul și Naosul – Pronaosul și Turnul.

Privită cronologic construcția bisericii este realizată în 3 (trei) etape și anume – Altarul și Naosul – la anul 1458. Pronaosul în anii 1634-1654, iar Turnul în anul 1827, după cum găsim și în Sematismul tipărit la Lugoj sub îngrijirea Dr. Dimitrie Radu (Episcop).

Biserica „Sfântu Nicolae" din Hunedoara, era un plan central dominat de spațiul dezvoltat din mijlocul navei, fiind influențat de arhitectura sârbească (a lui Nicodim).

Biserica evidențiază în exterior, grație liniilor acoperișurilor, planul în cruce greacă, înscrisă într-un pătrat. Naosul, în exterior, are o turlă (cupolă a pantocratorului) acoperită cu olane și sub strașină un ornament din cărămidă aparentă așezată în zig-zag.

Turnul are 4 (patru) nivele, iar deasupra o galerie de lemn, care constă dintr-un parapet de scândură frumos lucrată.

Intrarea în biserică se face pe latura din apus a turnului.

1. Ștefan Mateș „Istoria Bisericii Românești din Transilvania" vol.I, Sibiu 1935, p. 61-62.

2. „Studii și Documente", vol. XII, p. 278, III.

Pronaosul este formă rectangulară, cu tavan de lemn tencuit și zugrăvit, la mijloc un candelabru iar în cele patru părți ale tavanului apar 4 (patru) medalioane cu cei patru Evangheliști (Matei, Marcu, Luca și Ioan). Lumina pătrunde în pronaos prin 2 (două) ferestre largi închise sus în segment de cerc.

Părtunderea în naos se face printr-o ușă, de la care se mai păstrează boiandrugi în care sunt păstrate până în prezent suportii țâțanei (tip pipă) și dispozitivul care asigură închiderea ușii prin broască.

Naosul are însă o înfățișare cu totul aparte. În mijlocul lui (Nava bisericii), încadrând un spațiu rectangular, se află 4 (patru) stâlpi rotunzi de proporții destul de uriașe, care se termină la capăt cu un octogon, formând un fel de capitel. Stâlpii sunt legați în direcția transversală prin arcuri de pereții respectivi, iar spațiul dintre ei e acoperit cu o cupolă așezată pe un tambur rotund. Lumina pătrunde în naos prin cele patru ferestre înguste, precum și cele opt ferestre lungărețe care străbat tamburul cupolei.

În naos deasupra ușii de intrare se găsește o pisanie „inscripție” vizibilă scrisă în cirile.

Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sf.(în)țului D(u)hu, întemeiatu-s-au această Sf.(ân)ță și Dumnezeiască Biserică prin hramul Sf(â)ntului NICOLAE, în zilele prealuminosului craiu Ardealului GHEORGHE RAKOTI CEL BĂTRÂN, în cursul anilor 1634, cu ostăneala și împreună cu tot(ă) cheltuiala a Protopop(u)lui IANASI ot. HINIDOR (ă) și Protopop NICOLAE i VASILE sână Protopop IANASI și STATE, gineri-său și cu mila a mulți negustori s-au zid(it), ca să fie poman(ă) părinților și sufle(telor) dumnealor și cari în cursul anilor 1654, aflându-s-au lângă titor cel bătrân (cei bătrâni), iar niște neguțători creștini, DUMITRU MARCOCIANU di(n) HINIDOR(ă) și cu NICOLAE CRACIUN, de a-u zugrăvit și înfrumusețat, iar cheltuiala di(n) osteneala dumnealor, ca să fie poman(ă) părinților și sufletelor lor până în veci – AMIN – Pis mșta argusta ani 20 vă leat 1654.

La aceasta Nicolae Iorga îi mai adaugă apoi „varul și aurul la păreți și stâlpișori au dat-o iară popia Nicola. Apoi în textul tradus de N. Iorga „această sfântă și Dumnezeiască biserică am scris-o eu mult – greșitul, ei Cain Constantin și Stan Zugravi”.

Naosul este despărțit de altar, printr-un „ICONOSTAS”, lucrat din lemn de stejar masiv, brâul despărțitor a icoanelor pictate tot pe lemn, este sculptat în forma viței de vie cu struguri, sculptură foarte rară în bisericile ortodoxe și datează din sec. XVII-lea.

Catapeteasma poartă următoarea inscripție: „Această icoană am scris-o eu Constantin Zugravi în anul 1648”³.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea, schimbul de artiști dintre Moldova și Transilvania reprezintă o fază deosebit de importantă. Este epoca relațiilor intense dintre Ștefan cel Mare și Matei Corvin.

Reflexe al unor asemenea relații artistice sunt desigur și două icoane din biserica „Sfântul Nicolae” din Hunedoara. Cele două icoane nu aparțin iconostasului pictat în 1654 de Constantin Zograf, fiind probabil aduse din altă parte. Pentru a fi încadrate în tâmpla bisericii hunedorene, ele au fost tăiate în partea inferioară.

În legătură cu proveniența acestor icoane ne lămurește o scrisoare din anul 1775 a Ieromonahului Nichita de la Mănăstirea Prislop⁴ și a preotului Lazăr din Silivașul

3. Ibidem, vol. XIII, p. 117-118; LXVI, Nr. 362.

4. Iacob Radu „Istoria vicariatului greco-catolic”, al Hațegului, Lugoj 1913, p. 375-376.

de Sus, către episcopul unit din Blaj⁵. Ieromonahul de la Prislop se plânge nu numai pentru mănăstirea sa, ci și pentru Mănăstirea Plosca, de unde „s-au străinat” o serie de bunuri printre care și icoane: „așîșderea clopote, icoane, odăjdii ale Mănăstirii Plosca ce se află la biserica Hinidorii...” În legătură cu această plângere Grigore Maior, vlădica de la Blaj, scrie în rezoluție: „Câte se găsesc la biserica Hinidorii să rămâie acolo în loc”⁶.

Cele două icoane de la Mănăstirea Plosca, ce se găsesc și azi în biserica din Hunedoara, reprezintă pe Maica Domnului cu pruncul, de tipul Hodighitria, având în dreapta și în stânga înșiruiți proorocii, și sfântul Nicolae în haine arhieresti. Trebuie să subliniem că cele două icoane aparțin aceluiași meșter, fapt ce se remarcă imediat prin compararea cromaticii și a tehnicii, precum și a unor detalii de desen.

Atribuirea celor două icoane de la Plosca unui zugrav care a pictat și în Moldova este pe deplin plauzibilă, socotind că în veacul al XV-lea mai cunoaștem și alte relații cultural-artistice între ținuturile hunedorene și cele moldovenești.

Numeroasele analogii de detaliu acordă posibilitatea atribuirii celor două icoane ale Mănăstirii Plosca⁷ lui Gavril Ieromonahul, zugravul picturii murale de la ctitoria logofătului Tăutu din Bălinești. Calitatea excepțională a picturii icoanelor, starea de conservare deosebită în care se păstrează, dovedind temeinica cunoaștere a tehnicii tempera, eleganta grafie a literelor, vin să sprijine ipoteza emisă în legătură cu autorul.

În afara hrisovului lui Matei Corvinul, avem și alte dovezi neîndoioase, că în Hunedoara a trebuit să existe, încă mult înainte de anul 1634 o biserică românească: anume actul de numire al preotului Petru, datat 1507, aflător în arhiva bisericii din Hunedoara⁸, precum și actele de instituire de preoți, înșirate și discutate de N. Dobrescu⁹ și N. Iorga¹⁰, datate din 1506, 1526 și 1540. E natural că acești preoți, întăriți în funcția lor înainte de 1634, trebuiau să-și îndeplinească slujba în vre-o biserică existentă. E adevărat că s-a găsit și pentru chestiunea aceasta o explicare: N. Iorga bănuiește existența unei biserici de lemn, întemeiată grație permisiunii acordate de Matei Corvinul prin documentul mai sus citat¹¹. Autorul Sematismului însă ne spune că ar fi existat o biserică veche pe locul „de pe mormânt”, în apropierea castelului Huniadeștilor; iar folosința acelei biserici – „după cum spune tradiția” – a fost interzisă de principele Rákóczi I., care nu putea suferi plângerile și bocetele femeilor române cu ocazia înmormântărilor¹². Dar această informație nu merită o atenție deosebită, pentru că ea se sprijinește doar pe, o tradiție extrem de vagă. Încurcătura o mai sporește cu altă afirmație, de data aceasta cert eronată, Forster Gyula, când înșiră

5. Ibidem, p. 376.

6. Ibidem.

7. Mănăstirea Plosca a existat până în veacul al XVIII-lea, fiind una din cele mai vechi mănăstiri din această parte a țării. Se găsea în apropierea Teliucului, în județul Hunedoara, Ștefan Mateș, Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria, Sibiu, 1936, p. 102; Diecesa Lugoșului, Sematism istoric, Lugoj, 1903, p. 452-453, ne informează despre această mănăstire că, potrivit unei adrese a ordinariatului Episcopiei unite către Tezaurariatul regesc, în 1829 mănăstirea Plosca. „longe antiquis est quam castrum Hunyadiense” și ar fi înzestrată cu bunuri de către familia Hunedoreștilor. Aceste afirmații se fac pe baza unei cercetări din 1711 și a altor documente mai vechi, care din păcate s-au pierdut.

8. Această informație o datoresc amabilității dlui protopop I. Popu al Hunedorei.

9. Fragmente privitoare la istoria bisericii române, p. 42.

10. Studii și documente, vol. XII (1), p. LX.

11. Ibidem, p. LIX.

12. Sematism istoric, Lugoj, p. 347-348.

între monumentele Hunedoarei fundamentele unei mănăstiri pe dealul Sân-Petru (secolul XIV-XV), citând și izvorul, anume pe Finály Henrik¹³. De altfel trebuie să noteze că și în Hunedoara mi-au pomenit mai mulți despre niște săpături pe dealul Sân-Petru, unde ar fi fost descoperit fundamentul unei biserici, dar urmele au dispărut demult. Finály Henrik însă, autorul acestor săpături, ne spune în raportul său către Comisia Muzeului Ardelean, că a dat de niște ziduri foarte subțiri¹⁴ și că e imposibil de a spune ce reprezentau odinioară aceste urme¹⁵. În orice caz din desenul alăturat textului reiese că erau acolo fundamentele altor trei încăperi, înșirate de-a latul unele lângă altele, în fața cărora era un fel de terasă. Dar biserică, sau urme de biserică nu rezultă nici din text și nu permite nici-o interpretare a desenului.

Mi-am dat silința să fiu cât mai conștiincios cu înșirarea tuturor elementelor, cari ar putea contribui la lămurirea documentară a chestiunii.

Considerând toate ipotezele înșirate mai sus drept insuficiente, iată ce mi se pare că trebuie deocamdată reținut, de-o parte drept cert, de alta drept probabil. Mai întâiu încuviințarea de-a reclădi o biserică „in loco pristino”, dărmată fie din cauza bătrâneței, fie din vreo împrejurare forțată, a cărei existență însă e dovedită prin hrisovul regelui Matei, hrisov care mai precizează că locuitorii ortodocși în vremea aceea erau „Rasciani et Volahi”.

Cât despre Rasciani, trebuie amintit că deși azi nu mai există Sârbi în ținutul Hunedoarei și nici în oraș, totuși e ușor de admis prezența lor în vremea lui Matei când imigrări însemnate în Banatul învecinat ne sunt semnalate pentru secolul al XV-lea¹⁶, unde refugiații de urgia turcească sunt colonizați în diferite puncte, primind teritorii și permisiunea de a ridica biserici și chiar mănăstiri¹⁷. E adevărat că nu aflăm dacă odată încuviințarea primită, Rascianii și Volahii s-ar fi folosit de ea sau nu, dar totuși trebuie admisă ipoteza că au ridicat o biserică fiindcă vedem funcționând preoți ortodocși în Hunedoara începând cu anul 1506. Cât despre epoca anterioară, lipsa documentelor nu înseamnă absența preoților. Că biserica ridicată de acești Ortodocși e probabil să fi fost din piatră și nu din lemn, rezultă din împrejurarea, că Sârbii cunoscuseră în patria lor, în secolul al XIV-lea, o epocă de înaltă înflorire a arhitecturii de piatră, iar Românii zidesc și ei în vremea aceasta, în Țara Hațegului, atâtea biserici de piatră, preferând evident materialul solid dar atunci ce se întâmplă cu biserica zidită în urma încuviințării din 1456? După cum am văzut date nu există, dar de-o distrugere mai mare nu mi se pare a fi vorba, pentru că inscripția votivă din 1654 nu vorbește hotărât decât despre o restaurare a picturii. Totuși, din descrierea bisericii rezultă că între înfățișarea și construcția navei și tindei e o profundă deosebire, în sensul că tinda e fără îndoială un adaus mult ulterior navei și apsidei. Fără să pot spune hotărât din ce vreme poate data tinda, pentru simplul motiv că a suferit refaceri ulterioare (ferestre, zugrăveală, poate și tavanul), nu ar fi imposibil ca în vremea aceasta, între anii 1634-1654 să se fi zidit acest adaus, în care caz construcția cu „cheltuiala și osteneala” preoților înșirați în fruntea pisaniei votive, nu ar fi tocmai așa de iluzorie. După această remaniere mai însemnată, se adaugă apoi, în anul 1684, un iconostas nou (în cazul că inscripția citată

13. Magyarország Műemlékei, vol. II, col. 408.

14. Arch. kirándulás Vajdahunyadra és Környékére. Anuarul Muzeului Ardelean 1861, (anul 1851, indicat în lucrarea lui Forster Gyula, se datorește probabil unei greșeli de tipar), p. 135-141.

15. Finály Henrik, op. cit., p. 139.

16. Vezi: Szentklárai Jenő, A szerb monostoregyházak történeti emlékei, p. 14-18, 23 și urm.

17. Silviu Dragomir ne atrage atenția că garnizoana castelului din Hunedoara era, în vremea lui Matei Corvinul, compusă îndeosebi din soldați sârbi.

mai sus se referă la întreaga catapeteasmă: dacă dimpotrivă ea se referă numai la o singură icoană, atunci, firește, restul iconostasului ar trebui considerat drept mai vechi sau mai nou). O nouă intervenție, care schimbă întrucâtva înfățișarea arhitectonică, e cea din anul 1827, când se adaugă clopotnița în capătul de vest al bisericii. Această dată ar fi și un hotărât terminus ante quem pentru tindă, pe care am arătat că nu o pot atribui cu precizie anilor 1634-1654, dar care în anul 1827 trebuia neapărat să existe, pentru că clopotnița cu zidurile ei e numai adăugată tindei (vezi planul). În caz că ar fi contemporană, era firesc ca zidul răsăritean al clopotniței și partea respectivă din zidul apusean al tindei, să fie identice, adică clopotnița nu ar fi fost simplamente alipită, ci înglobată în mod organic în restul clădirii. Rezultatul obținut pe baza înfățișării materialului și în concordanță cu documentele, stabilește deci hotărât trei perioade de construcție: cea mai veche pentru apsidă și navă, alta pentru tindă și în sfârșit alta (1827) pentru clopotniță. Din toate acestea ne interesează în lucrarea de față de fapt numai chestiunea navei și a apsidei, pentru că numai ele înfățișează elementele importante pentru cunoașterea evoluției artei românești. Din documente datarea lor cea mai probabilă e în jumătatea a două a sec. al XV-lea, imediat după anul 1456. Să vedem acum în capitolele respective dacă o asemenea dată e sau nu posibilă și care sunt temeiurile¹⁸.

Istoria bisericii „Sfântul Nicolae” din Hunedoara este deosebit de interesantă nu numai pentru istoria și evoluția artei, dar și din punct de vedere al evenimentelor istorice, care s-au desfășurat în jurul acestui monument ce datează încă din veacul al XV-lea.

În sfârșit clopotnița a fost zidită în anul 1827.

Prin aceste rânduri am încercat pe scurt, să fac un istoric al acestui vechi și important monument artistic care este biserica ortodoxă „Sfântul Nicolae” din Hunedoara, cuprinsă în listele monumentelor istorice la nr. 7435 la D.P.C.N. București.

Monument în care limba română și credința ortodoxă dăinuie de peste cinci secole, într-o deplină armonie și care afirmă că ortodoxia este specifică poporului român și creștinismului adevărat.

Prin păstrarea credinței ortodoxe, apărăm și spiritualitatea poporului român, cum frumos spune regretatul prof. dr. acad. Dumitru Stăniloae în „Reflexii despre spiritualitatea poporului român” care este un popor cu o viață spirituală superioară față de alte popoare.

Preot I. O. RUDEANU
(Hunedoara)

18. Virgil Vătășianu, *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara* – Cluj 1930, p. 73.

DYPTICHUL BISERICII „SF. NICOLAE" DIN HUNEDOARA

1. Ioan de Caffa	Episcop 1456
2. Petru de Szoczath	Protopop 1458
3. Iacob	Prezbiter
4. Dumitru	Prezbiter
5. Modra	Prezbiter
6. Pavel	Ieromonah
7. Iosif	Ieromonah
8. Ioan	Prezbiter
9. Pentru din Socet	Protopop 1506
10. Ioan	Protopop 1540
11. Nicolae	Prezbiter
12. Anastasii	Ieromonah
13. Moise Peștișel	Protopop 1582
14. Armirie	Protopop 1582
15. Miclăuș	Prezbiter
16. Macarie	Ieromonah
17. Pavel	Prezbiter
18. Alex. Balasczy	Arhidiacon 1623
19. Nicolae Pop	Protopop 1623
20. Ianeș	Protopop 1628
21. Nicolae	Protopop 1634
22. Statie	Protopop
23. Alexei	Prezbiter
24. Vasile	Protopop 1682
25. Moise	Protopop
26. Ioan Popa	Protopop 1697
27. Ghe. Statie	Protopop 1710-1733
28. Moise Crișan	Protopop 1733-1734
29. Petru Zaharia	Protopop 1734-1754
30. Petru Iosif	Protopop 1762-1788
31. Nicolae Popzsereny	Protopop 1788-1820
32. Petru Pop	Protopop 1820-1824
33. Nicolae Boss	Protopop 1824-1844
34. Constantin Parfalvy	Protopop 1844-1851
35. Ioan Fodor	Protopop 1852-1883
36. Constantin Pop	Protopop 1883-1884
37. Ion Pop I	Protopop 1884-1928
38. Ioan Pop II	Protopop 1928-1933
39. Iuliu Pop	Protopop 1933
40. Virgil Pop	Protopop 1933-1940

41. Petru Marcu	Protopop 1940-1959
42. Adam Lăzărescu	Protopop 1960-1961
43. Anton Rudeanu	Protopop 1961
44. Ion Gherman	Protopop 1974-1984
45. Emil Șortan	Preot 1986-1989
46. Ioan Oct. Rudeanu	Preot 1989
47. Grațian Bornemisa	Preot 1994.

Șirul cronologic al preoților este identic cu cel al proptopopilor.

Întocmit de
Pr. Dr. Ioan Octavian Rudeanu

Desomerea. Desorion Unite. Rein Hund Dora.

[illegible]

L'EGALISE „SAINT-NICOLAS HUNEDOARA BREF HISTORIQUE**R é s u m é**

Un document publié par Ladislau, le fils de Iancu de Huniade qui parut le 30 novembre 1456 parle d'une église roumaine à Hunedoara: il permet aux roumains de reconstruire l'égalise qui avait été détruite par les gens de capitra le mois d'avril 1456, quand on a fait brûler aussi la maison de l'évêque JEAN de Caffa.

Certains historiographes, parmi lesquels aussi N. Iorga admettent l'existence d'une église en bois après cette date jusqu'à la construction de l'église actuelle.

Le documentaire qui existe à Lugoj et aussi N. Iorga, soutiennent que l'église actuelle a été bâtie entre 1634-1654.

Le professeur V. Vătăşianu, ayant pour fondement les recherches concernant l'architecture, tire la conclusion la plus acceptable d'ailleurs que l'autel et le naos (la nef) datent d'une époque antérieure.

Le pronaos serait de l'époque dont on a déjà parlé (1634-1654) quant à la tour du clocher, il date depuis 1827.

L'église a la forme d'une croix grecque d'une longueur de 27 m.

Il y a, ensuite, la tour du clocher au il y a l'entrée du côté Ouest. le pronaos est rectangulaire, il est seulement peint et séparé du naos par une porte à deux ouvertures qui ressemblent à deux fenêtres en arcades.

Le naos est peint et au dessus de la porte il y a une inscription: Par la Volonté du Père, à l'aide du Fils et par la grâce du Saint Esprit, on a fondé cette Sainte-Eglise du patron Saint-Nicolas, du temps de prince de L'Ardeal, Gheorghe Răcotzi le Vieux. La construction a commencé en 1634 par la peine et aux dépenses du archevêque Ianoşi de Hunedoara et a été continuée par l'aschevêque Nicolas Basile et son gendre Statie. L'église fut terminée grâce à nombreux commerçants, en souvenir et à la rédemption des âmes de leurs parents.

La peinture et ses ornements exécutés pendant l'année 1654 ont été soutenus par les croyants commerçants Dumitru Măcocianul et Nicolae Crăciun de Hunedoara pour l'exemption de leurs péchés et la rédemption de leurs âmes.

Latéintures et l'or nécessaires pour les murs et les colonnes ont été assurés par le prêtre Nicolas.

Celles-ci ont été écrites par les humbles peintres CAIN Constantin et Stan.

L'autel est séparé du naos par l'iconostase en bois daté du XVIIe-siècle, avec des icônes des plus belles l'Ardeal.

L'église a été remise en état en 1959.

Prêtres étant Protop Anton Rudeanu, Pr. Dr. Ioan Octavian Rudeanu et Pr. Graţian Bornemisa. La peinture de l'église a été étudiée par le professeur I.D. Ştefănescu, Marius Porumb et I. O. Rudeanu.

DESFĂȘURAREA RĂSCOALEI CONDUSE DE HOREA, CLOȘCA ȘI CRIȘAN PE DOMENIUL HUNEDOARA

Răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan a izbucnit în Zarand, pe domeniul Zlatna de unde s-a extins simultan în Munții Abrudului, în comitatul Hunedoara și, spre apus în comitatele Arad și Timiș, spre părțile secuiești, în scaunele Odorhei, Mureș, Trei Scaune, în comitatul Cluj cuprinzând aproape în întregime principatul Transilvaniei.

În comitatul Hunedoara răscoala a cuprins toate satele de pe ambele maluri ale Mureșului, de pe valea Streiului și din Țara Hațegului. Excepție a făcut-o domeniul Hunedorei format, atât în ceea ce privește pertinențele sale interioare, cât și cele exterioare, în majoritate din sate de pădureni. Aici acțiunile răsculaților s-au manifestat cu o mai mică intensitate. Aceasta din mai multe motive. În primul rând datorită faptului că iobagii de pe domeniu nu au fost atât de crunt exploatați, ei bucurându-se de privilegii fiind scutiți de unele servicii datorită statutului lor dublu de țărani și de lucrători ai minelor și fierăriilor existente pe domeniu, totodată ei depinzând de erariu și de castel ca domeniu și în mai mică măsură de nobili al căror număr nu era atât de mare. Puțini dintre nobili dețineau în zonă posesii sau părți de posesii, ele fiind situate cu precădere pe văile Cernei și ale Streiului. În al doilea rând și datorită faptului că zona a fost intens supravegheată de către autorități din cauza prezenței aici a minelor și a uzinelor de fier.

Documentele provenite din arhivele cancelariei imperiale au înregistrat, pe baza rapoartelor primite de la autoritățile locale tot mai multe acțiuni ale răsculaților din comitat semnalându-le și pe cele săvârșite de către țărani din satele domeniului așa cum au fost ele raportate de către administratorul domeniului Iosif Leithner și de către nobilii speriați de amploarea acțiunilor refugiați în castel.

Rapoartele întocmite de către administratorul domeniului vorbesc tot mai mult despre primejdia răscoalei în această parte. Răscoala din oră în oră devine tot mai înfricoșătoare, răsculaților li se alătură tot mai mulți răufăcători. Mereu sosesc oameni care au fost martori la cele mai groaznice fapte ale mulțimii dezlănțuite.

Pericolul devine tot mai mare deoarece și printre supușii fiscului se găsesc țărani nemulțumiți, răzvâriți și cu gânduri rele, care vor să prigonească și să maltrateze pe cei care i-au persecutat până acum, pe nobili¹.

În jurul zilei de 10 noiembrie pericolul a devenit și mai mare. Devastările și jafurile au sporit mereu. Toate curțile nobiliare, dintre care unele aflate abia la un sfert de ceas de castel zac în cenușe. În fiecare noapte se văd flăcări, pârjoluri izbucnind din câte trei, patru locuri. Pojarul ucigaș s-a îndreptat spre valea Hațegului.

1. David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, București, 1979, p. 441.

Dintr-o listă trimisă Guberniului de către nobilimea refugiată în castel reiese că în districtul Hunedoara au fost atacate de către răsculați și jefuite 61 de sate, 9 castele și 215 curți nobiliare. Patru castele, 57 curți nobiliare au fost arse și 15 au fost total dărâmate. În afară de acestea o biserică reformată a fost întâi jefuită și apoi distrusă. Aceeași soartă au avut-o 8 case parohiale reformate². Au fost ucise 26 de persoane, printre care se aflau un preot reformat, un învățător, 9 nobili, 8 femei și 4 copii³.

Nobilii înaintează Guberniului o listă a tuturor curților nobiliare, conacelor și caselor devastate de către răsculați. Scopul acestor acțiuni a fost de a lua fierul atât de necesar pentru confecționarea de arme; bucatele unde s-au găsit au fost arse odată cu casele, mobilele sfărâmate, butoaiele de vin și de țuică din pivnițe sparte și băutura vărsată. Listele menționează, de asemenea, numele nobililor păgubiți sau omorâți.

În satul Ruși au fost prădate casele lui Buda András, ale soției lui Buda Sámuel, Buda József, Csongrádi și ale fiilor lui Buda János, în total 5 case.

În Bățălar răsculații au prădat și dărâmat casele soției lui Vadas Moyzész, Babik Ferencz, Topkiza și ale soției lui Bisztrai, în total 4 case.

În Peștișul Mare au fost prădate și dărâmate casele lui Türi László, a soției lui Makray Sigmond, a lui Sylvási Bálint, Vársárhelyi Sámuel și a preotului calvin, în total 4, plus cea a preotului reformat.

În Peștișul Mic casele lui Makray Sigmond, Makray György, Makrai Péter și Makray László, apoi ale lui Racz și Iripi au căzut pradă jafului: în total 6 case.

În Buitur grădina lui Kenderessy Miklos și gardul din jurul vilei au fost prefăcute în scrum.

În Mățești au fost distruse casele lui Mihánya László, Bálya și Járolyek; în total 3 case.

În Râu Bărbat răsculații au prădat casele soției lui Buda Sámuel, a lui Zeik András, Baja József, Csoka Izsák, Csoka János, Csoka László, Jardánek, Balasek, Kalugyeritza István, Kalugyeritza László, Farkas Ferencz, Farkas Péter și multe alte case, în total 12.

În Ponor casele lui Ponori Pál, Ponori István, Petrik János, Petrik Mihály și ale celorlalți Petrik, în total 5 case⁴.

O mențiune aparte se cuvine să fie făcută asupra modului în care s-au desfășurat acțiunile în satul Cinciș ai cărui săteni s-au răsculat cu toate că toți erau locuitori liberi. Așa cum reiese din declarațiile făcute de către un supus închis în închisoarea din castel în ziua de 7 noiembrie trei dintre răsculați s-au dus la Hațeg unde au primit din partea unei căpetenii a răscoalei ordin să pornească împotriva nobililor, deoarece acțiunea se desfășoară cu știrea și din voința împăratului⁵, iar bunurile și

2. Johann Friedrich Seiwert, *Jurnal despre tot ce s-a raportat la Guberniul regesc privitor la tulburările poporului român în anul 1784 în lunile noiembrie și decembrie, zi de zi, de la prima lor izbucnire până la înăbușirea lor totală, precum și ceea ce s-a discutat, s-a hotărât și s-a dispus autorităților subordonate pentru restabilirea liniștii, în parte de către Guberniu, în parte ceea ce s-a ordonat preamiliostiv de către forurile preînalte, în Izvoarele răscoalei lui Horea, seria B (Izvoare narative), vol. I (1773-1785), București, 1983, p. 230.*

3. Georg Michael, Gottlieb Hermann, *Răscoala lui Horea, în Izvoarele răscoalei lui Horea, seria B (Izvoare narative), vol. II (1786-1860), București, 1983, p. 34.*

4. Ludovicus Siess, Johann Michael Schenk, *Relatăriile din anii 1784 și 1785 ale domnului secretar Ludovic Siess, despre tumultul și răscoala neamului românesc din Transilvania împotriva nobilimii și deasemenea împotriva națiunii maghiare, trimise din timp în timp la Kis Márton (Eisenstadt) domnului arhivar Johann Michael Schenk, în Izvoarele răscoalei lui Horea, seria B (Izvoare narative), vol. I (1773-1785), București, 1983, p. 306-308; Georg Michael Gottlieb, op. cit., p. 46-47.*

5. Ștefan Pascu și colab., *Izvoarele răscoalei lui Horea, seria A (Diplomataria), vol. II, București, 1983, p. 76-79; D. Prodan, Răscoala lui Horea, vol. I, București, 1979, p. 442-443.*

averile pe care stăpânul le are numai din sudoarea supușilor să le împartă între ei. Ba mai mult cei care vor fi mai vrednici de fapte și vor urma pe sfătuitori și ațățători vor primi pe lângă pradă, și o plată de 30 creițari pe zi⁶. Întorși acasă, în ziua de 8 noiembrie cei trei i-au îndemnat pe săteni să jefuiască curțile nobililor din sat, țărani fiind de bună credință că au îndeplinit într-adevăr voia împăratului au pornit acțiunea. În urma acestei acțiuni au fost jefuite și arse în parte casele lui Csolnokosi László, Csolnokosi Lajos și Csolnokosi András⁷. Acțiunea s-a soldat cu omorârea câtorva răsculați, prinderea de către grăniceri a unui număr de 48 dintre ei și întemnițarea lor în castelul de la Hunedoara. O parte dintre cei care nu au fost prinși s-au refugiat în codrii și de acolo amenință să atace fierăria de la Toplița și celelalte fierării existente pe domeniu.

La răscoală au participat, alături de iobagi, mineri și copii din Muncelul Mic luând parte alături de aceștia la jefuirea și distrugerea curților nobiliare. Au fost trimiși pentru cercetări patru oameni înarmați. Aceștia l-au adus cu ei pe Iosif Lauski, rănit mortal care a mărturisit că împreună cu el au plecat din sat și Petru Strănger, Gheorghe Jama și Andrei Kraus ca să prade și ei cu acest prilej. Au fost cercetați și cei menționați mărturisind „că s-au alăturat la munițimea neomenoasă cu gândul diavolesc de a jefui”.

În vederea prevenirii oricărui pericol și a oricărui eventual exces din partea răsculaților asupra castelului unde erau refugiați din fața furiei maselor peste 1000 de nobili cu lucrurile cele mai de preț și unde au fost întemnițați o mulțime de țărani prinși în timpul jafului, administratorul a luat o serie de măsuri. Au fost închise și întărite toate porțile. A fost ridicat și adus în castel tot praful de pușcă din târg, din mâinile fiscului și ale lui Barcsai. Pentru paza și apărarea castelului au fost aduși 6 mineri (fierari), iar cu greu au fost obținuți 7 grăniceri⁸. S-au cerut de urgență soldați care să împiedice răscoala și mai cu seamă să apere de orice primejdie castelul. Căci „averea împărătească de aici, împreună cu noi cameraliștii, prin datoria și omeneasca primire a nobililor prizonieri am fost aduși înșine în primejdia de a fi maltratați”. Chiar dacă ar vrea să se apere cu minerii (fierarii) domeniului lipsesc armele și tunurile și așa într-un caz de atac s-ar găsi fără nici o apărare, ar fi osândiți să cadă victime cruzimilor acestor răsculați⁹.

Aceeași atitudine de îngrijorare o manifestă și tezaurearul, contele Carol Teleky care, adresându-se Comandamentului general își teme caseria imperială, cantitățile mari de fier și de provizii din castel. Arată, de asemenea, că pericolul unei năvăliri asupra castelului e cu atât mai mare cu cât și printre supușii de la noi sunt mulți rău intenționați. În consecință, solicită, din nou, o companie de grăniceri și 100 de puști cu muniția necesară pentru înarmarea lucrătorilor de la fierării¹⁰.

Îngrijorarea sporește datorită faptului că țărani amenință cu prădarea castelului și a administrației de aici din cauză că în castel s-au refugiat toți nobilii din ținut, aceasta ocrotind și oferind siguranță nobililor urgisiți¹¹.

Sosesc mereu știrile cele mai triste despre cele mai neomenoase fapte ale mulțimii răzvrătite care impun luarea de noi măsuri pentru a îndepărta nenorocirea.

6. Ioan Lupaș, *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, în I. Lupaș „Studii istorice”, IV, Sibiu, 1943, p. 286-290; D. Prodan, op. cit., p. 442-443.

7. Ludovic Siess-Johann Michael Schenk, op. cit., p. 307.

8. D. Prodan, op. cit., p. 441.

9. I. Lupaș, op. cit., p. 281-282.; Acte vieneze, I, 56.

10. Acte vieneze, I, 55.

11. D. Prodan, op. cit., p. 441-442.

Drumurile nu mai sunt sigure. Din aceste motive administratorul a socotit oportun să nu mai îngăduie românilor să intre în castel. În același timp au fost îndepărtați din castel chiar și drabanții, slujbași cu schimbul deoarece fiind recrutați din supușii domeniului „ei puteau fi în aceste împrejurări periculoase și înfricoșătoare cel mai potrivit instrument pentru cele mai grozave întreprinderi”¹². În același timp ei păreau a fi bucuroși de fuga înspăimântată a nobililor. Apărarea castelului a asigurat-o administratorul însuși împreună cu cameraliștii adunați acolo, cu șapte soldați și câțiva nobili tineri. Cerând de două ori ajutor de la vicecolonelul Karp, acesta i-a trimis, în seara zilei de 8 noiembrie, 190 de soldați.

Pentru evitarea unui eventual atac al răsculaților asupra castelului în ziua de 12 noiembrie, locotenentul Kallyani, la ordinele vicecolonelului Karp, a pus în libertate pe toți cei 115 țărani prizonieri închiși în castelul Hunedoara „doar dojenindu-i să nu mai facă astfel de fapte și cerându-le să îndemne și pe sătenii lor să înceteze cu răscoala și să rămână la casele lor”¹³. Printre cei eliberați 40 erau din Băcia, 49 din Cinciș între care doi copii de 12 ani și popa David din Băcia. Motivând eliberarea celor arestați, locotenentul Kallyani arată că „ei au fost prinși de grăniceri, de nobilimea ridicată și de târgoveții Hunedoarei”¹⁴, și că cei 48 din Cinciș „nici n-au fost găsiți la pradă, erau fugiți în pădure și au fost momiți de acolo cu promisiunea iertării și militarizării”¹⁵.

Comitatul nu a fost de acord cu eliberarea prizonierilor făcută de către Karp și adresându-se Guberniului arată că „cei eliberați au fost prinși la locul delictului. Locuitorii din Cinciș la ascultare toți s-au recunoscut a fi vinovați de tulburări. După cum și cei din Batiz au fost tumultanți, prinși cu prăzi deci cu corpuri delictive”¹⁶.

Aceluși scop, asigurarea liniștii și ordinii pe domeniu și în castel i-a fost consacrată și convocarea preoților și juzilor din toate satele domeniilor de jos care în prezența administratorului domeniului au fost energic sfătuiți să-și oprească sătenii de la orice gând de răzvrătire, să se poarte ca niște supuși credincioși împăratului. Li s-a mai poruncit să cerceteze zilnic satele și în modul cel mai calm să le arate ororile răscoalei și urmările grozave la care trebuie să se aștepte din cauza ei. Totodată, mai ales comisarilor li s-a dat ordin ca la cea mai neînsemnată conjurație pe care ar observa-o, să raporteze fără zgomot, cât mai urgent posibil, pentru a fi trimiși soldații în scopul înăbușirii răului înainte de a izbucni.

În ziua de 14 noiembrie același administrator al domeniului informează autoritățile imperiale că nobilii refugiați în cetate au vești că un sol de dincolo de Mureș a pătruns dincoace cu scopul de a pune la care devastări și mai barbare, să îndemne și să pună în mișcare și satele care până acum nu s-au mișcat. Cei 130 de grăniceri trimiși din Orăștie sunt și acum aici, păzesc castelul, provizoratul și orașul¹⁷. Cere ca întotdeauna să rămână în zonă suficientă acoperire militară, să fie încartiruite în sate și să se deplaseze mereu, căci liniștea se poate asigura numai prin încartiruirii militare. Fără acestea nu vor putea fi ținuti mult timp în liniște nici supușii fiscali de aici, căci se observă „că nu le displace întreprinderea și rebeliunea națiunii lor și cu siguranță

12. I. Lupaș, *op. cit.*, p. 289-290.

13. D. Prodan, *op. cit.*, p. 369-370.

14. *Ibidem*, p. 369.

15. *Ibidem*.

16. *Ibidem*, p. 370.

17. *Ibidem*, p. 514-515.

numai blândeții, supravegherii și grijii administrației se datorește faptul că nu s-a alăturat la răscoală unul sau altul din satele fiscale"¹⁸.

Nobilimea refugiată în castel se plânge și ea autorităților imperiale, în 15 noiembrie Tezaurariatului și în 17 noiembrie vicecancelarului contele Banffy. Ei descriu în culori tari faptele răsculaților, nefericirea, groaza în care trebuie să trăiască, primejdia care-i amenință. Vicecancelarul îi cer să se îndure de această patrie sărmană care își caută refugiul la el, să solicite Maiestății Sale „eliberarea sângelui lor nevinovat de această calamitate”. Arată că nu este nimeni printre ei care să poată potoli acest popor nebun sau să-l nimicească. Toți suntem în cea mai mare panică și pericol"¹⁹. Preoții nu mai îndrăznesc să-și facă slujba dumnezeiască la altar. Judele nu mai e sigur de scaunul lui de jude. Nici ordinele împărătești nu pot fi îndeplinite. Perceptorii sunt siliți să lase baltă încasările. Naturalele conscrise figurează numai pe hârtie. Nu e comisar care s-ar încumeta să dispună, nici cine să asculte. Țăranii nu vor să se supună dregătorilor. Așa cum s-au ridicat împotriva nobilimii, s-ar putea ridica și împotriva regelui lor, insinuează nobilimea²⁰.

Administratorul domeniului nu mai era sigur nici măcar de lucrătorii nemți din uzine, deoarece ajutorul militar solicitat de el prin raportul său din 17 noiembrie nu a mai fost dat fiind nevoie de el în altă parte, iar cei 130 de grăniceri, dintre care mai mult de jumătate sunt invalizi, nu vor putea rezista mult timp unei probabile revolte, de care se teme, și nu vor putea apăra și asigura uzinele atât de împrăștiate. Maistrul de coase cu forjorul, care era în drum spre Hunedoara, de teamă că va fi omorât, s-a întors la Arad din apropierea graniței Transilvaniei. Acest incident a făcut ca să se stingă orice speranță de a mai putea primi din Stiria alți lucrători nemți pentru cohuri deși pentru a-i îndupleca să vină s-a cheltuit atâta oboseală și răbdare. Din totdeauna ei și-au motivat nehotărârea prin nesiguranța din această țară. Un alt document dat de autoritățile imperiale relatează faptul că acestea au autorizat pe administratorul domeniului și pe conducătorul Tezaurariatului să se deplaseze la Arad pentru a prelua și a însoți până la Hunedoara pe cei doi, maistrul de coase și forjorul care intenționau să părăsească Transilvania fugind din fața pericolului pricinuit de țăranii răsculați. Și lucrătorilor nemți de unelte și de oțelărie din țară, revoltele înfricoșătoare le-au produs o repulsie față de Transilvania care va crește apoi și prin scumpirea mijloacelor de trai observată pe zi ce trece²¹.

Conducătorul fierăriei din Toplița van Beugger a raportat în seara zilei de 10 noiembrie că răsculații din Cinciș refugiați în codrii amenință să masacreze pe toți nemții și să incendieze uzinele. Din acest motiv este îngrijorat de maistrul și lucrătorii nemți din uzine. Pentru apărarea acestora au fost trimiși 74 de grăniceri, iar conducătorul fierăriei a fost sfătuit să înceteze lucrul, să înarmeze pe lucrători cu puști sau în lipsă de puști cu topoare și lopeți, să pună iscoade pe toate drumurile care duc spre uzine și să le apere de orice atac. Tot așa a fost îndrumat și conducătorul fierăriei de la Govăjdia. Așa „mulțumită cerului nu s-a întâmplat la uzine și mine până în ceasul de față, nimic potrivit și păgubitor"²².

La 4 noiembrie Tezaurariatul a ordonat administrației domeniului să dispună în satele din domeniu prin judecătorii domeniali și prin alți oameni de ordine din Ghelar

18. *Ibidem*.

19. D. Prodan, op. cit., p. 516; Copii „Arh. Istorică”, Miscelania. Copia memoriului adresat vicecancelarului în Miké, Az Oláhokról, p. 169-174.

20. Copii, Arh. Istorică Miscelanea. Copia memoriului adresat vicecancelarului în Mike, Az Oláhokról, p. 169-174.

21. I. Lupaș, op. cit., p. 291-292.

22. *Ibidem*, p. 286-290.

și de la celelalte diverse forje să manifeste o vigoare mare la casele de bani, minele de fier și în special la turnul de praf din Ghelar care să fie bine păzite. În caz că vor sesiza ceva în neregulă să fie anunțate autoritățile²³. În mod expres i s-a pus în vedere paznicului minei din Ghelar să ascundă și să păstreze cu grijă armele și praful de pușcă din mină.

Cu toate măsurile luate de către autorități și de către administrația minelor din Ghelar, un funcționar de la mină a reușit să sustragă o anumită cantitate de praf de pușcă pe care a dat-o lui Zaharia Alic, minier de la care a ajuns în mâinile preoului Lazăr cel ce trebuia să-l predea conducătorilor răscoalei²⁴. Preotul Lazăr a fost prins și cercetat în stare de arest pentru acest delict. La 24 decembrie 1784, Comisarul imperial contele Jancovich solicita Tezaurariatului interogarea funcționarului minier. Totodată se cerea reinterarea interdicției de comercializare a prafului de pușcă.

La 25 ianuarie 1785 minerul Zaharia Alic din Ghelar care a dat praf de pușcă preotului Lazăr e condamnat la 25 de băte și la plata prafului de pușcă, anume 40 de creițari, e oprit să mai dețină de acum încolo armă de vânătoare, să mai fie primit la muncă în mină. Și nici un miner să nu mai țină la el praf de pușcă, sub pedeapsa de 25 de băte²⁵.

Cele câteva momente din desfășurarea răscoalei țărănești condusă de Horea, Cloșca și Crișan pe domeniul Hunedoarei cu particularitățile ei de desfășurare au meritul de a scoate în evidență faptul că răscoala nu s-a manifestat cu cruzime, iar acțiunile țăranilor nu au fost atât de sângeroase în localitățile și zonele unde exploatarea nobililor nu a fost atât de cruntă. Acțiunile țăranilor au avut drept scop pedepsirea nobililor maghiari care i-au asuprit de-a lungul anilor. Ele nu au fost îndreptate împotriva împăratului, ba mai mult conducătorii răscoalei au încercat și au susținut că ele se desfășoară cu aprobarea și în numele împăratului de la Viena. În sprijinul acestei idei amintim mărturia iobagului de la Cinciș anchetat în castelul de la Hunedoara care a mărturisit că un conducător al răscoalei de la Hațeg l-a îndemnat la răscoală susținând că ea se desfășoară în numele și din voia împăratului, precum și „documentele” pe care Horea le arăta răsculaților susținând că i-au fost date de împărat odată cu încuviințarea de a porni răscoala în numele său, documente pe care le-a aruncat în foc în momentul prinderii lui.

Mircea Dan LAZĂR
(Muzeul Brukenthal Sibiu)

23. Ștefan Pascu și colab., *Izvoarele răscoalei lui Horea*, seria A, vol. II (Diplomataria), București, 1983, p. 12-13, doc. 17.

24. Ibidem, p. 280.

25. Ibidem, p. 316.

LE DÉROULEMENT DE LA RÉVOLTE COMMANDÉE PAR HOREA, CLOȘCA ET CRIȘAN DANS LE DOMAINE DE HUNEDOARA

R é s u m é

L'auteur souligne le fait que la révolte de Horea, Cloșca et Crișan n'a pas eu une ampleur très forte dans le domaine de Hunedoara, en comparaison avec l'entier comitat de Hunedoara. Cela est dû au fait que les parties composantes, intérieures et extérieures du domaine de Hunedoara étaient, dans leur majorité, formées par des villages habités par „pădureni”, des habitants qui étaient aussi des travailleurs dans les mines et dans les ateliers de forgeron, mais aussi des agriculteurs, en bénéficiant des privilèges comme: l'immunité d'impôts et d'autres obligations féodales. L'auteur mentionne aussi que la zone de „Pădureni” a été bien gardée par les institutions féodales hongroises grâce à l'existence des mines et des ateliers de forgeron.

Les actions ont été, plus violentes dans les villages situés dans la vallée de Cerna et Strei, ou dans les autres régions du comitat, où l'exploitation des paysans était plus forte.

L'auteur mentionne aussi que les actions des paysans ont été dirigées, dans leur majorité, contre l'aristocratie hongroise qui a exercé une cruelle exploitation au long des années, et pas contre l'institution impériale.

ANIVERSAREA SEMICENTENARULUI REVOLUȚIEI DE LA 1848 ÎNTR-UN SAT DIN PĂDURENII HUNEDOAREI, LUNCA CERNII, ȘI IMPLICAȚIILE EI POLITICE

Anul 1898 marca împlinirea unei jumătăți de secol de la revoluția românilor din 1848. Ziua socotită ca cea mai plină de semnificații, pentru a sublinia sensul contemporan al aniversării a fost 3/15 mai, când pe Câmpia Libertății avusese loc, în anul 1848, prima Mare Adunare Națională a românilor din monarhia habsburgică¹. Portdrapel al luptei pentru aniversarea semicentenarului revoluției române era ziarul „Tribuna” din Sibiu. Încă în luna ianuarie 1898, gazeta „Tribuna” cerea să se depună străduința ca aniversarea să se desfășoare „cu fală în toate părțile românești, de la centre, până în cel din urmă ungher de țară”². Ziua de 3/15 mai trebuia să devină punctul culminant și cel mai strălucitor al aniversării. Ziarul „Tribuna” considera ziua de 3/15 mai în șirul acelor zile înălțătoare care pun piatra de hotar între trecut și viitor și strălucesc ca niște sori cu raze vii și nestinse, luminând secolii de-a rândul calea ce au să o parcurgă urmașii³. Totodată ziarul sugera, într-un alt număr al său, ținerea unei mari adunări pe Câmpul Libertății, chiar o adunare a tuturor românilor la București, o carte comemorativă a luptelor din 1848, un monument pe Câmpul Libertății⁴.

Semnalul dat de „Tribuna”, a avut ecou în toate provinciile locuite de români. „Revista Orăștiei”, lansează și ea chemarea pentru aniversarea semicentenarului revoluției române⁵. Față de aceste proiecte ale românilor care doreau să acorde o deosebită strălucire aniversării, guvernul de la Budapesta, ia toate măsurile să împiedice aniversarea. La chemarea „Revistei Orăștiei”, să fie o sărbătoare națională în fiecare sat, în fiecare petec locuit de români⁶; guvernul maghiar răspunde prin luarea unor măsuri restrictive. Guvernul Banffy a interzis adunările populare și prin ordonanță ministerială ziua de 11 aprilie, când fuseseră sancționate, în anul 1848, hotărârile dietei magiare de la Pojon, a fost declarată oficial zi de aniversare a semicentenarului revoluției. Prefecții au convocat organele subalterne transmițând instrucțiunile primite, mitropoliților și episcopilor români li s-a cerut să dea circulare către preoți, de interdicere a oricăror manifestări cu caracter politic național în biserici⁷. În fața măsurilor de interdicere a aniversării ziarul „Tribuna”, lansează chemarea ca sărbătorirea să se facă peste tot, potrivit împrejurărilor locale⁸.

Ziua de 3/15 mai, căzând în anul 1898, într-o zi de duminică, românii în haine de sărbătoare, s-au adunat în biserici. Autoritățile maghiare au strecurat printre

1. Aurelia Bunea, „1848-1849” – o aniversare cu semnificație național-politică, în „Sargetia”, VIII/1971, p. 130.

2. Tribuna, nr. 5 din 9/21 ianuarie 1898, p. 18.

3. Ibidem.

4. Aurelia Bunea, op. cit., p. 131.

5. „Revista Orăștiei”, nr. 11, din 14/26 martie 1898, p. 4 și nr. 13 din 28 martie / 8 aprilie 1898, p. 49.

6. Ibidem, nr. 13 din 28 martie / 9 aprilie 1898, p. 50.

7. Ibidem, nr. 19 din 9/21 mai 1898, p. 73.

8. Aurelia Bunea, op. cit. p. 136.

mulțimile din biserici, informatori pentru a vedea modul în care s-au respectat dispozițiile trimise. În satul Lunca Cernii, preotul Iosif Stupinean⁹, a încălcat dispozițiile primite și a pomenit numele eroilor Avram Iancu, Simeon Bărnăuțiu, Simion Balint, Florian Micaș și Ioan Buteanu¹⁰. Dar acțiunea preotului din Lunca Cernii n-a rămas fără urmări. A fost făcută o informare către Înalțul Minister de Interne de la Budapesta. În urma sesizării, se cere Episcopiei greco-catolice să investigheze cazul întâmplat și să înainteze un răspuns asupra a ceea ce s-a întâmplat în biserica din Lunca Cernii în timpul slujbei de la 3/15 mai 1898.

Episcopia Lugojului este somată să ceară vicariatului Hațegului o informare despre cele întâmplate în satul Lunca Cernii. Întrucât informația trimisă de vicarul Hațegului, la 9 noiembrie 1898 nu era edificatoare, ordinariatul Lugojului revine printr-o nouă adresă, în 25 noiembrie 1898, prin care cere ca parohul Iosif Stupinean și capelanul I. Pataky, să fie chemați și audiați separat¹¹. Se sugera ca preotul Iosif Stupinean să-i fie puse următoarele întrebări:

1. Avut-a cunoștință despre dispozițiunea noastră referitoare la oprirea a oricăre demonstrație politică fie în biserică fie afară de aceea cu ocazia aniversării a cincizeci de ani a evenimentelor din 3/15 mai 1848...?

2. Făcut-a pomenire cu glas tare în biserică sub cultul divin, fie în cuvântare bisericească, fie în așa numitele pomelnice numind cu numele întreg de familie și botez Avram Iancu, Simion Bărnăuțiu, Simion Balint, Micaș Florian și Ioan Buteanu ca de conducători români din evenimentele din 1848/1849..."

3. Dacă a făcut pomenire pe cine a numit cu numele? Să se anexeze la protocol o copie autenticată din partea oficiului vicarial despre pomelnicul din ziua aceea.

4. Cine a mai fost în duminica aceea în biserica noastră din Lunca Cernii afară de credincioșii noștri, și ce cugetă dânsul că prin care și din ce cauză a fost denunțat că în ziua de 3/13 mai în biserică ar fi pomenit pe cei despre care am făcut pomenire mai sus..."¹². Ordinariatul cerea ca și capelanul I. Pataky să fie audiat separat, punându-i-se următoarele întrebări:

1. Fost-a dânsul în biserica parohială din Lunca Cernii în duminica din 3/15 mai? Cine a celebrat Sfânta Liturghie?

2. Dacă a auzit că parohul Iosif Stupinean ar fi făcut pomenirea celor de sub punctul 1? Referitu-s-a acea pomenire expresă la cei din evenimentele anului 1848/1849...?

3. Vestitu-s-a poruncă, fie în biserică, fie în afară de aceea că în 3/15 mai se va face Sfânta Liturghie pentru fruntașii români și pentru cei ce s-au luptat ori au căzut jertfă evenimentelor din 1848/1849?

4. Afară de credincioșii noștri, dacă au fost străini în biserică și cu ce scop?

5. Ce cugetă, cine a făcut denunțare și din ce cauză că în 3/15 mai 1898, s-ar fi făcut demonstrațiune politică în biserică prin pomenirea conducătorilor românilor din 1848/1849? Două din întrebările ce urmau să fie adresate capelanului, aveau scopul de a clarifica implicarea sau neimplicarea sa în acel denunț. Era întrebat dacă

9. Demetriu Radu, *Dieceasa Lugojului. Sematism istoric*, Lugoj, 1903, p. 555. Iosif Stupinean s-a născut în anul 1859. A fost hirotonit în anul 1882. A fost administrator parohial în Rubabaiia timp de 1 an și jumătate, după care a ocupat parohia Secașului până în anul 1893, când este numit preot în parohia Lunca Cernii.

10. Pentru libertate și unitate națională. Documente hunedorene, 1848-1920, București, 1990, p. 281-283, doc. nr. 154.

11. Ibidem.

12. Ibidem.

a auzit dânsul și ce, despre acea denunțare? Ultima întrebare era tranșantă, pentru a vedea dacă numitul capelan a fost cel care a făcut denunțul. În acest scop era întrebat „dacă are dânsul ceva parte, cât de puțină, în acea denunțare?”¹³ Ultimele două întrebări adresate capelanului lasă să se întrevadă bănuiala forurilor bisericești că el ar fi fost, cel puțin parțial, vinovat de acel denunț. În același timp se recomandă vicarului, ca în cazul în care observa unele contradicții între declarațiile celor doi, prin întrebări crucișe și deslușitoare, să „le lămurești”¹⁴. Se pune deasemenea în vedere vicarului, să atenționeze pe cei doi preoți să păstreze o strictă discreție în acest caz¹⁵. Ordinariatul recomanda vicarului Hațegului, ca în așa fel să conducă investigarea, încât chestiunea cea delicată să fie pe deplin lămurită și pe baza ei să se poată forma judecată clară spre a putea da răspuns clar și temeinic la Înalțul Minister¹⁶.

Dacă și în luna noiembrie a anului 1898, autoritățile centrale maghiare continuau să șicaneze înaltele ierarhii ale bisericii române, ne putem explica amplexarea pe care manifestările naționale românești au avut-o în anul 1898 și teama care a cuprins aceste autorități.

Aniversarea zilei de 3/15 mai în comuna Lunca Cernii este un episod din cele mai semnificative din manifestările românești prilejuite de aniversarea semicentenarului revoluției. Chiar și în cele mai îndepărtate și izolate sate românii și-au cinstit cum se cuvine eroii. În același timp el ne atrage atenția și asupra măsurilor polițienești ale guvernului și autorităților maghiare de a opri aceste manifestări. În această acțiune au folosit cele mai felurite căi, de la patrularea jandarmilor cu pene de cocoș, la deplasarea unor emisari ai autorităților în comune și sate pentru a urmări respectarea dispozițiilor oficiale și până la folosirea unor informatori din comunele și satele românești. O astfel de bănuială cade și asupra capelanului I. Pataky din Lunca Cernii. Deși documentele, cunoscute de noi până în prezent, nu ne precizează măsurile luate, manifestările naționale românești din Lunca Cernii n-au rămas fără urmări. În anul 1902 atât preotul Iosif Stupinean, cât și capelanul Ioan Pataki, sunt transferați în alte parohii. Preotul Iosif Stupinean ocupă pentru scurt timp parohia Bârcea Mare și îndeplinește funcția de catehet la institutele de învățământ din Deva¹⁷. După numai un an este strămutat în parohia Mățăști¹⁸, dar în același an ocupă parohia din Râu Alb¹⁹. Capelanul I. Pataki a fost și el transferat în același an (1902) ca administrator parohial în parohia Coroișteni²⁰, din Valea Jiului. Episcopiile românești au fost obligate să ia astfel de măsuri, pentru a da măcar o satisfacție parțială autorităților statului dualist austro-ungar.

Elena BUGNARIU

(Muzeul Castelul Corvineștilor Hunedoara)

13. Ibidem.

14. Ibidem.

15. Ibidem.

16. Ibidem.

17. Demetriu Radu, op. cit., p. 555.

18. Ibidem, p. 447.

19. Ibidem, p. 555.

20. Ibidem, p. 224.

***L'ANNIVERSAIRE DU SEMICENTENAIRE DE LA REVOLUTION DE 1848 DANS
UN VILLAGE DE PĂDURENI HUNEDOARA, LUNCA CERNII, ET SES
IMPLICATIONS POLITIQUES***

Résumé

En 1898 tous les roumains de la Transsylvanie s'ont préparé pour l'anniversaire d'une moitié de siècle de la révolution de l'année 1848. Mais le gouvernement hongrois a interdit tous les manifestations avec un caractère politique-national, qui sont préparé par les églises.

Dans la village Lunca Cernii, le prêtre Iosif Stupinean a transgassé les dispositions du gouvernement et il a rappelé dans l'église, les noms des héros: Avram Iancu, Simion Balint, Simion Bărnuțiu, Florian Micaș et Ioan Buteanu.

Le prêtre Iosif Stupinean, aussi le chapelain I. Pataki ont été interrogés sur cette histoire. Après quelques années, dans l'année 1902, tous les deux, ces prêtres ont été transférés dans les autres paroisses parce que les autorités ecclésiastiques ont été obligés de satisfaire, particulièrement, les prétentions pour les punir, demandés par les autorités de Budapest.

PERSONALITATEA LUI ALEXANDRU IOAN CUZA ÎN CALENDARELE SIBIENE

Alături de presa sibiană, cu periodice precum „Telegraful Român” „Observatoriul”, „Albina Carpaților”, sau cele săsești „Hermanstodter Zeitung” și „Siebenbürgisch Deuthehes Togeblat”; Calendarele sibiene larg răspândite pe ambele versante ale Carpaților s-au implicat hotărât și mai ales consecvent în sprijinul unității naționale.

Editorii calendarelor sibiene, printre care amintim pe Visarion Roman, Ioan Popovici, Horia Petra-Petrescu, se declarau conștienți de rostul acestor calendare mai ales în păturile largi ale poporului și ale cărturării de la sate, se dorea ca aceste calendare să reprezinte „Un îndrumător modest dar sănătos atât în cele cultural – literare cât și cele economice”¹. Astfel într-unul din cele mai cunoscute calendare din Sibiu intitulat sugestiv : „Amicul poporului” primul redactor al acestuia, Visarion Roman își afirma credința de suflet, de a transforma acest calendar într-un adevărat; amic al poporului²; un amic al istoriei poporului român. Printre multele pagini de istorie națională îmbrățișate de acest calendar a fost înainte de toate, perioada domnului unirii, Alexandru Ioan Cuza. Revista „Amicul școalei de la Sibiu, înființată la 1 ianuarie 1860 de Visarion Roman, a urmărit și ea cu un viu interes legile și regulamentele școlare introduse în timpul domniei lui Cuza, îndeosebi cele cu privire la învățământul primar, relevând importanța lor istorică și democratică³. Visarion Roman își va mărturisi admirația pentru marele domnitor al Unirii și printr-un omagiu publicat în anul 1861 în calendarul său „Amicul poporului”⁴.

Astfel în calendarul din anul prim al apariției sale, 1861, se află între altele o biografie a primului domnitor al Principatelor române unite, Alexandru Ioan Cuza, însoțită de o fotografie a sa; marele om de stat este caracterizat ca „domnitor al țăranilor și al celor asupriți”⁵.

Calendarele sibiene în care mai apare menționată memoria marelui om de stat sunt următoarele: „Calendarul Asociațiunii”, Calendarul pentru toți, „Calendarul poporului și Calendarul Săteanului”.

Trebuie spus de la început că toate evocările domnului unirii Alexandru Ioan Cuza, din calendarele sibiene din Sibiu sunt adevărate lecții de istorie a unei epoci și a unei vieți ce și-au pus pecetea pe formarea statului român modern și unitar. Mai trebuie amintit că în toate calendarele sibiene în care este menționat Alexandru Ioan Cuza, se pune accent pe marile sale reforme și în special pe reforma agrară. Cuza este prezentat ca un om al epocii care le-a înțeles păsurile țăranilor încă din tinerețe, astfel în „Calendarul poporului pe anul 1921 se spune despre Cuza că „și-a petrecut

1. „Alexandru Ioan Cuza”, „Calendarul”, „Amicul poporului”, 1861.

2. Ibidem.

3. Vasile Netea, „Spre Unitatea statală a poporului român”, București, 1979.

4. „Alexandru Ioan Cuza”, „Calendarul Amicul Poporului”, 1910.

5. Ibidem.

copilăria în mijlocul țăranului moldovean cunoscând omenia celor de care era înconjurat, cunoscând religia alături de aceștia în biserica din sat"⁶. „Cuza-Vodă a fost cel dintâi domn în scaunul Țării Românești care a luat pământul de la străini și i-a dat celor care îl lucrau, adică țăranilor, deoarece așa credea că cine lucră pământul să-l și stăpânească"⁷.

În calendarul „Asociațiunii (1913) suntem informați cum în anul 1912 s-a dezvelit la Iași chipul de piatră al lui Vodă-Cuza sub domnia căruia de la 1859-1866 s-au unit cele două țări surori Moldova și Muntenia⁸.

Fapta cea mare a lui Cuza a fost dezrobirea țăranilor, de aceea oamenii îl pomenesc și astăzi zicând: „Sfinte să fie oasele lui Cuza-Vodă. El ne-a scăpat de clacă și robie, de aceea i-au ridicat chip de piatră la Iași, ca să-i rămână veșnică pomenirea⁹.

Apoi Vodă-Cuza cum îi spuneau cu dragoste oamenii din popor este evocat în calendare, ca (primul) domn al unirii celor două principate românești Moldova și Muntenia. Astfel în calendarul „Amicul poporului" se spune că prin unirea făcută la 1859 s-au pus temelile, întregirii neamului nostru¹⁰", iar în Calendarul pentru toți" se afirmă că pe lângă ziua de 24 ianuarie 1859, în care s-a încheiat simbolul românismului, ziua de 1 Decembrie va rămâne veșnic cel mai mare moment național în istoria neamului nostru¹¹. Unirea principatelor a dat încredere poporului român în viitorul său și el a început a fi pregătit prin toate mijloacele care îi stăteau la îndemână. Aceasta a făcut ca îndată după unirea Moldovei cu Țara Românească să se constate în ambele principate și apoi în noua Românie, o efervescență patriotică și culturală pe cât de entuziastă în desfășurarea sa, (tot) pe atât și de bogată în rezultatele obținute.

Iată deci cum și calendarele sibiene, deschise larg maselor largi de oameni de la orașe și sate, au demonstrat că reprezintă adevărate izvoare de simțire patriotică, contribuind la consolidarea conștiinței naționale de o parte și de cealaltă a Carpaților.

Politica general-românească a lui Cuza a fost cu mare dragoste subliniată (și) de aceste calendare care aveau un rol cu atât mai important în întărirea românismului cu cât ele se adresau oamenilor de diverse pregătiri și orientări politice.

Biografia marelui om de stat apare bine conturată în calendarele din Sibiu, care ne dezvăluie chiar interesante date particulare astfel: „Despre Cuza se spune (că) în calendarul pentru toți, că era de statură mijlocie, avea păr blond închis, frunte largă, privire inteligentă, fuma neîncetat și bea cafea multă"¹².

În toate calendarele se vorbește despre exilul lui Alexandru Ioan Cuza, dar ca o notă aparte aș aminti ce se spune în calendarul Poporului: După 11 februarie 1866 cu toate că a avut sprijinul (Franței Cuza n-a vrut să-l primească, ci s-a retras în străinătate)¹³ iar în „Amicul Poporului": „Cu indignare Cuza a răspins sprijinul străin; Vocea bunăstarea și înaintarea țării lui îi erau doar mai scumpe decât toate în lumea aceasta. Amintirea lui Alexandru Ioan Cuza trebuie să ne fie în veci sfântă, pentru că este amintirea unui bărbat drept sub stăpânirea căruia s-au unit principatele"¹⁴.

6. „Alexandru Cuza Vodă", „Calendarul Poporului", 1921.

7. „Alexandru Cuza", „Calendarul Săteanului", 1921.

8. „Alexandru Ioan Cuza Vodă", Calendarul Asociațiunii", 1913.

9. Ibidem.

10. „Alexandru Cuza Vodă", Calendarul „Amicul Poporului", 1920.

11. „Alexandru Ioan Cuza ", Calendarul pentru toți", 1920.

12. Ibidem.

13. „Alexandru Ioan Cuza ", Calendarul Poporului", 1922.

14. Ibidem.

Datorită marelui impuls național determinat de Unirea Principatelor și susținut de Alexandru Ioan Cuza, s-a creat astfel în toate provinciile românești o însuflețită atmosferă patriotică concretizată prin periodicele și calendarele menționate, care au dat o puternică expresie a solidarității între românii de pretutindeni și totodată voinței lor de a alcătui un singur stat. Literalmente așa îndrăzni să afirm că România Mare s-a constituit astfel în anii domniei lui Cuza și ea se va manifesta ca atare până la concretizarea din 1918.

Octavian BUMBAC
(Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva)

LA PERSONALITÉ DU ALEXANDRU IOAN CUZA DANS LES CALENDRIERS DE SIBIU

Les editures des calendriers de Sibiu, parmi leques ont été Visarion Roman, Ioan Popovici, Horia Petra-Petrescu, ils voulaient que ces calendriers represent „un quide modeste et sain”.

Dans un des plus connu calendriers de Sibiu intitulé sugestif „Amicul poporului (L'ami de peuple) – son premier redacteur Visarion Roman exprimait ses intentions pour transformer ce calendrier dans un vrai „ami du peuple”

Parmi les nombreuses pages d'histoire des, calendriers de Sibiu se trouve aussi l'epoque de Prince de l'Union, Alexandru Ioan Cuza.

C'est ainsi que dans le calendrier „Amicul poporului” (l'ami du peuple) du premier an de son aparition se trouve une des plus suggestive peut – être du personnalité du grand Voyevod.

Dans ce calendrier Cuza a été caracterisé par sa politique economique et sociale-comune „le Voyevod des paysans et des opprimés”.

La mémoire du grand homme d'etat est mentione aussi dans le calendrier intitulé „Calendarul poporului” (le calendrier du peuple). On dit quil a passé son eufance au milieu des paysans de Moldavie en connaissant leur bon sens.

Le calendrier de l'Assossiation (ASTRA) nous informe que dans 1912 a lassy (lași) a été dressé le baust de Cuza – le Prince des Principatés Unis – 1959 – 1866.

Voila, donc, comme ces calendriers mentionés ci dessus et les autres aussi – „Calendarul pentru toți (le calendrier pour tous). Calendarul sâteanului (le calendrier du payson) – nous revelent une forte expression de la solidarité qui a existé parmi les roumains.

J'ese affirme que la Grande Roumaine a été constitue dès les années quand Cuza a reque jusqu a son concretisation qui a culminé en 1 Decembrie 1918.

UN PRIMAR ROMÂN AL HUNEDOAREI, AVOCATUL GEORGE DĂNILĂ ^x (1844-1912)

Între personalitățile orașului Hunedoara se înscrie la loc de cinste numele lui George Dănilă, cel care a deținut vreme îndelungată funcția de primar al Hunedoarei. George Dănilă a făcut parte din pleiada cunoscutelor personalități politice și culturale hunedorene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, alături de Francisc Hossu Longin, Lazăr Petco, Ioan Papiu, Ioan Mișu, Alexiu Olariu, Ioan Pipoș, Iosif Hodoș, Sigismud Borlea, Beniamin Densușianu, etc. George Dănilă a îndeplinit vreme îndelungată o funcție administrativă, în perioada dualismului austro-ungar, când accesul românilor în funcții era tot mai rar din cauza piedicilor de tot felul puse de guvernanții de la Budapesta.

George Dănilă s-a născut la Hunedoara în anul 1844¹. Școala primară o urmează la Hunedoara. Aici exista o asemenea școală amintită încă în anul 1725, ce funcționa pe lângă biserica Sf. Nicolae, fiind susținută de către negustorii și meseriașii români². Între învățătorii care l-au desprins primele noțiuni ale scris-cititului numărându-se Gheorghe Boji, ce a funcționat la școala ortodoxă românească din Hunedoara între anii 1852-1864³. După absolvirea școlii primare este trimis la liceul din Blaj. În anul 1861, George Dănilă este amintit în rândurile tinerimii studioase din Blaj, ca elev în clasa a VI-a⁴. După terminarea liceului din Blaj, urmează facultatea de drept din Budapesta.

Puțin timp după terminarea facultății, în anii 1868-1869 tânărul avocat George Dănilă se afla la „Baia de Criș ca juratoare c(omi)t(a)tens, lângă judele procesual Pop Todor”⁵, după cum reiese din scrisoarea trimisă lui Francisc Hossu Longin, la 3 decembrie 1884.

După efectuarea celor doi ani de practică pe lângă cunoscutul jurist român Pop Teodor din Baia de Criș, în anul 1870, George Dănilă se stabilea la Hunedoara, ocupând funcția de „jude singular”⁶. La prima sa încercare de a-și susține cenzura de avocat, pentru a-și deschide birou avocațial și practicarea meseriei, este respins de către „comisia esaminatoria din Târgu Mureș”⁷. „Tabla reg. din M. Vasarhely (comisia

X. Comunicare susținută la simpozionul „Hunedoara – vatră de istorie, cultură și spiritualitate românească”, desfășurat la Hunedoara, în 27-28 octombrie 1995.

1. Anul nașterii este înscris pe frumoasa cruce din cimitirul bisericii ortodoxe din Hunedoara (vezi fig. 8).

2. Ileana Bozac, Pompiliu Teodor, „Învățământul din Transilvania în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, în volumul „Din istoria pedagogiei românești”, vol. II, București, 1966, p. 145; Ioachim Lazăr, Contribuții la istoria învățământului elementar românesc din județul Hunedoara (1780-1848), în Sargetia, XXI-XXIV / 1988-1991, p. 208.

3. Nicolae Albu, Istoria învățământului românesc din Transilvania între 1800-1867, Blaj, 1944, p. 132; Ioachim Lazăr, op. cit. p. 224.

4. Foie pentru minte, inimă și literatură, 1861. nr. 3/18 ianuarie, p. 24.

5. Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca, Corespondență Francisc Hossu Longin, II, C.F., nr. 53-55; vezi anexa 1.

6. Ibidem.

7. Ibidem.

esaminatoria) mi-a respins cererea pentru admisiune la censura de avocat din singurul motiv că-mi lipsește praxa (practica n.n) advocațiale după recerînțele de acum"⁸, scria George Dănilă.

Eșuând în încercarea sa de a-și susține cenzura de avocat este obligat să-și îndrepte atenția spre un alt domeniu de activitate, spre administrație. Astfel, în anul 1872, George Dănilă este ales primar al orașului Hunedoara⁹. În această perioadă Hunedoara se numără printre orașele cu o populație majoritar românească, conform recensământului din anii 1869-1870, alături de Brașov, Abrud, Sebeș, Alba Iulia, Orăștie, Ocna Sibiului și Hațeg¹⁰. Dintre orașele enumerate mai sus „singurele localități urbane cu conducere românească sunt Hunedoara și Hațegul”¹¹.

După stabilirea la Hunedoara, George Dănilă se căsătorește cu Elisabeta, punând bazele unei solide familii prin cei 4 copii ai lor; Constanța (1875-1931), Victoria (1879-1955), Liviu (1881-1885) și George (1883-1937)¹².

Primarul George Dănilă se implică în toate problemele ce priveau viața micii urbe. Cu prilejul războiului pentru independența României, multe din comunitățile românești din județul Hunedoara strâng bani și ajutoare materiale pentru sprijinirea armatei române. În Hunedoara inițiativa strănerii colectelor pentru ostașii români răniți aparține asistentului farmacist Aureliu Căteanu, care în noiembrie 1877, aduna contribuții de la 50 persoane, din mai multe localități, în valoare de 0,50 lei și 57,28 fl. pe care îi expedia direct Crucii Roșii din București¹³. Printre donatori se numără și Elisabeta Dănilă, soția lui George Dănilă, care contribuie cu suma de 4 fl.¹⁴. Scrisoarea de înaintare a sumei colectate de la locuitorii din Hunedoara și jur, este semnată „George Dănilă. primariu”¹⁵.

O activitate deosebită a depus George Dănilă și în cadrul Dăspărțămintelor Deva și Hunedoara ale Astrei. La 24 februarie 1873 se înființa Dăspărțământul Deva al Astrei¹⁶, la care era arondată Hunedoara și satele Pădurenilor. O mare însemnătate pentru răspândirea ideilor Astrei în rândurile populației românești din județul Hunedoara a avut-o Adunarea Generală a Astrei, desfășurată la Deva, în zilele de 10-11 august 1874¹⁷. Cu această ocazie un număr de 42 locuitori din județul Hunedoara, profesori, avocați, primari, învățători și economi, au achitat taxa de înscriere în Astra¹⁸. Între membrii noi înscriși se numără și primarul George Dănilă¹⁹. Cu același prilej s-au făcut colecte în diferite localități ale județului care au fost depuse în contul Astrei. Contribuția hunedorenilor, depusă prin primarul George Dănilă, se ridică la suma de 17 fl.²⁰.

8. Ibidem.

9. Anul 1872 este înscris pe cupa jubiliară primită la 1897 și păstrată în colecția familiei Georgeta Bunesco N. Dănilă din Hunedoara.

10. Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865-1900) Cluj-Napoca, 1979, p. 59.

11. Ibidem.

12. Activitatea Dr. George Dănilă, fiul primarului va face obiectul unui studiu aparte.

13. Paul Abrudan, Solidaritatea hunedorenilor cu România în războiul pentru cucerirea independenței, în Sargetia, XIII / 1977, p. 109;

14. Ibidem.

15. Ibidem

16. Transilvania, VI, nr. 9/1 mai 1873, p. 105; Ioachim Lazăr, Dăspărțământul Deva al Astrei și înființarea „reuniunii pentru ajutorarea meseriașilor”, în Sargetia, XXI-XXIV / 1988-1991, p. 809.

17. Ioachim Lazăr, Dăspărțământul Deva al Astrei ... p. 810.

18. Transilvania, VII, nr. 19/1 oct. 1874, p. 229.

19. Ibidem, p. 231-232.

20. Ibidem, p. 232.

Adunarea despărțământului Deva al Astrei desfășurată la Hunedoara, în anul 1876, dezbate numeroase probleme. Cu acest prilej s-a hotărât a stăruii pe lângă autoritățile competente pentru înființarea de școli de adulți, a unei școli de agricultură și cu deosebire pentru înființarea unei grădini școlare de pomărit și legumărit²¹. În urma demisiei directorului despărțământului, protopopul Ioan Papiu, adunarea alege un nou subcomitet având în frunte pe avocatul Lazăr Petco, ca director²². Din noul subcomitet ales făceau parte și hunedorenii Avram Păcurariu și Mihail Bontescu²³. Tot acum un număr de 4 dintre cei mai onorabili cetățeni ai orașului Hunedoara, depun suma de 25 fl. ce reprezintă taxele de membri anuale²⁴. Primarul George Dănilă (5 fl.), Mihail Bontescu (10 fl. din care 5 fl. restanța de pe 1875), Avram Păcurariu (5 fl.) și Simion Popovici (5 fl.)²⁵. În anul 1889, primarul George Dănilă și alți locuitori ai orașului, printre care N. Dima, T. Fulea, N. Stoichiță, Gh. Oprea, S. Chira și Ales. Dima achitau taxele de membri²⁶. Numele primarului de George Dănilă se întâlnește din nou în anul 1896²⁷.

În anul 1890 Astra lansa inițiativa străngerii de fonduri pentru ridicarea unui monument marelui nostru poet Mihai Eminescu. Printre contribuabili întâlnim numele Elisabetei Dănilă, care donează pentru monument suma de 33 cr²⁸.

La 17 iulie 1911, delegatul Astrei, Oct. C. Tăslăuanu a luat parte la prima adunare de constituire a Despărțământului Hunedoara²⁹. Adunarea a fost convocată din încredințarea Comitetului Central al Astrei și la dorința fruntașilor din acest oraș. Rezultatul a fost splendid – scria Oct. C. Tăslăuanu – s-au încasat de la membrii noi două mii de coroane³⁰.

Activitatea primarului George Dănilă este apreciată în mod deosebit de cetățenii orașului Hunedoara. În anul 1897 se împlinea un sfert de veac de la alegerea sa ca primar al localității. Cu acest prilej cetățenii – români și maghiari – îi oferă în semn de înaltă prețuire o frumoasă cupă³¹. Cupa este lucrată din argint și are o înălțime totală de 37,5 cm³². Pe una din fețe are incizat blazonul Hunedoarei. Blazonul are gravat pe scut corbul cu inelul în cioc, cu aripile ușor desfăcute, așezat pe o ramură. El poartă în cioc inelul de aur și are gâtul străpuns de o săgeată³³. Deasupra scutului tronează cele trei coroane regale. Scutul este încadrat de frunze de laur. Cupa are gravată pe ea data la care a avut loc ceremonia organizată în onoarea primarului George Dănilă, și anume 11 octombrie 1897³⁴.

Comunitatea orașului Hunedoara a înscris pe cupă, în limbile română și maghiară, textul care motiva înmânarea ei. Cupa era înmănată „În semn de stimă și recunoștință de la cetățenii hunedoreni vrednicului primar opidan, George Dănilă,

21. Transilvania, IX, nr. 16 din 1 august 1876, p. 190.

22. Ibidem.

23. Ibidem.

24. Transilvania, IX, nr. 17 din 15 august 1876, p. 192.

25. Ibidem.

26. Transilvania, XXI, nr. 7 din 1 august 1890, p. 32.

27. Transilvania, Partea oficială, 1896, p. XXXV.

28. Arhivele St. Deva, Fond. Francisc Hossu Longin, doc. 265/1.

29. Transilvania, 1911, nr. 5-6, p. 772.

30. Ibidem.

31. Cupa se află în posesia nepoatei primarului George Dănilă, Georgeta măritată Bunesu din Hunedoara.

32. Ibidem. Cupa are înălțimea, fără capac, 28,5 cm; diametrul gurii, 11,5 cm. diametrul tălpii 12,0 cm.; înălțimea capacului 8,5 cm.; diametrul capacului 12,5 cm.

33. Este o stemă a orașului Hunedoara inspirată din vestita stemă și legendă a familiei Corvineștilor.

34. Vezi fig. 7.

cavaler ordului Francisc Iosif I. Din incidentul jubileului de 25 ani de serviciu³⁵. Același text este incizat pe partea opusă și în limba maghiară³⁶.

În colecția Muzeului din Deva se păstrează un tablou care îl reprezintă pe George Dănilă³⁷. Portretul este lucrat de către pictorul Kovary Endre în anul 1905³⁸. Pictorul îl reprezintă pe George Dănilă în mărime naturală, din semi profil. El are părul și mustața complet albe, alb ce contrastează cu ținuta sobră de culoare închisă³⁹. În partea stângă, poartă pe piept o decorație, reprezentând ordinul Francisc Iosif, pictată minuțios. Studiul în sine este realizat într-o manieră simplă, excluzând detaliile cu excepția decorației⁴⁰. Artistul pune accent pe expresivitatea ochilor, întreaga figură degajând seninătate și blândețe⁴¹. Paleta cromatică este realizată cu mult negru și alb. Tonurile calde apar pe față, în fundalul tabloului și în culorile decorației⁴². La baza tabloului pe o bandă lată de 10 cm de culoare gri este scris următorul text; G^o DĂNILĂ C^oN. CIV. V.H.EQ.ORD.F.J⁴³. G(e)o(rgius) Danilă Con(civis) V(ajda) H(unyadensis) Eq(ues) Ord(inis) F(rancisci) J(osephi).

În îndelungata sa activitate George Dănilă a beneficiat de sprijinul soției sale Elisabeta. Pe lângă sprijinul moral acordat soțului ei în cursul îndelungatei sale carieri administrative, Elisabeta Dănilă se implică direct în valorile luptei naționale. Astfel în 1877 și 1890 ea contribuia cu diferite sume de bani, pentru ajutorarea ostașilor răniți în război, respectiv pentru înălțarea unui monument poetului națiunii române, Mihai Eminescu. Atunci când soțului său George Dănilă, funcția nu-i permitea să fie inițiatorul unor astfel de acțiuni, apărea în prim planul acțiunilor soția sa, Elisabeta Dănilă.

George Dănilă se stinge în viață în anul 1912, fiind înmormântat în cimitirul ortodox din Hunedoara. Crucea de la căpătâiul său domină și astăzi în cimitirul de pe strada Popa Sapcă. Pe cât de impunătoare este crucea, pe atât de simplu este textul înscris pe ea, dedicat persoanei sale: „Cav. Gh. Dănilă – 1844-1912”⁴⁴. Peste patru ani, în 1916, îl va urma în eternitate și soția sa Elisabeta.

Prin activitatea desfășurată George Dănilă s-a impus ca unul dintre cei mai destoinici primari români, care au condus destinele unor comunități românești în perioada dualismului austro-ungar.

Ioachim LAZĂR

(Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva)

35. Vezi fig. 5.

36. Vezi fig. 6. Textul maghiar este următorul: „V. Hunyad város polgársága Danila György a Ferencz Jozsef rend lavagkeresztése es erdemdus polgarmesterenek ajanlja 25 enes szolgálati jubileuma alkalmából szetetele jeleul”.

37. Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, secția de artă.

38. Doina Reghiș, Portrete – document aflate în colecția de artă a Muzeului județean Hunedoara Deva, în Sargetia, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 819.

39. Ibidem.

40. Ibidem.

41. Ibidem.

42. Ibidem.

43. Ibidem; Exprimăm sincere mulțumiri domnului Vasile Ionaș de la Arhivele Statului Deva pentru întregirea și traducerea inscripției. În traducere inscripția este „George Dănilă, cetățean al orașului Hunedoara cavaler al ordinului Francisc Iosif”.

44. Vezi fig. 8.

ANEXE

I

STIMATE DOMNULE HOSZU!

În urma prețuitei și amicabilei provocări de ieri vin cu toată încrederea a-ți aclude sub % atestatul despre care vorbisem cu prea stimatul D(omn) Secula ca să i-l trimit spre subscriere, dar din nenorocirea mea nu l-am putut trimite la timp.

Spre orientare mai adaug, în 1868 și 1869 eu mă aflu în B(aia) de Crișiu ca juratore (C(omi)t(a)tens) (Megyeieskad) lângă judele procesual Pop Todor, de unde în 1870 am venit aicea ca jude singular, prin urmare D(omnul) Secula s-a decis a-mi ajuta prin atestatul din chestiune, deoarece tabla reg. din M. Vasarhely (comisiunea esaminatoria) mi-a respins cererea pentru admisiune la censura de avocat din singurul motiv că-mi lipsește praxea advocațională după recerînțele de atunci; am apelat la comisiunea de apel și am fost respins și de aici, astfel unicul remediu din Chestiune cu carele merge la Pesta. Dacă nu se va putea face nimica, mă rog a mi se retrimite atestatul.

(H(une)dora 3/12 1884

Cu toată stima sus!
Al D-tale stimătoriu
Georgiu Dănilă
primariu

Fig. 1. George Dănilă (1844-1912), fotografie de epocă.

Fig. 2. Elisabeta Dănilă (1858-1916), soția primarului George Dănilă.

Fig. 3. Cupă dăruită primarului George Dănilă în anul 1897.

Fig. 4. Blazonul incizat pe cupă reprezentând corbul cu inelul în cioc.

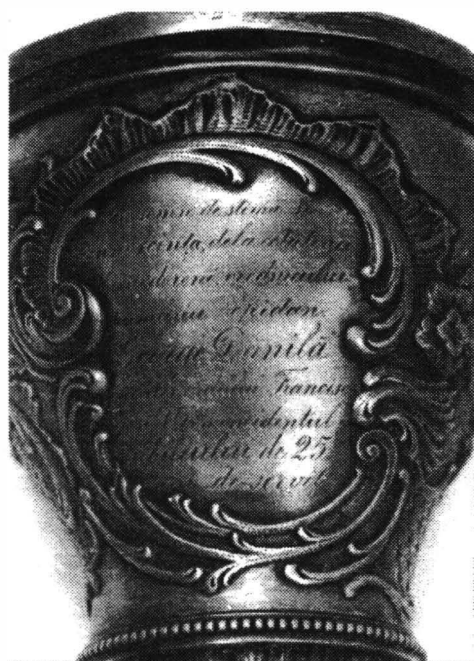

Fig. 5. Cupa, detaliu cuprinzând textul înscris în limba română.

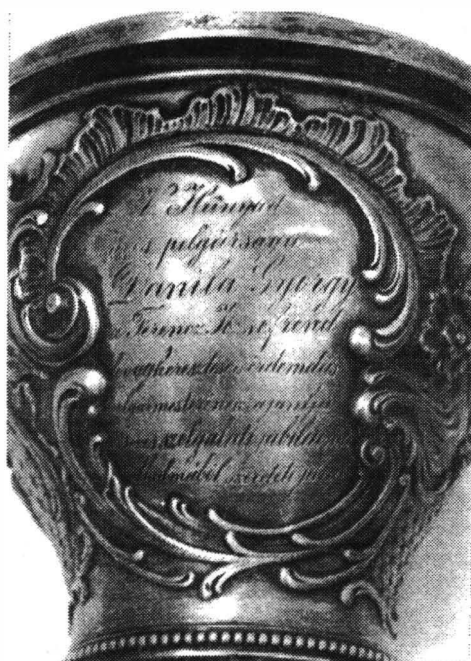

Fig. 6. Cupa – detaliu cuprinzând textul în limba maghiară

Fig. 7. Cupa – detaliu cuprinzând data acordării ei – 11 X 1897.

Fig. 8. Crucea ridicată în memoria primarului George Dănilă și a familiei sale.

A handwritten signature in cursive script. The name 'George Dănilă' is clearly legible, with 'Dănilă' having a large, decorative initial 'D'. Below the name, the word 'Primar' is written in a smaller, more compact cursive script.

*Fig. 7. Semnătura primarului George Dănilă de pe foaia de titlu a cărții lui V. Maniu, *Zur Geschichtsforschung über die Rumänen*, Reșița, 1884, aparținând fostei sale biblioteci.*

UN MAIRE ROUMAIN DE HUNEDOARA, L'AVOCAT GEORGE DĂNILĂ (1844 – 1912)

R é s u m é

En 1844, a été né George Dănilă, celui qui a conduit, comme maire, les destins de la communauté de la ville de Hunedoara, plus de 25 ans. Il a fait ses études à Hunedoara, Blaj et Budapest, en devenant ultérieurement avocat. Refusé au examen d'obtention la censure d'avocat par la Table de Târgu-Mureș, pour la motif qu'il n'ait pas de la pratique quoiqu'il a été préparé pendant deux années par le renommé juriste Teodor Pop de Baia de Criș. George Dănilă a embrassée la carrière de l'administration de l'état. il a été élu maire de la ville de Hunedoara en 1872.

À l'accomplissement d'un quart de siècle, en 1897, de on nomination comme maire, les habitants de la ville de Hunedoara lui ont offert une belle coupe en argent. Le texte gravé sur la coupe, dans la langue roumaine et la langue hongroise avait le contenu suivant: „Comme preuve de l'estime et de la reconnaissance des citoyes de Hunedoara pour le méritoire maire George Dănilă, chevalier de l'ordre Francisc Iosif Le Premier. Au jubilé de 25 ans de service".

George Dănilă a déployé une grande activité aussi dans la domaine culturel, lui étant membre de l'Association de l'ASTRA à Deva, des 1874. À coté de lui, a été en permanence en lui relevant le moral dans les difficiles moments, son épouse Elisabeta. Par l'activité déployée, le maire George Dănilă et son épouse se sont imposés par les marquantes personnalités du département de Hunedoara, de la deuxième partie du XIX-ème siècle, en contribuant au développement de la culture, de l'enseignement et de l'esprit roumain.

LA LISTE DES ILLUSTRATIONS

Fig. 1. George Dănilă (1844-1912) – photographie de l'époque.

Fig. 2. Elisabeta Dănilă (1858-1916), la femme du maire George Dănilă.

Fig. 3. La coupe offerte au maire George Dănilă en 11 octobre 1897.

Fig. 4. L'incision de la coupe, en représentant le corbeau avec l'anneau d'or dans son bec.

Fig. 5. La coupe – détaille du texte roumain.

Fig. 6. La coupe – détaille du texte hongroise.

Fig. 7. La coupe – détaille avec les dates du jubilé.

Fig. 8. La croix levée dans la memoire du mair George Dănilă et de sa famille.

Fig. 9. La signature autographe du maire George Dănilă inscrite sur le livre de V. Maniu: „Zur Geschichtsforschung über die Rumänen". Reșița, 1884, qui a appartenu à son ancienne bibliothèque.

MEMORIA DOCUMENTELOR: ELENA ȘI ARON DENSUȘIANU ÎN BIBLIOTECA ASTRA

Dinsus de obișnuit, Densușul transilvan a plămădit biserica românească pe pietre romane, cu nobili slujitori ai ei și ai culturii române: familia Densușienilor. Primul ispitit și convertit la truda cărturărească, Aron, a stocat interesul și preocupările – din motive de întâietate dar și pentru ca anul acesta, la 2 septembrie se împlinesc 95 de ani de la moartea sa. În lipsa unei balanțe campioane în excluderea erorilor, nu ambiționăm în ierarhizarea valorică a documentelor protejate în Biblioteca ASTRA, grija fiind mai degrabă aceea a etalării lor într-o lumină cât mai favorabilă cunoașterii, așa cum se cuvine la o pomenire.

Cum prima enciclopedie românească apărută la Sibiu din îndemnul și sub auspiciile ASTREI /ENCICLOPEDIA ROMÂNĂ a lui Diaconovich/ și cum puținătatea exemplarelor îi conferă statutul de raritate alături de competență recunoscută (de ENCICLOPEDIA „CUGETAREA” și urmașele instrumente de informare) socotim că preluarea informațiilor de aici (vol. II, p. 130) poate constitui un virtual punct de plecare în conturarea fizionomiei științifice a cărturarului Aron DENSUȘIANU: „D., Aron, poet și critic rom., n. 1838 în Densuș (Trs.) din fam. nobil. rom. Pop de Hațeg; numele D. i s-a dat de profesorii din Blaj pentru a-l deosebi de multe nume Pop. Studiile și le-a făcut la Franciscanii din Hațeg (1846), la gimnaziul din Blaj (1852-60) și la academia de drept din Sibiu (1860-1864), unde a colaborat 2 ani la „Amicul Școalei”. 1864 s-a căsătorit și așezat la Făgăraș, ocupându-se cu avocatura și fiind conducătorul opoziției rom, până la 1875. În 1873 i s-a intentat un proces politic, pentru care a stat în închisoare o lună de zile. În decursul activității sale polit. a întemeiat ziarul „Orientul latin” (în colaborare cu Nicolae Densușianu, Teofil Frâncu și I. Lapedat.) Persecutat de adversarii săi politici, s-a mutat în 1875 la Brașov iar în 1880 a trecut în România, și la 1881 a ocupat catedra de l. latină a univ. din Iași, unde de la 1883 suplinește și catedra de l. română. Aici a terminat, după o muncă de aproape 20 ani, epopeea națională „Negriada” și a continuat cercetările sale asupra istoriei l. române. Mai înainte, 1875, a publicat în Brașov un studiu istorico-politic „Românii și Maghiarii”, în care pledează pentru o luptă intransigentă și pentru unirea Românilor din Austro-Ungaria în corp național. „Negriadei” i-au urmat apoi scrierile: „Istoria limbei și lit. rom. ” Iași, 1885, ed. II 1894; „Cercetări lit.” Iași, 1887; „Hore oțelite”, cântece de resboiu, 1892; „Valea vieții”, poezii. Iași, 1893; „Revista critică-literară” în colaborare cu fiul său Ovid. Iași, 1893-97; Optum, tragedie, II edit. 1897. Afară de acestea a mai publicat: „Arta poetică” a lui Horațiu, tr. în versuri, Iași, 1882 și operele de critică: „Aventuri literare”, 1881; „Din vocalismul latin și roman”, 1882. Aprecierile literare ale lui Densușianu sunt cam deosebite de cele curente. (Cf. un lung studiu asupra lui Eminescu din Rev. crit. -lit. pe 1894). Asupra Negriadei, cf. rapoartele lui N. Quintescu și Titu Maiorescu în Anal. Acad. Române II, I și VII, I; asupra Istoriei lit. rom.: Hașdeu în Anal. Acad. Române VIII, I și Ion Bogdan în Conv. Lit. XIX. „E foarte posibil ca apariția vol. II a Enciclopediei Diaconovich în chiar anul morții sale să fi constituit un

gest compensatoriu pentru distonanțele stărnite de-a lungul carierei și implicit a sentimentelor generate de acestea.

Perioada studiilor sibiene (Rechtsakademie) este marcată de inspirație creatoare și finalul de an 1860 îi pecetluiește debutul în FOAIA pentru Minte, Inimă și Literatură, nr. 52, 28 Decembrie, p. 386, cu RESUNET semnată Arone P. Densușianu. Sunt cunoscute și prezente în colecțiile de periodice ale Bibliotecii Astra și celelalte reviste care i-au primit materialele și i-au stimulat fluxul creator: AMICUL ȘCOALEI, AURORA ROMÂNĂ, UMORISTUL... Nu putem să nu întârziem răsfodind FAMILIA care-i acorda spațiu încă de la primul număr al apariției sale: Aron Densușianu era deja lansat în publicistică și la acea dată putem conferi un transfer de personalitate publicației care-l găzduia; nu trebuie ignorată nici legătura de prietenie cu Iosif Vulcan, suficient de exigent în aprecieri pentru a nu putea fi acuzat doar de amicitie. Fructuoasei colaborări la FAMILIA dar și faptul ca fondul Iosif Vulcan s-a adăpostit în compartimentul Colecțiilor speciale ale Bibliotecii Astra se datorează existența la noi a manuscrisului autograf LA POETII BOCITORI / versuri / publicat în nr. 23, 10/22 iun. 1890, p. 271. E știut faptul că meritele la A. Densușianu au dimesiune în critica literară, și aici cu destule și incisive amendamente; Creația poetică nu depășește nivelul unei inflorescente vlăguite în absența forței imaginii. Totuși, încercările versificate, chiar dacă s-ar datora numai ambiției autorului, rămân atât pentru el și pentru creația românească, trepte necesare și depășite. Scrise la Iași, datate 1 mai 1890, versurile sunt scrise cu cerneală neagră, cu caractere ușor descifrabile, ample, de o fermitate bărbătească, pe o filă de 270x210 mm, hârtie pergamentoasă, simplă, fără însemne particulare^{A1}. Semnătura autografă din final se repetă în colțul din dreapta sus în încheierea dedicației revelatoare: „Amice! Pentru Nr. festivu. Salutăți! Ar. Densușianu”. Reproșul îngroșat până la invectiva este încărcătura tonalității acestui monolog versificat, lansat fără menajamente ori rețineri obiective tuturor poezilor acelei vremi. Interesantă ni se pare însă imaginea autorului conturată în spatele versurilor: nemulțumit, încruntat, de la înălțimea poziției agonisite, uzează de cea mai la îndemână formulă de corecție-sfada împerecheată cu rima. Oricât de destoinică ar fi o actuală încercare de drămuire a înfăptuirilor lui de om și cărturar, în condițiile unei disecții cu opintiri ambițioase mai ales asupra devierilor condamnate și condamnabile, un singur reproș trebuie evitat: cel referitor la impuritatea sentimentelor patriotice; ori, poate prea sever marcat de aceste trăiri a rătăcit uneori drumul drept.

La numărul de inventar 6367 în Colecțiile speciale ale Bibliotecii Astra și-a găsit locul o fotografie originală a lui Aron Densușianu din perioada brașoveană după cum mărturisește informația imprimată pe verso: „Eduard Décsey-Kronstadt” și repetarea numelui fotografului de față, colțul drept jos. În lipsa altor date personale o putem plasa cronologic între 1875-1880, potrivit datelor biografice cunoscute. Dimensionată 53x92 mm, fotografia^{A2} este o splendidă realizare în sepia, a cărei valoare sporește grație dedicației făcute de Aron Densușianu lui Simion Balint căruia i-o oferise: „În aducerea-aminte! Eroului de la 1848: Simeone Balintu Multu iubitelui Tata-Mosiu. Arone Densușianu” (cerneala neagră). Natura relațiilor dintre cei doi se dezvăluie lesne iar explicația apelativului „Tata Mosiu” e confirmată tot de revista FAMILIA, XVI, 1880 nr. 29, p. 177: „Tat-a-mosiu!” Acesta i-a fost numele ce i-a datu opiniunea publică, asia diceau toți cu cari avea de a face. Pe ori cine întrebai în Munții Apuseni, că cine e tat'a-mosiu”? fiecare îți răspundea îndată: „Simeon Balintu”. „Tot pe verso, în partea de sus, mai apare o adnotare în cerneală neagră: „Colecția lui S. Balint Ar. Densușianu

(subliniat)". E foarte posibil ca ea să fie a lui Horia Petra-Petrescu la vremea când a pornit ordonarea acestui fond în biblioteca noastră.

Lap. 131 ENCICLOPEDIADIACONOVICH oferă date și despre soția cărturarului: „D. Elena, n. Circa, scriitoare rom., n. 11 Nov. 1841 la Săcele (Cernat, lângă Brașov), e soția lui Aron D.; a publicat romane și o serie de articole din viața socială în „Familia” și „Orientul latin”. „În colecțiile noastre se păstrează o scrisoare a acesteia către Iosif Vulcan și face obiectul interesului din mai multe puncte de vedere: legătura de prietenie Densușianu-Vulcan, amintiri și declarații apreciative de soție contaminată de morbul scrisului, proiecte personale. Incitantă și concisă, epistola merită o lectură care va deveni profitabilă: „lași 25 Ianuarie, 1905, Stimate D-le Redactor, Un lucru mă îndeamnă să vă scriu din nou, căci nu voesc să vă răpesc din timp a vă adresa aceste rânduri, fără un motiv. În numărul Familiei unde s-a publicat ceea ce am scris s-a strecurat o eroare anume unde citez „Der letzte Mann” s-a scris în loc letzte, letzte. Vă rog să nu luați în nume de rău, dacă îmi permit prin aceste rânduri a vă atrage atenția ca să se îndrepte cea eroare în numărul următor al „Familiei”. Deoarece cu ocazia aceasta îmi vine bine nemerită pentru a răspunde la scrisoarea D-voastră pe care am cetit-o ca și când aș fi vorbit cu prietinel scumpului mei soț. Deși nu am avut ocazia de a vă cunoaște personal, totuși simpatia pe care a-ți avut-o pentru Densușianu îmi insuflă o nespusă mângâiere, cum amintiți în scrisoare cum a colaborat la Familia. Așa-i dânsu a lucrat și s-a avântat. Bine îmi aduc aminte cum îmi spunea cu câtă mulțumire, că s-a întâlnit cu D-voastră și i-ați exprimat succesul cel mare care l-ați avut cum s-au publicat în Familia criticele literare intitulate „Epistolele literare”. Da, eu m-am îndemnat precum scrieți singur ca să publicați note despre Mureșianu în Familia pe baza aducerii aminte și vă mulțumesc D-stră de atenția ce mi-ați dat-o scriindu-mi în mod atât de amical. Acum toate s-au trecut. Densușianu s-a stins și dacă s-a sacrificat pentru binele public nimeni nu poate ști și simți mai mult ca mine sacrificiile lui, care eu ca consoarta lui am putut să-l judec și să-l apreciez cu mare entuziasm. Mai am o notă despre literatul Ion Lepădat tot de Densușianu scrisă: cu o altă ocazie am să v-o trimit pentru publicare. Iar dacă ați socoti ca să mai public o novelă intitulată: „Redeșteptare” unde am descris intercalat în aceeași nuvela viața și încâtva relațiile sociale cum ideile socialiste au distrus sentimentul patriotic mai ales în Moldova, vă rog a mă onora cu un răspuns. Primiți vă rog expresia deosebitei mele stime Elena Densușianu”. Politețea și respectul aurite de căldura sentimentelor prietenești preluate prin reflexie de la soț, frazele dense și armonios feminine, diplomația ce însoțește rugămintea de a mai putea trimite materiale pentru publicare sunt doar fugare considerații ce țin de înveliș; miezul conține amănunte gustate de istoria literară ori chiar de politicieni și istorici. Pedantă în limitele decenței și bune creșteri, Elena Densușianu se implica la modul rațional în scris chiar în condițiile redactării unei epistole. Folosește hârtie specială de corespondență; filigranul poartă marca fabricii producătoare ORIGINAL ROYAL JIVORY PAPER și monograma CE în scutul de sus (posibil păstrată din perioada tinereții când se numea Elena Circa). Scrisul caligrafic, cu cerneala neagră este feminin, elegant, lizibil. Cele 2 f. manuscris autograf^{A3} au dimensiunile 170x110 mm și ne-au parvenit tot prin filiera fondului I. Vulcan.

La 2 septembrie a.c. se împlinesc 95 de ani de când neodihna cărturarului densusian și-a ostit zbatările. Au rămas însă faptele, documentele, ca prețioase intarsii în cultura română.

Voichița BIȚU
(Biblioteca ASTRA SIBIU)

*Fig. 1 – Aron Densușianu (1837 - 1900) – fotografie originală
din colecția Bibliotecii Astra*

Amici!
Pentru toată satiră
și pentru toată
Bucuri
i. Al. 1890. Ardeleanu

La poezii — bocitori.

Tăceți cu-a voastre doine dula;
Tăceți, o! cântăreți!
Sunteți bune de câmp și-i culcu,
Mai bune de orboți.

Când țara strigă, ori dormiți —
Topiți de dor și amor;
Totu' ospetați, vă totu' bociti,
Că trau-i trecetore —

Și, dină mare, somnoroși,
Vă aiuriti mersu,
Sburliți și bugedi, ochii roși.
Uitatu' de duminică!

Voi că țara pe mormântu —
Se vă împlețescă flori —
Lăsați nu mai împleți celă vântu
Cu bocote și hore —

Sculați, luați spada corului luați,
Se vedu' de înac pînă totu;
Poezi sunteti ori, mă iartati,
Cîmpuri pentru orboți!

Ardeleanu

Fig. 2 — Manuscrisul lui Aron Densușianu „La poezii bocitori”.

LA MEMOIRE DES DOCUMENTS: ELENA ET ARON DENSUȘIANU DANS LA BIBLIOTHÈQUE ASTRA

Résumé

Dans le cadre de la Bibliothèque de l'ASTRA se gardent des précieux livres et documents concernant Aron Densușianu et son épouse Elena née Chirca. Des dates concernant la personnalité et l'activité d'Aron Densușianu sont contenues par l'Encyclopédie Diaconovich. La Bibliothèque ASTRA contient aussi des autres documents concernant l'activité d'Aron Densușianu, comme le manuscrit „Les poètes pleureux” et aussi la photographie de la période quand il a habité à Brașov. Aux ceux-ci s'ajoutent une lettre d'Elena Densușianu envoyée à Iosif Vulcan, le rédacteur de la revue „La Famille” de Iași, à 25 janvier 1905. Dans cette lettre, Elena Densușianu lui a communiqué de la note écrite par son mari, qu'il voudrait la publier et aussi la nouvelle „Le Réveil” (Redeșteptarea) dans laquelle elle a décrit comme les idées socialistes ont détruit le sentiment patriotique surtout en Moldavie. Ils sont des documents qui viennent de compléter la bibliographie concernant cette deux personnalités de la culture roumaine.

LA LISTE DE ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Aron Densușianu (1937-1900) – photographie originale de la collection de la Bibliothèque de l'ASTRA.

Fig. 2. – Le manuscrit d'Aron Densușianu „Les poètes pleureux”

Fig. 3. – Le lettre d'Elena Densușianu envoyée à Iosif Vulcan à 25 janvier 1905.

PORT ȘI OBICEIURI, PE MELEAGURI HUNEDORENE, ÎN FOTOGRAFIA ÎNCEPUTULUI DE SECOL XX

În 1866 se constituia, cu sediul în Deva, „Reuniunea femeilor române din Comitatul Huniedoara”. Jubileul de 25 de ani al reuniunii prilejuia revistei „Luceafărul” publicarea unui comentariu, relevându-se cu această ocazie și „... greutățile pe care a trebuit să le învingă, toate clipele de entuziasm și desnădejde prin cari a trecut până a putut să înființeze atelierul de țesături și cusături”¹.

Inaugurat la Orăștie, în 1907, acest atelier era și rodul strădaniilor femeilor din localitate, organizate și ele într-o reuniune, la doi ani după cea hunedoreană.

Intențiile ambelor reuniuni coincideau, pe unul dintre primele planuri situându-se „protejarea industriei casnice române” și „studiarea portului național, a motivelor artei țărănești”. Atelierul din Orăștie a constituit, în acest sens ..., un început de a cultiva sistematic arta noastră populară cu ajutorul țăranilor Lucrătoarele cari au trecut prin atelier, întorcându-se în satul lor, au devenit tot atâtea propagatoare și cultivatoare ale artei decorative naționale perfecționate”².

Să nu uităm, era la început de secol, Marea Unire cu Țara nu avusese loc și românii transilvăneni luptau, pe toate planurile, pentru ridicarea și afirmarea lor ca entitate națională.

În cadrul Serbărilor ASTREI, prilejuite de Adunarea generală, ținută, în 1913, la Orăștie, reuniunea a organizat o expoziție, rezultat al eforturilor Victoriei Erdely și Tiberiei Barcianu, a Victoriei Barițiu (care, în absența celei de-a doua, a condus un an de zile atelierul) și a harnicelor lucrătoare, etalându-se aici, variate „produse”: costume naționale cu specificul zonei, țesături și cusături de interior. Acest gen de manifestări avuseseră loc frecvent.

În acțiunile culturale sunt implicați intelectuali de frunte din oraș. Ziarele locale publică conferințele d-nei Victoria Erdely, referitoare la port³, marcându-se astfel „începuturile de teoretizare” a principiilor estetice ce guvernează arta populară. Autoarea apreciază portul din Orăștie și din jur, ca fiind „cel mai frumos”. Confirmarea vine în 1909, când se acordă, la Sibiu, premiul I, d-nei Veturia Lapedatu, pentru costumul femeiesc orăștian.

Tot presa este aceea care își asumă sarcina de a da cititorilor „un raport cronologic” în legătură cu diferitele evenimente, acest rol revenindu-i „ca titlu de drept și datorie”, ea fiind „chemată să înregistreze variatele manifestări ale vieții noastre românești, în toate amănuntele”⁴.

1. *Atelierul de țesături și cusături din Orăștie*, în: *Luceafărul*, nr. 9, 1913, p. 292-293.

2. *Ibidem*.

3. Victoria Erdely, *Portul de la Orăștie*, în: *Libertatea*, nr. 44, 1909, p. 2 și *Portul național*, în: *Libertatea*, nr. 51, 1909, p. 2.

4. *Serbările culturale de la Orăștie*, în: *Luceafărul*, nr. 20, 1913, p. 643-644.

Revistele locale, „Libertatea” (cu suplimentul „Foaia interesantă”) și „Cosânzeana” se apleacă cu interes asupra acestor „manifestări”. Lor li se alătură „Luceafărul” care va face cronici amănunțite ale vieții culturale din Orăștie, îndeosebi ale Serbărilor ASTREI, din toamna lui 1913.

În nr. 35-36 al „Cosânzenii”, apărut în 14 sept. 1913, se publică în întregime „Programul Serbărilor culturale ale Asociației”. La pct. 3 din program se specifică: „La orele 12 din zi, deschiderea expoziției aranjată... de Atelierul de țesături din Orăștie”, iar la punctul 5, „La orele 2^{1/2} după amiază, conduct etnografic”.

Pe lângă comentariile scrise, referitoare la manifestările folclorice, presa vremii reproduce și fotografii ale momentelor celor mai semnificative, oferindu-se, în acest fel, cititorilor, o imagine globală a fenomenului.

Fotografiile apărute în „Luceafărul”, „Cosânzeana” și de suplimentul „Libertății”, „Foaia interesantă”, se detoresc unui „fotograf amator artist”, Romul Popescu, funcționar la banca „Albina” din Sibiu. Revista „Luceafărul” îi mulțumește pentru serviciile aduse, care au facilitat cunoașterea „frumuseților noastre românești”. „Reproducerile conductului etnografic de la Orăștie” apar însoțite, în „Cosânzeana”, de ample și pertinente comentarii, de o certă valoare documentară. Se pot reconstitui, în acest mod, tipologii ale portului popular de la început de secol, ale portului de sărbătoare, precum și recuzita a cel puțin două dintre obiceiurile din zonă: „călușarul” și „nunta”. Primul, frecvent, la acea dată, în tot ardealul sudtransilvănean, e ilustrat prin alaiurile provenind din două comune fruntașe: Vaideiul și Romosul, iar nunta, prin alte două comunități rurale: Sibișelul și Romoșelul.

Defilarea comunelor din împrejurimile orașului, care a demonstrat „vigoarea populației românești”, așa numitul „conduct etnografic”, a fost apreciat ca cel mai frumos punct al serbărilor din Orăștie⁵.

Organizatorul „conductului etnografic”, Nicolae Branga, funcționar la banca „Ardeleana” din Orăștie, a avut inițiativa de-a ilustra obiceiul din ciclul vieții, nunta, prin două variante: o nuntă dintr-un sat de munte, Sibișel, unde deplasarea, pe un teren accidentat, se face mai mult călare, și o nuntă din Romoșel, un sat provenind prin roirea populației vestitului Romos.

Cei din Sibișel apar în cortegiu „cu nunta lor călare”. În fruntea alaiului sosește, pe cal, mireasa, împreună cu surorile de mireasă, de asemenea călare. Le urmează carele cu nuntași. Prezența, în costumație, a cojocului, a țesăturilor din lână carioate, (purtate în spate de către surorile de mireasă) sau a „catrințoiului”, de asemenea din lână, trădează o climă rece, a satelor de sub munte.

Alaiul nuntașilor din Romoșel pune în prim plan două personaje: mireasa și nănașa, care-și marchează incipienta legătură spirituală printr-o batistă, ținută de câte un colț de fiecare din cele două femei. Același simbol, al unirii prin alianță, e concretizat de astă dată prin legarea cu o năframă a două dintre mânecile cojoacelor – una a mirelui, cealaltă a nănașului, – și la cei ce le urmează. În fotografie e prezent și steagul de nuntă, împodobit cu panglici și „chișchinee”.

Mireasa din Romoșel aduce mai distinct, prin acuratețea imaginii, încă două amănunte semnificative ale costumului de nuntă din zonă: catrința și cununa (mai precis, găteala capului).

„Șurtul” din față, numit în zonă „catrințoniu”, e o piesă remarcabilă. De culoare albă, țesut din lână, ornamentat discret, prin învărgare și boabe trase, cu ciucuri pe

5. *Ibidem*.

poale, propriu numai Orăștiei, a dispărut total din port, încă din preajma primului război mondial.

Cununa de mireasă apare ca o calotă, împodobită compact cu flori artificiale și având montată pentru frunte, o salbă cu bani de argint.

Semn al trecerii de la statutul de fată tânără, la cel de viitoare nevastă, deci simbol al inițierii, ca rit, cununa e, în cazul de față și marca unei poziții sociale, vizând o stare economică superioară.

Ca un rapel îndepărtat, din sfera folclorului, apare, în acest sens, o variantă a poeziei ceremonialului de nuntă, dintr-o zonă vecină cu renumitul Câmp al Pâinii:

*Nu te supăra mireasă
Că te ducem la loc șes,
Und' se face grâul des,
De-i mânca pită pe-ales.*

A. Adler, de origine germană, care avea deschis la Orăștie, la începutul secolului, un atelier fotografic⁶, intuiește frumusețea distinctivă a costumului de mireasă și ne oferă, odată în plus, posibilitatea documentării etnografice. În fotografia care poartă marca atelierului fotografic a lui Adler, personajul poartă același tip de cunună, locul pieptarului înfundat fiind luat de „laibăru” din „barșon”, brodat, cu „bumbi” de sticlă. Iia, „cu broderie scrisă”, după cum remarca Victoria Erdely, una dintre cele mai bune cunoscătoare și analiste ale portului local⁶, a luat locul celei cu „răuri”, cusute în „muscuțe”.

Fotografia lui Adler e preluată de atelierul lui Jos. Drotleff⁷, tipograf din Sibiu, care transferă originalul într-o serie de cărți poștale ilustrate.

Intrând astfel într-un circuit mult mai larg, imaginea tinerei mirese e explicitată, la subsol, în cele două limbi recunoscute ale Imperiului: germana și maghiara: „Mireasă română din Orăștie”.

A. Adler execută și o fotografie de grup, având central, cuplul mire-mireasă, încadrați de nănași, cu lumânările de nuntă în mâini. În prim plan, șezând, două personaje feminine, a căror vârstă ne face să presupunem că sunt cele două soacre. Un copil, de asemenea, în prim plan, întregeste grupul.

Prezența, aici, a mixajului dintre costumul popular și cel orășenesc – „nemțesc” – a „șurțului” de catifea, brodat pe poale, a „laibăruului”, de asemenea din „barșon”, a „chișchineului”, care, în cazul soacrelor, a luat locul broboadei, a costumelor din stofă de culoare închisă, croite nemțește și îmbrăcate peste cămașa de port, ne face să presupunem că e vorba de personaje „cu stare”, care-și permit acest „lux”, la modă.

Frumusețea, originalitatea și distincția costumului din zonă, a atras atenția, nu numai artiștilor și fotografilor amatori sau profesioniști.

Încă din august, 1913, printr-o adresă expediată, de către directorul Institutului de credit și economii „Ardeleana”, din Orăștie, Dr. Oct. Sglimbea, „Onor. Asociațiuni” (forului superior, din Sibiu), se preciza: „Cu ocazia serbărilor vom avea aici întrecere de jocuri țărănești. Cele mai bune prestațiuni ar trebui premiate, ca îndemn. De asemenea, unele costume ar trebui considerate”⁸.

6. A. Adler, artist fotograf, este unul dintre fiii lui Adler, fabricant evreu, care a plecat din Praga, spre Brașov, pe la 1873. Cel mai cunoscut dintre frați, tot fotograf renumit, cu un atelier deschis la Brașov, la începutul secolului, este Leopold Adler. Fotografiile executate de A. Adler, poartă marca: Adler – fényirda, Szászváros.

7. Kunstanstalt. Jos. Drotleff, Hermannstadt, 1917.

8. Arhivele Statului, Sibiu, Fond ASTRA, doc. nr. 1515, 1913.

Răspunsul nu întârzie să vină din partea prezidentului ASTREI, A. Bârseanu: „... comitetul nostru central... a hotărât ca comitetul cercual al despărțământului D-voastră să destineze, din venitul serbărilor ce aranjați, cu ocazia adunării generale, suma de K. 200, ca premii pentru cele mai frumoase costume și pentru grupurile celor mai buni jucători...”⁹.

Discursul de deschidere a Adunării generale a ASTREI, din septembrie, 1913, de la Orăștie. Îl ține același Andrei Bârseanu; participau: B. Șt. Delavrancea, Octavian Goga. Ion Agârbiceanu, Elena Hossu Longin, președinta Reuniunii femeilor din Hunedoara...

Lipsea un singur NUME și OM: Aurel Vlaicu, prăbușit în aceeași zi, lângă Câmpina, în încercarea sa de a le aduce celor strănși la Orăștie, „victoria celui dintâi zbor peste Carpați”. Fusese așteptat de peste 20000 de oameni...

Cornelia GANGOLEA
(Muzeul Civilizației Populare Tradiționale „Astra” Sibiu)

9. Ibidem.

* Precizăm că toate fotografiile analizate în lucrarea noastră fac parte din fototeca Muzeului „Astra”, Sibiu

Mireasa din Orăștie, fotografie executată de A. Adler – Orăștie.

Nuntă la Orăștie, fotografie executată de A. Adler.

Romänische Braut aus Brois
Szászvárosi román menyasszony

Carte poștală reprodusă la Sibiu în tipografia lui Jos. Drotleff, după originalul lui Adler.

Port de fiecare zi din Orăștie, fotografie după un clișeu pe sticlă executat de A. Adler.

***FOLK COSTUME AND HABITS FROM HUNEDOARA REGION, ILLUSTRATED IN
PHOTOS AT THE BEGINNING OF THE 20-TH CENTURY***

S u m m a r y

The paper brings forward the ethnographic documentation, using archive photos.

The Romanian festive folk costume and wedding folk costume are illustrated in photos made in the A. Adler's workshop, an artist-photographer from Orăștie.

In the same time, Romul Popescu, an amateur-photographer made a whole serie of ethnographic photos with the occasion of ASTRA's feasts from Orăștie, in the year 1913.

Two wedding trains from Romoșel and Sibișel – villages, Orăștie zone are illustrated in some of the photos.

Thus we can reconstitute, for that time, the typology of the folk costume from that area which today are passed away.

O PERSONALITATE MARCANTĂ A ASTREI, PROTOPOPUL TRACTULUI DEVA, IOAN DOBRE (1875-1928)

Județul Hunedoara de-a lungul timpului a dat oameni de seamă în cele mai diverse domenii. Unii s-au bucurat de o atenție mai mare din partea cercetătorilor, alții mai puțin, iar ce-i mai trist, unii au fost complet dați uitării. Pentru a beneficia de o istorie cât mai completă, ca și de faptele celor care au contribuit la realizarea ei, datorită istoricilor este de a se apleca și asupra personalității unora dintre cei care dintr-un motiv sau altul au fost dați uitării. În acest studiu ne propunem a vă aduce în atenție personalitatea preotului doctor Ioan Dobre.

Preot doctor Ioan Dobre (1875-1928) a condus Protopopiatul Devei între anii 1909-1928 și Despărțământul Deva al Astrei în perioada 1911-1928. Născut în Zarnești, județul Brașov, din părinți țărani și cuvioși creștini, absolvă liceul român din Brașov și Institutul Teologic din Sibiu în 1897, apoi studiază la facultatea teologică din Gernăuți, unde obține diploma de doctor în teologie. Devine profesor de religie la Sibiu, apoi este ales protopop în Deva. În toată activitatea sa, preot doctor Ioan Dobre s-a remarcat ca un suflet nobil, om de aleasă cultură și cu deschideri largi pentru problemele obștești. Pentru meritele sale profesionale a fost ales consilier al Arhiepiscopiei și deputat sinodal. Pe linie culturală a fost un dărz apărător și susținător al școlilor confesionale românești, precum și un bun propagandist cultural în cadrul Astrei – Despărțământul Deva¹.

În iulie 1911 în fruntea Despărțământului Deva a fost ales un nou comitet, în frunte cu directorul Ioan Dobre, ceea ce a dus la intensificarea activității Despărțământului. S-a redus numărul mare de comune arondate, prin înființarea Despărțământului Hunedoara, acum Despărțământul Deva, avea un număr de 56 de comune². Există acum un spirit de competiție colegială între Despărțământele hunedorene în fruntea cărora se aflau directori activi precum Ioan Dobre la Deva, Vasile C. Osvadă la Hunedoara, Iosif Morariu la Dobra, Gavril Suciu la Hateg.

La 8 iulie 1912, directorul Despărțământului Deva Ioan Dobre, lansa un apel către intelectualii din Deva pentru a dona cărți românești. Apelul cerea a „dona câte o cârtică românească potrivită cu menirea a se distribui gratuit poporului nostru cu ocazia tinerii adunării generale a Despărțământului la Nevoiesi, la 14 iulie anul curent”³. În schimb datorită unor condiții speciale, în Despărțământul Deva nu se pot ține decât puține conferințe pentru popor, iar în privința cursurilor de alfabetizare rezultatele sunt destul de slabe. La data de 7 septembrie 1913 are loc Adunarea generală a Despărțământului Deva în localitatea Tâmpa. Cu prilejul Adunării au fost organizate expoziții de țesături și cusături, precum și de pâine. Celor mai reușite

1 Dr. Victor I. Suiaga, *Albumul Astra din Deva. 1873-1980, Deva, 1980*, p. 23.

2 Arhivele Statului Sibiu, *Fond Astra*, Dos. 1048/1912, fila 1-4.

3 Arhivele Statului Cluj, *Fond. Francisc Hossu-Loghin*, Dos. 261/1911, f. 7.

exponate li s-au acordat premii în valoare de 20 coroane⁴. Comitetul Despărțământului aprecia reușita adunării de la Tâmpa: „Poporul a primit comitetul Despărțământului cu vădită bucurie și însuflețire iar poveștele date de directorul Despărțământului și de conferențieri au fost ascultate cu viu interes”⁵. În schimb nu se înființează nici o agentură și nici o bibliotecă, iar problema băncilor populare a fost amânată pentru timpuri mai prielnice.

Este de semnalat faptul că după noua reorganizare din anul 1898 activitatea despărțămintelor se îndreaptă mult spre conferințe și prelegeri populare. Dar numărul și locul de ținere al prelegerilor populare s-au extins abia după anul 1900. Dintre prelegerile ținute în anul 1912, pe teritoriul Despărțământului Deva, 8 au fost pe teme culturale, 4 de igienă și una de drept⁶. În ceea ce privește profesia conferențiarilor, în acel an, ei erau preoți, învățători, profesori, avocați, funcționari. Tot în anul 1912 în mai multe comune ale Despărțământului Deva s-au ținut prelegeri populare, la care au luat parte directorul despărțământului Ioan Dobre și Eugen Tătar. În comuna Nevoieși au fost ținute 4 prelegeri intitulate: „Despre drept”, „Despre alcoolism”, „Foloasele școalei”, „Iubirea limbii și culturii naționale”⁷. Ioan Dobre a ținut prelegeri și în localitățile Boholt, Almașul Sec și Almașul Mic⁸.

Comitetele despărțămintelor hunedorene observând că populația de pe teritoriul Comitatului Hunedoara aproape de loc nu se ocupă cu cititul, fac propuneri Comitetului Central al Astei pentru „înființarea a cât mai multe biblioteci populare, care s-a dovedit lucrul care a trebuit îndeplinit în primul rând. Spre acest scop va fi rugat Comitetul Central a ne pune la dispoziție cât mai multe broșuri din publicațiile sale”⁹. Acțiunea de înființare a bibliotecilor populare a fost precedată de distribuirea de cărți cumpărate din mijloacele despărțămintelor pentru dezvoltarea gustului pentru citit, așa cum s-a întâmplat la adunarea generală a Despărțământului Deva din 14 iulie 1912, în comuna Nevoieși. Cu acel prilej, apelul directorului Despărțământului Ioan Dobre, către inteligența română din Deva s-a soldat cu obținerea unui număr de 82 broșuri din biblioteca „Tribunei” donate de către Francisc Hossu-Longin și soția sa, de Atanasie Roșca și Nicolae Igna, pentru a fi oferite participanților la adunare¹⁰.

Până la Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, despărțămintele hunedorene desfășoară mai mult o activitate de strângere a taxelor și mai rar de primire de noi membri. Astfel, la 10 aprilie 1914, Institutul de credit și economii „Decebal” din Deva, depunea cea de a doua rată de 100 coroane din taxa de membru fondator al Asociațiunii în urma hotărârii Adunării generale a Institutului din 26 februarie 1913 de „...membru fondator cu taxa de 400 coroane, angajându-se a o plăti în patru rate anuale egale”¹¹. În anul 1915, Simion Curiac achita suma de 10 coroane¹² ca taxă de membru ordinar, al Asociațiunii pe anul în curs, iar în anul 1917, Alexandru Hossu Longin, avocat din Deva „transpune 20 de coroane taxă pentru d-sa și soția născută Aurelia Petco, pentru anul 1916”¹³.

4. Arhivele Statului Sibiu, *Fond Astra*, Dos. 183/1913, fila 3-4.

5. *Ibidem*.

6. *Transilvania*, XLIV, Nr. IV-VI iulie-octombrie 1913, p. 273-274.

7. *Ibidem*.

8. *Ibidem*.

9. Arhivele Statului Sibiu, *Fond Astra*, Dos. 1048/1912, f. 1-4.

10. Arhivela Statului Cluj, *Fond Francisc Hossu-Longin*, Dos. 261/1911, f.7.

11. Arhivele Statului Sibiu, *Fond Astra* Dos. 896/1914, f.1.

12. *Ibidem*, Doc. 566/1915, f.1.

13. *Ibidem*, Doc. 460/1917, f. 1.

În anul 1913 românii înregistrează un mare eveniment tragic prin dispariția aviatorului Aurel Vlaicu (1882-1913). Dar este mai bine să spicuim din coloanele ziarului *Hunyadvármegye* din 21 septembrie 1913: „În județul nostru a stârnit o adevărată emoție știrea că fiul acestor meleaguri a avut un tragic accident la Brănești. Temerarul aviator care de atâtea ori a avut succese strălucite în aer, de data aceasta cerul s-a răzbuțat pe el, tocmai când trebuia să facă un zbor capodoperă în cinstea Adunării generale a Astei de la Orăștie dorind să ia parte la serbările culturale ale românilor. ...S-a început adunarea de fonduri pentru ridicarea unei statui a lui Vlaicu care să-i immortalizeze memoria...”¹⁴. Merită să menționăm faptul că în 1913, după moartea tragică a lui Aurel Vlaicu, directorul *Despărțământului*, Ioan Dobre, a făcut un parastas în biserica ortodoxă a Devei și a deschis prima colecție publică pentru ridicarea unui monument, în acest oraș, al marelui dispărut¹⁵. Acțiunea se înscrie în șirul celor inițiate de Astra în vederea ridicării unui monument marelui aviator. Lista contribuabililor publicată de revista „Transilvania”, numărul 6 din noiembrie-decembrie 1913 stă mărturie a numărului mare de români din Turnu Severin, Brașov, Crișcior, Sibiu, Sâmbăta de Jos, Turda, Băița, Săliște, Ilia-Mureșană, Gothatea, Dobra, Roșcani, Târnăvița, Boz, Zam, etc. care au contribuit pentru a se ridica un astfel de moment.

Apresiasi și stimat de toată populația ținutului precum și de oficialitățile locale, preot doctor Ioan Dobre, a avut marea cinste să fie încredințat din partea tuturor, cu predarea orașului Deva, armatei române care intrase în Ardeal, în decembrie 1918. Spicuim din amintirile unui martor la eveniment, doctor Victor Șuiaga, „...Era 14 decembrie 1918, sâmbătă înainte de amiază când a sosit în gara Deva trenul dinspre Simeria cu Regimentul de Vânători de sub comanda colonelului Oprescu. Peronul gării se umpluse de mulțime care ovaționa ... Au pornit apoi coloanele de ostași pe actualele străzi Mihai Viteazul, Cuza Vodă și Lenin... oprindu-se în Piața Principală, actuala Piața Unirii. Aici aștepta întreg Consiliul Național Român al Devei împreună cu o mare mulțime... S-a rostit un vibrant cuvânt de salut și bun venit de către președinte doctor Ioan Dobre, apoi au mai vorbit avocații doctor Iustin Pop și doctor Petru Groza...”¹⁶.

Preot doctor Ioan Dobre, în toamna anului 1918, respectiv la 7 noiembrie a fost ales președintele Consiliului Național Român din Deva iar la 27 noiembrie a fost desemnat membru de drept la Marea Adunare Națională Română de la Alba-Iulia din 1 Decembrie 1918, unde a votat unirea Transilvaniei cu România, prin reprezentantul său preot Dionisie Bobei (1869-1920) din Petreni, starea sănătății împiedicându-l a fi de față. Ca președinte al Consiliului Național Român din Deva, a condus treburile publice cu înțelegere pentru nevoile sociale dar și cu voința dărză a românilor de a lua în stăpânire Transilvania. A convocat și prezidat la Deva o mare adunare populară pentru recunoașterea unirii întregului Banat cu România, iar prin Consiliul Național Român a inițiat apariția primului ziar românesc la Deva „*Curierul Hunedoarei*”.

De semnalat este apoi organizarea sărbătoririi în 1922 a semicentenarului morții eroului Avram Iancu. Din încasările realizate cu acest prilej, care s-au cifrat la 3937,50 lei, doctor Ioan Dobre a intenționat să ridice un bust marelui erou, la Deva, inițiativă care însă nu s-a materializat.

După Unire, cea mai importantă inițiativă și realizare a preotului doctor Ioan Dobre, a fost restaurarea într-un frumos stil bizantino-român, a vechii biserici ortodoxe

14. *Hunyadvármegye*, nr. 38/21 septembrie 1913, p. 3.

15. Dr. Victor I. Șuiaga, *op.cit.* p.23.

16. *Ibidem*.

a Devei, construită între anii 1861-1873, ceea ce s-a și înfăptuit între 1926-1928, dar spre marea sa durere el nu a mai apucat să-și vadă visul realizat, decedând la 19 iunie 1928¹⁷.

Adela HERBAN
(Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva)

¹⁷ Ibidem, p. 29.

***UNE PERSONALITÉ MARQUANTE DE L'ASTRA, L'ARCHIPETRE DU TRACTE
DEVA, IOAN DOBRE (1875-1928)***

Le département de Hunedoara a donné des hommes remarquables, pendant des années, dans les diverses domaines. Les chercheurs scientifiques ont écrit sur quelqu'uns, mais aussi, les chercheurs scientifique ont ignoré les autres personnalités du temps.

Pour avoir une histoire complète, avec tous les événements aux quels ont contribué les divers personnalités, les historiens ont le devoir d'étudier et d'écrire sur l'activité de tous ceux qui ont participé aux événements de l'histoire.

Donc, dans cet article l'auteur met en évidence la personnalité du prêtre Dr. Ioan Dobre (1875-1928). Il a dirigé l'archidiocèse de Deva pendant les années 1909-1928 et aussi le compartiment (Despărțământ) de l'Astra, dans la ville Deva. Dans toute l'activité, le prêtre Ioan Dobre est remarqué comme un être noble, avec une grande culture et avec les disponibilités pour son peuple.

Il a été un défenseur et un souteneur des écoles confessionnelles roumaines et un efficace souteneur culturel dans le cadre du compartiment de Deva, de l'Astra.

CIRCULAȚIA ICOANELOR PE STICLĂ PE MELEAGURI HUNEDORENE

Pe teritoriul Transilvaniei, aflată sub dominație străină până la începuturile secolului al XX-lea, n-a existat în rândurile populației românești o clasă înstărită, capabilă să finanțeze o viață artistică înfloritoare. Important factor cultural era biserica, ale cărei strădanii erau să susțină continuitatea tradiției românești prin construirea de lăcașuri de cult în sate și orașe, împodobindu-le cu pictura murală și icoanele necesare.

Condițiile social-economice speciale ale țăranilor români din Transilvania, au contribuit într-o mare măsură la apariția picturii pe sticlă ca fenomen de masă, aici în singura dintre provinciile românești. Modesta icoană pe sticlă, simplă și nepretențioasă, încadrată într-o ramă de brad, era la îndemâna celui mai sărac român. Destinată țăranilor și lucrată de ei, icoana era capabilă să satisfacă dorința masei țărănești de a avea în casă protectorii existenței sale, purtând mesajul credinței ortodoxe, a alinării și ocrotirii.

Tehnica picturii pe sticlă a apărut în nordul Transilvaniei, ca urmare a pătrunderii icoanelor din Boemia, Austria și Slovacia, aduse de negustori ambulanți care desfăceau și la noi marfa produsă acolo în cantități industriale destinate exportului. Românii din Transilvania, au înlocuit cu entuziasm costisitoarea icoană pictată pe lemn, cu icoane pe sticlă, ieftine și lucrate de ei. Apariția picturii pe sticlă ca fenomen de masă era condiționată de înființarea glăjăriilor, meșterii având acces direct la furnizorii de sticlă pentru suporturile icoanelor.

Secolul al XVIII-lea marchează începuturile acestei manifestări, atingând apogeul calitativ în secolul al XIX-lea, pentru ca în primele decenii al secolului nostru să fie îndepărtată din rolurile majore pe care le-a deținut. Transformarea radicală a vieții și mentalității țăranului român, cât și pătrunderea în interioare a mobilierului de proveniență industrială, face ca icoana, chiar și ca element de podoabă să nu mai corespundă, pierzându-și totodată și funcția de protector împotriva bolilor și calamităților naturale. În momentul în care vechile icoane nu mai satisfăceau gustul țăranului, orientat acum spre confortul și estetica interiorului orășenesc, a apărut la mulți intelectuali amatori de artă, conștiința și justa apreciere a acestor valori. Pe plan citadin apar inițiative de achiziții masive, făcute de muzee și colecționari particulari. Deci putem spune că icoanele pe sticlă transilvănene au avut o soartă oarecum ciudată. Dacă la început au fost iubite de țărani și disprețuite de orășeni, a urmat perioada când au fost disprețuite de țărani și îndrăgite de cărturarii și artiștii orașelor. Acest interes crescând pentru minunatul fenomen de artă țărănească, l-au avut și locuitorii acestor meleaguri, care au păstrat un număr însemnat de icoane în muzee, lăcașuri de cult și colecții particulare. Majoritatea icoanelor existente, provin din nordul Transilvaniei, respectiv din centrele Nicula, Gherla și Hășdate, cât și din centrul și sudul Ardealului, din zona Făgăraș, Țara Oltului și Scheii Brașovului.

Revenind la perioada de înflorire și apogeu al acestui mașteșug, pentru țărani pictatul icoanelor, reprezenta cea de a doua ocupație, exercitată mai ales în perioada

În care nu erau solicitați în muncile agricole. Dacă la început numărul icoanelor era mai redus și era executat doar de un singur membru al familiei, cu timpul producția de pictură pe sticlă a crescut deoarece la activitatea de concepere a participat întreaga familie. S-a ajuns în acest fel la un surplus de icoane, care au început să fie comercializate în zonele învecinate. Icoanele erau puse într-un coș special, lucrat din scândură de brad, în care fragila marfă se clădea față în față. Cu coșul în spinare vânzătorii plecau pe jos, ducându-și marfa prin târgurile și satele ardeleni învecinate. În acest fel, aceste minunate icoane au ajuns și în zona noastră, poposind în interioarele țărănești, păstrându-și funcția de protector spre care țăranul își îndrepta speranțele, dar și ca element de decor alături de celelalte piese de artă populară. Cu timpul însă, deținătorii icoanelor de sticlă s-au despărțit fără regret de aceste autentice valori ale artei populare. O bună parte au fost donate bisericilor din zona respectivă și păstrate în interioarele lăcașurilor de cult, fie că au fost vândute și achiziționate de instituțiile muzeale și iubitorii de artă. Datorită fragilității sticlei, cele mai multe din valoroasele icoane nu au supraviețuit până în zilele noastre, iar o parte din cele existente sunt puternic deteriorate. Cu toate acestea județul nostru deține încă un număr destul de însemnat de icoane pe sticlă, provenind din mai toate centrele de pictură existente pe teritoriul ardelenesc. Astăzi ele sunt păstrate și conservate alături de celelalte piese cu valoare artistică, istorică și documentară, îmbogățind patrimoniul nostru cultural județean și național. Întreg ansamblul de icoane aflat în ținuturile hunedorene este reprezentativ picturii pe sticlă din Transilvania, datând secolului XIX și începutul de secol XX. Datele pe care noi le deținem dovedesc faptul că și zona Hunedoarei a posedat un număr însemnat de icoane pe sticlă, actualmente ele aflându-se în păstrare la depozitul Protopopiatului ortodox din Orăștie. Muzeul Castelul Corvineților din Hunedoara a deținut de asemenea câteva exemplare, care din octombrie 1992 sunt adăpostite la Secția de Artă a Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva, cu mențiunea că ele au fost conservate și sunt păstrate în condiții corespunzătoare.

Ne oprim asupra acestor icoane prezentându-vă caracteristicile și zonele lor de proveniență. Privite în ansamblu, procedeele tehnice de realizare ale icoanelor sunt în general comune tuturor zonelor unde s-au executat, în schimb stilul și redarea temelor, interpretarea iconografică, sunt foarte variate. Distingem anumite trăsături ce caracterizează producția fiecărei icoane din zonele principale, dar în interiorul lor putem deosebi diferite etape evolutive și particularități distincte în ceea ce privește desenul și coloritul. Din păcate nici o icoană nu este semnată sau datată. Acest lucru este des întâlnit în întreaga producție de icoane pe sticlă, meșterii nesemnându-și icoanele decât în cazuri rare, ei considerându-se niște simpli meșteșugari, neavând conștiința valorii muncii lor.

Majoritatea icoanelor provin din centrul Nicula, fiind considerat și prima localitate unde s-a practicat acest meșteșug artistic. O privire generală asupra lor ne duce la ideea că dintre toate centrele, Nicula este singurul care a dăruit icoanelor cele mai evidente calități picturale în concepția modernă a cuvântului.

Tensiunea dramatică a acestor icoane se datorează nu numai simplificării grafice ci mai ales coloritului. Dominanța acordului de negru-alb-negru este comună tuturor icoanelor vechi de Nicula. Nici unul din iconarii niculeni nu era pictor cu școală, nici unul nu avea cunoștințe de anatomie, iar numeroasele supradimensionări urmăresc să pună în valoare personajul principal.

În tematica acestor icoane, predomină imaginile Mariei, ciclul cristologic și portretele sfinților protectori.

De cele mai multe ori Maria este înfățișată cu pruncul în brațe, pictată când cu zâmbetul candid și bun, când cu blândețea calmă, ea fiind considerată mama a tot înțelegătoare, iertătoare și mereu prezentă în biserica și casa țărânului român. Ea îl ferea de toate relele. Maica Domnului cu pruncul sau Maica Domnului Împărătiță sunt icoane care se dădeau de zestre tinerelor fete.

Un subiect mult îndrăgit de meșterii niculeni datorită rezolvării sale decorative este „Masa Raiului”. O ingenioasă reprezentare grafică a mesei, simbolizată printr-un romb central pe ale cărui laturi se sprijină alte romburile în care sunt înscrise participanții la ospățul ceresc: Maria, Isus, Sf. Paraschiva și Sf. Nicolae.

Scena „Răstăgnirii” redată în zeci de moduri, este unul din subiectele favorite ale picturii Niculene. În cele două reprezentări ale noastre, scena prezintă central crucificarea lui Isus. Crucea depășind cadrul imaginii este susținută de-o parte și de alta de două personaje: Sf. Constantin și Elena. Imaginea crucii și cele două personaje fiind o reprezentare simbolică a creștinătății. Deformarea corpului lui Isus sugerează durerea și chinul la care a fost supus.

Nu lipsește nici chipul Sfântului Gheroghe care exista în mai toate casele țărănești, deseori în grajduri și șuri, păzind sănătatea vitelor și recolta adunată. În general este reprezentat călare pe un cal alb, învingând balaurului. Icoana prezintă scena călărețului în luptă cu balaurul, într-o formă mult schematizată. Sf. Gheorghe este redat foarte stângaci, apărând doar bustul undeva dincolo de profilul calului, care și el pare de jucărie. Prezența balaurului este destul de nesemnificativă.

Este de asemeni prezentă Scena Botezului. Imaginea compusă din trei personaje reprezintă ritualul botezului lui Isus de către Sf. Ioan. În prim plan este redat îngerul ținând în mâini o draperie. Dinamismul imaginii este accentuat și de unduirea faldurilor de pe vestimentația personajelor, trasate cu linii albe, șerpuite. În spațiul rămas liber abundă elementele florale.

Nu lipsește nici scena „Bunei Vestiri” care este plasată într-un bogat decor floral. Desenul este simplificat, iar ținuta personajelor este rigidă. Deși acțiunea se petrece într-un decor convențional, imaginea povestește episodul în care îngerul se arată Mariei. Icoana aparține perioadei de declin calitativ a picturii pe sticlă, fiind executată într-o cromatică destul de stridentă și într-un desen suficient de stângaci. Cu toate acestea, icoana nu este totuși lipsită de vigoare și de o anumită frumusețe robustă.

Ne îndreptăm acum spre o altă zonă, cea a Făgărașului, cu icoane având ca temă pe Sf. Petru și Pavel. Cele două personaje susțin chivotul unei biserici cu cupolă și turlă așezată pe tambur, reprezentare arhitecturală tipic românească. Icoana aparține perioadei folosirii fondului de hârtie argintată.

Paleta coloristică este redusă la verde acid și galben brun. Caracterul grafic al scenei evidențiază calitățile de siguranță și fluiditate a desenului. Aspectul general evocă o apropiere de pictura murală.

Scena „Punerii în mormânt” aparține centrului Scheii Brașovului. Devenită suburbia Brașovului, cartierul românesc al Scheilor este cunoscut ca un centru ortodox. Deși mulți dintre meșterii iconari stabiliți aici, au venit din Nicula cu propriile lor concepții artistice, ei au fost nevoiți să-și schimbe maniera de lucru, adaptând-o condițiilor materiale și contextului de artă populară existente în acea zonă. Revenind la reprezentarea noastră, scena „Plângerii lui Isus” prezintă o frumoasă rezolvare compozițională. Maria îndurerată, așezată în centrul geometric al cadrului, se decupează prin maforionul său negru, prin ambianța cromatică deschisă. Trupul alb al lui Isus confundându-se aproape cu albul lințoliului, traversează orizontal lățimea cadrului.

Maria este înconjurată de patru personaje: doi apostoli țin lințoliul la capete, ei fiind cei care întregesc cadrul și două personaje feminine stând de o parte și de alta a Mariei participând la suferința acesteia.

Încheind seria icoanelor pe sticlă aparținând Muzeului Castelul Corvineștilor, amintim și contribuția unor localități din zona Hunedoarei, la îmbogățirea neprețuitului patrimoniu județean cu un număr semnificativ de piese.

Datele pe care le deținem arată că parohiile din localitățile: Lelese, Dumbrava, Merișorul de Munte, Bătrâna, Muncelul Mare, Runcul Mare, au păstrat icoane pe sticlă și lemn aparținând secolelor XVIII și începutului de secol XX. Pentru o mai bună securitate și conservare ele au fost date în custodie pe o perioadă nedeterminată, Protopopiatului din Deva. Ulterior ele au fost preluate spre păstrare în depozitul de icoane și carte veche, aparținând Protopopiatului din Orăștie. Astfel, Parohia din Lelese a contribuit cu 7 icoane pe sticlă, 4 dintre ele reprezentând scena „Maica Domnului cu pruncul”; 2 icoane reprezentându-i pe Isus și Ioan copii și o icoană reprezentându-l pe Sf. Nicolae. Parohia din Dumbrava a contribuit cu 5 icoane pe sticlă aflate într-o stare de conservare relativ bună. Aceste icoane reprezintă scenele: „Maica Domnului cu pruncul”, „Isus învățător”, „Răstăgnirea”, „Sf. Vasile” și „Sf. Ierarh Mihail”. Parohia din Merișorul de Munte a contribuit cu 3 exemplare de icoane pe sticlă aflate într-o stare de conservare bună. Ele reprezintă scenele: „Maica Domnului cu pruncul”, „Isus învățător” și „Sf. Arhanghel Mihail”. Parohia din Runcul Mare a contribuit de asemenea cu 3 icoane pe sticlă într-o stare de conservare bună, ale căror imagini reprezintă: „Sf. Nicolae” (2 icoane) și „Maica Domnului cu pruncul”. Parohia din Bătrâna a contribuit cu 2 icoane pe sticlă, scenele reprezentând pe Cuvioasa Paraschiva și Sfânta Treime. Din Muncelul Mare Parohia a contribuit cu o singură icoană pe sticlă, într-o stare de conservare bună, icoană reprezentând scena „Răstăgnirea lui isus”.

Variatatea icoanelor pe sticlă, în modul de interpretare a temelor cu caracteristici totuși comune dar cu rezolvări cu totul deosebite, niciodată identice, expresivitatea inegalabilă rezultând din minunatul acord cromatic, reprezintă un fenomen neîntâlnit în pictura pe sticlă a Europei centrale. Acest lucru dovedește puternica originalitate, individualitatea creatoare a țărânului român care cu mijloace modeste a dat naștere uneia dintre cele mai minunate creații populare de pe continentul nostru.

Doina IONESCU

(Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva)

BIBLIOGRAFIE

1. Dumitru Dancu, Cinci generații de iconari în comuna Laz, în „Arta plastică nr. 10, București, 1965.
2. Cornel Irimie, Meșteșugul și arta iconarilor din Șcheii Brașovului, în „Astra”, nr. 10, Brașov, 1967.
3. Cornel Irimie, Marcela Focșa, Icoane pe sticlă, 1968.
4. George Oprescu, Arta populară românească, București, 1939-1940.

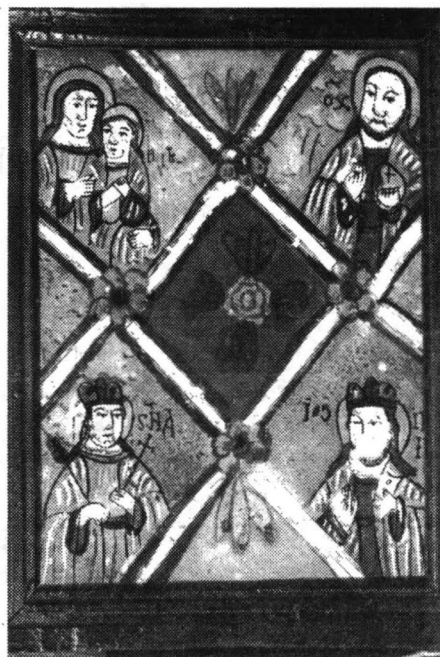

Fig. 1. Masa raiului – Nicula, prima jumătate a secolului al XIX-lea.

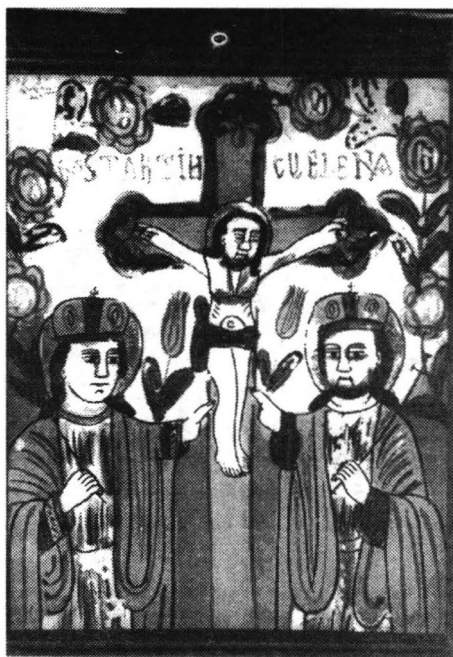

Fig. 2. Sf. Constantin și Elena – Nicula, mijlocul secolului al XIX-lea.

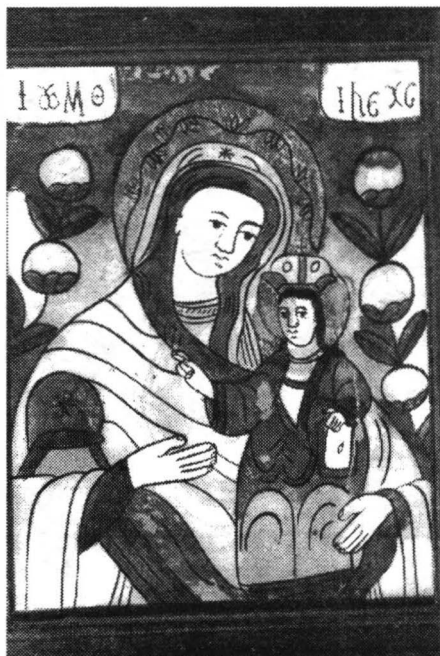

Fig. 3. Maica Domnului cu Pruncul, Nicula, sfârșitul secolului al XIX-lea.

Fig. 4. Maica Domnului împărătiță – Nicula, prima jumătate a secolului al XX-lea.

Fig. 5. Sf. Petru și Pavel – Făgăraș, a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Fig. 6. Sf. Gheorghe – Nicula, prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Fig. 7. Botezul lui Isus – Nicula, sfârșitul secolului al XIX-lea.

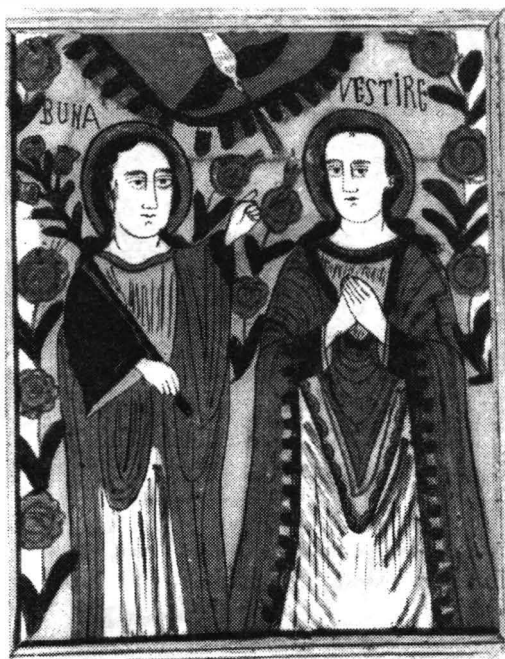

Fig. 8. Buna Vestire – Nicula, începutul secolului al XIX-lea.

LA CIRCULATION DES ICÔNES SUR VERRE DANS LE TERRITOIRE DE HUNEDOARA

R é s u m é

La collection de peinture sur verre, gardée dans le patrimoine du Musée, est composée d'un grand nombre d'icônes qui appartiennent au Château de Corvinești et aux églises de quelques localités de la zone de Hunedoara.

En généralement, les icônes sont représentatives pour ce phénomène de l'art de la Transylvanie pendant le XIX-ème siècle et le début du XX-ème siècle.

Les procédés techniques de réalisation de ces icônes sont en général connues à toutes les zones où ont été exécutés, mais le style et la présentation des thèmes, l'interprétation iconographique sont très variées.

La plupart d'icônes proviennent du „centre” Nicula. Une analyse en ce sens, nous fait voir, que parmi tous les centres des icônes, Nicula c'est le seul centre qui a donné aux icônes les plus évidentes qualités picturales. Parmi les thèmes de ces icônes prédominent les images de Maria (La Sainte Mère avec Jésus l'enfant, l'Annonciation). Du cycle dédié au Christ nous rencontrons les thèmes: La Table du Paradis, Le Crucifiement, Le Baptême.

Il ne manque pas les portraits des saints qui protègent: Le Saint Georges, La Saint Nicolas, La Sainte Paraschiva, Les Michel et Gavril.

On garde aussi des icônes qui proviennent de la zone de Făgăraș, qui représentent les saints Pierre et Paul.

La scène „La mise au tombeau” appartient au centre Scheii Brașovului, l'icône présente une belle forme de la composition et de la chromatique.

Toutes ces icônes sont la propriété du Château de Corvinești, de Hunedoara.

On souligne la contribution des localités Lelese, Dumbrava, Merișorul de Munte, Bătrâna, Muncelul Mare, Runcul Mare, qui ont gardé des icônes sur verre et en bois, datés dans le XVIII-ème et le début du XIX-ème siècle, qui donnent une grande valeur au patrimoine artistique.

La variété des icônes sur verre, l'interprétation des thèmes, l'expressivité chromatique, représentent un phénomène qui ne se trouve pas dans la peinture sur verre de l'Europe Centrale.

L'originalité et l'individualité créative du paysan roumain a fait naître l'une des plus admirables créations populaires de notre continent.

LA LISTE DES ILLUSTRATIONS

Fig. 1. La table du Paradis – Nicula la première partie du XIX-ème siècle.

Fig. 2. Les Saintes Constantin et Elena – Nicula –

Fig. 3. La Sainte Mère avec Jésus l'enfant – la fin de XIX – ème siècle.

Fig. 4. La Sainte Mère Impératrice Nicula - La première partie du XX- ème siècle.

Fig. 5. Les Saintes Petru et Pavel - Făgăraș La deuxième partie du XX-ème siècle.

Fig. 6. Le Saint Georges - Nicula - La première partie du XIX-ème siècle.

Fig. 7 Le Baptême du Jésus - Nicula - La fin du XIX-ème siècle.

Fig. 8. L'annonciation - Nicula - au début du XX-ème siècle.

OID DENSUȘIANU COLABORATOR LA PRIMA ENCICLOPEDIIE ROMÂNEASCĂ

La 31 ianuarie 1895, Corneliu Diaconovich, pe atunci secretar al ASTREI, prezenta Comitetului Asociațiunii un proiect pentru „o nouă întreprindere literară ... în scopul lățirii științelor și artelor în cercuri cât mai largi la poporul nostru, anume prin editarea unei enciclopedii române”¹.

Proiectul este acceptat și un prim apel, adresat publicului pentru luare la cunoștință și sprijin, este publicat în numărul 2 din 1895 al revistei „Transilvania”.

Corneliu Diaconovich a fost desemnat să conducă lucrările de editare a Enciclopediei. Acesta încheie cu cunoscutul tipograf sibian W. Krafft, el însuși membru al Asociațiunii, contractul de executare a lucrărilor de tipărire și cu librăria Carol Müller din București contractul de difuzare. Concomitent, Diaconovich contactează o seamă de personalități ale științei și culturii românești în vederea asigurării unui cât mai larg și mai prestigios evantai de colaboratori. Printre aceștia îl regăsim și pe Ovid Densușianu. Formulare, special tipărite au fost difuzate în țară și străinătate. Ele au stat la baza informațiilor cuprinse în Enciclopedie și sunt teaurizate în colecțiile speciale ale Bibliotecii ASTRA, furnizând cercetătorului interesante date din laboratorul de creație a acestei ambițioase inițiative culturale românești.

Rezultatele nu au întârziat să se arate. Prima fasciculă a Enciclopediei apare cu prilejul Adunării generale a ASTREI de la Lugoj (1896), în mijlocul interesului general.

Revista Asociațiunii publica periodic știri despre mersul lucrărilor de editare. După opt ani de eforturi, la 12 aprilie 1903, la Călimănești are loc sărbătorirea încheierii acestui „valoros monument literar al unității culturale a întregului popor român”². Aprecieră îi aparține lui Diaconovich însuși, căruia cu acest prilej i se aduc felicitări și mulțumiri publice pentru efortul depus și pentru reușita întreprinderii sale.

Această monumentală lucrare științifică, apărută între 1898 și 1904³ s-a născut din conștiința necesității ei ca mijloc de răspândire a culturii și științei în mijlocul românilor de pretutindeni, peste granițele vremelnice, fiind de la început percepută din acest punct de vedere⁴. Cu toate scăderile ei⁵, valoarea primei Enciclopedii românești nu trebuie neapărat căutată în originalitatea sau caracterul ei exhaustiv cât în felul în

1. Transilvania, XXVI, nr. 1/15 ian 1895, p. 31.

2. Analele Asociațiunii... nr. IV/nov. - dec. 1903, p. 177.

3. Tomul I al Enciclopediei Române, cunoscută și sub denumirea de ENCICLOPEDIA DIACONOVICH, apare la Sibiu în 1898. Cuprinde 10041 articole, 9 hărți, planuri și anexe, 111 ilustrațiuni cu text, avea 936 pagini, fiind rodul colaborării a 172 personalități ale științei și culturii românești dar și din centre culturale europene, medici, publiciști, învățători, avocați, preoți, militari, etc. Tomul al II-lea, apărut în 1900, cuprindea 8402 articole, 974 pagini, o hartă, 2 anexe și 20 ilustrații, 121 colaboratori, iar tomul al III-lea apărea în 1904, cuprindea 18819 articole, 1276 pagini, 2 hărți, 2 anexe și 16 ilustrații, realizate de 88 de colaboratori. Cele 37.622 de articole ale Enciclopediei române au fost realizate prin contribuție gratuită de 209 colaboratori.

4. Transilvania, XXXI, nr. V/mai 1900, p. 130-131.

5. „Și intru adevăr, nimeni nu scie mai bine decât mine, că mari și multe sunt scăderile ei”, aprecia onest și lucid Cornel Diaconovich în prefața la tomul I (p. 5-6). El cunoștea cauzele de multe ori obiective care nu au putut asigura echilibrul și unitate bogăției de informații, proporție între diferitele compartimente, nu mai vorbim despre limba și stilul unor colaboratori.

care a răspuns imperativelor vremii, în efortul creator al cărturarilor români de pretutindeni, adunați de Asociațiune, în numele unei cauze comune supreme: unitatea culturală și politică.

Printre colaboratori întâlnim personalități de frunte ale culturii și științei ca Grigore Antipa, Victor Babeș, A. D. Xenopol, N. Teclu, I. G. Sbiera, D. Onciul, Ilarion Pușcariu, A. Bârseanu, T. T. Burada, Partenie Cosma, G. Dima, Mihail Dragomirescu, Titu Maiorescu, Atanasie Marienescu, C. Rădulescu-Motru, Ioan Pușcariu, A. O. Saligny, Iosif Șterca Șuluțiu, Ioan Micu Moldovan, G. Weigand, J. Urban Jarnic, O. Wittstock, Ilie Beu, P. Șpan, Aurel Popovici, Th. D. Speranția, Iosif Popovici, Augustin Bunea, etc.

Printre aceștia se numără și Ovid Densușianu, descendentul unei familii de cărturari ardeleni din Țara Hațegului. Preocuparea pentru trecutul românesc, limbă și istorie, era o tradiție în familia Densușienilor. Aron, tatăl lui Ovid, profesor la Universitatea din Iași, a lăsat însemnate lucrări, dintre care amintim „Istoria limbei și literaturii române”, Iași, 1885, lucrare prețuită la vremea aceea. Nicolae, fratele lui Aron, este autorul unei voluminoase „Dacii Preistorice”, București, 1913, a unei prețioase lucrări despre „Revoluția lui Horia în Transilvania și Ungaria”, București, 1884, precum și a volumului de documente „Monumente pentru istoria Țierei Făgărașului”, București, 1913, dar și un studiu privitor la ortografie.

Tânărul Ovid Densușianu, crescut în această atmosferă de cărturari români, devotați istoriei neamului lor, va răspunde cu entuziasm apelului adresat de enciclopedistul Diaconovich.

Ne propunem în lucrarea de față să aducem la lumină un aspect aproape necunoscut și neglijat de exegeții operei lui O. Densușianu: colaborarea sa la prima Enciclopedie română.

În anul 1896, când apărea prima fascicolă a Enciclopediei Diaconovich, tânărul cărturar se întorca acasă după trei ani de studii la Berlin și Paris.

Încă de pe vremea studenției, O. Densușianu era preocupat de studiul etimologiilor românești și din 1895 începe să publice contribuții proprii în revistele literare ale vremii⁶. Această sferă de preocupări era deosebit de prețuită în epocă, reprezentând unul din terenurile de aprigă confruntare în bătăliile lingvistice între etimologiști și fonetiști. O. Densușianu, cu erudiția și spiritul științific ce l-a caracterizat, alături de colaborările la „Revista critică literară”, „Grai și suflet”, „Dacoromania”, „Buletinul societății filologice” – împreună cu I. A. Candrea, editează între 1907 și 1914, „Dicționarul etimologic”.

Corneliu Diaconovich îi solicită lui O. Densușianu colaborarea în domeniul limbii și teoriei literare. Astfel, Densușianu explică pentru viitoarea enciclopedie termeni precum *dramă*, *elocvență*, *elegie*, ș. a. Contribuțiile sunt trimise pe formulare special tipărite în acest scop pentru ușurarea muncii redactorilor. Ele dovedesc concizie, erudiție, gândire organizată, spirit critic precum și preocuparea autorului de a ilustra termenii tratați cu exemple din literatura și cultura românească /și universală / obiectiv central urmărit de inițiatorii și autorii primei Enciclopedii românești. Vom ilustra afirmațiile de mai sus cu două exemple. Astfel *elocvența* este definită drept „ușurința în vorbire; arta de a se exprima bine și de a mișca pe ascultători. În antichitate se dădea cea mai mare atențiune artei de a vorbi bine; de de aici numeroasele tractate de retorică (v. ac.). La cei vechi elocvența era împărțită în trei ramuri: genul demonstrativ

6. Sistema ortografică a limbei române, București, 1904.

(discursuri funebre, predici, etc.) ; genul judiciar (discursurile avocaților, rechisitoriile): genul deliberativ (discursuri politice). Printre cei care s-au distins prin Elocvența lor, cităm la Greci pe Pericle, Lysias, Demostene, Socrate, Platon, Hyperide, Eschine, Lycurg; la Romani aflăm pe Cato censorul, Scipionii, Grachii, Hortensius, Cesar, Cicerone. În evul mediu Elocvența creștină strălucește în persoana Sf. Ieronim, Ioan Chrisostomul, Grigore de Nazianza, Augustin, Tertulian, etc. Mai târziu găsim în Franția pe oratorii bisericești Bossuet, Fënelon, Massilon și Bourdaloue: în Germania apare Luther. Elocvența politică strălucește în Franția în sec. XVII (Mirabeau) și cu deosebire în timpul revoluțiunii, când întâlnim pe Camille Desmoulins, Danton, etc. În secolul nostru Elocvența franceză este întrupată în Guizot, Thiers, Gambeta, etc. La englezi oratorii politici cei mai mari sunt: William Pitt, Fox, Burke, O'connell, Peel, Gladstone etc. La Germani oratorul cel mai însemnat din secolul nostru a fost Bismarck. La români reprezentanți mai însemnați ai Elocvenței sunt Antim Ivireanu (predici), Bărnuz, Kogălniceanu, Brătianu¹⁷.

Iată acum caracterizarea *elegiei*, făcută de O. Densușianu „Elegia, la origine cuprinde poesii de conținut foarte variat: cântece războinice, didactice, morale. La Greci, Elegia a fost cultivată de Callinos din Efes, cel dintâi autor de elegii cunoscut Archiloch, Triteu, Solon, Mimnerm și de Alexandrini. La Romani, unde domeniul elegiei se întinde mai mult, dând naștere la numeroase poeme erotice, Elegia este cultivată de Catul, Cornelius Gallus, Tibul, Propert, Ovid. Elegiile erau scrise în distihul elegiac compus dintr-un hexametr și un pentametr. În timpurile moderne, la Francezi, Elegia are de cele mai multe ori înțelesul de poezie, care cântă dragostea nenorocită. Elegii au scris Ronsard, Malherbe, La Fontaine și mai târziu Gilbert, André Chenier, Parny, Lamartine. Încetul cu încetul Elegia a devenit în sec. XIX un gen literar, în care poetul își exprimă sentimentele lui personale de tristeță și aceasta cu deosebire la romantici. În Italia Elegia a fost cultivată de Petrarca, Bembo, Silvio, Pellico, Manzoni Leopardi. În Spania găsim pe Boscan- Almogarer, Garcilasso de la Vega, Lope de Vega. La Germani avem de citat Elegiile lui Goethe, Schiller, Jacobi, Heine. La Englezi întâlnim pe Gray, Young, Keats, Burns, Byron, Moore, Sheley, Tennyson, Swinburne. La Români Elegia apare cu același caracter ca și la romanticii francezi: ea este un cântec de jale. Elegii au scris Văcăreștii, Alecsandri, Bolintineanu, Sihleanu¹⁸.

Contribuțiile lui Ovid Densușianu le regăsim în primele două volume ale Enciclopediei Diaconovich, unde, de altfel apare nominalizat printre autori. Lipsa numelui său în cel de al treilea volum o punem pe seama preocupărilor legate de redactarea operei sale capitale, „Histoire de la langue romaine” al cărui prim tom, ORIGINILE, apare la Paris în 1901, operă care, de bună seamă, i-a acaparat timpul și eforturile științifice.

Colaborarea lui Ovid Densușianu la prima Enciclopedie română editată în Transilvania sub egida ASTREI reprezintă o modestă dar semnificativă contribuție la ideea unității culturale a neamului românesc și a recordării sale prin operă, simțire și spirit la valorile europene ale timpului.

Eugenia CRIȘAN
(Biblioteca Astra Sibiu)

7. Biblioteca „Astra” Sibiu. Colecții speciale E.D. XIII/837 Vezi și Enciclopedia Română publicată din însărcinarea și sub auspiciile Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român de Dr. C. Diaconovich, Sibiu. 1900, Tomul al II-lea, p. 284.

8. Biblioteca „Astra” Sibiu, Col. spec. E.D. XIII/775 Enciclopedia Română... p. 275.

[illegible]

Fig. 1. – L'explication du terme „drame" par Ovid Densusianu. Les feuilles – 13.

21. XII / 1975

Litera

Nr. 328

Pag. ms. 211

Ram.:

Titlu:

Elegia

Extensiune ca. șiruri.

Sect.:

Resumat:

Eședat 189

Autor:

Densușianu
Ovid

r. Lexica

Terminal ultim, stil nou:

189

Corecturi

Manuscript

1 Le origine elegia cuprindă poezii cu cuprins foarte variat: cantece,
2 cântecuri, didactice, morale. La greci, elegia a fost cultivată
3 de Callinos din Efes, cel dintâi autor de elegii cunoscute, Arctios,
4 Ziteu, Sôlon, Mimnarm și de Alexandru. La Romani, unde
5 domeniul elegia se întinde mai mult, sîd naștere la numeroase
6 poezii erotice, elegia este cultivată de Ennius, Lucilius, Corne-
7 lius Galus, Tibul, Propert, Ovid. Elegiile erau scrise în distihul
8 elegiac, cuprins dintr-un hexametru și un pentametru. În timpurile
9 moderne la Francezi, elegia are bele mai de multe ori în
10 locul de poezie care într-o dogmatică acorocivă. Elegia au
11 scris Ronsard, Malherbe, La Fontaine și mai târziu Gil-
12 bert, André Chénier, Béranger, Lamartine. În celelalte literaturi
13 elegia a devenit în secolul XIX un gen pro literar în care poetul
14 își exprimă sentimentele lui personale de tristete, și aceasta cu
15 desebire la romantici. În Italia elegia a fost cultivată de
16 Petrarca, Bembo, Silvio Pellico, Manzoni, Leopardi. În Spania
17 găsim pe Boscán, Almaguer, Garcilaso de la Vega, Lope de Vega,
18 — În Germania avem de uitat elegiile lui Göthe, Schiller, J. W. Goethe,
19 Heine, — La Englesi înțelegem pe Gray, Young, Keats, Burns,
20 Byron, Moore, Shelley, Keats, Tennyson, Thackeray. La Romani elegia
apare cu caracter laic la romantici francezi: ea este un cântec de jale. Elegia au scris Petrescu
Gheorghe, Dobrotkineanu, Silimanu.

Fig. 3. — L'explication du mot „élégie”.

**OVID DENSUȘIANU, COLLABORATEUR A LA PREMIERE ÉNCYCLOPÉDIE
ROUMAINE**

Résumé

Parmi les collaborateurs à l'élaboration de l'Encyclopédie roumaine de Corneliu Diaconovich s'est compté aussi Ovid Densușianu, à coté des autres personnalités de la culture et de la science roumaine.

Corneliu Diaconovich a sollicité à Ovid Densușianu la collaboration dans le domaine de la langue et de la théorie littéraire. Ovid Densușianu a accepté cette offre et a expliqué pour la future encyclopédie les termes: drame, éloquence, élégie, etc. La contribution d'Ovid Densușianu est présente dans les premiers deux volumes de l'Encyclopédie de Diaconovich.

DR. AUREL VLAD – DATE BIOGRAFICE COMPREHENSIVE

Baroul din Arad consemnează în registrele sale, începând de la sfârșitul secolului trecut, numele avocaților de pe cuprinsul mai multor județe printre care și cel al Hunedoarei; pe lângă nume aflăm date despre locurile de stagiu și mutările în alte localități decât cea inițială. Avocații constituiau o categorie socio-profesională situată în centrul atenției societății civile. Importanța pe care le-o acorda societatea românească din monarhia dualistă austro-ungară era enormă în raport cu cea față de avocații care se considerau apărținători culturii de limbă maghiară (dacă este cazul să dăm exemplul cel mai concludent în acest sens).

Contemporanii avocatului Aurel Vlad l-au cunoscut drept un om dinamic și înarmat cu o jovialitate omniprezentă. „Temperament de luptător” – constata Lucian Predescu în *Enciclopedia sa*¹. Așa trebuie să fi rămas până la 78 de ani câți i-a fost dat să trăiască, până în ultimele clipe de viață în temnița de la Sighet. De unde-și trăgea această sevă?

Tatăl său, descins din mai multe generații de preoți din părțile Turdașului², avocatul Alexandru Claudiu Vlad se căsătorește cu Aurelia Barițiu din Brașov. Au doi copii: Aurel și Alexandru. Aurel este născut în 27 ianuarie 1875 la Orăștie³. Cel de-al doilea copil, Alexandru (1876-1941) este născut la Brașov⁴. Despre Alexandru Vlad ne mulțumim doar să amintim faptul că va fi în fruntea „Comandei Supreme a Gardei Naționale Române din Transilvania și Ungaria” de pe lângă Consiliul Național Român Central din Arad, între 9-30 noiembrie 1918. Primul născut, Aurel, va urma îndeletnicirea profesională a tatălui său, studiind între anii 1893-1898 dreptul la Budapesta.

Ideea libertății naționale și cealaltă idee-pilon a evului modern, cea a dreptății sociale erau în plin marș pe întinsele spații ale centrului și răsăritului Europei. Studenții n-au fost printre ultimii care să înțeleagă mesajul pozitiv al acestor idei. Împreună cu colegii săi Iuliu Maniu, Elie Cristea (viitorul patriarh Miron) și alții participă, în toamna anului 1894, la congresul studentesc de la Constanța – prilej pentru manifestațiile în favoarea memorandiștilor întemnițați⁵. La 1 noiembrie 1895 – zi aleasă cu un anumit tâlc – Aurel Vlad, alături de o serie de colegi printre care Constantin Missits (din Lipova), Ilarie Chendi, semnează o adresă de compasiune pentru ziaristul Valeriu Braniște, aflat în temniță, „întruniți la un pahar de doliu în memoria fericitului Gojdu”⁶. Ei, acești studenți, se vor situa în fruntea generației care este, în mare măsură, autoarea Marii Uniri. Calculul statistic întreprins asupra delegaților de drept la

1. Lucian Predescu, *Enciclopedia „Cugetarea”*, București, 1940, p. 902.

2. Mulțumim pe această cale părintelui paroh și protopop Săbău din Rapolt pentru informația primită în anul 1993.

3. *Enciclopedia „Minerva”*, Cluj, 1929, p. 957. Căldăriul „Poporul Român” pe anul comun 1907, Budapesta, p. 66.

4. Registrul deceselor de la Cimitirul „Eternitatea” Arad, anul 1941.

5. Vasile Netea, *Istoria Memorandumului*, București, 1947, p. 369.

6. Valeriu Braniște, *Correspondență*, vol. II, (1895-1901), Cluj, 1986, p. 10. Ca student, Aurel Vlad a fost întotdeauna în șirul conducătorilor”. Vezi Căldăriul „Poporul Român”, Anul 2, 1904, p. 130.

Adunarea Națională de la 1 Decembrie 1918 relevă o medie situată în jurul vârstei de 43 de ani. Același lucru trebuie să fie valabil și pentru participanții obișnuiți, la această solemnă clipă.

După consumarea momentului furtunos al Memorandumului rândurile celor rămași în luptă pentru drepturi civile se va concentra la nivelul congregației comitatense. Românii vor înregistra succese notabile la Arad, Lugoj, Timișoara, Deva și Brașov⁷. Aurel Vlad va păși pe acest teren din momentul în care își începe stagiul de practică avocațială între anii 1897-1899 la Mihai Bontescu în Hațeg⁸, cu care era înrudit după mamă.

Orașul Orăștie devine un punct de sprijin pentru promovarea curentului noului activism politic. Întâmplător sau nu, ziarul „Tribuna” de la Sibiu își prelungește într-un veșmânt nou existența în orașul de pe Mureș, la scurt timp după procesul Memorandumului. Escală necesară pentru translația definitivă a spiritului național liberal la Arad odată cu anul 1897, când rotativa noului ziar intitulat „Tribuna Poporului” se va pune în funcțiune de la 1 ianuarie. Paginile noii apariții sunt scrise strălucit, la nivelul unei limbi literare. Aurel Vlad și „cei câțiva prieteni entuziaști”, lectori ai „Tribunei” arădene, au acționat în spiritul mesajului acestui ziar. Generația lui Aurel Vlad, Iuliu Maniu și alții este cea care, înhămându-se la carul de luptă civilă, aduce în părțile Hunedoarei și Albei suflul înnoitor al „noului activism”. Reflexul pe plan cultural al efervescenței politice românești se vedește și prin faptul că „Societatea pentru Fond de Teatru Român” și-a ținut adunarea generală / anuală-n.n. / la Rusaliile din / anul / 1897 în Orăștie⁹.

Judecând după fotografia pe care și-o face după absolvirea studiilor, Aurel Vlad se prezenta ca un tânăr feciorelnic de frumos; privirea este inocentă iar mustața este îndoită delicat la cele două capete în sus. Părul e tuns scurt. Stând în picioare, cu mâna dreaptă în buzunarul pantalonilor, privește încă senin spre aparatul de fotografiat¹⁰.

Fiind ales în congregația comitatului, activează într-un mod remarcabil. Dată fiind nouă sa situație socio-profesională, Aurel Vlad este pe cale să devină locuitor al orașului Deva. Aici își face debutul avocațial în luna septembrie a anului 1900. Sejurul său de devan va fi de scurtă durată¹¹. Ion Miha, directorul băncii „Ardeleana” din Orăștie va fi acela care îi va influența destinul. Căci, iată, Aurel Vlad se mută în cursul anului 1901 acasă la Orăștie. Sprijinul în spirit „activist” al „bătrânului” avocat Ion Miha în demarajul ziarelor „Libertatea” și „Activitatea” din Orăștie (1901) se va sincroniza cu preluarea conducerii executive a băncii de credit „Ardeleana” de către Aurel Vlad. Întreg acest cumul de sarcini și funcții nu-i putea asigura o bază financiară suficient de puternică pentru viitoarea luptă politică parlamentară. Căsătoria cu Ana Iancu din Bobâlna (pe atunci se numea Bobohalma) în anul 1905 îi va crea această bază.

Sub guvernul Széll Kálmán agitația în favoarea votului universal se resimte și în rândurile mișcării naționale românești. Pentru o angajare în vâltoarea luptelor politice parlamentare trebuia găsit unul sau mai mulți tineri, de preferință liber-

7. Lupta în comitate, în „Calendarul Român”, Anul 2, 1904, p. 130.

8. Baroul avocaților Arad, Registrul candidaților de avocați, vol. II, p. 10; de aici reiese că Aurel Vlad a făcut practică avocațială la același avocat, între anii 1897-1899, timp de trei ani împliniți.

9. „Societatea pentru Fond de Teatru Român” – mutată cu sediul de la Budapesta la Brașov începând din anul 1895 – și-a ținut adunarea generală / anuală - n.n. / la Rusaliile din anul 1897, în Orăștie”. Vezi Calendarul Amicul Poporului din 1898, Sibiu, p. 94.

10. Calendarul Poporului Român – 1904, anul 2, p. 135 (reproducerea tipografică a portretului fotografic).

11. Baroul avoc. Arad, Registrul avocaților, vol. II, p. 45.

profesioniști cu o bună pregătire juridică. Pe de-altă parte, nu e mai puțin adevărat că liderii „tineri” s-au impus aproape de la sine. Grupul de tineri din jurul ziarului „Libertatea” din Orăștie a constituit unul din creuzetele în care a apărut și s-a impus personalitatea lui Aurel Vlad.

Aflându-se că la Dobra, în cercul electoral Ilia, „se va ține o alegere parțială de deputat, Aurel Vlad consideră că s-a ivit o bună ocazie ca partidul să-și prezinte un candidat și se adresează lui Vaida / Voevod – n.n. /, propunându-i să candideze. Acesta refuză, spunându-i lui Aurel Vlad că datoria și cinstea de a o primi îi revine lui / acestuia din urmă – n.n. /, întrucât el este inițiatorul mișcării activiste”¹² în aceste părți. Aurel Vlad era conștient de faptul că „o face pe răspundere proprie”¹³ și nu în numele partidului. „*Biruința românească la Dobra*” din vara anului 1903¹⁴ poate fi explicată atât prin factorii interni ai mișcării naționale românești cât și prin scăderea numărului de abuzuri ale autorităților statului ungar în privința alegerilor parlamentare. Ține de domeniul evidenței faptul că din momentul în care plângerile împotriva acestor abuzuri trecuseră în competența *exclusivă* / subl.ns. / a Curiei din capitala tratului ungar, funcționarii regimului dualist nu mai îndrăzneau să comită abateri și falsificări de acest gen.

Succesul său electoral era cel dintâi semn pozitiv¹⁵ pentru a alimenta speranțele curentului activist (neoactivist).

Creșterea importanței grupului neoactivist de la Orăștie, în frunte cu Aurel Vlad – ales la începutul anului 1904 președinte al clubului electoral pentru românii din comitatul Hunedoarei, care reprezenta linia P.N.R. – este ilustrată de refuzul lui Ioan Mișu de a fi președinte al clubului electoral¹⁶.

În luna septembrie 1904 – cu ocazia campaniei electorale – Aurel Vlad refuzase candidatura electorală propusă de băănăteni la Sasca (Oravița) „pe motiv că își depusese candidatura atât în cercul electoral Dobra cât și la Radna”. Prezența sa în *fieful* electoral al Mocioneștilor – într-un moment în care adunarea generală a *Astrei* se desfășura „la Timișoara la 21-22 septembrie / ... / – a jucat un rol însemnat în adoptarea activismului politic de către băănăteni”¹⁷.

Mai puțin cunoscut este faptul punerii bazelor colaborării, înnoite, pe linia politică cu slovacii, în anul 1904, la Nădlac, tocmai în momentul în care acolo candida dr. Ioan Suciu fără prea mari speranțe. Prilejul pentru o întâlnire a liderului slovac Milan Hodza cu Aurel Vlad la Nădlac a fost folosit în vederea plănuirii „unei acțiuni politice comune”¹⁸.

În pregătirea conferinței naționale a P.N.R., Aurel Vlad a fost cel care a semnat seria de „instrucțiuni în post scriptum”¹⁹ la convocatorul acesteia, programată pentru data de 10 ianuarie 1905 la Sibiu.

12. Pentru netăgăduita valoare memorialistică, conferită în mod special de prezența în calitate de coautor a fiului lui Aurel Vlad, am citat aceste rânduri, aflate în lucrarea următoare: Mircea Vlad, Livia Ciumașiu, *ORĂȘTIA în viață și istoria Partidului Național Român și Național Țărănesc Creștin Democrat*, Simeria, 1993, p. 5.

13. Ibidem

14. Vezi broșura cu aceeași denumire: *Biruința românească la Dobra*, Arad, 1903.

15. Ștefan Pascu, *Făurirea statului național român unitar*, vol. I, Cluj, 1983, p. 291.

16. M. Vlad, L. Ciumașiu, op. cit., p. 6.

17. Constantin Brătescu, *Fondul personal „Romulus Novacovici”*, în „Revista Arhivelor”, București, 1985, nr. 4 p. 409. Cf. Arhivele Statului Caransebeș, Colecția de documente Romulus Novacovici, dos. 1, f. 794. Vezi și Șt. Pascu, op. cit., loc. cit.

18. Mircea Vlad, *Dr. Aurel Vlad* (lucrare în manuscris dactilo), p. 68. Mulțumim pe această cale medicului dr. Radu Balta pentru bunăvoința de a ne pune la dispoziție lucrarea sus-citată a fiului lui Aurel Vlad, octogenarul inginer Mircea Vlad, domiciliat la Essen (Germania).

19. M. Vlad, L. Ciumașiu, op. cit., loc. cit.

Odată cu intrarea sa în parlament, în urma alegerilor din anul 1905, Aurel Vlad urma să reprezinte cercul electoral Orăștie. Membru al „Clubului parlamentar naționalist”, Aurel Vlad este însărcinat împreună cu Milan Hodza să elaboreze platforma politică și să desfășoare activități organizatorice²⁰.

Acest parlament „a avut însă o durată scurtă”²¹. Demisia guvernului, la 21 iunie 1905, și pregătirea noii sesiuni parlamentare (1906-1911) au oferit răgazul pentru Aurel Vlad, întors acasă, să ia în căsătorie pe Ana Iancu.

În urma alegerilor din 1906 numărul deputaților români, din partea P.N.R. înregistrează o creștere sensibilă. În același an „Aurel Vlad demisionează din postul de director al băncii *Ardeleana* din Orăștie, pentru a se putea dedica exclusiv activității sale politice din Budapesta. Aici, împreună cu Alexandru Vaida-Voevod și Teodor Mihali, pune bazele celor două ziare al P.N.R.: cotidianul *Lupta* și săptămânalul *Poporul Român*”²².

Aurel Vlad începuse să se bucure de notorietatea publică nu numai în imperiul habsburgic ci și în regatul României²³. Portretul său fotografic, din anul 1906, denotă maturitate, angajare și optimism²⁴.

În anul 1907, publicistul britanic R.W. Setton Watson, aflat în Budapesta, intră în contact cu Aurel Vlad și Al. Vaida-Voevod²⁵, culegând informații referitoare la stările specifice de lucruri de pe teritoriul statului ungar, stări de lucruri devenite notorii pentru opinia publică europeană.

În cursul anului 1908 Aurel Vlad este prezent alături de Iuliu Maniu la adunarea populară de la Orăștie. Pentru împodobirea trăsorii sale cu tricolorul românesc, lui Aurel Vlad i se intentează proces penal²⁶. În același an, soția acestuia fiind aleasă deputat în parlamentul pestan²⁷, ambii soți se mută în februarie al aceluiași an la Budapesta, unde rămân până în martie 1909, când vor veni înapoi la Orăștie²⁸. Din acest moment asistăm la un episod marcant. Ana Vlad îndemnase „copii de români să vorbească românește” și „protestase că învățătorii români învață pe elevii români un salut batjocoritor pentru români”²⁹. În scurtă vreme este condamnată la o lună de închisoare și 300 coroane amendă. În pofida recursului înaintat, Curia a confirmat sentința. Au început protestele publice în favoarea Anei Vlad. La 2 iunie 1909 este înaintat protestul „damelor române împotriva sentinței de întemnițare a d-nei Ana Vlad”³⁰. La 11 iunie 1909 medicii diverselor naționalități din imperiu se solidarizează cu cauza d-nei Vlad, refuzând să plece la congresul internațional de la Budapesta. În același sens se exprimau proteste în presa occidentală³¹. Pregătindu-se să meargă în temniță, „la gară / în Orăștie - n.n. / a fost condusă de femeile române de frunte din

20. Mircea Vlad, Dr. Aurel Vlad, mss, loc. cit.

21. M. Vlad, L. Ciumașiu, op. cit., p. 8.

22. Ibidem.

23. Anuarul național al românilor de pretutindeni. București, vol. I, 1908.

24. Vezi reproducerea fotografică în broșura M. Vlad, Livia Ciumașiu, op. cit., p. 8/9.

25. R. W. Setton Watson, *Prime impresii din Transilvania (1906-7)*, în „Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul”, partea a III-a, București, 1929, p. 1345.

26. Livia Ciumașiu, *Personalitatea politică a dr. Aurel Vlad în județul Hunedoara*, comunicare susținută la „Simpozionul comemorativ – Dr. Aurel Vlad, 40 de ani de la moartea sa” în ziua de 9 iulie 1993 la Orăștie.

27. L. Predescu, op. cit., p. 902.

28. Baroul avoc. Arad, Reg. avoc., vol. II, p. 45.

29. Calendarul Poporului Român – 1910, p. 103; L. Predescu, op. cit., loc. cit.

30. Calendarul Poporului Român – 1910, capitolul „Cronologie”, f.p.

31. L. Predescu, op. cit., loc. cit.

Orăștie, cari i-au oferit flori și urare de sănătate și curaj³². Vestea grațierii nu ajunsese până la Orăștie căci Ana Vlad pornise deja cu destinația Győr pentru executarea sentinței³³. În esca de la Budapesta „mare-i fu surpriza aflând că a fost grațiată de monarh, fără să fi făcut din propria-i inițiativă vreo cerere în acest sens”³⁴. Era 14 iunie 1909. Este de presupus că ș-a întors imediat acasă, de unde, cu multă probabilitate, și-a însoțit bărbatul la înmormântarea de la Brașov a lui Aurel Mureșan, care fusese până atunci director al ziarului „Gazeta Transilvaniei”³⁵.

Duminică, 1 august 1909, Aurel Vlad se număra printre „oaspeții care au luat parte la depunerea pietrei fundamentale a bisericii din Chizeni”, pe moșia lui Teodor Mihali³⁶. A doua zi, în data de 21 august, printre vorbitorii adunării de la Șomcuta Mare se număra și dr. Aurel Vlad³⁷.

Toate aceste deplasări și activități cu caracter cultural sau politic necesitau o serie de cheltuieli destul de mari, pe care nu orice avocat român și le putea permite. Posibilitățile financiare ale familiei Vlad era pe măsura acestor activități extraprofesionale. Aurel Vlad împreună cu Teodor Mihali, președinte al comitetului național al P.N.R. și Alexandru Vaida-Voevod „girau prin delegație cambiile CONCORDIEI, scontate la VICTORIA” / de la Arad³⁸.

Ascensiunea politică a lui Aurel Vlad în cadrul mișcării naționale este departe de a se opri. La „constituirea / de fapt reconstituirea – n.n. / din anul 1910” a P.N.R., „dr. Aurel Vlad, avocat, Orăștie”, se număra printre cei trei vicepreședinți. Unul era „Dr. Teodor Mihali, deputat dietal și director de bancă în Dej” iar celălalt era „Nicolae Ivan, asesor conzistorial în Sibiu”³⁹. Trebuie să facem precizarea cuvenită că Aurel Vlad nu lipsește la redactarea unui memoriu către guvern cu ocazia conferinței conducerii P.N.R. de la Arad, din 20 august 1910⁴⁰. Ideea de a recurge la un astfel de memoriu semnifica faptul că forma luptei parlamentare era pentru români aproape de un eșec. Ciclul parlamentar pe anii 1906-1911 era pe sfârșite⁴¹.

Cu ocazia șederii la Arad, Aurel Vlad consideră că își face o datorie de onoare înscriindu-se ca membru în Asociațiunea Națională Arădeană pentru cultura poporului român, cu sediul la Arad. Numărul ardelenilor (al celor de pe teritoriul fostului principat al Transilvaniei) înscriși în această asociație, renăscută precum pasărea Phoenix din cenușă, era restrâns (9 membri din totalul de 161 de pe listă)⁴².

În cursul anului 1911, în ciuda discensiunilor / ... / între bătrâni și tineri⁴³, „organizația partidului național a făcut un pas înainte, / consemnează un calendar

32. Calendarul Poporului Român – 1910, p. 103.

33. Ibidem.

34. Ibidem.

35. ibidem, p. 116.

36. Ibidem, p. 94. Calendarul respectiv nu certifică prezența lui Aurel Vlad la adunarea populară de la Ileanda Mare, din aceeași zi.

37. Ibidem, fără indicarea paginii.

38. Roman Ciorogariu, episcop, *O lămurire*, în „Hotarul”, Arad, 1935, nr. 7, aprilie, p. 1. Pentru menținerea primilor doi (T. Mihali și Alex. Vaida Voevod) vezi Ed. I. Găvănescu, *Vasile Goldiș*, în „Hotarul”, Arad, 1935, nr. 4, ianuarie, p. 2.

39. Calendarul Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria, Arad, Anul I, 1913, p. 156.

40. St. Pascu, op. cit., p. 316.

41. Portretele câtorva din principalele personaje care au participat la încercările de dialog cu guvernul ungar sunt reproduse într-un tablou colectiv, intitulat „Deputații naționaliști din Camera Ungariei (ciclul 1906-1911)”, de execuție contemporană. Muzeul județean Arad, fondul „Dr. Ion Suciu”, nr. inv. 87. Enciclopedia „Minerva” operează o selecție a celor 26 de deputați „naționaliști” din tabloul colectiv sus-amintit, considerând că Aurel Vlad „împreună cu vreo 14 / de fapt 13 - n.n. / deputați români își face datoria înleagă de bun Român în cariera lui publică”. Cf. op. cit., p. 957. Restul de 12 deputați din totalul sus-amintit erau 8 slovaci și 4 sârbi.

42. Arhivele Statului Arad, Fondul Astra – despărțământul Arad, dos. 241910, lista nominală a membrilor având indicarea localității de proveniență.

sibian - n.n. / alegând comitetul executiv o comisie compusă din domnii Dr. Vasile Lucaciu, Dr. Aurel Vlad, Dr. Liviu Lemenyi, Vasile Goldiș, Dr. Iuliu Maniu și Dr. Valeriu Braniște⁴⁴. Dintre cei trei membri aparținând generației tinere, Aurel Vlad era cel mai tânăr.

Caracterizarea pe care o face în bloc Eugen Brote celor din „fruntea partidului național” este puțin măgulitoare și încărcată de resentimente. Brote nu mai era de multă vreme în miezul evenimentelor care se derulau în cadrul mișcării naționale. Într-o scrisoare expediată din Brașov în data de 2 decembrie 1911, unui oarecare Câmpian din Budapesta, Brote scrie următoarele: „Carul politic al Românilor este înglodat / .. / ceea ce era adevărat - n.n. / nu numai fiindcă cei din fruntea partidului național sunt răi cârmaci ci fiindcă și cei ce își dau samă despre nedestoinicia acestor fruntași, nu fac nimic ci plâng și se tânguiesc”⁴⁵. Ori lucrurile nu stăteau chiar așa. Ne mărginim să demonstrăm acest fapt pentru cursul anului 1911. Cu toate frământările interne din partid, „Comitetul național a convocat anul acesta mai multe adunări *poporale* / ... / în cari s-a protestat *contra scoaterii limbii române de la tribunalele militare* și s-a cerut o cât mai grabnică schimbare a *legii electorale pe baza votului universal, egal, secret și după comune*”⁴⁶. La Orăștie, la Hațeg și în alte părți Aurel Vlad făcea act de prezență eficient. Ca de altfel și ceilalți membri ai Comitetului național.

La 11 martie 1912, când conflictul intern între generații s-a „aplanat”⁴⁷, îl aflăm pe Aurel Vlad candidând și fiind ales deputat mirean al cercului Deva, în Congresul național bisericesc al mitropoliei sibiene⁴⁸, urmându-i lui Ion Mihu în această cinste.

Nu neglijează rosturile mișcării teatrale românești. Se numără printre membrii activi ai Societății pentru Fond de Teatru Român⁴⁹.

La izbucnirea primului război mondial Aurel Vlad avea 39 de ani și se simțea mândru de ceea ce realizase. Cu toate decepțiile din planul juridico-politic, mișcarea națională – asemenea mișcării socialiste – își crease o rețea organizatorică viabilă.

În vara anului 1916, în calitate sa de deputat sinodal, A. Vlad, „luându-și asupra sa toate riscurile / ... / conduce opoziția împotriva lui Mangra, susținând candidatura episcopului Miron Cristea din Caransebeș și duce o luptă îndârjită pentru invalidarea deputaților / sinodali - n.n. / aleși prin ingerințe”⁵⁰.

La începutul lunii mai 1918, A. Vlad este acela care conduce „opoziția împotriva măsurilor de îngrădire a autonomiei bisericii”, în cadrul ședințelor sinodului arhiepiscopal de la Sibiu⁵¹.

În momentele supreme ale pregătirii și desfășurării revoluției din toamna anului 1918, Aurel Vlad, într-un efort exemplar, își va ipoteca „întreaga sa avere pentru a putea face, prin banii luați, față nevoilor țării noi”⁵². Predecesori existau.

La data de 12 octombrie 1918, consfătuirea istorică de la Oradea a conducerii P.N.R. îl alege între membrii acelui subcomitet executiv, însărcinat cu pregătirea și realizarea autodeterminării românilor din monarhia dualistă⁵³. Ceea ce însemna drumuri nefârșite și oboseală.

43. Ion Clopoțel, *Amintiri și portrete*, Timișoara, 1973, p. 12.

44. Călimdarii Poporului pe anul visect 1912, Sibiu, p. 172.

45. Biblioteca Centrală de Stat, București, Colecții speciale, mss. rom. nr. 4223, f. 1.

46. Călimdarii Poporului pe anul visect 1912, Sibiu, 1911, p. 173.

47. Ion Clopoțel, op. cit., loc. cit.

48. Calendarul pe anul de la Hristos, 1915, Arad, p. 50.

49. Revista teatrală, Brașov, 1913, 6, p. 445.

50. Mircea Vlad, op. cit., p. 144. Cf. „Telegraful Român”, Sibiu, 1916, 26 iulie / 8 august.

51. Ibidem, p. 145.

52. Enciclopedia „Minerva”, Cluj, 1929, p. 957.

53. Cf. Gheorghe Șora, Vasile Goldiș – *militant pentru desăvârșirea idealului național* (1 Decembrie 1918), Timișoara, 1980, p. 214-215.

În ziua de 30 octombrie 1918, A. Vlad este ales între „exmiștii comitetului P.N.R.” pentru a participa la crearea în aceeași zi a „Consiliului Național Român al națiunii române din Ungaria și Transilvania”⁵⁴. Peste două zile, acest Consiliu (autointitulat Consiliul Național Român Central) își mută reședința la Arad. Pentru Aurel Vlad nu putea fi vorba acum de o ședere permanentă la Arad. Mult mai potrivit era pentru el să acționeze la el acasă, în partea de sud a Transilvaniei. În astfel de împrejurări, la 4 noiembrie 1918, cu ocazia întrunirii intelectualilor, ținută la Orăștie, A. Vlad propune ca pe data de 7 noiembrie „să se țină adunarea generală la Orăștie și jur”⁵⁵ pentru alegerea C.N.R. local. În ziua de 7 noiembrie, Consiliul Național din Orăștie, în frunte cu dr. Aurel Vlad, ales președinte, înființat cu ocazia adunării populare din aceeași zi, își fixează reședința în edificiul băncii „Ardeleana”, în încăperile *Casinei române*⁵⁶.

Nevoia urgentă de a ajunge la tratativele de la Arad, îl determină pe A. Vlad să ajungă într-a treia zi a tratativelor cu delegația guvernului ungar. În dimineața zilei de 15 noiembrie 1918, cei trei nou veniți, dr. Aurel Lazăr, dr. Aurel Vlad și dr. Iuliu Maniu au fost văzuți servind ceaiul în incinta casei Cicio-Pop⁵⁷. Reporterul ziarului „Aradi Közlöny” remarca faptul că Aurel Vlad a rămas în continuare în casa lui Șt. Cicio-Pop până seara, la ora 22 din aceeași zi⁵⁸. În ziua următoare, 16 noiembrie, pornește spre casă, împreună cu Iuliu Maniu, investit cu dubla directivă mobilizatoare: alegerea și numirea delegaților Adunării Naționale și mobilizarea poporului în vederea marii adunări populare de pe platoul din fața cetății. La dispoziție aveau exact două săptămâni. Atât Iuliu Maniu cât și Aurel Vlad dispuneau, la Blaj și la Orăștie, de mijloace de imprimare și difuzare a circularelor și afișelor cu caracter organizatoric și mobilizator.

Manifestul, semnat la Orăștie în 25 noiembrie de către Aurel Vlad, în calitate de președinte al C.N.R. pentru comitatul Hunedoara către „Frații Români!” exprima limpede gândul tuturor („noi toți cerem și pretindem alipirea noastră la regatul român”)⁵⁹.

La 26 noiembrie 1918 procesul verbal de alegere a delegaților la Adunarea Națională ce urma să se țină la Alba Iulia, Duminică, 1 Decembrie, consemna numele lui Aurel Vlad între cei 5 delegați prevăzuți cu credențional (mandat) din partea alegătorilor români ai cercului administrativ Orăștie. După terminarea Adunării Naționale din sala Cazinoului militar de la Alba Iulia, Aurel Vlad a luat cuvântul de la tribuna situată pe platoul de lângă cetate.

În Consiliul Dirigent de la Sibiu⁶⁰ cât și în guvernul Vaida⁶¹, la București, A. Vlad răspunde de finanțe. Apoi, acasă între ai săi este ales șef al organizației Partidului național țărănesc din județul Hunedoara. În 1929 i se conferă Ordinul Coroana României în grad de mare cruce. După proclamarea republicii populare este închisă întreaga familie. Doar fiul lor, unicul vlăstar al familiei supraviețuiește închisorilor sistemului totalitar.

Dan DEMȘEA
(Muzeul Județean Arad)

54. 1918 la români, vol. VII, București, 1989, p. 58, cf. „Adevărul”, Budapeta, 1918, 21 octombrie / 3 noiembrie (număr special, tipărit la 31 octombrie 1918).

55. Ibidem, vol. VII, București, 1989, p. 163.

56. Ibidem, p. 161.

57. Vezi amintirile lui Vasile Erdelyi, publicate în primele numere ale ziarului „Patria”, Cluj, 1926.

58. 1918 la români, vol. VII, p. 358-359.

59. Ibidem, vol. VIII, p. 13.

60. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983, p. 628.

61. Enciclopedia „Minerva”, loc. cit.

DR. AUREL VLAD – DATES BIOGRAPHIQUES MARQUANTS**R é s u m é**

L'avocat Aurel Vlad d'Orăștie a été l'une de plus intéressantes personnalités politiques de la première moitié du XX-ème siècle. Il a été l'adepte de l'activisme politique dans la lutte nationale. Il a vaincu dans les élections de Dobra, de l'année 1903 et il a été député dans la Parlement de Budapest (Hongrie). Aussi, le docteur Aurel Vlad a pris partie active à tous les actions qui ont précédé La Grande Assemblée de Alba Iulia, du 1er Decembre 1918. Après 1918, Aurel Vlad a reproduit de problèmes de finances dans le Conseil Dirigeant et aussi dans le Gouvernement de Vaida. Pendant la période d'entre les deux guerres mondiales, il a été élu le chef de l'organisation du Parti National Paysan du Département de Hunedoara.

Le dr. Aurel Vlad a fini sa vie dans la prison communiste de Sighet, ensemble les autres personnalités politique roumaines, avec leur seule culpabilité, la contribution pour la réalisation de la Roumanie entière.

MEMORIA LUI AVRAM IANCU OGLINDITĂ ÎN GAZETA TIMIȘOREANĂ „DREPTATEA”

În vara anului 1893, fruntașii românilor bănățeni, uniți în jurul lui Alexandru Mocioni, și-au concentrat forțele pentru a edita, sub patronajul marelui lor îndrumător un cotidian național bănățean la Timișoara. Ideea a fost îmbrățișată cu mult entuziasm și a devenit realitate în luna decembrie (în ziua de Crăciun) a anului 1893, când într-o impozantă adunare ținută în sala hotelului „Principele de Coroană” aderenții Partidului Național Român au pus bazele unui nou ziar politic bănățean intitulat „Dreptatea” menit a reprezenta „spiritul genuin” al politicii naționale românești.

Noua publicație avea în frunte pe dr. Constantin Diaconovici în calitate de director-editor și profesor dr. Valeriu Braniște ca redactor responsabil¹.

Colectivul redacțional a proclamat ca punct de orientare programul Partidului Național Român adoptat în 1881 iar ca deviză „solidaritatea națională”. „Pe această și sub această deviză – făceau cunoscut editorii în primul număr al publicației – vom lupta cu mijloace legale, în spirit adevărat constituțional, impuse prin demnitatea cauzei, având totdeauna interesele mari ale poporului român și binele comun înaintea ochilor și ferindu-ne de orice considerațiuni particulare și personale. Nu desbinarea desăvârșită și neîmpăcarea ci înțelegerea bazată pe dreptate și încredere reciprocă a popoarelor formează steaua conducătoare a ținutei noastre. Vom lucra, ca lupta noastră să se extindă în cercuri cât mai largi și să trezim și dezvoltăm conștiința națională. Vom căuta să strângem rândurile ca toți românii fără deosebire de provincie, să lupte dimpreună sub același stindard, cu aceleași mijloace precum și scopul unul este”².

Datorită sprijinului material și moral al lui Alexandru Mocioni, a calităților redactorilor, „Dreptatea” a ajuns în scurt timp a fi considerată și apreciată ca unul dintre cele mai informate și obiective ziare ale românilor din monarhia dunăreană.

Paginile sale oglindeau întreg zbuciumul vieții naționale românești din acea vreme. Dar acțiunea viguroasă pe tărâm național a dezlănțuit după cum era de prevăzut – un potop de procese de presă, judecate la finele anului 1894 în fața tribunalului din Timișoara. În urma dezbaterilor în fața curții de jurați în zilele de 28 și 29 decembrie 1894, dr. Valeriu Braniște a fost condamnat la 2 ani închisoare de stat, 1300 florini amendă cu bani ca pedeapsă secundară sau în caz de neplată alte 130 zile închisoare, 119 florini și 70 coroane cheltuieli de judecată³. În mod inevitabil, „Dreptatea” și-a redus activitatea iar în anul 1897 și-a sistat definitiv apariția.

1. Valeriu Braniște, Amintiri din închisoare (Însemnări contemporane și autobiografice), Studiu introductiv de Miron Constantinescu și Alexandru Porțeanu; Ediție îngrijită și note de Alexandru Porțeanu, București, 1972, p. 222.

2. „Dreptatea”, I, nr. 1.

3. Detalii despre acest proces vezi la Vasile Dudaș, Dezbaterile procesului intentat lui Valeriu Braniște la Timișoara (decembrie 1894) ogândite în coloanele gazetei „Dreptatea” (manuscris). Lucrarea a fost susținută în cadrul simpozionului „Românii din Transilvania în opinia publică europeană la sfârșitul secolului al XIX-lea”, organizat la Cluj Napoca în ziua de 16 iunie 1994 sub egida Centrului de studii transilvane, Catedra de istorie modernă a Universității „Babeș-Bolyai”, Muzeul Național de istorie a Transilvaniei.

Parcurgându-i coloanele vom constata că redactorii săi au acordat o atenție și prezentării memoriei lui Avram Iancu. După cum se știe, în această perioadă a fost redeschisă o nouă acțiune pentru ridicarea unui monument tribunului din Vidra. Inițiativa a aparținut lui Ioan Russu Șirianu, care din închisoarea de la Seghedin a trimis gazetei „Tribuna” o sumă de bani pe care țăranul Nicolae Lăzărescu din Șiria (jud. Arad) o colectase animat de această idee patriotică. La acest apel s-a răspuns cu entuziasm, printre primii care au subscris material fiind țăranii din jud. Arad și bineînțeles din satele cuprinse în perimetrul Munților Apuseni⁴.

La puțin timp după lansarea ei, ideea a fost îmbrățișată și de Comitetul Central al Partidului Național Român care și-a asumat sarcina de a dirija cursul acțiunii, de a centraliza prin Tit Liviu Albini fondurile colectate.

Acțiunea n-a lăsat indiferente cercurile conducătoare maghiare. Sesizate de amploarea colectărilor ele au trecut la măsuri pentru stoparea acțiunii inițiate și pedepsirea celor ce au susținut-o⁵.

La 3-15 februarie 1895 gazeta timișoreană își informa cititorii într-un articol intitulat „Un notar comunal pentru monumentul lui Avram Iancu” că potrivit relatărilor apărute în cotidianul „Budapesti Hirlap” în comuna Bârsa poliția a sesizat faptul că locuitorii au adunat bani pentru monumentul lui Iancu. „Un astfel de colectant a prins acum poliția și păcătosul, este un notar comunal din comuna Bârsa, comitatul Aradului, care pe sub ascuns puse în circulație o coală de colectare pentru monumentul lui Avram Iancu – nota articolul menționat. Jandarmeria a dat de veste și a confiscat colecta de la numitul notar precum și suma de 30 florini colectată deja. Coala de colectare a fost iscălită deja de 35 locuitori, dar din precauțiune fără arătarea adevăratului nume”⁶. Se speră trăgea concluzia publicația maghiară că notarul „va plăti această colectare cu însăși poziția sa.”

Având în vedere aceasta, gazeta timișoreană continua că: „Pe lângă toată supărarea lui „Budapesti Hirlap” ne luăm voie să-i spunem, că dacă știrea de mai sus este adevărată, atunci notarul din Bârsa merită numai laudă, căci, ca notar într-o comună curat românească, numai o datorie și-a îndeplinit față de poporul, care-l susține și care-l hrănește. Iancu pentru noi tot atât de scump este și trebuie să fie, precum este bunăoară pentru maghiari Kossuth”⁷.

4. Vezi apelul: „Către frații Români!”, apărut în „Dreptatea”, I nr. 89 din 22 aprilie / 4 mai 1894.

5. În numărul din 5 ianuarie 1895 publicația arădeană „Arad es vidéke” nota că: „La Arad, românii au început în rândurile lor o colectă de mari proporții în favoarea statuii lui Avram Iancu. Acest fapt a fost descoperit de poliție abia ieri”! Andrei Cacioara, Eugen Glück, *Aradul și mișcarea memorandistă*, vol. III, Arad, 1976, p. 74.

6. „Dreptatea”, II, nr. 27 din 3/15 februarie 1895: Și periodicul arădean mai sus menționat „Arad es vidéke” și-a informat cititorii despre acest fapt. În numărul din 7 februarie 1895 era consemnată știrea potrivit căreia: „Jandarmeria a confiscat o listă pe care se colectase o sumă de 30 florini pentru monumentul lui Iancu, sumă donată de un număr de 35 de români din Bârsa, care însă, desigur din prevedere, nu-și scriseseră numele pe document”. Andrei Cacioara, Eugen Glück, *op. cit.*, p. 94.

7. „Dreptatea”, II, nr. 27 din 3/15 februarie 1895. Potrivit relatărilor lui Petru Țiucra – Pribeagul (1890-1976) unul din cei 8 fii ai preotului Avesalon Țiucra (1876-1923) care fusese hirotonist paroh în satul natal „organizatorul acțiunii a fost tatăl său, care pentru aceasta, a fost arestat și condamnat la închisoare, dar, prin intervenția episcopului din Arad, pedeapsa i-a fost preschimbată în amendă egală cu de două ori suma colectată și confiscată, o sumă foarte mare de suportat din veniturile unui preot de țară, împovărat cu o familie numeroasă cum era aceea a lui Avesalon Țiucra. Pentru aceasta el a fost obligat să contracteze împrumuturi bancare extrem de oneroase iar în final să-și vândă și casa și să se mute într-o foarte modestă casă”. Iancu Țiucra, Gheorghe Tănase, *Preotul memorandist Avesalon Țiucra (1876-1923)*, Altarul Banatului, revista oficială a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului și a episcopiei Aradului, an. III (XLIII), nr. 10-12 din octombrie – decembrie 1992.

Peste puțin timp, ministrul de interne Perczel Dezső a emis o circulară specială datată 15 martie 1895 cu numărul 462 prin care acuza pe organizatori numindu-i agitatori; acțiunea era apreciată ca fiind un atentat ce nu se putea permite și ordona „oriunde, pe-teritoriul țării, s-ar încerca ridicarea unei statui ... șefii respectivei localități comunale sau comitatense s-o împiedice sub grea răspundere personală; colectele pentru acest scop nu se puteau accepta și întrucât deja au fost întreprinse colecte, colectanții, în virtutea legilor și regulamentelor existente, trebuie să fie trași la răspundere iar suma adunată să fie confiscată”⁸. În plus circulara ministerului de interne maghiar formula o serie de acuze la adresa lui Avram Iancu, vinovat, chipurile de trădare față de patrie, de atrocități comise față de populația maghiară din Transilvania.

Răspunsul românilor nu s-a lăsat așteptat. Au avut loc adunări populare, confruntări, proteste colective și individuale, articole de presă care au infierat atitudinea autorităților⁹. Redacția gazdei bănățene s-a aflat în primul plan. În numărul 66 din 21 martie - 2 aprilie 1895 ordinul ministerului maghiar a fost publicat în original, în limba maghiară iar în numărul 56 din 9/21 martie 1895 a apărut un articol de fond intitulat „Monument lui Iancu”. Redactat probabil de către dr. Valeriu Braniște, materialul este unul dintre cele mai bine documentate proteste apărute în presa vremii. Vom prezenta în continuare câteva citate: „Poporul român vrea și dânsul să-și preamărească pe eroii săi naționali cum fac și maghiarii. În zadar însă, ministrul nu permite încasarea de bani pentru monumentul lui Iancu, ba ce e mai mult, calificată întreprinderea aceasta națională românească de un atentat și agitațiune contra patriei. Și pentru ca ordonațiunea să corespundă pe deplin spiritului ce domnește în această țară, ministrul ordonă sechestrarea banilor și introducerea de cercetări disciplinare împotriva tuturor acelor care încasează bani pentru acest monument, precum și pedepsirea lor la 15 zile temnită”¹⁰.

După cum era de așteptat ordinul ministrului ungar de interne a fost larg comentat în presa din vechiul regat. Gazeta timișoreană alături de celelalte reviste care apăreau în limba română în imperiul dualist a făcut referiri la aceste comentarii. Astfel, în nr. 62/28 martie ea a comentat într-un articol intitulat „Monumentul lui Iancu și maghiarii în presa din România” un articol apărut în „Voința națională” din București¹¹.

Vasile DUDAȘ
(Muzeul Banatului Timișoara)

8. „Dreptatea”, II, nr. 66 din 21 martie / 2 aprilie 1895; În numărul 91 din 24 aprilie 1/6 mai 1895 gazeta timișoreană într-un articol intitulat „Prigoniri pentru Avram Iancu” nota: „Din Târnova se scrie Tribunei că notarul de acolo a luat la întrebări pe domnul învățătorul Petru Davea, pentru că a adunat bani pe seama monumentului Iancu. Dânsul a recunoscut că a adunat, nu mai știe de la cine, și a trimis banii la Sibiu. Întrebat că cine l-a îndemnat domnul Davea a răspuns că simțul domniei sale de român. Domnul notar i-a citit porunca ministrului, publicată și de noi pe temeiul căreia ea se pedepsește cu închisoare până la 15 zile și cu bani până la 100 florini. Domnul Davea a răspuns ca aceea poruncă privește numai pe aceia care de la data ei încolo vor fi aflați adunând iar dânsul nu poate fi pedepsit pe temeiul ei”.

9. Ioan Munteanu, *Avram Iancu în conștiința românilor bănățeni*, în *Orizont*, an XXIX, nr. 24 (535) din 15 iunie 1978; Elena Borugă *Presa bănățeană despre ridicarea unui monument în memoria eroului neamului*, în *Renașterea bănățeană*, V. nr. 1326 din 5 iulie 1994

10. „Dreptatea”, II, nr. 56 din 9/21 martie 1895.

11. *Ibidem*, nr. 62 din 16 / 28 martie 1895.

***DAS ANDENKEN AN AVRAM IANCU IN DER TEMESWARER ZEITUNG
„DREPTATEA“.***

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Aufsatz schildert die art und Weise in der Redakteure der Temeswarer Zeitung „Dreptatea“ das Andenken an Avram Iancu unter den Lesern der Zeitung wieder wachriefen. In dieser Periode (1894-1895) wurde eine neue Initiative eingeleitet um dem Tribun aus Vidra ein Denkmal zu errichten. Über den Umfang der Geldsammlungen unterrichtet, haben die ungarischen Behörden soleich reagiert. Am 15 März 1895 hat der Innenminister Percze Dezső ein besonderes Rundschreiben in Umlauf gesetzt, in dem die Anreger der Geldsammlungen für das Denkmal als Aufhetzer, Unruhestifter gehalten wurden, und dafür sollte man sie zur Verantwortung ziehen und die gesammelten Geldsummen beschlagnahmen. Der ungarische Minister hat seine Stellung damit begründet, indem er Avram Iancu angeblich des Vaterlandverrates beschuldigte und ihm vorwarf, an die ungarische Bevölkerung Siebenbürgens Greueltaten begangen zu haben. Die Antwort der Rumänen liess nicht auf sich warten; es fanden viele Volksversammlungen statt, in denen individueller und kollektiver Protest vieler gegen die Einstellung der Behörden in der Frage des Denkmals für Avram Iancu zum Ausdruck kamen.

CÂTEVA ASPECTE ALE COLABORĂRII DINTRE IOAN MOȚA ȘI VASILE C. OSVADĂ

Mai mult sau mai puțin explicate au fost motivele pentru care unele personaje sau personalități ale scenei politice din diferite perioade istorice au fost supuse cenzurii totale sau parțiale. Imaginea de ansamblu a evenimentelor, a fenomenelor istorice a fost viciată de acest fapt. Pe de altă parte activitatea participanților la actele de istorie a fost exploatată parțial, din acele perspective care corespundeau cu șablonul confectionat aprioric pentru imaginea de care aminteam. De acest tratament au avut parte Vasile C. Osvadă și Ioan Moța, doi frunțași ai mișcării naționale din comitatul Hunedoarei. Nu vom analiza aici și acum motivele „uitării” lor, ci profitând de ocazia oferită aducem în discuție aspectele unei colaborări cu rezultate concrete și benefice totodată pentru populația românească din comitat și chiar din întregul Ardeal aflat sub stăpânire străină.

Vasile C. Osvadă se afirmă în ultimii ani ai veacului trecut, impunându-se mai cu seamă în primele două decenii ale secolului al XX-lea. El se încadrează prin activitatea sa, în linia tradiției școlii economice naționale transilvănene, reprezentată de personalități de seamă ca: G. Barițiu, Pavel Vasici, Șt. Pop, Visariom Roman, Ioan Roman, Partenie Cosma, E. Brote, Dem. Comșa, C. Diaconovici, ș.a.. Prin opera sa teoretică, dar în egală măsură prin eforturile de punere în practică a acesteia, ocupă un loc distins în rândurile promotorilor și susținătorilor ideilor care militau pentru fundamentarea unei vieți economice independente¹. El relua și sublinia o idee – mai veche – că dacă „noi românii vrem să trăim și vrem să fim și factori puternici ai vieții – datorință sfântă avem să ne întărim economicește”².

Osvadă, dobândind o temeinică pregătire în urma studiilor făcute la Blaj, Brașov și Viena, își începe activitatea la Hunedoara, ca director la Banca AGRICOLĂ³, (în același timp „însoțire economică de magazin și anticipație”)⁴.

Pentru a-și susține activitatea practică în oraș și împrejurimi, pentru a-și împărtăși ideile, el editează începând din ianuarie 1906 o foaie, numită sugestiv TOVĂRĂȘIA. Aceasta va deveni punctul comun în planul publicisticii cu preotul Ioan Moța, „făcătorul de gazete de la Orăștie”.

Moța⁵ avea în urma sa o carieră de ziarist, începută în anii de gimnaziu. Fusese responsabil cu editarea FOII POPORULUI din Sibiu aproape doi ani, redactor la REVISTA ORĂȘTIEI, câteva luni la TELEGRAFUL ROMÂN, doi ani la BUNUL ECONOM și LIBERTATEA de numele căreia își leagă destinul, odată cu apariția ei, (1902). El devenise un frunțaș al luptei naționale, al cărei renume a depășit granițele comitatului.

1. P. Belciug, V. Dobrescu – MARISIA, IX, 1979, p. 321.

2. TOVĂRĂȘIA, an I (1906), nr. 1.

3. P. Belciug, V. Dobrescu, op. cit., p. 322.

4. TOVĂRĂȘIA, an I (1906), nr. 3.

5. Vezi materialul dedicat activității lui Ioan Moța din SARGETIA – 1994 (aflată sub tipar).

Succesul de care începe să se bucure LIBERTATEA îl determina pe I. Moța să recurgă la unele experimente. „Foița”, rubrică pe care o regăsim în mai toate ziarele românești din Ardeal, va fi transformată într-un adaus, pe care îl intitulează: FOAIE INTERESANTĂ⁶. După reușita acestei inițiative, făcută însă pe contul său, consideră potrivită eliberarea ziarului și de rubricile economice, aducându-i un nou supliment care să trateze mai amplu aceste probleme. Cunoșcând și apreciind⁷ conținutul TOVĂRĂȘIEI, îi propune lui Vasile C. Osvadă, atunci când acesta are greutăți cu editarea, să accepte trecerea ei în proprietatea LIBERTĂȚII rămânându-i doar grija conținutului de specialitate. Dar acest moment nu s-a limitat doar la o colaborare ziaristică, Osvadă reușind să-l atragă în acțiunile practice pe activul preot orăștian.

Totul a început la 1 ianuarie 1906, în Hunedoara, când Vasile C. Osvadă se hotărăște să editeze TOVĂRĂȘIA – *Foaie povățuitoare la formarea și conducerea însoțirilor economice, cum și pentru agricultură, meserii, negoț, etc.* Proaspătul ziar, aflat în proprietatea tânărului director de bancă, cu redacția și administrația în Piața, nr. 672, își propunea să apară tot la 10 zile. Pentru primele zece numere cadența propusă va fi respectată, după care se pare că încep problemele, Osvadă fiind nevoit să editeze numere duble. În cele din urmă apariția din 1 iulie 1906 (nr. 16-17) a fost ultima.

TOVĂRĂȘIA, așa cum arată subtitlul, își propunea să contribuie la progresul economic al românilor din monarhia austro-ungară prin promovarea ideilor asociaționismului. Năzuia, asemenea primei reviste economice transilvănene românești ECONOMUL, să îmbrățișeze toate ramurile economiei naționale și, ceea ce e demn de subliniat, să le impulsioneze dezvoltarea prin intermediul „însoțirilor economice”⁸.

Osvadă considera ca esențial factorul economic în istoria și evoluția unui popor, dorind să impună în viața națională a românilor ardeleni această idee. El susține că dezvoltându-se din punct de vedere economic, aceștia își asigură succesul manifestărilor naționale, garanție în același timp pentru o largă și intensă acțiune politică independentă: „Avem neclintita convingere – scria Osvadă – că apropiatul viitor este al vieții economice. Năzuința spre libertatea și egalitatea faptică împinge lumea în lupta crâncenă a acțiunii reale, ce-și află cea mai puternică exprimare în lupta pe terenul economic. În această luptă nu sunt îndestulătoare numai armele inteligenței naturale, a iubirii aproapelui și a dragostei față de neam și patrie – aici mai trebuiesc forțe de muncă și capital, iscusințe probate și un larg cerc de cunoștințe speciale.

Acțiunile economice sunt cele mai potrivite mijloace pentru a ajunge la o bună existență și la afirmarea ca factor a omului, a cetățenilor și a națiunilor.

Un om, un neam, ce vrea să trăiască, să se valideze și să-și întrerupe ideile, trebuie să-și aibă armele puternice a bunăstării economice⁹.

În paginile TOVĂRĂȘIEI vor fi prezente în mare parte sfaturi și orientări asupra evoluției ramurilor îmbrățișate sau care ar trebui profesate de românii ardeleni, în vederea consolidării vieții lor economice. Dar pentru a reuși să reziste concurenței sau pentru a anula lipsa capitalului pentru susținerea unei afaceri, Osvadă propune întreprinzătorilor să opteze pentru înființarea de „însoțiri economice”. Prin urmare el scria: „Urmărind dezvoltarea vieții economice, tot mai mult ne convingem, că singuraticul

6. Ioan Moța – „42 de ani de gazetărie”, Sibiu, 1935, p. 16.

7. Vezi colecția LIBERTATEA.

8. P. Belciug, V. Dobrescu, op. cit., p. 323.

9. TOVĂRĂȘIA, an I (1906), nr. 1.

nu poate ținea piept cu năprăsnicia acțiunii economice, prea e slab și prea e neajutorat în vârtejul luptei. D-aceea de voie de nevoie își caută tovarăși de interese pentru munca de apoi și ca mâne vom vedea și noi, că însoțirile vor avea rolul conducător în viața economică.

D-aceea mijlocul cel mai de frunte care vom nizu să ajungem ținta de-a contribui la progresul economiei noastre naționale – este sprijinirea înființării, înmulțirii și dezvoltării tovarășiilor economice.

Vom lupta ca să convingem răsfețele noastre forțe economice, despre însemnătatea, puterea și foloasele tovarășiilor¹⁰; care tovarăși erau considerate „armele cele mai bune și mai puternice”¹¹.

Foaia vine în compania sa cu exemple de realizări rodnice ale asociaționismului economic. „Poporul trebuie să-i arăți multe reușite colo și colo, dacă e să-l poți îndupleca, a porni și el la ceva nou în viața economică și culturală”¹². Astfel, sunt date exemplele „Industriei” din Deva, AGRICOLA din Pecica Română și TOVĂRĂȘIA AGRICOLĂ din Sebeșul săsesc, care încă din 1905, urmând exemplul bancii conduse de Osvadă „au promis că pe lângă afacerile financiare vor lucra (și în parte lucră deja) pentru valorizarea bucatelor și a vinului, apoi pentru susținerea de magazine și bucate”¹³. La fel puternica bancă orăștiană, ARDELEANA, susține o moară cu aburi și un „stabiliment” electric¹⁴.

Osvadă însuși transpunea în practică, ideile sale. Astfel, banca AGRICOLA, „însoțire economică de magazin și anticipație în Hunedoara”, „vinde, cumpără și mijlocește cucuruz în mic și în mare, grâu, ovăs, mazăre și sămânță de trifoiu. Primește depuneri, după care plătește 6% interese”¹⁵.

Inițiativele directorului de bancă se înmulțesc și se materializează după ce la propunerea lui I. Moța, date fiind și greutatea întâmpinate la editarea foii, acceptă colaborarea propusă de preotul orăștian, redactor al LIBERTĂȚII și coproprietar al TIPOGRAFIEI NOI. Dealtfel, încă de la primul număr TOVĂRĂȘIA se tipărește la Orăștie. Moța a apreciat în mod deosebit conținutul ziarului hunedorean¹⁶, considerând că era necesar pentru educarea populației românești din satele comitatului Hunedoara. Din aceste motive el îi propune lui Osvadă să accepte editarea TOVĂRĂȘIEI ca „adaus” al LIBERTĂȚII, pe cheltuiala sa, rămânându-i fostului proprietar să își asume doar redactarea materialului de specialitate.

Colaborarea este perfectă întrucât din 11/24 noiembrie 1906, apare la Orăștie numărul 18 al TOVĂRĂȘIEI, ca Adaus la LIBERTATEA, – așa cum scria pe frontispiciu – întocmit de Vasile C. Osvadă. Acum apare și o modificare a subtitlului: „Foaie economică, povătuitoare la formarea și conducerea de însoțiri economice, având povește pentru agricultură, meserii, negoț și pentru valorizarea produselor economice”. Urmând să apară tot din 10 în 10 zile (1, 10, 20 a fiecărei luni), redacția anunță că vechii abonați „vor primi de acum foaia (...) până la expirarea abonamentului lor, împreună cu LIBERTATEA și cu FOAIE INTERESANTĂ – pentru același preț pe care l-au plătit deja...”¹⁷.

10. Ibidem.

11. Ibidem, an III, (1908), nr. 24.

12. Ibidem, an I, (1906), nr. 16-17.

13. Ibidem, nr. 2.

14. Ibidem, nr. 1.

15. Ibidem, nr. 3.

16. Vezi colecția LIBERTATEA pe anul 1906.

17. TOVĂRĂȘIA, an I (1906), nr. 18.

Avantajul acestei colaborări era reciproc. Așa cum am mai arătat, LIBERTATEA se elibera de articolele economice, de acum mai numeroase în adausul TOVĂRĂȘIEI. Moța a mai câștigat un prețios colaborator pentru „trustul” de presă ce avea să-l patroneze singur după 1908¹⁸. LIBERTATEA apărea săptămânal, însoțită într-o săptămână de FOAIE INTERESANTĂ, iar în alta de TOVĂRĂȘIA. Foile oraștiene deveniseră foarte căutate și apreciate, nu doar de cititori, ci și de frunțașii P.N.R.

Conținutul TOVĂRĂȘIEI nu suferă modificări. Pe lângă articolele ce susțin în mod repetat ideile subliniate mai sus, putem aminti apariția sistematică a unor articole înscrise sub titluri generice ca „Mișcarea tovărășilor în România” sau „Noi și ceilalți”. Acestea oferă totodată prilejul dezvoltării unor forme sau modalități noi de întemeiere practică a tovărășilor, a reuniunilor.

În conținutul foii se găsesc articole sau rubrici care își propun prezentarea și explicarea legilor statului dualist, încercând prin aceasta să reducă riscurile în activitatea întreprinzătorilor și a proprietarilor. Tot în aceiași idee de a-i proteja și de a-i sprijini pe cei ce pornesc pe calea „însoțirii economice” sunt publicate proiecte de statute tip, dintre cele mai simple și mai apropiate prin natura lor de situația economică specifică țăranimii transilvănene (spre exemplu: pentru asigurarea vitelor, arendarea unor suprafețe de pământ, lăptării, etc.). De asemenea se fac apeluri la băncile românești să-și îndrepte activitatea și spre întemeierea de „întovărășiri economice”, salutând și susținând totodată intențiile SOLIDARITĂȚII, din anul 1909 sau demersurile băncii ALBINA¹⁹.

Demersurile teoretice ale lui Osvadă vizau îmbunătățirea condițiilor materiale ale unei însemnate părți a țăranimii, spre implicarea acesteia într-o activă și permanentă acțiune economică, înglobând totodată o doză apreciabilă de „altruism” utopic. El își întemeia teoriile și principiile probității și a unei morale desăvârșite care să excludă tendințele de parvenitism și speculă²⁰. „Ajutorarea împrumutată, umanismul și năzuința înaintării generale a economiei sunt temelii pe care se pot și trebuie să se ridice tovărășiile economice”, pentru că reușita lor înlătură „de la început planuri și scopuri anumite, special personale”²¹.

Pe de altă parte în acțiunea de propagandă TOVĂRĂȘIA trebuia să combată îndoilele și opiniile pesimiste privind viitorul și succesul asociaționismului economic. Astfel, periodicul acuza lipsa de răspundere a unor factori economici din viața Transilvaniei, de la care se așteaptă mai multă sollicitudine, spirit de inițiativă, imputa băncilor românești ardeleni sau unor elemente ale elitelor sătești că aduceau ca argument al dezangajării, al pasivității lor, nepregătirea poporului²².

Pe de altă parte colaborarea dintre Osvadă și Moța s-a concretizat în domeniul praxisului. Amândoi puteau fi caracterizați ca deosebit de activi. Despre o parte din realizările practice ale primului am vorbit mai sus. Preotul I. Moța pe lângă cariera de ziarist – care l-a impus în lupta națională – a avut și o bogată activitate organizatorică. A făcut parte din comitetele de conducere ale Casinei române, Despărțământului IX (Oraștie) al ASTREI, Reuniunii economice, Institutului tipografic Minerva sau a organizat „Înfrățirea pentru înmormântare”, ș.m.a.

18. Vezi SARGEȚIA pe anul 1994.

19. P. Belciug, V. Dobrescu, op. cit., p. 327.

20. Ibidem, p. 326.

21. TOVĂRĂȘIA, an III, (1908), nr. 8.

22. P. Belciug, V. Dobrescu, op. cit., p. 326.

Animați de aceleași idealuri, spirite active, cei doi au dublat campania de presă cu o suită de adunări publice, organizate la început în localitățile din imediata vecinătate a Hunedoarei sau Orăștiei, ajungând în cele din urmă să depășească granițele comitatului, „tălmăcind sătenilor foloasele” tovărășiilor. Demersurile celor doi beneficiază și de sprijinul moral al fruntașului orăștian dr. I. Mihu, care considera „că muncind pentru tovarășii și pentru crearea de centrale pe seama acestor tovarășii – este doar cel mai bun lucru, ce-l putem face azi – în starea în care ne aflăm”²³.

De la o idee a lui Osvadă și a lui Petru Șinca (directorul băncii CORVINEANA din Hunedoara), „în urma sfaturilor date prin TOVĂRĂȘIA și a prelegerilor, pe care cei doi le-au ținut în mai multe comune din jurul Hunedoarei, tălmăcind sătenilor foloasele și felul asigurării vitelor, s-a pornit (la sfârșitul anului 1906 - n.n.) o însuflețitoare mișcare pentru o mare tovarășie, prin care să se asigure vitele plugarilor din Hunedoara și din vre-o 15 comune învecinate”²⁴. Pentru această idee a mai militat încă de la sfârșitul veacului trecut, în zona Orăștiei, dr. I. Mihu, „care urmat de Moța și A.P. Bărcian, au prezentat unei mari adunări un plan de statute pentru o societate de asigurare a vitelor”²⁵.

Adunările ținute în mijlocul sătenilor se înmulțesc mai cu seamă după Crăciunul anului 1907. Atunci avusese loc cu participarea mai multor fruntași din comitat, o adunare pentru constituirea acestei reuniuni, convocată din inițiativa lui Osvadă și Moța. Acum se pun bazele „Însoțirii pentru asigurarea economilor în contra pagubelor în vite”, al cărui comitet de conducere avea următoarea componență: Vasile C. Osvadă director, economii Irimie Boca și D. Rob, învățătorul C-tin Baicu și preotul I. Moța²⁶. Tot acum se discută și despre organizarea unei „Centrale pentru tovarășii la Orăștie”²⁷, pe marginea unui proiect și prospect lansat la sfârșitul anului 1907²⁸.

Din acest moment inițiativa acestora depășește cu mult granițele comitatului Hunedoarei, „adunări economice” cu participarea lui Osvadă și Moța având loc la Coșteiu Mare, Mercurea și Ludoș, Sebeșul săsesc, Cusiiș (lângă Beiuș), ș.a. Despre acestea știrile sunt numeroase atât în TOVĂRĂȘIA, cât și în LIBERTATEA. În aceste demersuri sunt angrenați printre alții Gavril Todică și medicul veterinar Traian Iarca. Ambii participă și la redactarea TOVĂRĂȘIEI, cu materiale de specialitate.

Moța îi scria lui G. Todică în toamna anului 1908, „am obținut de la dr. Vlad (pe atunci deputat - n.n.) promisiunea că ne dă sprijinul său decisiv la înființarea Asigurării vitelor. Trebuie să-l felicităm și pentru hotărârea asta”²⁹.

În 19 noiembrie 1909 au fost înregistrate statutele „Reuniunii proprietarilor de vite din Orăștie”. Succesul a fost unul foarte mare, dovadă că la prima adunare generală ținută în 30 septembrie 1911, bilanțul era deosebit: avea „deja asigurate vite în preț de un milion de coroane” și lucra în 300 de comune împărțite în patru grupe³⁰. (I = membrii și comunele din comitatul Hunedoarei; II = localitățile din comitatul Alba Inferioară, Sibiu, Făgăraș, Târnava Mare, Târnava Mică, Cluj, Turda-Arieș, Odorhei;

23. TOVĂRĂȘIA, an II, (1907), nr. 8.

24. Ibidem, an I (1906), nr. 20.

25. Ibidem, an VI, (1911), nr. 10.

26. Ibidem, an III (1908), nr. 2.

27. Ibidem.

28. Ibidem, an II (1907), nr. 19 și 20.

29. Arhiva Muzeului Național al Unirii – Alba Iulia, fond Gavril Todica, dos. scrisori, inventar 3259/h (Ioan Moța, către G. Todica, la 14.10.1908) – A.M.N.U.

30. TOVĂRĂȘIA, an VI (1911), nr. 10.

III = comitatul Bistrița-Năsăud, Solnoc-Dăbâca; IV = Caraș-Severin, Timiș, Arad, Bihor și ca întregire Brașov)³¹.

În această perioadă (nov. 1909 – sept. 1911), președinte a fost dr. Ștefan Erdely, director Vasile C. Osvadă, contabil G. Todica. Se stabilise ca nimeni din direcțiune, din comitet sau dintre fruntașii locali să nu fie retribuiți, doar medicul veterinar Traian Iarca și „funcționarii stabili” (angajați) puteau să fie recompensați pentru munca lor³².

Foaia înregistrează și ea o schimbare a subtitlului, devenind organul „Însoțirii”, dovadă stă noua formulă: „Foaie economică, care cuprinde tot felul de povește despre formarea și conducerea tovărășiilor economice. Foaie oficială a „REUNIUNII PROPRIETARILOR DE VITE DIN ORĂȘTIE”, care face asigurarea vitelor – Sfaturi pentru agricultură, meserii și negoț și îndrumări pentru valorizarea produselor economice”.

Activitatea intensă depusă în special de Osvadă îi lasă acestuia puțin timp pentru articolele necesare TOVĂRĂȘIEI, a cărei apariție înregistrează întârzieri³³.

Moța își ia măsuri de siguranță propunându-i colaborarea lui G. Todica, contra unei remunerații de 300 coroane/an, care l-ar fi obligat să dea material pentru o pagină de ziar. Pentru o altă pagină fusese contactată o altă persoană din Sebeșul – săsesc, rămânând ca de celelalte pagini să se ocupe Osvadă³⁴. Mai mult, proprietarul LIBERTĂȚII este foarte hotărât să respecte termenul de apariție, tipărind TOVĂRĂȘIA chiar și în cazul în care Osvadă nu ar trimite materialul³⁵, asumându-și sarcina găsirii altor colaboratori sau scriind el însuși.

Alături de băncile românești din Ardeal, de reuniunile economice din Sibiu și Orăștie, și această însoțire și-a avut rolul său în realizarea emancipării economice a românilor. Colaborarea celor doi a venit să facă mai bogate contribuțiile semnate de Vasile C. Osvadă și Ioan Moța la lupta pentru unitate națională.

Valentin ORGA

(Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău)

31. Ibidem, nr. 11.

32. Ibidem, nr. 10.

33. Ibidem, an IV (1909), nr. 6.

34. A.M.N.U., loc. cit., inv. 3259/k (I. Moța către G. Todica, la 1.05.1909).

35. Ibidem, inv. 3259/g (I. Moța către G. Todica, la 26.08.1909).

TOVĂRĂȘIA

Foile economice, povătuitoare la formarea și conducerea de
însoțiri economice,
id povețe pentru agricultură, meserii, negoț și pentru valorizarea produselor economice.

ură de VAS. C. OSVADĂ

Apare în 1, 10 și 20 a fiecărei luni.

Ca adaus la „LIBERTATEA”

anul I.

ORĂȘTIE, 11/24 Noembrie 1908.

Nrul 18.

Cătră cetitori.

că întreruperea în apariția „To-
șiei” a fost mai îndelungată
credeam — Vă rugăm să nu cău-
țina în slăbirea dorului de a
lupă puteri poporului nostru cu
ne-am dus ca tînă.”

Pe întrecute!

Gina străinilor de a ne întrece în cele econo-
mice la noi acasă. — Ce avem noi de făcut?
Să ne întovărim pe toate terencele, spre a
da, nebiruiți, înainte.

De o vreme încoace foile ungu-
rești, mai ales cele din Ardeal, ne-

să ne fie îmboldul cel mai sfînt și
cel mai puternic, ca să muncim,
să ne stringem rîndurile în cele eco-
nomice, să chibzuim și să făptuim
așa, ca să culegem roade cit mai
grabnice, pe urma muncii noastre
drepte!

E grea lupta ce ni s'a înbie,
dar cu atît mai înălțătoare

Tovărășia

ABONAMENTUL
e an 8 cor., pe ju-
rătate de an 4 cor.,
e pătăr de an 2 c.
Un număr 20 alci.

Centru România
pe an 15 Lei.

Abonamentele să
plătesc înainte.

Foile povătuitoare la formarea și conducerea
însoțirilor economice,
cum și pentru agricultură, meserii, negoț, etc.

REDACȚIA
și Administrația
în Hunedoara
(Vajdahunyad)
Piață Nr. 472.

Foia apare tot
la 10 zile.

Manuscrisurile să se în-
păsoie.
Insertat cu prețuri mici.

Anul I. — Nr. 16—17.

Redactor: VASILE C. OSVADĂ

Hunedoara, 1 Iulie, 1908.

Cătră cetitori.

Cu numărul de față împlinim o ju-
tate de an de modestă activitate
foaia noastră „Tovărășia”. Ce și
am lucrat, judece cetitorii noștri.
scrisorile și încurajările primite dela
fi frunțași de-ai noștri, nădăjdum
modesta noastră muncă e bine ve-
ră și e bine primită.

Că năzuințele noastre sunt cinstite
lăuate, sunt izvorite din dragostea
de norm, a cărui înaintare o do-
— suntem convingi, că am donedit-o.

Dar că publicul, marele public
a și gtle: să aprecieze acest soiu de
că. — nu dorim să ne căim. Cons-
nu numai cu regret, cu nu toți cifi
e foia noastră își tin de datorită

Insoțirile sirbești.

În vreme ce noi abia am a-
juns să agităm pentru alcătuirea
de însoțiri pe sale, frații noștri
Sirbi, întocmai ca Sașii, Ungurii
și Slovaci, au puternice centrale,
cu ajutorul cărora înființează ne-
conținut nouă însoțiri și conduc
cu multă izbândă mulțimea Inso-
țirilor ce le au deja, spre folosul
și înaintarea poporului, temeliea fie-
cărui norm.

Nu-i învidiem, dar' ni-e greu și
ni-e rușine, că și frații Sirbi, care
abia sunt 1 milion 50 mii suflete
(cu Croația și Slavonia cu tot) să
ne întrecă pe noi Românii și noi.

sirbească „Zastava”. În anul 1896,
Tomici a pornit în Zagreb, unde
să stabilise atunci, o neînsemnată
foaie sub titlul „Semlyaradicki
Priately”, prin care a agitat pen-
tru alcătuirea de tovarăși sătești.
Indemnurile lui lașă Tomica au
fost ascultate de frații săi, și încă
în același an s'a ținut în Kame-
nicza primul congres pentru în-
soțiri. Să alcătuește Centrals în
Zagreb, în urma căreia an de an
filiale peste filiale să alcătuiască
în o mulțime de sate sârbești. Azi
când s'a ținut al nouălea con-
gres, numărul însoțirilor, aparținătoare
Centralei din Zagreb, este de 235!

După cum spune dl Pera Krs-
tici prin o foaie din Budapesta,
însoțirile sârbești alcătuite la 1908

TOVĂRĂȘIA

Foie economică, care cuprinde tot felul de povești despre formarea și conducerea **tovărășii** economice. Foia oficială a „Centralei Tovărășilor” și a însoțirii pentru „Asigurarea vitelor”, amândouă în Orăștie.

Statutul pentru agricultură, meserii și negoț, și îndrumări pentru valorizarea produselor economice —

Adăugă economice la „LIBERTATEA”.

Apare tot a doua Duminică.

Întocmită de VAS. C. OSVADA

ORĂȘTIE, 6:19 Septembrie 1908.

Nrul 19

Anul III.

Arindări prin tovarășii.

Putini își vor aduce aminte de rugămintele cu care ne gîndeam să înduplecăm consistorul gr.-or. român din Arad ori pe cel gr.-cat. din Blaj și Oradea mare, să dea pămînturile ce le au, în arindă micilor noștri agricultori, ce și-ar forma tovarășii de arendare.

Mai nou are cumpărată și banca „Victoria” din Arad o întinsă moșie — dar nici despre „Victoria” nu știm să se fi ocupat cu gîndul să-și exploateze moșia cu ajutorul micilor tovarășii de arindare, a căror înființare chiar singur banca

voase. Nestui pămînturilor, în mărime de peste 4000 jugăre, s'a împărțit în loturi (în părți mici) de cîte 4—6—10 jugăre și s'au dat în arindă agricultorilor mici din satele învecinate cu moșile. În fiecare sat unde sunt mici arindași, este cîte o dirigentă (un comitet) a arinzii, care îngrijește ca fiecare să lucreze și să gunoiască bine pămîntul și mai pe sus încassează arinda la vreme, din fiecare dintre cei ce au arindat pămîntul.

Sumele încasate le trimite toți la Centrală, care cu ajutorul unei bănci plătește și finanțializează întreaga arindă.

Biserica sîrbească ce administrează fondul religios, n'are de lucru decît cu un singur arindaș — cu Centrala-Tovărășilor. Așa că din împărțirea a-

În jurul băncii de asig. „Transilvania”.

Înainte cu luni de zile am scris în foile noastre o serie întreagă de articoli, prin care arătam obștei române spiritul strein ce stăpînește la banca de asigurare „Transilvania” din Sibiu, crezută de foarte mulți ca bancă românească. Am arătat atunci pe larg felul cum e alcătuită această bancă și cum și prin cine e condusă și susținută.

Piind „Transilvania” bancă de asigurare împrumutată (reciprocă), nu acționarii (care de fapt sunt numai creditorii băncii, până la sumele ce le au în quote, în „Antheilschein”-uri), ci înșiși asigurații își garantează reciproc

la noi e prea puțin cunoscută, — de sigur cei mai mulți asigurați români la „Transilvania” nu și-au dat seama de drepturile și obligațiile ce le au față de bancă. Și prin urmare nici la conducerea supremă a băncii prin adunările generale — n'au luat parte, cu toate că după număr Românii asigurați sunt aici în absolută majoritate.

Proprietarii de părți însă, mai mulți sunt Sași. Aceștia toți sunt și asigurați și după ce conducerea băncii s'a săvîrșește în Sibiu — în mijlocul celor mai puternice comune săsești — a fost fatal

TOVĂRĂŞIA

Foale economică, care cuprinde tot felul de poveşti despre formarea şi conducerea tovărăşiilor economice.

Foale oficioasă a „Reunirii proprietarilor de vite din Orăştie”, care face asigurarea vitelor.

— Sfaturi pentru agricultură, meserii şi negoţ, şi îndrumări pentru valorizarea produselor economice —

Adeus economic la „LIBERTATEA”.

Apare tot a doua săptămână, Jola.

Intocmită de VAS. C. ONVADĂ

Munca economică.

În pustiu răsună glasul nostru.

În tipar îndemnuri pentru tovărăşii — în faptă chibzuie şi agenturi pentru bănci.

Poporul, plugarul cu bogăţia lui de suflet şi cu sărăcia încrişnită în ferul de plug îşi înţelege trebuinţele şi dăceea e partinitor al muncii întovărăşite şi a micului capital întovărăşit.

În acelaşi timp însă fruntaşii naturali ai neamului nostru s'o spunem pe faţă — nu

Starea tovărăşiilor agricole în Belgia.

În Belgia mişcarea de întovărăşire s'a început abia înainte cu aproape 20 de ani. Şi dacă şi acolo — ca în tot locul — începutul a fost greu şi în anii dinţii înaintarea s'a făcut numai cu paşi greoi, — azi mişcarea de întovărăşire a ajuns la o putere însemnată. Atît numărul membrilor, cît şi al însoţirilor, în cei zece ani din urmă, s'a îndoit, s'a întreit, ba chiar încincit.

Credem, că facem o bună slujbă tuturor, cari urmăresc cu băgare de

cu cari s'a întovărăşit şi de a-i şi controla.

c) Mai toate tovărăşiile agricole belgiene sînt politice, sau confesionale. Bărbaţii conducători în treburile de politică, fac adevărată politică, politica economică. Fruntaşii politici nu se întrec în a face părazi, în a rosti vorbiri pline de vorbe mufate şi fără nici un miez, în a să certa şi batjocuri ca la uşa contului — ci muncesc din greu la ridicarea în bunăstare a ţăranului prin tovărăşii. Partea cea mai mare din deputaţi sînt conducători de tovărăşii, sînt oameni, cari cînesc lipsurile poporului, şindcă zi de zi sînt în atingere cu el — iar cînd alcătuiesc

gul sămănatului (pusului), credem că ne împlinim o datorinţă, făcîndu-le plugarilor noştri cunoscută cîte-va soiuri de cucuruz.

Cele mai răspîndite soiuri de cucuruz de făină sînt: cucuruzul cincatin, de Alcsut şi Puty.

Cel care să face şi în pămînt mai sărăcăcios, adică cel mai nepretenziv, şi care să coace mai de timpuriu, e *cincatin-ul*. Pe cîte-un cocian (dudulean) sînt 2—3 tulei, care s'abie de 9—12 cm. lungi, însă bine dezvoltate. Cocianul fiind subţire e lăşător; 100 kg. tulei dau cam 85—88 kilogr. boane de cucuruz, care s'au colorează galbenă.

**DES ASPECTS DE LA COLLABORATION ENTRE IOAN MOȚA ET
VASILE C. OSVADĂ****Résumé**

À la fin du siècle passé les roumains de la Transylvanie étaient très actifs dans toutes les domaines: économique, culturel, politique. Ils ont établi les cadres d'organisation que les ont permis de créer les bases solides d'une ample action pour la réalisation de leur principale rêve: l'union avec la Roumaine. Dans ce but, se rencontrent les actions de deux personnalités: l'économiste de Hunedoara Vasile C. Osvadă – le directeur de la Banque „Agricola” et le prêtre Ioan Moța, le propriétaire de la „Nouvelle Typographie” et des gazettes „La Liberté”, („Libertatea”) et „La feuille intéressante” (Foaia interesantă). En soutenant les idées d'association, V.C. Osvadă a édité la gazette „La Camaraderie” (Tovărășia). Les difficultés de l'impression, mais ayant en vue la qualité du contenu, ont déterminé le prêtre Ioan Moța de proposer à V.C. Osvadă la répartition des responsabilités. Par conséquent „La Camaraderie” est devenue le supplément de la gazette „La Liberté”. De cette manière le prêtre – journaliste a supporté les frais et l'économiste a assuré le contenu de la gazette. Les deux ont passé aussi à l'application pratique des idées d'association. Des ce but, ils ont organisé „La réunion des propriétaires des bétails d'Orăștie”. Le succès a été très grand et cette association s'élargit dans tous les comitatus de la Transylvanie.

„CERCETAȘII ROMÂNIEI”: ÎNCEPUTURI ȘI STATUT

Cercetășia a luat ființă în Anglia, unde s-a organizat primul „campament cercetășesc” în vara anului 1907 din inițiativa generalului Robert Baden-Powel. Bazele teoretice ale noii mișcări au fost cuprinse în cartea acestuia „Scouting for Boys”, tipărită în 1908 la Londra¹. În conformitate cu principiile Constituției Organizației Mondiale „SCOUT”, noua mișcare avea drept scop cultivarea și dezvoltarea la tineri a respectului și dragostei față de om și mediu, formarea de cetățeni responsabili, membri demni ai comunității locale, naționale și internaționale.

În 1913 au luat ființă primele cete de cercetași români la București, Sinaia, Brașov, Blaj². Inițiatorul cercetășiei românești a fost colonelul Grigore Berindei. La Sinaia, printre primii cercetași se aflau principii Carol și Nicolae, ocrotitorul mișcării fiind însuși regele Carol. În 1913 apare și prima carte românească închinată noii metode (mișcări)³.

La nivel național mișcarea s-a creat în 1914, comandant al Marii Legiuni a Cercetașilor României fiind, din septembrie 1914, principele Carol. La urcarea pe tron, Ferdinand primește patronatul Asociației „Cercetașii României”.

Asociația a fost legalizată la 6 aprilie 1915, dată la care a fost promulgată legea respectivă. În prealabil, la 20 decembrie 1914, Senatul aprobase în unanimitate de 65 voturi legea și statutul asociației. Adunarea deputaților s-a pronunțat cu majoritate de 59 voturi și 3 împotrivă în ședința din 21 februarie 1915.

Legea amintită prevedea:

„Art. I. Se recunoaște calitatea de persoană morală „Asociației Cercetașilor României” cu sediul în București, al cărui scop este educarea fizică și morală a tineretului nostru.

Art. II. Organizația acestei asociațiuni rămâne fixată prin statutul său actual, care statut nu poate fi modificat decât prin votul consiliului de miniștri”⁴.

Concomitent cu legea a fost publicat și statutul asociației⁵. Conform acestuia „asociația are drept scop de a dezvolta în tinerii din orice clasă, însușiri individuale, ca: vigoare, îndemânare fizică, inițiativă, curaj, demnitate și onoare, precum și însușiri sociale și umanitare, ca: solidaritate, patriotism și altruism. În chipul acesta se vor forma viitoarele generații de oameni de caracter și cetățeni conștienți de îndatoririle lor și folositori patriei” (art. 3). Asociația se compunea din membri de onoare – persoane care aduceau servicii însemnate acesteia, membri activi – instructorii și cercetașii și membri aderenți – persoane care contribuiau prin cotizații la scopul și dezvoltarea asociației (art. 5). Tinerii puteau intra în asociație începând de la vârsta de

1. Enciclopedia României, vol. I, București, 1938, p. 482.

2. Ibidem.

3. Autorul este Gabriel Giurea, cartea intitulându-se „Cercetașii” (The Boy-Scouts), București, 1913.

4. Monitorul Oficial, 9 aprilie 1915, p. 334.

5. Ibidem, p. 334-336.

11 ani (art. 13), cererea de înscriere trebuind să fie autorizată de părinți (art.14). Fiecare membru primea o carte de identitate și un însemn al cercetașilor (art. 11).

Asociația era condusă de comitetul central, cu sediul în București, format din 25 de membri, de comitete regionale și comitete locale (art. 17), organisme ce „se constituiesc prin bună înțelegere” (art. 18). Pentru buna funcționare a administrației, comitetul central trebuia să întocmească un regulament de administrație interioară, iar pentru îndrumarea și instruirea cercetașilor – un regulament al cercetașilor (art. 20). Membrii tuturor comitetelor lucrau gratuit (art. 31).

Din punct de vedere organizatoric, primul element al cercetașilor era patrula, după care urma grupa, centuria, cohorta, legiunea și marea legiune a cercetașilor. Cohorta corespundea, de regulă, unei localități, iar legiunea județului (art. 16). „Cercetașii din întreaga țară în întregul lor iau denumirea de Marea Legiune a cercetașilor”, se arată în același articol.

Constituirea organizațiilor de cercetași avea loc, de regulă, odată cu începerea școlii, între 1-15 septembrie, prilej cu care se afișau chemări peste tot. La jumătatea lunii septembrie avea loc deschiderea noului an cercetășesc⁶, printr-o amplă serbare. Cu acest prilej, se citea „legea” (codul cercetașilor)⁷, se țineau cuvântări despre cercetășie, se organiza defilarea vechilor cercetași și gruparea noilor înscriși în unități. Noii cercetași erau instruiți în procurarea echipamentului și carnetului-jurnal, învățau „legea” și să salute pe comandanți, instructori și „frați”, li se prezentau cele dintâi reguli de purtare și modul de desfășurare a ședințelor viitoare. Ei trebuiau să prezinte foaia de sănătate la medic.

„Jocurile de noroc și discuțiile politice sunt interzise la orice întrunire, ședință parțială sau generală a asociației”, se arăta în art.38. „Nerespectarea statutelor, a regulamentelor, călcarea bunei cuviinței și regulilor onoarei vor atrage după sine excluderea temporară sau definitivă a membrului vinovat” (art. 21). „Prezentele statuate nu se pot modifica decât după 2 ani de aplicare”, prevedea art. 37.

Asociația „Cercetașii României” se afla sub patronajul Ministerului Instrucțiunii și Cultelor. Odată cu intrarea sa în „legalitate”, asociația a fost înscrisă la Biroul Mondial „SCOUT”, cu sediul la Londra.

Deși entuziasmul era mare, începuturile cercetășiei au fost destul de anevoioase. Abia în mai 1916, în tabăra de la Șosea, în București, în ziua Sfinților Împărați Constantin și Elena, patronii cercetașilor români, principele Carol prezintă regelui, curții, guvernului și unui auditoriu însemnat întreaga Mare Legiune.

Intrarea, în vara aceluiași an, a României în război, crează o situație specială pentru „Cercetașii României”. Pe 13 noiembrie 1916, 60 de cercetași între 12-17 ani, constituiți în Cohorta Păstorul „Bucur”, pe răspunderea Comandamentului Marii Legiuni, au părăsit Bucureștiul, îndreptându-se spre Solești, Moldova. Erau însoțiți de

6. Vezi, Gh. D. Mugur, Programul de lucru al cercetașilor, ediția a III-a, București, 1929, p. 15-16.

7. Deviza asociației era: „Gata oricând”, iar simbolul „Pajura cercetășească”. „Legea cercetașului” cuprindea următoarele: 1. Cercetașul își impune pentru toată viața sa următoarele reguli de purtare: 1. Cercetașul își ține totdeauna cuvântul. 2. Cercetașul nu minte: el e curat în gând, în vorbă și în faptă. 3. Cercetașul e voios și plin de însuflețire în orice clipă a vieții. 4. Cercetașul e viteaz, se încrede în puterile sale și caută să iasă cu vrednicie din orice încercătură. 5. Cercetașul își îngrijește corpul și duce viață sănătoasă. 6. Cercetașul nu face deosebire de credință, de clasă socială și de avere. 7. Cercetașul e cuviincios cu toată lumea și ascultă pe cei ce-l sfătuiesc de bine. 8. Cercetașul respectă părerea altora și-și ia răspunderea faptelor sale. 9. Cercetașul e iubitor de învățătură și învață la rândul-i pe alții. 10. Cercetașul e muncitor și econom: el respectă munca și avutul altuia. 11. Cercetașul e bun cu animalele, îi plac florile și cercetează natura. 12. Cercetașul se silește să facă în fiecare zi o faptă bună, oricât de neînsemnată ar fi ea”. Ibidem, p. 1-2.

Gh. D. Mugur⁸, inspector al Marii Legiuni, profesorul Constantin Nedelcu⁹, comandantul cohorței, alți instructori¹⁰.

Mutați în primăvara anului 1917 la Sculeni, cercetașii au organizat colonia Marii Legiuni, cuprinzând 147 cercetași¹¹. Cabinetul Comandamentului Marii Legiuni se afla în cadrul Ministerului Instrucțiunii și Cultelor, în Palatul Universitar din Iași. Aici, la Sculeni, în ziua Sfinților Împărați Constantin și Elena, cercetașii coloniei au depus jurământul de credință în prezența comandantului Marii Legiuni, Principele Carol.

În vara anului 1917, colonia se mută la Taganrog. Aici, la 26 septembrie 1917, colonia a fost vizitată de I. G. Duca, ministrul instrucțiunii și cultelor, și doi membri ai misiunii americane. La 25 octombrie 1917, 70 de cercetași au fost transferați la Divizia XIII. La sosire, generalul Ion Popescu, comandantul diviziei, a spus: „Am fost adus la cercetășie de iubitul nostru principe Carol. Am apreciat această instituție de cum am intrat în ea și de aceea acum cer sprijinul cercetașilor, căci sunt convins: veți fi muncitori, veți face cât zece”¹². Tinerii cercetași și-au adus o contribuție importantă la serviciile operației, informații, telefon, telegraf, cartier, adjunctură și geografic ale diviziei.

După pacea de la București, din 1918, cei mai mulți dintre cercetași s-au întors la București. Regele Ferdinand, apreciind activitatea cercetașilor în anii războiului, le-a dat locul de onoare în fruntea cortegiului triumfal la intrarea sa în București, la 1 decembrie 1918 și i-a răsplătit cu „Crucea Comemorativă 1916-1918” și „Medalia Victoria”¹³.

În vara anului 1918, în ședința de la 1 august, sfatul Comandamentului Marii Legiuni adoptă unele modificări statutului asociației „Cercetașii României”. Aceste modificări sunt aprobate de Consiliul de miniștri, în ședința din 6 februarie 1919, pe baza referatului ministrului instrucțiunii și cultelor, I. G. Duca și publicate în Monitorul Oficial din 7 februarie 1919¹⁴. Mult simplificat, noul statut aduce cel puțin următoarele schimbări:

a) În domeniul conducerii. Conform art.V, asociația era condusă de Comandamentul Marii Legiuni și un Sfat, în ansamblul cărora Comandantul Marii Legiuni avea puteri mult mai mari ca înainte.

b) În ceea ce privește membrii: „Tinerii intră în Asociație de la vârsta de 7 până la 11 ani ca Pui de Șoimi și de la 11 ani până la începerea serviciului militar sau majorat ca cercetași”, se arată la art. VIII. Potrivit art. X „comandanții și instructorii trebuie să fie majori sau ofițeri”.

Între 1924-1929, cercetășia a fost integrată în Fundația culturală „Principele Carol”, ca direcție autonomă. În anul 1929 trece la Oficiul Național de Educație Fizică¹⁵.

Octavian TĂTAR

(Institutul Militar de Transmisiuni „Decebal” Sibiu)

8. D. Gh. Mugur, publicist, născut prin 1878 în marginea Bucureștiului. Studii: 5 ani la Liceul „Matei Basarab”, apoi la Școala Normală, ambele în București. Director al unei școli primare din Sinaia, funcționar la Casa Școalelor, inspector general al Cultelor și Artelor, director general al Fundației „Principele Carol”. În 1927 va deveni comandantul Marii Legiuni.

9. Constantin Nedelcu, originar din Oravița, plecat din localitate prin 1913, profesor de latină. Până în 1927 a fost de 2 ori deputat. Este coautor la capitolul „Straja Țării” din Enciclopedia României, vol. I, 1938.

10. Vezi, Dan Alecu, O școală în aer liber. Solești și Sculeni, 1916-1918, Constanța, 1928.

11. Ibidem, p. 16.

12. Apud, Dan Alecu, Op. cit., p. 76.

13. Enciclopedia României, vol. I, București, 1938, p. 484.

14. Monitorul Oficial nr. 251, din 7 februarie 1919, p. 5107-5108.

15. Enciclopedia României, vol. I, București, 1938, p. 424-485.

„LES ÉCLAIREURS DE LA ROUMAINE ". DES COMMENCEMENTS ET DES STATUTS.

Résumé

À moins de six ans de l'apparition de l'association des éclaireurs en Angleterre (1907) ont été constituées aussi en Roumanie, les premières groupes des éclaireurs à Bucarest, Sinaia, Brașov et Blaj. En 1914, a été fondée La Grande Légion des Éclaireurs de la Roumanie ayant comme commandant le prince Carol. Après qu'elle a été approuvée par le Sénat, l'association a été légalisée à 6 avril 1915. Conforme à ses statuts „l'Association a le but de développer aux jeunes de toutes les classes des qualités comme: vigueur, dextérité, physique, initiative, courage, dignité et honneur aussi comme des qualités sociales et humanitaires: solidarité, patriotisme et altruisme.

Dans cette manière s'auront préparé les futures générations des gens de caractère et des citoyens conscients de leur devoirs et utiles au pays" (art.3).

L'organisation a été formée par des patrouilles, des groupes, des centuries, des cohortes, des légions et la Grande Légion des Éclaireurs. Pendant la guerre, pour le complètement de la nation, les jeunes éclaireurs ont eu une grande contribution dans les services: des opérations, des informations, télégraphe, téléphone, etc. Comme preuve de l'appréciation de leur activité, à 1 Décembre 1918, le roi Ferdinand leur a accordé la place d'honneur devant le cortège triomphal à son entrée en Bucarest.

En 1929, l'organisation des éclaireurs a passé à l'Office National de l'Education Physique.

CONSIDERAȚII REFERITOARE LA POZIȚIA ȘI LOCALIZAREA GEOGRAFICO-ISTORICĂ A LOCALITĂȚII GOVĂJDIE DIN JUDEȚUL HUNEDOARA

Localitatea Govăjdia este unul dintre cele mai vechi centre în care s-a fabricat fonta la noi în țară.

Întretăiată imaginar de paralela 45°6' latitudine nordică cu meridianul 22°43' longitudine estică, localitatea Govăjdie este așezată între ramificațiile estice ale munților Poiana Ruscă, la confluența Runcului cu Nădrabul. Vatra localității se găsește în Valea Govăjdiei pe o luncă redusă și pe versanți¹.

Localitatea Govăjdie este situată într-o zonă de vie circulație străbătută fiind de calea ferată industrială îngustă Hunedoara-Retișoara și de drumurile județene de pe valea Runcului și Sohodolului, care leagă Ținutul Pădurenilor de municipiul Hunedoara.

Govăjdia este situată în sud-vestul municipiului Hunedoara la aproximativ 20 km. pe șosea și calea ferată. Fiind situată într-o regiune foarte pitorească, acolo unde pâraul Runcului, care străbate cea mai sălbatică porțiune plină de chei, se unește cu Nădrabul, Govăjdia este locul cel mai agreat, după barajul Cinciș, de locuitorii municipiului Hunedoara, care fac excursii în munți și în zona etnografică a Pădurenilor².

Din punct de vedere administrativ aparține comunei suburbane Ghelar, care se află la o distanță de 8 km. Până în anul 1950 Govăjdia a fost centru de comună, cu satele aparținătoare Runcul Mare, Cerișor, Lelese și Sohodol³. Loc prielnic pentru dezvoltarea unei așezări, oamenii s-au stabilit la Govăjdia din cele mai vechi timpuri.

Vatra localității se află în Valea Govăjdiei ocupând lunca redusă și versanții. Intravilanul se întinde pe o suprafață de 1,60 kmp. Conform băncii de date pe anul 1995, în satul Govăjdia sunt înregistrați 179 de locuitori. Situația era mai bună în anul 1966 când se înregistrau 517 locuitori, posibil cifra de vârf, deoarece în 1973 se înregistrau 410 locuitori⁴.

Treptat, populația mai tânără s-a mutat la oraș, cu precădere în municipiul Hunedoara, rămânând astfel și în Govăjdie, ca și în majoritatea satelor din Ținutul Pădurenilor o populație îmbătrânită.

Localitatea Govăjdie se întinde pe o distanță de peste 8 km, pe marginea râului Govăjdie cu afluenții săi Runc, Nădrab și Sohodol. Este un sat tip resfirat-împrăștiat.

Govăjdia – centru are forma alungită pe marginea râului unde se găsesc construcțiile oficiale și cele individuale, iar cătunele în număr de șase sunt formate din grupuri de case răzlețe și se află dispersate. Astfel pe malul stâng al Govăjdiei în aval

1. Florea Simion – Orașul regional Hunedoara-Characterizare fizico-geografică, 1968 MS.

2. Floca Octavian-Ghid turistic al județului Hunedoara-Deva 1969.

3. Informație preluată de la Moraru Cornel, locuitor din Tulea-Govăjdia.

4. Arhiva primăriei Ghelar-Dosar nr. 19, fila 7. Populația satului Govăjdia - 1973.

de Govăjdia-centru se află cătunele Tulea și Cătânaș, iar pe malul drept cătunul Șesuri, care este străbătut de un drum care duce în comuna Ghelar în colonia Cârnu.

În amonte de Govăjdia – centru pe malul drept al Nădrabului se află cătunul Nădrab. Pe pârâul Runc se află cătunul Limpert format din șase case pe o lungime de circa 600 m unde se termină satul. Pe pârâul Sohodol se află Crăciuneasa, unde pentru muncitorii de la cariera de dolomită s-au construit blocuri confortabile.

Mai sus s-a menționat că actuala localitate Govăjdie este formată din cătunele: Cătânaș, Tulea, Șesuri, Govăjdie (centru), Nădrab, Limpert și Crăciuneasa. Dintre acestea numai la trei se fac referiri de timpuriu ca localități distincte în documente.

Mai întâi Nădrab⁵, la 1458 („Nadoba”) la 1482 (poss. Nadobor) la 1506 (villa Nadabor), apoi Limpert⁶, la 1506 (villa Limperd), în sfârșit Tulea⁷. În anul 1509, când Gheorghe de Brandenburg stăpânul feudal al domeniului Hunedoarei dăruia lui Gaspar Therek, fraților și urmașilor acestuia locul numit „Thulya ca să-și ridice acolo o fierărie nouă” (unam ferri foedinam) având la dispoziție în pădurea și din muntele din apropiere atât lemn trebuitor pentru prepararea cărbunilor cât și minereul de fier (mineramferri).

Rămânând în stăpânire particulară, fierăria Tulea nu va mai apare în documentele publicate pe care le-am avut la dispoziție.

Această denumire se regăsește astăzi pe teren pe locul unei instalații de prelucrare a fierului care a funcționat la sfârșitul secolului trecut ca o anexă a uzinelor de fier ale statului de la Hunedoara⁸.

În ceea ce privește Nădrabul după informațiile documentare pe care le-am amintit de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor (binențeles dacă este corectă identificarea Nădrabul cu Nadabor care figurează în documentele amintite), din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, dispunem de ample informații în legătură cu amplasarea, funcționarea și producția acestei instalații de prelucrare a fierului, care apare deja sub numele actual Nădrab⁹.

În ceea ce privește fierăria Limpert, ea apare tot în conscripțiile din a doua jumătate a secolului al XVII-lea (împreună cu Nădrabul).

Trebuie să accentuăm că în această perioadă ceea ce apare în documente sub denumirea de Nădrab și Limpert nu sunt localități propriu zise, așezări omenești permanente, ci numai instalații de prelucrare a fierului.

Acest lucru se poate vedea și din faptul că atât fierăria de la Nădrab cât și cea de la Limpert, erau deservite de iobagi din diferite sate pădurenești din împrejurimi (ex: Cerișor, Cerbăl etc.).

Considerăm de asemenea că pe vremea aceea nu exista nici o localitate cu denumirea de Govăjdia.

D. Csanky și după el Coriolan Suci, identifică fără nici un temei după părerea noastră, cu actuala localitate Govăjdia un sat dispărut menționat în documente la 1482 sub numele de Gawasdywar, iar la 1506 cu numele de Gobosdwar¹⁰.

5. D. Csanky, Magyarország történelmi földrajza a hunyadiak korában, V, Budapest - 1913, p. 113; C. Suci, Dicționar istoric al localităților din Transilvania I, București (1966), p. 421.

6. D. Csanky, op. cit., p. 106; Coriolan Suci, op. cit., p. 359.

7. E. Veress, Hunyadmege bányászatainak múltja, în „Hunyadmegyei történetek és régészeti farsulatévkönyve”, XX (1910), p. 137.

8. Gy. Latinak, A Vada Hunyadi vasgyár és tartorékai, 1906, II, p. 42-48, în „Bányászati és kohászati lapok”.

9. Analizate pe larg de David Prodan, Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, I-II, (1958-1959), p. 30 și urm.

10. D. Csanky op. cit., p. 92; C. Suci, op. cit., p. 269.

Este limpede că e vorba în realitate de o așezare cu numele de Govăjdioara la cca 4 km. distanță de Govăjdia în amonte pe pârâul Runc, unde exista o vale cu un drum de acces spre comuna Cerbăl. Valea respectivă este alimentată cu apă în funcție de precipitații, majoritatea timpului fiind secetă.

Dar am văzut că în secolul XVI-lea (și poate în prima jumătate a secolului al XVII-lea) Nădrabul a existat ca o așezare omenească și nu o simplă fierărie, care ar fi fost deservită de iobagi ai unor sate din apropiere. Acest lucru concordă cu informația cuprinsă în conscripția din 1681¹¹ conform căreia fierăria Nădrab se numește așa după numele unui sat care se afla, pe vremuri pe valea Nădrabului.

În cazul Limpertului, nimeni nu-și amintea ca în primii ani ai secolului precedent mai exista o localitate cu acest nume, după cum am arătat mai sus.

Pe baza unui document din anul 1512 ne putem face o idee despre numărul locuitorilor celor două așezări. La Nădrab sunt menționate 7 familii iar la limpert 31 de familii¹².

În anul 1528-1529 la Limpert figurează același număr de familii, iar la Nădrab 8 familii¹³. Ca toate satele românești, Limpertul și Nădrabul erau organizate din timpuri străvechi în obști țărănești sub conducerea unor cnezi. Urmele acestui sistem de organizare social-politică nu dispăruseră încă cu totul la începutul secolului al XVI-lea. În anul 1512 la Nădrab erau consemnați trei cnezi.

Limpertul figurează cu 15 cnezi¹⁴, dar nu singur ci, nu se știe de ce, împreună cu satul Cerișor, care însă nu mai apare, în același an, pe lista satelor aparținătoare domeniului Hunedoara, nici în 1528-1529. Nu dispunem de nici o dovadă din care să reiasă că în secolul al XVI-lea ar fi existat la Limpert o instalație de prelucrare a fierului. Dimpotrivă, conscripțiile din secolul următor arată că abia atunci a fost construită, după cum se va vedea în continuare.

În orice caz despre fierăria de la Nădrab, la începutul sec. al XVI-lea există câteva informații documentare prețioase¹⁵. La 1517 se menționează că erau în funcțiune două roți hidraulice¹⁶.

În anul 1516 documentele menționează că fierăria a funcționat timp de 15 săptămâni cu începere de la sârbătoarea sf. Caterina (25 noiembrie), lucrându-se cu 14 persoane, care au fost aprovizionate cu trei găleți de grâu săptămânal¹⁷.

În perioada când fierăria nu a lucrat (probabil în timpul lucrărilor agricole de vară), au lucrat totuși „tăietorul de piatră” (lapicisor) cei doi cărători (Vectores) și administratorul (dispensator) aceștia primind pe tot anul 28 de găleți de grâu.

Toți cei 14 lucrători (laboratores ferri foedine) precum și cei doi cărăuși, minerul și administratorul primeau în total pe an 20 de slămini. În cazul minerului (cisori lapidum) se mai înregistrează și un salariu de 50 de dinari pe săptămână.

Este curios că informațiile din secolul al XVI-lea pe care le cunoaștem până în prezent, nu menționează de loc pe bocșeri, spre deosebire de inventarele amănunțite

11. Analizate pe larg de David Prodan, Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj” (1958-1959), p. 110; idem „Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea, vol. II, București 1968, p. 38-45.

12. I. Pataki, Domeniul Hunedoarei la începutul secolului al XVI-lea, București, 1973, p. 158.

13. Ibidem, p. 215.

14. Ibidem, p. 166.

15. Ibidem, p. 5.

16. D. Prodan, „Producția fierului ...”, pg. 72-74; I. Pataki, Exploatarea fierului în comitatul Hunedoarei la începutul sec. XVI, în Studia U.B.B. I, 1971, p. 23.

17. D. Prodan, op. cit. p. 74; I. Pataki, Domeniul Hunedoarei la începutul sec. al XVI-lea, p. 19 și 27.

din secolul următor și este greu de spus dacă aceștia trebuie considerați ca făcând parte din personalul de 14 lucrători amintit, sau ei nu sunt menționați în acte deoarece erau iobagi sau jeleri de condiție mai „joasă” decât lucrătorii și minerii, chiar și decât meșterii străini de condiție liberă. În același an 1517 în cadrul celor 15 săptămâni de funcționare (12 săptămâni de vară și 3 de toamnă) au produs 200 de măji de fier.

Cea mai mare parte a fierului produs era valorificată prin vânzare. Din cele 195 de măji, produse la fierărie au fost vândute pe loc 135 de măji, cu 203 florini, iar restul a fost vândut la Sibiu cu 1,40 florini maja, deci ceva mai ieftin.

În 1674 în afară de Govâjdioara, fierăria Nădrab era deservită de satele: Runc (Runcul Mare), Lelese, Cerișor și Pâclișa (dispărut).

În legătură cu fierăria Limpert descripțiile arată cu precizie că a fost construită în anii 1674-1675 și a fost deservită la început de satele Govâjdioara și Cerbăl.

Un inventar din anul 1700 menționează că personalul fierăriei Nădrab este compus din locuitori ai satelor: Cerișor, Ghelar, Lelese, Plop și Pâclișa, iar Limpert este compus din locuitori ai satelor: Cerbăl, Zlaști, Ghelar, Lelese, Cerișor, Plop, Pâclișa și Govâjdioara. Același inventar indică la Nădrab 31 de lucrători iobagi iar la Limpert 33 de lucrători. În sfârșit inventarul din 1700 menționează în legătură cu fierăriile de care ne ocupăm, încă un fapt interesant și anume că fierăria de la Nădrab spre deosebire de cea de la Limpert este construită „în felul românesc” (olah modra) cu toate instalațiile sub același acoperiș.

Trebuie să remarcăm aici că cele mai vechi documente scrise care menționează extragerea și practicarea acestei îndeletniciri de populația locală românească a satelor din împrejurimile orașului Hunedoara (oppidum Hunyad ville volahales et montane ferri de Hunyad)¹⁸.

Pe de altă parte se poate presupune, deși ne lipsesc documente în acest sens, că regalitatea maghiară după cucerirea treptată a Transilvaniei a căutat să aducă și în ținutul Hunedoarei, așa cum a făcut și în alte regiuni, meșteri pricepuți în prelucrarea fierului în special din ținuturile germanice. Numai așa ne putem explica acele vagi referiri la fierăritul „nemțesc”. Este pe de altă parte sigur că acești străini s-au contopit în scurt timp în masa populației românești, după cum un fenomen analog se va petrece începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când sarcina „modernizării siderurgiei și mineritului în Transilvania va fi preluată de stăpânirea habsburgică”.

În orice caz conform inventarelor studiate și de noi și analizate pe larg de istoricul David Prodan, în anul 1700 personalul fierăriilor este compus în întregime din locuitori români ai ținutului Pădurenilor¹⁹, „străini” adică persoane din afara domeniului figurează în număr nesemnificativ. Inventarul din 1700 se preocupă să ofere o imagine plastică despre fiecare fierărie în parte, interesându-se de unele detalii tehnice ale diferitelor instalații și ceea ce este deosebit de important pentru noi reproducând o parte din terminologia populară românească folosită de lucrătorii fierăriilor.

Mai întâi, nu sunt lipsite de interes, nici știrile din cele două inventare privind localizarea fierăriilor care formează obiectul studiului nostru: despre Nădrab inventarul din 1681 spune că se numește așa după satul care se afla odinioară pe această vale, dar inventarul din 1700 spune că se afla la confluența Nădrabului cu Limpertul, între cele două ape. Precizăm că actualmente Limpertul nu mai are sens hidrografic, cătunul aflându-se pe lunca râului Runc.

18. I. Pataki, op. cit., p. 53-54.

19. D. Prodan, „Producția fierului ...”, p. 58-82; 116-129.

În ceea ce privește atelierele de pe apa Govăjdiei cea dintâi descriere care s-a păstrat din perioada stăpânirii austriece, datând din anul 1754 amintește, în afară de instalațiile cunoscute din secolul precedent de la Nădrab și Limpert, un „atelier de coase” (Sensenhammer pe latinește denumit uneori Falcaria) care se afla situat în aval de fierăria Limpert²⁰.

Baia Nădrab a fost dăruită în anul 1836, iar într-o descriere din 1754 lângă fierăria Limpert sunt amintite încă două ateliere și anume, Limpertul de Sus și Limpertul de Jos. Despre Limpertul de Sus se știe că și-a încetat activitatea în 1871. Aceste ateliere au produs bare de oțel obișnuit cât și oțel superior sudat (gegörbten) pentru fabrica militară de arme de la Oradea. Atelierul de la Limpertul de Jos și-a încetat activitatea în 1875. Acolo s-au produs și sape. Clădirea în care a funcționat transformată în moară cerealieră, există și astăzi.

În secolul al XIX-lea autoritățile miniere superioare au fost preocupate de insuficiența producție a furnalului de la Toplița. primul document care atestă astfel de preocupări datează din 18 februarie 1802²¹.

Din patru propuneri s-a ajuns la concluzia că un furnal care să aibă în apropiere atât minereu de fier cât și lemnul trebuitor pentru obținerea manganului se poate construi pe apa Govăjdiei, la confluența văii Runcului cu valea Govăjdiei, pe locul vechiului atelier existent încă în secolul al XVII-lea sub numele de Limpert, costul construcției ridicându-se în acea vreme la suma de 27.759 de florini. Întrucât date despre furnal au apărut în mai multe lucrări de specialitate, mă voi referi la unele aspecte culese acum mai bine de două decenii de la persoane care încă mai lucrau la furnalul de la Govăjdia²².

Furnalul a funcționat cu intermitențe, desigur, între anii 1813-1924. Furnalul s-a închis definitiv în anul 1924, ultimile experiențe, nereușite, de utilizare a păcurei în locul manganului, au fost făcute de inginerul Periețeanu.

Experiențele nu au dat rezultate, deoarece încărcătura de mijloc a furnalului rămânea întunecată, (nu se putea realiza temperatura de topire) cuptoarele erau din cărămidă în care erau introduse tuburi de fontă prin care se sufla aerul.

În anul 1914 s-a trecut la înlocuirea preîncălzitoarelor wasseralfingenn cu preîncălzitoare de tip Cauper. Turbina, fluturile și axul preîncălzitorului se văd și azi în peretele furnalului. Cuptorul era alimentat cu vagoneți mici care se deschideau la fund și minerul cădea în furnal. Li se ziceau ghițari acelor oameni care mânuiau vagoneții. Minereul se aducea de la Carobița de pe o cale ferată care aducea minereul prăjit de la 4-5 prăjitoare. Se mai aducea și minereu neprăjit în funcție de necesitățile producției. Oamenii lucrau pe buletin de lucru. Se lucra în două schimburi a câte 12 ore, de la 6 dimineața la 18 seara, primul schimb și de la orele 18 seara la 6 dimineața al doilea schimb²³. În anul 1918, s-a trecut la programul de opt ore de lucru.

Conducerea furnalului era formulată dintr-un inginer, un maestru și un contabil. Birourile erau la Hunedoara fiind administrate până la 1918 de nemți, de „ștaieri” cum li se spunea. Furnalul producea cca patru calități de fontă. Predomina fonta cenușie și neagră, mai puțin cea albă. În 24 de ore se elaborau patru sarje de fontă.

20. N. Chindler, S. Popa, „Contribuții la istoria metalurgiei feroase în împrejurimile Hunedoarei (II) Metalurgia, 21, nr. 9, București, 1969, p. 480-483.

21. N. Chindler, S. Popa, „Începuturile producției de fontă în împrejurimile Hunedoarei în Metalurgia, 22 (1970) nr. 9, p. 594.

22. Ibidem.

23. Informații Pascu Carol Lorinț și Flegel Matyas din Govăjdie-Sesuri.

Reparat după anul 1970²⁴, de o echipă specializată din actuala uzină „SIDERURGICA S.A. HUNEDOARA”, în zilele noastre este necesară o revizuire a întregii lucrări de restaurare, deoarece în 1974, furnalul a fost tencuit cu mortar obișnuit, nu cu cărămidă aparentă așa cum arăta înainte.

În general este nevoie de transformarea localității prin construcții bine gândite, folosindu-se mai multă culoare pentru atragerea turiștilor.

Climatul, peisajul, întreg ambientul este propice pentru construirea fie a unui sat de vacanță pentru copii, fie a unui azil pentru bătrâni, sau de ce nu, să se ia în considerație ambele variante. Mai trebuie redeschisă linia ferată îngustă, pentru călători, care duce de la gara de vest sau gara mică Hunedoara la Crăciuneasa-Retișoara.

Însăși gara din Hunedoara trebuie renovată și luate măsuri pentru ca populația municipiului Hunedoara să aibă acces la sfârșit de săptămână pe calea ferată îngustă spre Govâjdia. Drumul cu trenul este incomparabil mai frumos decât cel pe drumul județean.

Perspectivile de viitor ale Govâjdiei sunt legate de creșterea producției de dolomită în cariera Crăciuneasa, folosirea zavurii și sterilului realizat la Crăciuneasa pentru rambleul hidraulic la exploatarea minieră și dezvoltarea în continuare a minelor de talc Govâjdie-Cerișor.

Mihail BARDOȚ

(Muzeul Castelul Corvineștilor Hunedoara)

24. Conf. Proiectului nr. 2035/2414, comanda nr. 446, din 5 VII 1968, existent la DSAPC Deva, referitor la lucrările de conservare la furnalul de la Govâjdia.

**LES CONSIDÉRANTS QUI SE RÉFÈRENT À LA POSITION ET SURFACE
HISTORIQUE-GEOGRAPHIQUE DE GOVĂJDIA EN PLACE DE HUNEDOARA*****Résumé***

En 1409, sur le domaine reçu par Voicu et sa famille, on atteste l'existence des mines de fer aux alentours de Govăjdia et un document de 1493 mentionne Hunedoara comme centre d'extraction de minerais.

Georg de Brandenburg, le prince propriétaire du domaine féodal de Hunedoara donnait en 1509 à Gaspar Therek, à ses frères et à ses successeurs, le lieu surnommé „Thulya” (Tulea-Govăjdie) pour y construire „une nouvelle forge” (unam ferri foedinam), ayant à sa disposition même la forêt et la montagne du voisinage, c'est-à-dire, aussi le bois nécessaire pour préparer le charbon, que le minerai de fer.

Dans le registres du prince Georg de Brandemburg, de la période 1511-1533, sont mentionnées, exceptant Tulea, d'autres forges appartenant à Govajdia, voire l'atelier de Nădrab et l'atelier Limpert, qu'on approvisionnait avec des minerais de fer de Ghelari.

C'est ainsi qu'on considère l'importance de Govăjdia dans le Moyen-Age et dans l'époque moderne, comme l'une des localités spécialisées dans la métallurgie du fer de Transylvanie.

O FILĂ DIN ISTORIA PRESEI HUNEDOARENE – REVISTA „HUNEDOARA NOASTRĂ”

Spiritualitatea unei aşezări urbane, cum este Hunedoara, se reflectă în diversele sale forme de manifestare, în care un rol important îl are presa. Centrală sau locală, presa exprimă mentalitatea nu numai a unei perioade istorice ci şi a unei comunităţi umane care îşi trăieşte istoria într-o conjunctură dată şi într-un mediu istorico-geografic.

Hunedoara este un cadru istoric şi geografic deosebit. Vatră de foc, centru metalurgic, Hunedoara are istoria sa, tradiţiile şi preocupările sale materiale şi spirituale. Istoria se leagă de evoluţia prelucrării fierului, dar şi de voievodul Transilvaniei, marele căpitan de oştire creştină, lancu de Hunedoara. Tradiţiile şi creaţia populară coboară din vatra satelor pădureneşti întâlnindu-se cu cele din Valea Streiului şi din Valea Mureşului, aşa cum pe vremea voievodului lancu, se întâlneau aici, la Hunedoara, fărani ostăşi pentru a porni la luptă împotriva duşmanilor.

Mai puţine lucruri se cunosc despre Hunedoara ca centru al presei româneşti, al unor ziare şi publicaţii, care şi-au avut rolul lor în epocă. Sigur, Hunedoara nu avea prestigiul de centru cultural şi de presă ca Orăştia sau ca Deva. Dar, publicaţia „Tovărăşia”, apare mai întâi la Hunedoara (1905) şi mai apoi la Orăştie (1906), sub conducerea lui V. Osvadă.

Nu este locul şi nici nu ne permitem o istorie detaliată a presei hunedorene. Merită, însă, toată atenţia micuţa revistă numită „Hunedoara noastră”, redactată de un modest funcţionar de la Uzinele de fier din Hunedoara, originar din satul Zlaşti, de lângă Hunedoara, Nicolae M. Isac.

Această revistă apărea în vremurile grele ale celui de al doilea război mondial. Multe publicaţii au apărut în ţară şi în judeţul nostru, mai ales în perioada interbelică. Cele mai multe aveau caracter informativ şi politic, puţine aveau preocupări culturale. În condiţii de dictatură militară şi de război problemele culturale treceau pe plan secundar. Şi totuşi, s-a găsit un om, care, deşi nu avea o pregătire intelectuală deosebită, a gândit şi a condus o revistă de cultură subintitulată „de folklor şi muzică populară”.

În anul 1980 l-am întâlnit şi l-am întrebat pe Nicolae M. Isac, de ce a redactat şi tipărit revista „Hunedoara noastră”? Iată răspunsul său: „Am scos revista „Hunedoara noastră”, la Hunedoara, pe motivul că, acest oraş românesc atât de vestit din aproape toate punctele de vedere, cum de nu poate sau de ce nu are o gazetă a sa sau o revistă literară a ei? Mă frământam şi mă chinuiam, ca un copil al ei şi nu găseam un răspuns care să mă liniştească cât de cât ... Deşi scriitori avea”.

Fapte istorice au fost, ca să fie descrise sau cântate, mai mult decât cineva îşi putea închipui. Folklor? Complet necunoscut şi necules! Pe linie industrială, reclamă doar...

Pe lângă toate acestea, nu era însă sprijin material din partea nimănui, mai degrabă erau piedici din partea multora. Cultura, şi cu ea literatura, era la pământ.

ASTRA, doar, din când în când, prin trimișii ei mai ținea conferințe și răspândea cărțile ei destul de folosite.

Nimeni, măcar din ambiție sau rușine, nu s-a sinchisit să facă așa ceva. Sau măcar să privească spre alte orașe ca Orăștia care avea trei gazete săptămânale și o revistă literară, Deva avea două gazete și o revistă literară, Bradul, o gazetă politică și literară, Petroșaniul, la fel, o gazetă”. În continuare, inițiatorul revistei arată scopul acesteia „Am scos revista și de frică să nu se uite atâta folklor”.

N. M. Isac avusese mai de mult preocupări de strângere a folklorului și literare. Multe piese din folklorul hunedorean le-a trimis unor reviste din țară alături de poeziile sale scrise, după propria sa mărturisire „cam după modelul folklorului”. După ce a strâns material suficient, și-a „inima în dinți și pe cheltuială proprie”, obține autorizația, fiind înscrisă la Tribunalul Hunedoara-Deva, registrul publicațiilor periodice poziția nr. 28/4 nov. 1942, și publică primul număr al revistei „Hunedoara noastră” la o editură din București, într-un tiraj de 1500 de exemplare. Acest număr apărea în mai 1942, costând 10 lei exemplarul. Revista fiind apreciată de cititori, tirajul va crește fiind tipărită apoi la tipografia Wachter Iosif din Hunedoara și va apărea lunar.

Primele numere se vor numi Cartea I-a, a II-a și așa până la a VII-a, după aceea vor fi numerotate cu cifre romane, respectiv nr. VIII, IX etc. Uneori, când greutățile materiale depășesc ambițiile, vor apare într-un volum câte 2-3 numere ca de exemplu spune Nicolae Isac „când bucuria mi-era mai mare, în luna mai 1944 revista a fost suspendată de colonelul Dumitrescu din Deva, pe motivul că scrisesem în ea despre Dr. Petru Groza „– fost și viitor ministru”. A încetat astfel să apară o revistă de cultură, după doi ani de activitate regretată de cititori și de colaboratori, apreciată fiindcă „plăcea graiului său fiind scrisă pe înțelesul tuturor”.

În jurul revistei se grupează iubitori de muzică și de folklor local, scriitorii de literatură, artiști ca pictorul V. Suci, studenți ca N. Petric, A. Rudeanu, profesori ca V. Isac, învățători ca Alic Viorel, etc.. din Hunedoara, din jurul acesteia, din zone mai îndepărtate. Deși, la început avea de gând să publice creații populare hunedorene, va publica și din alte zone din țară, nu s-a oprit numai la creația populară, a abordat și teme de literatură, istorie, morală, religie, prin toate acestea urmărind mai ales educația cititorului, în special educarea lui patriotică.

Cea mai mare parte din revistă este dedicată creației populare, publicând cântece populare, versuri populare, ca cele trimise de Popa Ion din Cinciș și Andruș Mircea din Boș, Cântece vechi adunate de Mihaela Nechifor din Caransebeș și N. Ruja din Buteni – Arad. Multe din poeziile populare sunt culese de către învățători ca Bradu Ion din Lăzăreni-Bihor. Un loc aparte ocupă poeziile în gen popular de ostașii români aflați pe front, în Rusia. În unele din ele întâlnim idei optimiste. Caporalul Partenie din Lunca-Vaşcău-Bihor, care se numea pe sine „țaran ostaș”, în poezia „De pe front (Presimțire)”, afirma: „Din lacrimile noastre multe / O floare mândră o să răsară / Și după vremuri reci și triste / Va reveni o primăvară !”.

Obiceiurile populare, descântecurile, bocetele, doinele, strigăturile, sunt amplu prezentate în revistă. Astfel este publicat un descântec de deochi cules de Sanefta Isac de la Ana Mică din Zlaști descriind și procedeul de descântec². La rubrica „Bocete în dialect hunedorean” este prezentat Cântecul bradului cules de la Lunca Cernii de inv. I. Vlăiconiu³. Un alt învățător, Romul Vlăiconiu, reda un obicei de strigare

1. Hunedoara noastră, Carte VII, dec. 1942.

2. Ibidem, Cartea V, oct. 1942.

3. Ibidem, martie, 1943.

din Lunca Cernii, practicat în Joia Mare și care purta denumirea latinească "ali molii" (alii mores=alte obiceiuri)⁴.

Multe strigături sunt culese din Răcăștie, Ghelari, Plop, etc. Alte creații populare ca ghicitorile erau trimise de la Turda de Ioan Ionel Velchereanu din Răzoare, localitate aflată sub ocupație, sau cântece de leagăn adunate de I. Lazăr din Ghelari.

Parte a folclorului este muzica populară. În acest domeniu se remarcă Alic Viorel, care colabora la revistă de când era elev la Școala Normală din Deva. Cântecele sau colindele erau notate muzical precizând locul de unde au fost culese de la cine și data-de fapt o încercare de culegere de folclor după metode științifice. Alic Viorel culege cântece din zona Hunedorei dar și din sate mai îndepărtate ca de la Pianul de Jos. Un alt colaborator în acest domeniu a fost înv. Octav Stoia din Mohu - Sibiu, care trimite cântece dar și obiceiuri muzicale din satul Mohu (Cântecul holdelor, Buzduganul).

Colindele și-au găsit și ele spațiu în paginile revistei. Gavril Todică, trimetea o colindă din Geoagiu, iar dr. Ilie Dăianu va publica două colinde descoperite de el pe un Catehism din biblioteca vicariatului greco-catolic din Hațeg, acestea fiind culese și notate pe acea carte de către Dionisie Obrejeanu Aronescu-învățător între anii 1856-65 la Sarmizegetusa. Problematika colindelor este analizată de prof. V. Isac în articolul „Colindele”, arătând că acestea s-au „sălășluit în inima poporului și sunt mai presus de datina religioasă” Biserica o parte s-a catolicizat, credința a variat, dar „datinile și mai ales colindele își păstrează același caracter de permanență, deoarece ele fac parte din însăși ființa poporului, sunt alături de el de când s-a născut și-l vor străjui în toată veșnicia ... prin păstrarea lor ne facem datoria către generațiile viitoare, cărora trebuie să le păstrăm ceea ce noi am moștenit”⁵.

Pe lângă creația populară, această revistă mai cuprinde și creațiile unor contemporani, hunedoreni sau din alte părți. Multe din poezii aparțin lui Nicolae M. Isac. Calitatea acestei poezii sau proze lasă să o judece cei competenți. Aceste creații par a fi pagini de cenaclu literar. Alegerea acestor creații spre publicare era făcută de către Nicolae M. Isac, ajutat probabil și de alți cărturari hunedoreni. Indiferent de valoarea literară, din acestea creații se observă interesul pentru a cultiva frumosul, de a cânta natura, iubirea, viața și patria cu eroii săi din trecut și cei aflați pe front. Din toate se degaje încrederea în viitor. Nicolae M. Isac în poezia „La muncă” îndemna: „Prin muncă vom clădi / Iar România Mare /”⁶. A. B. Oprișanu, începea poezia „Pe malul Prutului” cu versurile: „Sub trăznete, fulgere, ploaie de foc / Trecut-au ai noștri hotarul ciuntit /”, și încheia simbolic: „ai noștri viteji cu palma lor aspră / Ridică o troiță pe mal lângă Prut”⁷.

Mai multe creații semnează Gh. Tarcea, I. V. Martinovici, Gaby Constantinescu, iar în proză povestirile Copeliei Nicolescu din Ploiești, ale lui Nicolae M. Isac. a sergentului Ion Zăvoianu, a studentului Anton Rudeanu – inspirate din război.

În paginile revistei întâlnim și critică literară. Interesant și bine documentat este și articolul studentului N. Petric „Octavian Goga-poet vizionar și despicător de veac” ale cărui versuri le consideră "adevărate imperative naționale pe care fiecare român trebuie să le poarte în suflet, căci ele reprezintă un trecut de suferință și un prezent de datorii și de recunoștință față de noua generație luptătoare”⁸.

4. Ibidem I, mai - iunie 1943.

5. Ibidem, dec., 1942.

6. Ibidem, dec., 1942.

7. Ibidem, Cartea II, Iunie, 1942.

8. Ibidem, I 12, mai-iunie, 1943.

În paginile revistei, cititorul primește sfatul de a citi în special literatură bună. Învățătorul Ioan Bradu cerea ca în fiecare sat să ființeze o bibliotecă: „Satele sunt bântuite de cârciumi, modă (chiar de lux), a părăsit portul popular ... ne trebuie biblioteci viabile ... Prin lumina cărții vom avea un sătean ales și priceput, vom avea un neam demn și conștient de chemarea și rolul lui în lume”⁹.

O atenție deosebită se acordă istoriei în paginile acestei reviste, cunoașterii trecutului hunedorean și educației patriotice. Înainte de a deschide revista, pe prima copertă, întâlnim numeroase imagini istorice, mai ales legate de castel și de familia lui Iancu de Hunedoara. În Cartea a V-a, din septembrie 1942, este prezentat Iancu ca fiind fiul lui Șerb (Șerban) din Corbeni – Ț. Românească care „cu oastea lui de români hunedoreni și bănățeni bătea pe turci la Dunăre scriind cu sânge românesc cea mai strălucită pagină a istoriei lor, aceasta în timp ce regele Ungariei fugea la Viena iar baronii țării îl pizmuiau”. În numărul următor este prezentat Matei Corvin și redată afirmația italianului Pietro Rausano „Roman ești din fire, roman de origine, de roman și latin te ținem, te afirmăm și lăudăm și noi italienii”. Asemenea idei însoțesc și alte imagini prezentate pe coperta revistei.

Dar firul roșu care străbate paginile revistei este cunoașterea corectă, științifică a istoriei patriei, dar fără a manifesta naționalism sau exagerări demagogice, patriotarde, atât de frecvente în epocă. Articolele cu caracter istoric se dovedesc bine documentate, așa cum dovedește articolul lui Nicolae Petric „Factorii continuității poporului român”. Combătând teoria lui Roesler, autorul analizează factorii care au determinat continuitatea daco-romană și română. Acești factori sunt: ideea de libertate, creștinismul, spiritul războinic de apărare, ideea romană, concluzionând că sinteza acestor factori formează un simț etnic național, că scopul teoriilor neștiințifice este revizuirea tratatelor de pace¹⁰.

Materialele cu caracter istoric publicate în revista Hunedoara noastră ne dau și deschidere spre viitor. În „Paștile anului 1944 Victor Isac spunea: „Paștile anului 1944 sunt acelea ale îngrijorării și cutremurării ființei noastre, în fața sarcinilor și răspunderilor ce ne revin fiecăruia în parte și tuturor ca neam. Trăim zilele de sfârșit al examenului ce l-am început în 22 iunie 1944. Dumnezeu și legile morale, care supraveghează lumea, ne vor răsplăti după faptele noastre exprimându-și încrederea, certitudinea că „acestui război o să-i urmeze o lume mai bună”¹¹.

Hunedoara noastră „are și alte preocupări. În pagina dialectului hunedorean”, prin povestiri și anecdote referitoare la două personaje hazlii, Culăuță și Culaie, prezintă expresii ale vorbirii locale, din zona Hunedoarei, asupra cărora cercetătorul avizat se poate opri spre a studia evoluția exprimării populare.

Din preocupările revistei nu au lipsit intențiile de a se face cunoscută și de a face cunoscute alte reviste din țară, publicând pe coperta a II-a rubrica „Recenzii”, unde sintetizează problematica abordată în aceste reviste, unele cu profil asemănător celei hunedorene. Dintr-o asemenea recenzie aflăm Că „Gazeta cărților din București”, considera „Hunedoara Noastră” ca fiind „singura revistă de folclor și muzică populară pe țară”¹².

9. Ibidem Cartea VII dec., 1942.

10. Ibidem, I, 10, martie 1943.

11. Ibidem, 6-8, 1944.

12. Ibidem, VIII-IX, ian. feb. - 1943.

Această sumară trecere în revistă a preocupărilor, a ideilor cuprinse în „Hunedoara noastră” dovedește că și la Hunedoara au fost preocupări culturale, chiar în timpurile cele mai grele, că aici se topea metal, dar, existau oameni care nu erau indiferenți la problemele țării, orașului, ale culturii românești, în general. În jurul revistei se vor forma unele din personalitățile culturale ale Hunedoarei de mai târziu. Revista aceasta a încercat să arate lumii care este cultura, istoria și folclorul acestor meleaguri. A încercat, în parte a reușit, ar fi făcut mai mult dacă nu i-ar fi fost oprită apariția. Nicolae M. Isac și alți colaboratori își vor continua activitatea în cadrul cenaclului hunedorean „Flacăra”. Revista „Hunedoara Noastră”, rămâne, totuși o frumoasă pagină de cultură, nu numai în istoria Hunedoarei, ci a întregului spațiu românesc, și, chiar un îndemn la inițiative asemănătoare pentru cei ce astăzi, la Hunedoara, se ocupă de cultură.

Gheorghe ALIMPESC
(Școala Generală nr. IV Hunedoara)

UNE FEUILLE DE L'HISTOIRE DE LA PRESSE ROUMAINE – LA REVUE „NOTRE HUNEDOARA”

R é s u m é

La revue „NOTRE HUNEDOARA” a paru à Hunedoara entre 1942-1944, sans la direction de l'employé (du fonctionnaire) NICOLAE M. ISAC du village Zlaști.

La revue a des thèmes folkloriques, des habitudes et des coutumes populaires des environs de Hunedoara, mais aussi d'autres zones.

Elle est considérée comme la seule revue de folklore et de musique populaire de ce temps du pays, en contenant aussi de riches pages d'histoires et de littérature roumaine.

INTERCULTURALITATEA – PARADIGMĂ A VIITORULUI

Cele două războaie mondiale ale secolului nostru, primele de acest gen în istoria omenirii, au provocat cele mai mari distrugeri și cele mai grave suferințe. În timp ce istoricii au consemnat înfrângeri și victorii, oamenii de cultură, mai ales cei cu predispoziție și preocupări filozofice, au ținut să remarcă înfrângerile grave ale Spiritualității umane, relevând în mod deosebit „Criza Occidentului”, sub multiple aspecte.

Sub acest titlu de capitol, omul de știință și celebru filosof Anton Dumitriu consemnează: „O dezorientare completă s-a insinuat în sufletul omului pașnic. Nimic nu mai pare sigur, totul e fluidic... Demonul distrugerii domină toate actele noastre ...Spre ce abis se îndreaptă omenirea? Către ce mare a morții își face loc fluviul tulbure ce a inundat Occidentul?”¹.

Răspunsul ripostă a lui Mircea Eliade este că Occidentul se poate îndrepta spre „o mare a vieții”, ținând cont de Orient, întrucât: „spiritualitatea indiană tinde să realizeze situația paradoxală: a trăi în timp și a participa la nemurire”„Yoga poate fi înțeleasă ca o disciplină având scopul de a uni sufletele omenești cu cel divin”².

Este evident că Mircea Eliade face parte din categoria așa zișilor „orientaliști” care, dezamăgiți de criza spirituală a Occidentului, cercetează, prețuiesc și susțin valorile spirituale ale Orientului, cu finalitate bine definită: *contracurarea negativismului european generator de anarhie politică și decădere morală*, spre restaurarea spiritului constructiv și echilibrului sufletesc. Considerăm că această străduință constituie prima formă de manifestare și realizare a ceea ce numim: „INTERCULTURALITATE”. Ea cuprinde: *Ansamblul tuturor acțiunilor de cooperare, coordonare și reciprocă integrare ale valorilor celor două culturi, a Occidentului și a Orientului*.

Din capul locului se impune a recunoaște căci primordial, curentul de solicitare s-a conturat dinspre Occident spre Orient, ceea ce dovedește pe deplin recunoașterea *deficitului spiritual al culturii occidentale*, care nu se poate redresa decât prin împrumutul religios, spre care Mircea Eliade s-a aplecat în mod deosebit, întrucât: „Soluția religioasă nu numai că rezolvă criza, dar în același timp redă existența deschisă valorilor, permițând astfel omului să depășească interesele personale și în cele din urmă de a pătrunde în lumea spiritului”³.

Soluția religioasă, favorizată de Spiritul oriental, se impune datorită consecințelor nefaste, printre care agresivitatea războinică, relevată de Julien Benda, întrucât: „Astăzi aproape nu există om în Europa care să nu fie, sau să nu se creadă, atins de o pasiune provocată de rasă, de clasă sau de națiune, cel mai adesea, de toate trei deodată”. Situația aceasta s-ar datora, după opinia lui J. Benda, faptului că gândirea filozofică occidentală „predică adorarea contingentului, în disprețul eternului”⁴.

1. Anton Dumitriu, *Retrospective*, București, 1991, p. 66.

2. Mircea Eliade, *Pantajali și Yoga*, București, 1992, p. 116 și 146.

3. Mircea Eliade, *Le sacré et le profane*, Gallimard, Paris, 1983, p. 178.

4. Julien Benda, *Trădarea cărturarilor*, București, 1993, p. 35 și 105

Gândirea orientală oferă tocmai contrariul: *adoră eternul și disprețuiește contingentul*, năzuind astfel spre desăvârșirea morală. Cât de valoroasă este această gândire, ne dăm seama luând în considerare opiniile disperate ale lui Emil Cioran, nu total verosimile, dar totuși justificate, printre care următoarele: „Puterea e diabolică ... Dorința de putere e marele blestem al omenirii. Toate ființele sunt modele negative. Nimeni nu e sfânt. „Omul are totul cu excepția înțelepciunii... Toți suntem neînțelepți”. „Toți știm că lumea se va distruge prin specializare și tehnică”. „Omul va pieri prin geniul său”. Orice forță pe care o declanșează îi dăunează. E un animal care a trădat: istoria e pedeapsa lui”⁵.

Dacă opiniile lui Cioran apar exagerate, din nefericire nu sunt singulare, ceea ce, acuză în mod grav Occidentul. Dovadă și mărturisirile lui George Uscătescu, un alt exilat prestigios, printre care: „Cultura europeană, în contemporana ei întâlnire cu materia, înregistra prima mare formă de criză. O criză care o conducea spre mașinism și tehnică, dominante ale vieții ei. *Însăși existența culturii europene este astăzi sub semnul întrebării*, ca urmare a acestei grave întâlniri”. Mai reținem că trăim: „O lume care părăsește credința în valori, care nu respectă nimic, nu venerază nimic”⁶.

Pesimismul dus până la disperare explică inevitabila înclinare spre Orient, cu preferință spre valorile religioase, cât timp lipsa acestora a condus spre falimentul moral al occidentului. Spre a vedea cât de mare este contrastul dintre principiile de viață ale Occidentului față de cele propuse ale Orientului, vom reda câteva precepte din „Manava-Dharma - Sastra”, respectiv „Cartea Legii lui Manu”,⁷ concepută cu 3000 de ani în urmă și totuși încă pertinentă și folositoare „Epocii noastre blestemate”, după cum calificativul lui „Georges Bataille”, pe care o trăim în toată cruzimea ei. Din cele 12 cărți, totalizând 2515 versete, ne mulțumim cu următoarele, reprezentative și suficient de edificatoare: „Cine respectă aceste trei persoane, mamă, tată și dascăl, își respectă toate datoritiile și va lua plată ...” (II, 234). Din toate darurile lumii: apă, orez, vaci, pământ, veșminte, susan, aur, unt topit și altele, *darul învățăturii sfinte este cel mai însemnat*” (IV, 233) „Cel care dă cu respect un dar și cel care-l primește cu respect, se duc în cer; cei care fac altfel, se duc în infern”. (IV, 235) „*Studierea și înțelegerea Vedelor, practicarea pietății austere, cunoașterea lui Dumnezeu (Brahma), înfrângerea organelor simțurilor, ferirea de rău și cinstirea părintelui spiritual sunt principalele fapte ce duc la fericirea finală*” (XII, 83) și penultimul verset al Legii: „Astfel, *omul care recunoaște în sufletul său, sufletul suprem*, care se află în toate creaturile, se arată același față de toți, va avea cea mai fericită, aceea de a fi, în cele din urmă, absorbit în Brahma”. (XII, 125).

Îndemnuri morale au și basmele orientale. Din textele celor apărute la noi, reținem: „A rămas ca o lege în lume: cei vicleni să fie pedepsiți; și în somn să te ferești de răutatea lor, iar dacă îi învingi să nu te bucuri prea mult, iar dacă trebuie să răzi de ceva, fă-o cu băgare de seamă”⁸.

După cum vedem, *spiritul etic și năzuințele spre desăvârșirea morală domină și în creațiile literare ale Orientului*. Dat fiind că, după ambele războaie mondiale, s-a apreciat că cea mai gravă deficiență a lumii este de ordin moral, oamenii de cultură și-au îndreptat atenția spre Orient. S-a editat „Legea lui Manu”, multe lucruri sanscrite,

5. *Convorbiri cu Cioran*, Humanitas, București, 1993, p. 28, 39, 48, 53, 199.

6. George Uscătescu, *Procesul Umanismului*, București, 1987, p. 59 și 126.

7. *Legea lui Manu*, S.C. Chrater B.S. S.R.L., notând cu cifre romane capitolele și versetele cu arabe.

8. *Pasărea fericirii*, Basme populare din China, traducere din limba engleză de Ileana Hoge-Velișcu și Iv Martinovici, București, 1973, p. 38.

budhiste și mai ales cele de inițiere în practicile Yoga, pe plan european ca și la noi în țară, în toată perioada interbelică. Deci, putem spune că simptomele a ceea ce noi numim astăzi interculturalitate s-au conturat în acea perioadă, dar, din nefericire, de un progres moral nu se poate vorbi, căci al Doilea război mondial a fost și mai crunt, nu numai imoral, ci de-a dreptul criminal și inuman sub toate aspectele. Indiscutabil că această situație a provocat cutremure în sfera oamenilor de cultură, având ca efect numeroase, intense și elevate cercetări, elaborări și consfătuiri menite emancipării spirituale, mai ales sub aspect moral.

Culminația acestor eforturi o reprezintă *Interculturalitatea*. Pentru a o înțelege deplin, se impune a menționa treptele intermediare care au precedat-o și au pregătit-o. În ordinea lor cronologică, ele sunt: *Scientica*, *Interdisciplinaritatea și Noua Alianță*. Le prezentăm succint prin operele lor reprezentative, spre a ne edifica asupra caracterului lor, ca și asupra originii și a tezaurului ereditar al Interculturalității.

SCIENTICA are drept de naștere opera: „Problemele științei despre știință” a soților Ossovski, apărută la Varșovia, în 1939. Ea a fost confirmată cu o autoritate deosebită de John Bernal prin: „Știința în istoria societății”, din 1957, reprodusă la noi în 1964.

Comunitatea noastră științifică s-a dovedit deosebit de interesată de acest nou curent, realizând o operă de sinteză reprezentativă: „Scientica sau știința despre știință”, prin străduințele a doi proeminenți sociologi: Ovidiu Bădina și Octavian Neamțu. Faptul că sociologii s-au angajat mai mult în afirmarea Scienticii, e o dovadă elocventă că finalitatea acesteia este destinul societății umane și, pe cât posibil, soluționarea gravelor probleme ce-i stau în față, *finalitate comună și specifică de asemenea Interculturalității*.

Deosebirea dintre cele două curente rezultă din faptul că Scientica constă în coordonarea științelor, în timp ce *Interculturalitatea cuprinde cele două mari culturi, în vederea evitării unui posibil holocaust și a redresării omenirii de pe calea declinului spiritual și al degradării morale*.

Fiindcă comparațiile se dovedesc totdeauna edificatoare, mai reținem că Scientica presupune, după scientologul Virgil Stancovici: „Crearea unor noi relații între știință-om, știință-societate, știință-Stat, a căror optimizare face obiectul ei”⁹. Similar, dar la nivel superior, *Interculturalitatea cercetează și propune relații optime între: cultură-om, cultură-societate, cultură-Stat și cultură – comunitate mondială, culminând cu corelarea și alianța dintre cele două mari culturi*.

Pe plan mondial, ilustrând aceleași preocupări față de om și societate, Scientica a luat proporții, dovadă opera colectivă: „*Știința despre știință-Societatea în epoca tehnicii*”, apărută în Anglia în 1964, iar la noi în 1968. Colaboratorii sunt oameni de știință și culturologi celebri, gen: Maurice Goldsmith, Alan Mackay, C.P. Snow, M.S. Blacket, L. Kapita, Alexander King, W. Pirie, Derek J. de Salla Price și alții.

Din rândul lor reținem numai pe Joseph Needham, membru al Societății Regale de Științe, fiindcă contribuția lui reprezintă o punte de legătură între Scientică și Interculturalitate, prin studiul său: „*Știința și societatea în Orient și Occident*”. Din cuprinsul acesteia reținem valoroasele relatări istorice: „Sistemul social și economic al Chinei medievale era mult mai rațional decât cel din Europa medievală”. „*Idealul*

9. Virgil Stancovici, *Știința ca obiect de cercetare în științele sociale*, în: *Scientica sau știința despre știință*. București, 1970, p. 105.

confucianist era puternic", iar convingerea chinezilor era că „sabia poate cuceri, dar numai logosul poate stăpâni". Astfel se explică cum: „Teoretic, împăratul era un suveran absolut, dar ceea ce se petrecea în practică era reglementat de precedentele și convențiile stabilite secol de secol prin comentarea confucianistă a textelor istorice. *China a fost guvernată de partidul confucianist, timp de două milenii*". Sistemul muncii sclavagiste era un fenomen foarte rar întâlnit¹⁰.

Reținem de aici următoarele *elemente noi în gândirea europeană*: 1. Știința nu mai face abstracție și cu atât mai mult opoziție față de religie și valorile ei. 2. Se recunoaște că pe de-o parte, religia asigură un nivel superior de moralitate conducerii politice, iar pe de alta că Orientul este superior Occidentului din punct de vedere etic. 3. Consecința: *Occidentul își recunoaște carența etică și caută alierea culturii orientale în vederea emancipării sale morale*. Prin aceste elemente, Scientica se dovedește un precursor autentic și valoros al Interculturalității, cu aceeași finalitate.

Al doilea factor premegător, anticipând Interculturalitatea, este Interdisciplinaritatea, un curent extins și puternic afirmat în lumea științifică contemporană. Eroul său în Țara noastră s-a concretizat în „Comisia de studii interdisciplinare", patronată de savanții: Ștefan Milcu și Virgil Stancovici, organizată inițial în cadrul Academiei Române și continuată în Asociația Oamenilor de Știință din România.

Din opera sa colectivă și reprezentativă, reținem din partea lui Virgil Stancovici că în vederea cunoașterii științifice în spirit pluridisciplinar, ca obiectiv major: „Cercetarea interdisciplinară se caracterizează prin:

- gruparea unor discipline logic implicate în rezolvarea obiectivului;
- folosirea metodelor specifice fiecărei discipline, în corelare cu celelalte discipline;
- formularea unor concluzii unitare cu privire la obiectivul final¹¹.

Ca membru al Comisiei și colaborator al volumului am dezvoltat: „Principiul corelației în cercetare interdisciplinară", relevându-i valoroasele-i virtuți, susținând că „Progresul devine expresie concretă a principiului corelației în funcțiile de orientare și coordonare a cercetării științifice, *pe linia sensului istoric al împlinirii imperativelor sociale ale epocii*". Și că totodată: „Corelația nu este o simplă paradigmă logică, ci o paradigmă complexă social-politică, năzuind formulând și propunând valori de orientare și de decizie ale acțiunilor menite a se asigura omului o stăpânire asupra viitorului¹².

Interculturalitatea nu este altceva decât transplantarea acestei metodologii interdisciplinare pe un plan superior și într-un orizont nou, grupând, corelând și asociind nu științele, ci marile culturi. Apare destul de evident că interculturalitatea preia integral principiile metodologice ale Scienticii și ale Interdisciplinarității, dar ca mijloace de realizare depășește sfera tuturor științelor și chiar spiritul strict științific, luând în considerare și angajând *cultura ca ansamblu al tuturor eforturilor generatoare de valori spirituale*. Această lărgire de orizont s-a impus prin lărgirea finalității tuturor cercetărilor și străduințelor științifice în formele lor cele mai evaluate posibil, simțindu-se și recunoscându-se insuficiența în soluționarea problemelor ce le ridică OMUL, atât ca persoană fizică și individ, cât și ca ființă spirituală și formațiune socială.

10. *Știința despre știință*: București, 1968, p. 148, 149, 154, 155.

11. Virgil Stancovici, *Implicațiile metodologice ale Interdisciplinarității, în Interdisciplinaritatea în știința contemporană*, București, 1980, p. 105.

12. Victor Isac, *Principiul corelației în cercetarea interdisciplinară*, în volumul citat anterior, p. 86 și 88.

Spre remedierea acestor insuficiențe, gândirea umană s-a angajat întru depășirea lumii fizice preluată de științele fizice, îndreptându-se spre sferele metafizice, spirituale, apelând la virtuțile și competența metafizicii, a gândirii filozofice și a revelațiilor religioase. Premergător Interculturalității, această orientare spirituală a realizat-o „Noua Alianță”, consacrată în opera cu acest nume, având ca autori pe doi celebri savanți: Ilya Prigogine și Isabelle Stengers.

Esența Noii Alianțe este redată în prefața operei, din cuprinsul căreia desprindem: „Una dintre temele esențiale ale acestei cărți este aceea a unei interacțiuni puternice între subiectele proprii culturii ca întreg și dezvoltările conceptuale din știință în sânul acelei culturi”... „Astăzi în timp ce istoria noastră economică, demografică și politică a atins o treaptă fără precedent, întrebările și problemele noi impun oamenilor de știință și filozofilor începerea unor dialoguri, căutarea unui înțeles nou”¹³.

Reținem de aici elementele definitorii ale Noii Alianțe, care sunt preluate de Interculturalitate:

1. Problemele ce stau în fața omenirii, de-a dreptul amenințătoare, nu mai pot fi soluționate disciplinar, ci numai prin *alianța tuturor disciplinelor științifice, cu cultura în integritatea ei*.

Interculturalitatea extinde NOUA ALIANȚĂ dintre științe și cultură la: MAREA ALIANȚĂ DINTRE CULTURI.

2. Spre împlinirea finalității, Noua Alianță propune un evoluat mod de gândire, prin TRECEREA DE LA GÂNDIREA ȘTIINȚIFICĂ SPECIFICĂ DISCIPLINELOR PARTICULARE, LA GÂNDIREA FILOZOFICĂ SPECIFICĂ SPIRITUALITĂȚII UNIVERSALE. Edificatoare, în acest sens, este completarea: „Pe căi diferite, știința și filozofia trebuie să reușească să se întâlnească, punând capăt unei opoziții care sfarmă cultura noastră”, căutând a înlătura „alternativa între o filozofie antiștiințifică și o știință alienată”¹⁴.

Acest gen de gândire este propriu Interculturalității, fără să fie întrutotul nou. El s-a conturat în curente științifice premergătoare Interculturalității, în: Știință, Interdisciplinaritate și Noua Alianță, dar și în operele marilor filosofi: C. Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu, Mircea Florian și Lucian Blaga, și a prestigioșilor oameni de știință: Octav Onicescu, Ștefan Milcu, Mihai Drăgănescu, Victor Săhleanu și alții. Pe plan mondial, actualmente, printre cei mulți cu opere reprezentative pentru noul mod de gândire, excelau: Pierre Teilhard de Chardin ca om de știință și Karl Jasper ca filozof.

Evident, contribuții cu idei specifice Interculturalității sunt numeroase, ca de exemplu colecțiile editate de UNESCO și rapoartele către Clubul de la Roma, asupra cărora nu putem stăruie. Ne restrângem sfera de referință asupra a două opere, care ne-au sugerat consacrarea termenului de Interculturalitate, ca mod specific de elaborare în gândirea contemporană.

Prima este: „*Survivre - 7 questions sur le futur*”, reproducând un dialog între savantul japonez Kei Wakaizumi de la Universitatea din Kyoto-Sangyo și cel mai prestigios istoric occidental al secolului 20, englezul Arnold Toynbee. Occidentul și Orientul stau față în față, întreținându-se asupra problemelor alarmante privind întreg globul pământesc. A doua lucrare, „*Sciences et Symboles*”, reproduce tot un dialog

13. Ilya Prigogine și Isabelle Stengers, *Noua Alianță*, București, 1984, p. 41, 42.

14. Arnold Toynbee, *Survivre: 7 questions sur le futur*, Ed. André Gérard, Marabout, 1974, p. 15, 16.

între Orient și Occident, la un nivel culminant, întrucât redă dezbaterea Colocviului de la Universitatea din Tsukuba, la care au luat parte dintre cei mai iluștri savanți ai celor două culturi. În ambele manifestări, Interculturalitatea s-a realizat fidel și integral, inaugurând *o era nouă a Spiritualității umane, a corelării, cooperării și alianței celor două culturi, valorificând în aceeași măsură, atât determinările științifice, cât și speculațiile filozofice.*

Anual apar pe glob milioane de titluri, multe dintre ele autentice nebunii, întrucât generează sau favorizează manifestări și acțiuni ce se soldează cu distrugeri, suferințe și mii sau milioane de victime omenești. Remediul nu poate fi altul decât *Interculturalitatea, prin operele sale, ce ilustrează înțelepciunea umană la cel mai înalt nivel*, dovadă stând preocupările și idealurile sale: VIITORUL PAȘNIC AL OMENIRII ÎN PERSPECTIVĂ ȘI MORALITATEA ONORABILĂ A SOCIETĂȚII ÎN ACTUALITATE. Întrucât aceste obiecte fac parte și din idealurile marilor religii ale istoriei, înțelegem de ce Interculturalitatea constă în alianța spirituală a Occidentului cu Orientul recunoscut ca fiind superior din punct de vedere religios. Pe acest considerent, INTERCULTURALITATEA FACE PARTE INTEGRANTĂ DIN PROCESUL RESACRALIZĂRII OCCIDENTULUI, degradat spiritualicește prin procesul desacralizării din ultimele două secole, ce i-au provocat recunoscutele lui crize.

Interculturalității i se acordă un rol istoric cardinal, relevat în prefața primului volum menționat, ca act salvator destinului omenirii, în următorii termeni: „Nici o generație anterioară n-a avut acest prilej, și întrădevăr nici o generație viitoare nu-l va mai avea; aceasta pentru că dacă generația voastră (a tinerilor) câștigă lupta, supraviețuirea omenirii va fi asigurată, dar dacă voi pierdeți lupta, s-ar putea ca voi să nu mai aveți urmași”. Prefața e nesemnată, ea aparține, evident, celor doi coriferi ai dialogului, din care deducem că: *Interculturalitatea este adevărata cale pe care se poate ajunge la „unificarea politică a lumii” și astfel la salvarea ei, înlăturând holocaustul.* Acest succes s-ar datora faptului că Interculturalitatea conduce primordial la *unificarea spirituală*, temei și cheazășie unificării politice.

Dialogul celor doi savanți începe cu o analiză critică a crizei spirituale contemporane, prin preopinental japonez Wakaizumi, ce se încheie cu întrebarea: „Pentru ce ar trăi omul?” la care, printre altele, Toynbee răspunde: „Ei aş spune că omul ar trăi pentru a iubi, pentru a înțelege și pentru a crea”.

Pentru aceasta și cele cuvenite omului, se analizează și problema: „Religia este o necesitate eternă?” Wakaizumi relatează asupra consecințelor desacralizării și propune: „Una din dogmele fundamentale ale religiei pare a fi că există o forță spirituală superioară omului. Acest postulat este compatibil adevărului științific?” „Toynbee analizează problema în profunzime, opiniind, printre altele: „Noi vrem să cunoaștem ceea ce este universul: cum și pentru ce există?... Viața e o binefacere sau o nenorocire? Religia, în măsura care eu o înțeleg, pare a aduce răspunsuri acestor întrebări”¹⁶. Se confirmă astfel că Occidentul, în dialog și năzuind alianța cu Orientul, ~~ține spre restaurarea~~ *ține spre restaurarea* autorității religiei în viața oamenilor, spre remedierea procesului „dezumanizării”, semnalat în societatea tehnocrată a Occidentului.

În vederea realizării idealului de pace generalizată, susținut inevitabil și stăruitor de dialog, nu apare nominalizat *procesul planetizării*, dar el este preconizat și susținut, cât timp există termeni și sunt susținute ideile de: „cetate mondială”, „stat mondial”,

16. Ibidem, p. 61,63.

„unitate mondială”, „stat universal”, „guvern mondial” și „Națiunile Unite”. Fiind în aceeași măsură și cu aceeași ardoare susținute aceste idei, de reprezentării iluștri ai celor două culturi înseamnă că: *Interculturalitatea poate fi un factor decisiv în consolidarea ONU și în soluționarea pașnică a tuturor litigiilor și conflictelor ce apar în lume.*

În cel de al doilea volum menționat¹⁷, INTERCULTURALITATEA este deplin controlată în esență și în toată strălucirea ei, de eminenți savanți, atât ai Occidentului cât și ai Orientului. Ea nu este nominalizată, dar textele sunt edificatoare și convingătoare că luăm cunoștință de: CEL MAI VALOROS ȘI MAI IMPORTANT ACT DE CULTURĂ DIN SECOLUL XX.

În capitolul introductiv se prevede: „Noi vom încerca în tot timpul acestei reuniuni de a urma un demers deja practicat de câțiva timp, ce constă în a întinde o punte între cele două orizonturi: Occident și Orient”. (Hubert Reeves, CNRS, CEN Saclay, Canada/Franța, p. 23).

Referitor la Occident: „Omul trăiește astăzi într-o totală sfâșiere, lipsit de credință... Să luăm în considerare: omul, natura, cunoașterea și istoria în contextul științelor umane moderne (occidentale) și optica marilor structuri ale misticii tradiționale (orientale)”. Daryush Shayegan, directorul Centrului de studii islamice din Paris, Iran, p. 34.).

„Unele cărți de mare tiraj sugerează categoric o înclinare a științelor occidentale dintre cele mai noi, spre noțiunile aparținând vechilor tradiții mistice ale Orientului” (Gerald Holton, Universitatea Harvard, Statele Unite, p. 54).

„În această situație, eu nu vă vorbesc ca indian, Eu vă vorbesc pur și simplu ca ființă umană. Da, eu vreau să părăsesc poziția mea. Noi toți trebuie să încercăm de a nu mai gândi ca Occidental sau Oriental, cercetând rădăcinile prezentului într-un oarecare trecut particular care ne-a separat unii de alții”. (Raja Rao, Universitatea din Texas, India și Statele Unite, p. 191).

Întru realizarea noului umanism de nuanță religioasă: „Să reținem, că dacă afirmarea lui *homo religiosus* este datorat eforturilor științelor religioase (orientale), progresul său rezultă din vigoarea procesului (occidental) care *apropie astăzi religiile, culturile și societățile*”. (Jacques Vidal, Institutul catolic Franța, p. 416-417).

Din seria concluziilor finale: „Prin alianța (Occidentului cu Orientul), trebuie spus că eu înțeleg un gen de *reconstruire a unității omului la nivelul unei culturi ce reunește gândirea științifică pentru echipamentul său conceptual major (occidental) și înțelepciunea și religiozitatea aparținând marii tradiții (orientale)*”. (Jacques Vidal, p. 431). Toate aceste luminoase și profunde referințe justifică și atestă existența procesului ce l-am consacrat sub termenul de Interculturalitate.

La toate acestea mai adăugăm, spre a ilustra că nu numai știința contribuie la realizarea acestui proces, următoarea semnificativă apreciere: „Toate cele expuse nu înseamnă că la atât se rezumă totul. Procesul mai este susținut și pe alte căi, printre care: arta, poezia și comunicările neverbale (artele plastice). (Henri Atlan, Universitatea din Ierusalim, Israel, p. 347.).

16. Ibidem.

17. Colloque de Tsukuba, *Sciences et Symboles*. Les voies de la connaissance, présenté par Michel Cazenave, Paris, 1986.

În parantezele finale se consemnează autorul textului și pagina.

Colocviul a înrunit colective din principalele sectoare științifice, cu reprezentanți ai fiecărei culturi. Parantezele din interiorul textelor sunt persoanele, menite explicitării lor.

Reținem faptul semnificativ că oamenii de știință reușiți în Colocviul interculturalist de la Tsukuba au semnalat că și arta este implicată în mărețul proces de înfrățire a celor două culturi. Dintre toate activitățile creatoare consacrate valorilor estetice, evident că literatura contribuie în cea mai mare măsură la interferența creațiilor artistice ale celor două culturi, recunoscând că interesul major de receptare este cel al Occidentului, care descoperă și apreciază cultul valorilor etice ale Orientului. Ne limităm la două valoroase realizări ale traducătorilor Ileana Hoge-Velișcu și Iv. Martinovici¹⁸.

Din prima, „Poeme” ale poetului Qu Yuan, de acum 2000 de ani, reținem invocațiile religioase și evident cu finalitate etică: „Invocație lui Dong Huang Tai Y”, zeu celest, „Invocație zeiței Nor”: „Coboară, zeiță, în templul acesta cu pace”, „Invocație pentru marea planetă și Ming”, zeița milelor ce intervine în destinul oamenilor și alte invocații pioase de acest gen. A doua carte este „Grădinarul” a lui Rabindranath Tagore, laureat al premiului Nobel pentru literatură în 1913, ilustrând specificul oriental al mesajului către om, dovadă primul și ultimele două versuri ale poemului 85: „Cine ești tu, cititorule, care peste-o sută de ani vei citi versurile mele./ Din grădina ta în floare culege amintiri înmiresmate despre florile ce-au pălit cu un veac înainte./ În bucuria inimii tale vei putea simți bucuria vie care cânta într-o dimineață de primăvară, trimițându-și glasul peste o sută de ani”.

Mesajul călduros și afectos al scriitorilor și mai ales al poezilor, spre cititor și spre umanitate în general, se resimte și caracterizează întreaga literatură orientală, de la basmele din „O mie și una de nopți”, până la cele mai moderne creații, contrastând cu libertinajul literaturii occidentale. Consecințele se cunosc, căci s-a ajuns la situația în care Occidentul, patria originară a Umanismului își deplânge soarta. Cel mai elevat filozof umanist al perioadei postbelice, Karl Jaspers deplânge profunda decădere a umanismului european: „Omul pare să înainteze către neant. El scrutează neantul cuprins de disperare sau de un elan distructiv. Consecințele lui Nietzsche: <<Dumnezeu a murit>>, se aud tot mai puternic. Drept consecință, omul pare a fi căzut pradă haosului, instinctelor descătușate”¹⁹.

Acesta este consecința pe plan obiectiv-social, dar s-a produs și reversul, consecința pe plan subiectiv-spiritual, drept dovadă stând o literatură religioasă de mari proporții, inclusiv în cultura noastră națională prin Sfintele Scripturi ale marilor religii: Brahmanismul, Buddhismul, Confucianismul și Islamismul.

Toate acestea reprezintă o atestare absolută a Interculturalității, care luminează haosul occidental, avertizează instinctele dezlănțuite și actualizează dictonul umbrat: „Cuvioase Dumnezeu”, trăiește, îl recunoaștem puțin, dar îi simțim mult lipsa. În orice caz, după cum se verifică, știința, filozofia, literatura și toată tehnica mass-medialui sunt în favoarea culturii religioase, acționând în interesul promovării valorilor etice și implicit al redresării morale.

Exemple nenumărate confirmă conversiunea Occidentului dinspre materialism spre idealism și de la desacralizarea pozitivă spre *resacralizarea fideistă*, sub influența Orientului prin intermediul Interculturalității, ce a devenit un proces dominant în evoluția vieții spirituale, atât pe plan universal, cât și în cel național. În deplină dominație a marxismului au fost editate lucrări reproducând sau comentând texte

18. Qu Yuan, *Poeme*, București, 1974, traducerea din limba chineză veche de Ileana Hoge-Velișcu și Iv. Martinovici și Rabindranath Tagore, *Grădinarul*, Poeme despre dragoste și viață, în românește de Iv. Martinovici, București, 1961.

19. Karl Jaspers, *Texte filosofice*, București, 1986, p. 82.

sanscrite, practicile Yoga și principalele religii ale Orientului, promovând implicit și inevitabil atât valori de credință cât și de conduită menite și adecvate emancipării spirituale.

Mircea Eliade a excelat în latura religioasă, putând fi considerat a fi printre principalii promotori ai procesului neenunțat, dar conturat pe parcurs, al *resacralizării*, apreciat de André Malraux ca postulat salvator al Secolului XXI.

Pentru *finalitatea și evoluția etică realizată de Interculturalitate*, prin participarea și sub influența Orientului, se impune ca deosebit de edificatoare contribuția altui savant român din exil: Ștefan Lupășcu, prin volumul său: *L'homme et ses trois éthiques*, realizat prin colaborare cu alte două celebrități: Solange de Mailly-Nesle și Basarab Nicolescu. Cei trei savanți semnalează trei etici: fizică, macrofizică și biologică pentru sfera problemelor ce privesc gândirea științifică, dar pentru sfera umană se analizează o nouă etică: „Etica heterogeneității și etica stării T”, care „se manifestă prin nevoia religioasă și spirituală”. Este vorba de „o atitudine religioasă, în sensul ralierei la ceva ce ne depășește, atât pe noi cât și lumea”²⁰. Starea „T” este temeinic susținută, este o trăire superioară, un *extaz divin*, prin care omul reușește stadiul superior de a deține „cunoașterea cunoașterii” sub aspect științific, iar din punct de vedere etic dobândește „Conștiința Conștiinței”, culminație inspirată de mistica orientală.

Confirmarea cea mai elocventă a procesului istoric al Interculturalității la cel mai înalt nivel de competență a realizat-o UNESCO prin lucrări consacrate obiectivelor sale pașnice, etice în esență, îndeosebi prin colecția: „*Unite et diversité culturelle*”. Drept dovadă precizarea: „Fără îndoială că de cea mai mare importanță este de a insista asupra unui anumit aspect, încă prea puțin cunoscut, acela al realității istorice în care se manifestă efectiv <<solidaritatea intelectuală și morală a umanității>> pe care Actul constitutiv al UNESCO îl invocă în preambulul său”²¹.

Din cadrul aceleiași colecții mai reținem: „În definitiv, stăruim în cercetarea valorilor artistice, științifice și filozofice care furnizează normele indispensabile soluționării problemelor sociale, economice și politice”²², respectiv o viață demnă atât indivizilor, cât și oricărui gen de comunitate socială. Prin aceste obiective, considerate a se realiza prin cooperarea dintre culturi, apare o dată mai mult în evidență că: **INTERCULTURALITATEA ESTE UN FACTOR FUNDAMENTAL AL ETICISMULUI CULTURAL CONTEMPORAN**, menit prosperării valorilor etice și instaurării în viitor, a unei superioare ordini morale, temei al unei comunități mondiale pașnice.

Victor ISAC
(Hunedoara)

20. Stéphane Lupasco, *L'homme et ses trois éthiques*, avec la collaboration de Solange de Mailly-Nesle et Basarab Nicolescu, Editions du Rocher, Paris, 1986, p. 149, 165.

21. UNESCO, *Histoire du développement culturel et scientifique de l'humanité*, Editions Robert Loffont, Paris, 1967, p. 7-8

22. Richard McKeon, *La philosophie devant la diversité des cultures*, UNESCO, Paris, 1954, p. 31

INTERCULTURALITY – PARADIGM OF FUTURE

The second world war, in spite of destroy and of human lives, led to the conclusion that there is a „Crisis of the Western which, consists especiaibly of moral damages wich has led to a real bad moral decay nowagays.

For remarke, western cultural personalities considered necessary to establish close relationship and to achieve an intense colaboration with the representatives and institutions of the eastern cultures. They passed from ideas to facts, as of consulting, reunions, conferences and congresses wich the contribution of important personalities of each cultures. This way there started a new era, that of interdependent cultures which means: corelation, cooperation, union of the two cultures, both having in common the peaceful future of the humankind and a new morality goes from spiritual to political union. The study urges to the achievement of this ideal.

SPECII DE PLANTE VASCULARE DIN MUNȚII POIANA RUSCĂI

Prin relieful său variat, județul Hunedoara se caracterizează printr-o floră și vegetație tot atât de bogată și variată, care a atras interesul botaniștilor încă de la începutul secolului trecut.

La diversificarea florei și vegetației acestui județ a contribuit pe lângă structura geologică complicată și contribuția litologică complexă și împrejurarea că etajarea vegetației este cuprinsă între 200 m în valea Mureșului și înălțimi care depășesc 2500 m în Munții Retezat. Este evident că între limitele unei asemenea amplitudini altitudinale și-a găsit adăpostul o floră și o vegetație deosebit de variată, alcătuită din diverse categorii de elemente floristice.

Cercetarea botanică a județului Hunedoara a fost inaugurată de Iosif Lerchenfeld (1753-1812), iar Baumgarten (1765-1843) este primul explorator al florei Munților Hunedoarei. În „Enumeratio stirpium Magno Transsilvaniae Principatus (1816), semnalează pe *Cardamine pariflora* la Dobra.

Exploratorul sistematic al florei Banatului, J. Heuffel (1800-1857) a ajuns dincolo de limitele Banatului până pe meleagurile Hunedoarei. Contribuții remarcabile privitoare la flora Munților Hunedoarei au fost consemnate în continuare de F. Schur în „Enumeratio plantarum Transilvaniae” (1866).

Cercetări floristice a efectuat și M. Fuss care publică în „Flora Transilvaniae Excursioria” (1866) pe *Clematis integrifolia* din pădurile Hunedoarei și semnalează endemitul *Hepatica transsilvanica* din pădurile Hunedoarei, Runc și Lunca Cernii, toate din Munții Poiana Ruscăi.

L. Simonkai (1851-1910) efectuează cercetări sistematice asupra florei din Munții Poiana Ruscăi. În lucrarea „Enumeratio Florae Transsilvanicae vesculosae (1887) semnalează o serie de specii de plante din Munții Poiana Ruscăi, specii pe care le prezentăm în continuare:

1. *Clematis recta* L. (fam. Ranunculaceae)
2. *Pulsatilla nigricans* Störck; (fam. Ranunculaceae)
3. *Ranunculus stevenii* Andrzej., (fam. Ranunculaceae)
4. *Isopyrum thalictroides* L., (fam. Ranunculaceae)
5. *Aquilegia vulgaris* L., (fam. Ranunculaceae)
6. *Aconitum lycoctonum* L. ssp. *moldavicum* (Hacq.) Jalas var. *moldavicum*; (fam. Ranunculaceae)
7. *Aconitum toxicum* Reichenb., (fam. Ranunculaceae)
8. *Berberis vulgaris* L., (fam. Berberidaceae)
9. *Corydalis solida* (L.) Swartz, (fam. Papaveraceae)
10. *Rorippa austriaca* (Crantz.) Besser, (fam. Cruciferae)
11. *Arabis recta* Vill., (fam. Cruciferae)
12. *Arabis hirsuta* (L.) Scop., (fam. Cruciferae)
13. *Cardamine flexuosa* With., (fam. Cruciferae)

14. *Hesperis tristis* L., (fam.Cruciferae)
15. *Hesperis sylvestris* Crantz., (fam.Cruciferae)
16. *Alyssum petraeum* Ard., (fam.Cruciferae)
17. *Alyssum murale* Waldst. et Kit., (fam.Cruciferae)
18. *Thlaspi perfoliatum* L., (fam.Cruciferae)
19. *Thlaspi avalanum* Pancic., (fam.Cruciferae)
20. *Lepidium campestre* (L.)R.Br., (fam.Cruciferae)
21. *Helianthemum canum* (L.) Baumg., (fam.Cistaceae)
22. *Viola jooi* Janka, (fam.Violaceae)
23. *Viola hirta* L., (fam.Violaceae)
24. *Viola collina* Besser, (fam.Violaceae)
25. *Viola montana* L., (fam.Violaceae)
26. *Polygala major* Jacq., (fam. Polygalaceae)
27. *Gypsophila paniculata* L., (fam. Caryophyllaceae)
28. *Dianthus puberulus* (Simk.) Kern., (fam. Caryophyllaceae)
29. *Silene vulgaris* (Munch.) Garke, (fam. Caryophyllaceae)
30. *Silene conica* L., (fam. Caryophyllaceae)
31. *Silene italica* (L.) Pers. var. *nemoralis* (fam. Caryophyllaceae)
32. *Cerastium semidecandrum* L., (fam. Caryophyllaceae)
33. *Holosteum umbellatum* L., (fam. Caryophyllaceae)
34. *Minuartia fastigiata* (Sm.) Rchb., (fam. Caryophyllaceae)
35. *Minuartia verna* (L.) Hiern, (fam. Caryophyllaceae)
36. *Scleranthus perennis* L., (fam. Caryophyllaceae)
37. *Linum flavum* L., (fam. Linaceae)
38. *Linum tenuifolium* L., (fam. Linaceae)
39. *Althaea pallida* (Willd.) Waldst. et Kit., (Fam.. Malvaceae)
40. *Tilia tomentosa* Moench., (fam. Tiliaceae)
41. *Hypericum tetrapterum* Fries., (fam. Guttiferae)
42. *Hypericum hirsutum* L., (fam. Guttiferae)
43. *Geranium phaeum* L., (fam. Geraniaceae)
44. *Geranium columbinum* L., (fam. Geraniaceae)
45. *Geranium rotundifolium* L., (fam. Geraniaceae)
46. *Dictamnus albus* L., (fam. Rutaceae)
47. *Acer tataricum* L., (fam. Aceraceae)
48. *Staphyllea pinnata* L., (fam. Staphyleaceae)
49. *Genista janensis* Viv., (fam Leguminosae)
50. *Genista ovata* Waldst. et Kit., (fam. Leguminosae)
51. *Chamaecytisus banaticus* (Griseb et Scuenk) Rothm., (fam. Leguminosae)
52. *Chamaecytisus supinus* (L.) Link, (fam. Leguminosae)
53. *Chamaecytisus leiocarpus* (A. Kerner) Rothm., (fam. Leguminosae)
54. *Ononis hircina* Jacq., (fam. Leguminosae)
55. *Ononis pseudohircina* Schur, (fam. Leguminosae)
56. *Anthyllis vulneraria* L., (fam. Leguminosae)
57. *Medicago minima* (L.) Bartal., (fam. Leguminosae)
58. *Trifolium alpestre* L., (fam. Leguminosae)
59. *Trifolium pannonicum* Jacq., (fam. Leguminosae)
60. *Trifolium ochroleucum* Huds., (fam. Leguminosae)

61. *Trifolium montanum* L., (fam. Leguminosae)
62. *Glycyrrhiza echinata* L., (fam. Leguminosae)
63. *Astragalus austriacus* (L.) Lam., (fam. Leguminosae)
64. *Vicia pannonica* Crantz, (fam. Leguminosae)
65. *Vicia grandiflora* Scop., (fam. Leguminosae)
66. *Vicia lathyroides* L., (fam. Leguminosae)
67. *Vicia narbonensis* L., (fam. Leguminosae)
68. *Lathyrus aphaca* L., (fam. Leguminosae)
69. *Lathyrus hirsutus* L., (fam. Leguminosae)
70. *Lathyrus hallersteinii* Baumg., (fam. Leguminosae)
71. *Lathyrus pannonicus* (Jacq.) Garke, (fam. Leguminosae)
72. *Lathyrus laevigatus* (Waldst. et Kit.) Gren., (fam. Leguminosae)
73. *Prunus avium* L., (fam. Rosaceae)
75. *Sorbus torminalis* (L.) Crantz, (fam. Rosaceae)
76. *Sorbus cretica* (Lindl.) Fritsch, (fam. Rosaceae)
77. *Rubus hirtus* Waldst. et Kit., (fam. Rosaceae)
78. *Rubus caesius* x *discolor* (fam. Rosaceae)
79. *Rosa arvensis* Huds. forma *baldensis* (A. Kerner) (fam. Rosaceae)
80. *Rosa corymbifera* Borkh. forma *uncinella* (fam. Rosaceae)
81. *Rosa corymbifera* Borkh., forma *soltitialis* (fam. Rosaceae)
82. *Rosa canina* L. Forma *transsilvanica* (fam. Rosaceae)
83. *Potentilla heptaphylla* L., (fam. Rosaceae)
84. *Potentilla patula* Waldst. et Kit., (fam. Rosaceae)
85. *Potentilla micrantha* Ramond, (fam. Rosaceae)
86. *Saxifraga tridactylites* L., (fam. Saxifragaceae)
87. *Silaum peucedanoides* (MB.) Nyar., (fam. Umbelliferae)
88. *Torilis arvensis* (Hunds.) Link., (fam. Umbelliferae)
89. *Loranthus europaeus* Jacq., (fam. Loranthaceae)
90. *Galium album* Miller, (fam. Rubiaceae)
91. *Valeriana officinalis* L., (fam. Valerianaceae)
92. *Cephalaria uralensis* (Murray) Roemer et Schultes (fam. Dipsacaceae)
93. *Adenostyles orientalis* Boiss., (fam. Compositae)
94. *Telekia speciosa* (Schreber) Baumg., (fam. Compositae)
95. *Omalotheca sylvatica* (L.) Schultz Bip et R. W. Schultz (fam. Compositae)
96. *Artemisia austriaca* Jacq., (fam. Compositae)
97. *Anthemis arvensis* L., (fam. Compositae)
98. *Achillea stricta* (Koch) Schleicher, (fam. Compositae)
99. *Achillea distans* Waldst. et Kit., (fam. Compositae)
100. *Doronicum pardalianches* L., (fam. Compositae)
101. *Doronicum columnae* Ten., (fam. Compositae)
102. *Senecio papposus* (Reichenb.) Less., (fam. Compositae)
103. *Senecio rupester* Waldst. et Kit., (fam. Compositae)
104. *Xeranthemum annuum* L., (fam. Compositae)
105. *Carlina acaulis* L., (fam. Compositae)
106. *Carlina bravibracteata* (Andrae) Simonk, (fam. Compositae)
107. *Carthamus lanatus* L., (fam. Compositae)
108. *Centaurea triumfetti* All., (fam. Compositae)
109. *Centaurea atropurpurea* Waldst. et Kit., (fam. Compositae)

110. *Centaurea solstitialis* L., (fam. Compositae)
111. *Aposeris foetida* (L.) Less., (fam. Compositae)
112. *Tragopogon dubius* Scop., (fam. Compositae)
113. *Scorzonera hispanica* L., (fam. Compositae)
114. *Scorzonera cana* (C.A. Meyer) O. Hoffm., (fam. Compositae)
115. *Lactuca viminea* (L.) J. et C. Presl., (fam. Compositae)
116. *Hieracium echioides* Lumn., (fam. Compositae)
117. *Vaccinium vitis-idaea* L., (fam. Ericaceae)
118. *Bruckenthalia spiculifolia* (Salisb) Reichenb., (fam. Ericaceae)
119. *Fraxinus ornus* L., (fam. Oleaceae)
120. *Symphytum cordatum* Waldst. et Kit., (fam. Boraginaceae)
121. *Onosma arenaria* Waldst. et Kit., (fam. Boraginaceae)
122. *Echium italicum* L., (fam. Boraginaceae)
123. *Lithospermum officinale* L., (fam. Boraginaceae)
124. *Scrophularia alata* Gilib., (fam. Scrophulariaceae)
125. *Digitalis ferruginea* L., (fam. Scrophulariaceae)
126. *Veronica latifolia* Lam., (fam. Scrophulariaceae)
127. *Veronica austriaca* L. ssp. *jacquinii* (fam. Scrophulariaceae)
128. *Veronica crinita* Kit., (fam. Scrophulariaceae)
129. *Melissa hungarica* Simk., (fam. Labiatae)
130. *Melissa intermedia* Baumg., (fam. Labiatae)
131. *Marrubium remotum* Kit., (fam. Labiatae)
132. *Scutellaria altissima* L., (fam. Labiatae)
133. *Ajuga laxmanni* (L.) Benth., (fam. Labiatae)
134. *Teucrium prostratum* Schur, (fam. Labiatae)
135. *Kochia arenaria* Roth., (fam. Chenopodiaceae)
136. *Aristolochia pallida* Willd., (fam. Aristolochiaceae)
137. *Euphorbia angulata* Jack., (fam. Euphorbiaceae)
138. *Quercus lanuginosa* Thuill., (fam. Fagaceae)
139. *Quercus budensis* Borb., (fam. Fagaceae)
140. *Quercus austriaca* Willd., (fam. Fagaceae)
141. *Traunsteinera globosa* (L.) Reich., (fam. Orchidaceae)
142. *Ophrys aranifera* Huds., (fam. Orchidaceae)
143. *Epipactis microphylla* (Ehrh.) Swatz., (fam. Orchidaceae)
144. *Iris variegata* L., (fam. Iridaceae)
145. *Polygonatum verticillatum* (L.) All., (fam. Liliaceae)
146. *Hyacinthella leucophaea* (K. Koch) Schur, (fam. Liliaceae)
147. *Allium carinatum* L., (fam. Liliaceae)
148. *Eriophorum latifolium* Hoppe, (fam. Cyperaceae)
149. *Carex transsilvanica* Schur, (fam. Cyperaceae)
150. *Festuca rubra* L., (fam. Gramineae)
151. *Selaginella helvetica* (L.) Spring, (fam. Selaginellaceae)
152. *Asplenium viride* Huds., (fam. Aspleniaceae)
153. *Equisetum remosissimum* Desf., (fam. Equisetaceae)

Marcela BALAZS

(Muzeul Civilizației Dacice și Romane –
Secția de Științele Naturii - Deva)

DES RECHERCHES BOTANIQUES DANS LES MONTS POIANA RUSCĂI***R é s u m é***

Le territoire de Hunedoara présente des altitudes variés entre 200-2500 m, avec une flore très diversifiée. La variété des éléments floristiques a attiré l'attention d'éminents botanistes qui ont étudié la flore et la vegetation du territoire. Des études floristiques et géobotaniques ont été élaborés par: Baumgarten, J. Heuffel, Schur, Simonkai.

Tiparul executat la S.C. POLIDAVA S.A.
Traducere și corectură rezumate: Silvia BURNAZ
Corectură: Ioachim LAZĂR, Elena BUGNARIU
Coperta: Mugurel Emanuel MANEA
Foto: Ioan ANDRUȘ

